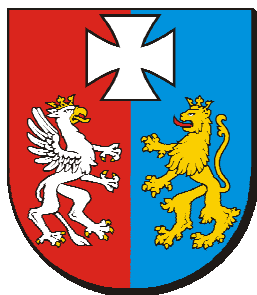

ZARZĄD WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

**STRATEGIA ROZWOJU
WOJEWÓDZTWA
PODKARPACKIEGO**

NA LATA 2007 – 2020

Rzeszów, październik 2006

Spis treści

WSTĘP.....	5
CZĘŚĆ I. DIAGNOZA PROSPEKTYWNA.....	7
1. MIEJSCE WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO W PRZESTRZENI EUROPEJSKIEJ I KRAJOWEJ.....	7
1.1 Województwo podkarpackie w przestrzeni europejskiej.....	7
1.2. Miejsce województwa w przestrzeni krajowej.....	8
1.2.1. Prognoza demograficzna.....	11
1.2.2. Pozycja województwa podkarpackiego w krajowej przestrzeni gospodarczej w świetle Produktu Krajowego Brutto.....	12
2. DIAGNOZA SEKTOROWO-PRZESTRZENNA KSZTAŁTOWANIA SIĘ PROCESU ROZWOJU REGIONU.....	15
2.1. Gospodarka.....	15
2.1.1. Przekształcenia własnościowe w gospodarce województwa podkarpackiego.....	15
2.1.2. Przemysł.....	16
2.1.3. Inwestycje.....	17
2.1.4. Sektor Małych i Średnich Przedsiębiorstw.....	22
2.1.5. Budownictwo.....	24
2.1.6. Usługi rynkowe.....	24
2.1.7. Potencjał innowacyjny oraz infrastruktura badawczo-rozwojowa.....	25
2.1.8. Turystyka i rekreacja.....	26
2.2. Infrastruktura techniczna.....	28
2.2.1. System komunikacji.....	28
2.2.2. Energetyka.....	32
2.2.3. Gospodarka wodna i ściekowa.....	34
2.2.4. Gospodarka odpadami.....	36
2.2.5. Telekomunikacja.....	38
2.3. Rolnictwo, przetwórstwo i rynek rolny.....	39
2.3.1. Warunki produkcji rolniczej i struktura agrarna.....	39
2.3.2. Produkcja rolnicza.....	40
2.3.3. Warunki społeczno-ekonomiczne, zatrudnienie w rolnictwie (dane z Narodowego Spisu Powszechnego i Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.).....	42
2.3.4. Przetwórstwo i rynek rolny.....	42
2.4. Środowisko przyrodnicze.....	43
2.4.1. Zasoby przyrodniczo-krajobrazowe i ich ochrona.....	43
2.4.2. Ochrona powietrza.....	43
2.4.3. Ochrona przed hałasem.....	44
2.4.4. Ochrona wód.....	45
2.4.5. Ochrona przed zagrożeniami spowodowanymi powodzią i suszą.....	45
2.4.6. Ochrona powierzchni ziemi.....	46
2.5. Kapitał społeczny.....	47
2.5.1. Ludność.....	47
2.5.2. Rynek pracy – bezrobocie.....	49
2.5.3. Poziom życia mieszkańców.....	51
2.5.4. Edukacja.....	51
2.5.5. Kultura.....	57
2.5.6. Organizacje pozarządowe.....	59
2.6. Współpraca międzynarodowa.....	61
2.6.1. Współpraca gospodarcza.....	61
2.6.2. Diagnoza turystyczna w kontekście międzynarodowym.....	64
2.6.3. Współpraca w zakresie ochrony środowiska.....	64
2.7. Ochrona zdrowia.....	65
2.8. Zabezpieczenie społeczne.....	67
3. OCENA REALIZACJI STRATEGII ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO NA LATA 2000-2006.....	70
3.1. Gospodarka.....	70
3.2. Infrastruktura techniczna.....	71
3.3. Obszary wiejskie i rolnictwo.....	72
3.4. Ochrona środowiska.....	73

3.5.	Kapitał ludzki	73
3.5.1.	Edukacja	73
3.5.2.	Kultura	74
3.6.	Współpraca międzynarodowa	74
3.7.	Ochrona zdrowia	75
3.8.	Zabezpieczenie społeczne	75
3.9.	Przedakcesyjne programy pomocowe	76
3.10.	Fundusze Strukturalne i Fundusz Spójności	77
4.	BILANS STRATEGICZNY – ANALIZA SWOT	78
4.1.	Silne i słabe strony województwa	78
CZĘŚĆ II. CELE STRATEGICZNE, PRIORYTETY, KIERUNKI DZIAŁAŃ I PRZEDSIĘWZIĘCIA		81
1.	MODELOWE PRZESŁANKI BUDOWY STRATEGII - MISJA STRATEGII	81
1.1.	Modelowe przesłanki budowy strategii regionu podkarpackiego	81
1.2.	Misja strategii	82
2.	EFEKTYWNE UWARUNKOWANIA STRATEGII – WIZJA ROZWOJU	84
3.	GOSPODARKA REGIONU	88
Priorytet 1:	Rozwój przedsiębiorstw, szczególnie małych i średnich, poprzez wsparcie finansowe oraz instytucjonalne	88
Priorytet 2:	Budowanie regionalnego systemu innowacji poprzez rozwój rzeszowskiego obszaru metropolitalnego oraz powiązań między nauką i gospodarką	90
Priorytet 3:	Działania na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu dla rozwoju inwestycji.	93
Priorytet 4:	Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno – gospodarczego województwa	95
4.	INFRASTRUKTURA TECHNICZNA	98
Priorytet 1:	Wspieranie inwestycji komunikacyjnych: drogowych, kolejowych i lotniczych	98
Priorytet 2:	Wspieranie inwestycji z zakresu gospodarki wodno – ściekowej	101
Priorytet 3:	Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego regionu.	103
Priorytet 4:	Poprawa sprawności funkcjonowania regionalnego systemu usług telekomunikacyjnych.	104
5.	OBSZARY WIEJSKIE I ROLNICTWO	106
Priorytet 1:	Rozwój pozarolniczych form działalności gospodarczej w warunkach zrównoważonego rozwoju.	106
Priorytet 2:	Odnowa wsi oraz modernizacja przestrzeni wiejskiej.	108
Priorytet 3:	Wzrost konkurencyjności gospodarstw rolnych.	110
Priorytet 4:	Rozwój rynku rolnego	112
6.	OCHRONA ŚRODOWISKA	114
Priorytet 1:	Ochrona wód i racjonalna gospodarka zasobami wodnymi	114
Priorytet 2:	Ograniczanie ilości wytwarzanych odpadów i wdrażanie nowoczesnych systemów gospodarki odpadami	116
Priorytet 3:	Zapewnienie jak najlepszej jakości powietrza i gleb oraz ograniczenie negatywnego oddziaływania na środowisko hałasu i promieniowania elektromagnetycznego	118
Priorytet 4:	Zachowanie oraz ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej	120
Priorytet 5:	Podniesienie świadomości ekologicznej społeczeństwa.	121
7.	KAPITAŁ SPOŁECZNY	123
Priorytet 1:	Poprawa jakości systemu edukacji jako warunek pogłębiania wiedzy i wzrostu kompetencji	123
Priorytet 2:	Wzmocnienie jakościowego rozwoju zasobów pracy regionu.	125
Priorytet 3:	Rozwój kultury	127
Priorytet 4:	Wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego	130
8.	WSPÓLPRACA MIĘDZYNARODOWA	134
Priorytet 1:	Tworzenie warunków do podejmowania wspólnych przedsięwzięć gospodarczych i pozyskiwania inwestycji.	134
Priorytet 2:	Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego.	137
Priorytet 3:	Zachowanie obszarów cennych krajobrazowo oraz ochrona środowiska przyrodniczego	140
9.	OCHRONA ZDROWIA	145
Priorytet 1:	Zmniejszenie zachorowalności oraz umieralności w społeczeństwie	145
Priorytet 2:	Koordinacja działań w zakresie ochrony zdrowia oraz poprawy bezpieczeństwa ludności	146

10.	ZABEZPIECZENIE SPOŁECZNE	148
Priorytet 1:	Wspieranie działań na rzecz osób zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym.....	148
Priorytet 2:	Tworzenie warunków dla rozwoju rodziny i opieki nad dziećmi.....	149
Priorytet 3:	Rozbudowa i modernizacja infrastruktury pomocy społecznej oraz rozwój zawodowy kadr pomocy społecznej.....	150
Priorytet 4:	Propagowanie i rozwijanie obywatelskiego uczestnictwa w zaspokajaniu ludzkich potrzeb.....	150
CZĘŚĆ III. REALIZACJA STRATEGII		152
1.	MOŻLIWOŚCI ZMIAN UWARUNKOWAŃ ROZWOJU GOSPODARCZEGO.....	152
1.1.	Uwarunkowania zewnętrzne	152
1.2.	Uwarunkowania wewnętrzne	154
2.	INSTRUMENTY REALIZACJI STRATEGII.....	156
2.1.	Instrumenty finansowe	156
2.2.	Instrumenty planistyczne	156
3.	STRUKTURA FINANSOWANIA STRATEGII	158
3.1.	Ogólne zasady finansowania strategii.....	158
3.2.	Przewidywane nakłady na realizację strategii.....	158
4.	MONITORING I OCENA REALIZACJI STRATEGII.....	160
OSOBY UCZESTNICZĄCE W PRACACH NAD STRATEGIĄ ROZWOJU WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO NA LATA 2007-2020		163
EKSPERTYZY OPRACOWANE W TRAKCIE PRAC ZWIĄZANYCH Z DOKUMENTEM STRATEGII		167
LITERATURA.....		167
OGÓLNY UKŁAD CELÓW STRATEGICZNYCH I PRIORYTETÓW ROZWOJU STRATEGII		168

WSTĘP

Strategia na lata 2007-2020 jest trzecim dokumentem programowym przygotowanym przez Zarząd Województwa od momentu wprowadzenia reformy ustrojowej i administracyjnej państwa i ustanowienia województwa samorządowego jako podmiotu realizującego własną politykę regionalną.

W odróżnieniu od pierwszej Strategii na lata 2000-2006 oraz późniejszej jej aktualizacji na lata 2004-2006, obecny dokument, obejmujący znacznie szerszy horyzont czasowy, powstał w warunkach członkostwa Polski w Unii Europejskiej i wynikających z niego nowych szans, praw oraz zobowiązań.

Zmienił się więc nie tylko punkt odniesienia, którym obecnie nie jest już wyłącznie Polska, lecz zjednoczona Europa, ale również sposób określania własnych możliwości w oparciu o innowacyjność technologiczną i organizacyjną oraz uczestnictwo w globalnej, zintegrowanej gospodarce i finansach.

Województwo podkarpackie stało się częścią jednolitego europejskiego rynku pracy i konsumpcji, może więc korzystać - podobnie jak wszystkie pozostałe regiony w Unii Europejskiej - z wolnego przepływu kapitału, osób i usług. Stało się również przedmiotem oddziaływania funduszy strukturalnych. Opierając się na analizie aktualnego stanu rozwoju, dokument strategii jest odpowiedzią na zidentyfikowane słabości i zagrożenia województwa, określa również cele wspólne z unijną polityką spójności gospodarczej, społecznej i przestrzennej.

Dokument jest zgodny z założeniami Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia 2007-2013, ze Strategią Rozwoju Kraju 2007-2015 oraz Koncepcją Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, które uwzględniają zapisy nadrzędnego dokumentu programowego Unii Europejskiej, tj. Strategicznych Wytucznych Wspólnoty (CSG).

Trzeci Raport Komisji Europejskiej dotyczący spójności społeczno-gospodarczej pt. „Nowe partnerstwo dla spójności. Konwergencja, konkurencyjność, współpraca” określa trzy priorytety wspólnotowej polityki spójności po 2006 roku. Są to: konwergencja, konkurencyjność regionalna oraz europejska współpraca terytorialna. Celem nadrzędnym polityki unijnej jest zrównoważony wzrost gospodarczy, konkurencyjność oraz wzrost zatrudnienia.

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020 wyznacza cele i działania, służące przełamywaniu strukturalnych problemów gospodarczych i społecznych oraz podnoszeniu konkurencyjności regionu. Są to wyzwania, którym województwo podkarpackie musi sprostać w dobie postępującego procesu globalizacji, liberalizacji i rozwoju gospodarki opartej na wiedzy.

Celem strategicznym jest „podniesienie krajowej i międzynarodowej konkurencyjności gospodarki regionu poprzez wzrost jej innowacyjności, a tym samym efektywności, która stworzy warunki do zwiększenia zatrudnienia oraz wzrostu dochodów i poziomu życia ludności”.

Wizja rozwoju regionu określa województwo podkarpackie jako „obszar zrównoważonego rozwoju integrujący cele społeczne, ekologiczne i gospodarcze oraz zapewniający możliwości realizacji potrzeb społeczeństwa i osiąganie wysokiego standardu życia”. Realizacja tej wizji rozwoju będzie synergiczną sumą działań prorozwojowych wszystkich uczestników tego procesu, w tym zwłaszcza podmiotów gospodarczych, samorządów terytorialnych, wyższych uczelni, instytutów naukowo-badawczych i wdrożeniowych, organizacji społecznych i kulturalnych oraz związków zawodowych. Osiągnięcie założonej wizji rozwoju będzie wspierane integracją wokół strategii wszystkich podmiotów gospodarczych i społecznych. Strategia nie może być postrzegana jako wyłączone zadanie władz samorządowych województwa. Samorząd województwa z racji ustawowo wymienionych funkcji jest tylko koordynatorem całego procesu realizacji strategii.

Strategia rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020 powstała w oparciu o dokumentację i analizę przeprowadzoną przez konsultantów i ekspertów zewnętrznych oraz w oparciu o konsekwentnie stosowaną metodę konsultacji społecznych z przedstawicielami wszystkich środowisk województwa. Jest wyrazem oczekiwań i ambicji społeczeństwa, ale też poziomu jego aktualnego rozwoju społecznego, kulturalnego i gospodarczego oraz stopnia świadomości obywatelskiej.

Prace koordynowała Grupa Robocza współpracująca z Departamentem Rozwoju Regionalnego Urzędu Marszałkowskiego, odpowiedzialna za przygotowanie wstępnego projektu strategii. Obok niej powołano również następujące zespoły:

- Zespół Programujący, którego zadaniem było wypracowanie celów strategicznych i priorytetów rozwoju,
- Sektorowe Grupy Robocze, których podstawowym zadaniem było wypracowanie kierunków działań i sposobów ich realizacji dla każdego z celów strategicznych,
- Komitet Strategiczny, złożony z osób reprezentujących główne opiniotwórcze środowiska regionu, który miał za zadanie opiniowanie wyboru priorytetów i celów strategicznych, zawartych w projekcie dokumentu końcowego strategii.

Ramy strategii wyznacza 8 głównych obszarów strategicznych, tj.:

- Gospodarka regionu
- Infrastruktura techniczna
- Obszary wiejskie i rolnictwo
- Ochrona środowiska
- Kapitał społeczny
- Współpraca międzynarodowa
- Ochrona zdrowia
- Zabezpieczenie społeczne.

Strategia na lata 2007-2020 wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych, którzy sięgając będą po ten dokument w poszukiwaniu konkretnych i precyzyjnych zapisów pomocnych w procesie decyzyjnym, dotyczącym przede wszystkim wykorzystania finansowych środków publicznych.

Dokument ten, programując rozwój regionu do roku 2020, opiera się na aktualnej wiedzy i doświadczeniach ostatnich 15 lat. Niedaleka przyszłość przyniesie ze sobą niewątpliwie nowe wyzwania, na które odpowiedzią będzie stała aktualizacja, korekta i rozszerzenie zapisów strategii.

W przedstawionej formie *Strategia rozwoju województwa podkarpackiego* określa zasady zarządzania regionem; jest zarówno kompendium dla praktyków, jak i ideowym przekazem, mającym na celu pobudzenie społeczeństwa województwa do cywilizacyjnego skoku w nowych warunkach Unii Europejskiej.

Nadrzędnym celem *Strategii* jest zapewnienie województwu podkarpackiemu partnerskiej i konkurencyjnej pozycji w Polsce i Europie, w oparciu o geograficzne położenie, potencjał demograficzny, tradycje przemysłowe, walory środowiskowe, historyczne i kulturowe.

Połączenie innowacyjnego potencjału obecnych już w regionie międzynarodowych korporacji i doświadczeń wielkoprzemysłowych zakładów pracy z elastycznymi strukturami małych i średnich przedsiębiorstw przemysłu maszynowego i informatycznego, ekologiczne rolnictwo oraz stałe zwiększanie tempa eksportu, dynamiki wewnętrznego popytu, akumulacji kapitału wewnętrznego oraz atrakcyjności inwestycyjnej województwa pozwoli na realizację zamierzeń odpowiadających zarówno cywilizacyjnym wyzwaniom współczesności, jak i oczekiwaniom mieszkańców województwa podkarpackiego.

Zarząd
Województwa Podkarpackiego

CZĘŚĆ I. DIAGNOZA PROSPEKTYWNA

1. Miejsce województwa podkarpackiego w przestrzeni europejskiej i krajowej

1.1 Województwo podkarpackie w przestrzeni europejskiej

Uwzględniając położenie, zasoby naturalne i materialne, jak również elementy ochrony środowiska można wyróżnić następujące funkcje województwa podkarpackiego w Europie:

- Funkcja komunikacyjna, związana z paneuropejskim korytarzem transportowym Nr 3 (autostrada nr 2, magistrala kolejowa nr 30, międzynarodowe lotnisko w Jasionce);
- Funkcja ochronna, obejmująca unikatowe w skali europejskiej zasoby przyrodnicze (w tym obszary leśne), zasoby kultury materialnej i duchowej;
- Funkcja produkcyjna, oparta o historycznie ukształtowany przemysł lotniczy, wykorzystujący najnowsze technologie, przede wszystkim w ramach utworzonego z inicjatywy WSK PZL Rzeszów S.A. Stowarzyszenia Dolina Lotnicza, a także przemysł przetwórstwa rolno-spożywczego, elektromaszynowy i chemiczny. Rozwijanie funkcji produkcyjnej regionu dokonuje się także poprzez wytwarzanie ekologicznej, zdrowej żywności na rynek krajowy i zagraniczny.

Rys.1

Województwo podkarpackie obejmuje obszar 17 844 km², co stanowi 5,6% powierzchni Polski i 0,4% obszaru UE. Pod względem wielkości zajmuje 68. miejsce wśród 254 regionów. Powierzchnia Podkarpacia stanowi 11,6% największego regionu UE, a jednocześnie jest prawie 1 500 razy większa od najmniejszego. Podkarpackie wielkością obszaru jest podobne do regionów: węgierskiego – Eszák-Alfold, czeskiego – Jihozápad, brytyjskiego – Eastern Scotland, francuskiego – Basse-Normandie oraz do województwa kujawsko-pomorskiego.

Zamieszkiwane jest przez 2 098 tys. osób i zajmuje pod tym względem 70. miejsce wśród regionów NTS-2.

Podkarpackie, w którym stopa bezrobocia wynosiła w 2002 r. 18,2%, zajęło 225. miejsce wśród 252 regionów NTS-2.

W rankingu regionów ze względu na poziom rozwoju społeczno-gospodarczego województwo uplasowało się na 229. miejscu wśród 237 regionów. W badaniach przyjęto następujące cechy diagnostyczne: PKB na jednego mieszkańca (według parytetu siły nabywczej), przyrost naturalny na 1000 ludności, śmiertelność niemowląt, saldo migracji na 1000 ludności, odsetek ludności czynnej zawodowo z wyższym wykształceniem, liczba lekarzy przypadająca na 100 tys. ludności, wydatki na badania i rozwój (B+R) na jednego mieszkańca, długość dróg (krajowych, regionalnych i gminnych) na 100 km² powierzchni.

PKB per capita w województwie podkarpackim w 2001 r. wyniósł poniżej 50% średniej unijnej.

Wskaźnik przyrostu naturalnego w przeliczeniu na 1000 ludności w 1999 r., wynoszący 2,5‰, dał województwu 45. miejsce wśród 237 regionów.

Województwo podkarpackie z ujemnym saldem migracji w 1999 r. (-1,5‰) uplasowało się na 203. miejscu.

W 2000 r. na 1000 urodzeń przypadało 7,2 zgonów niemowląt, co pod tym względem dawało 207. miejsce.

Odsetek ludności aktywnej zawodowo z wyższym wykształceniem w 2002 r. wynosił 11,9% - 210. miejsce wśród regionów.

Pod względem liczby lekarzy na 100 tys. osób zajęliśmy 227. miejsce ze 177 lekarzami na 100 tys. ludności.

Przeciętne wydatki na B+R na jednego mieszkańca w 2001 r. kształtowały się na poziomie jednym z najniższych w rankingu.

Na 100 km² powierzchni przypadało w województwie podkarpackim 98,9 km dróg kołowych (167. miejsce).

Wg danych z 2002 r. województwo podkarpackie, obok pozostałych czterech wschodnich regionów Polski, zajmowało najniższe miejsca w statystycznych rankingach ekonomicznych regionów UE. Jego PKB w przeliczeniu na osobę stanowiło około 1/3 (33%) średniego PKB 254 regionów UE. Ponadto charakterystyczne dla regionu jest m.in. wysokie bezrobocie oraz niskie nakłady na działalność badawczo-rozwojową.

Przyspieszenie rozwoju oraz poprawa poziomu życia mieszkańców Podkarpacia wymaga podnoszenia konkurencyjności regionu, przy zachowaniu zasady zrównoważonego rozwoju sieci ośrodków miejskich i obszarów wiejskich.

1.2. Miejsce województwa w przestrzeni krajowej

Powierzchnia województwa wynosi 17 844 km², co stanowi 5,6% powierzchni kraju i pod tym względem zajmuje 11. miejsce wśród innych województw.

Ludność województwa na koniec 2005 r. wynosiła ponad 2 098 tys. osób, tj. 5,5% ludności kraju (9. miejsce wśród innych województw). Średnia gęstość zaludnienia wynosi 118 osób na 1 km² (7. miejsce w kraju). Na terenie województwa znajduje się 45 miast i 2 158 miejscowości wiejskich, które tworzą 1 530 sołectw, 159 gmin i 21 powiatów. Największe miasta to: Rzeszów, ponad 163 tys. mieszkańców oraz Stalowa Wola - 72 tys. mieszkańców, Przemyśl - 68 tys., Mielec - 64 tys. Tarnobrzeg - 51 tys. i Krosno - 49 tys.

Według podziału fizyczno-geograficznego J. Kondrackiego teren województwa podkarpackiego położony jest w obrębie prowincji Karpaty Zachodnie z Podkarpaciem, Karpaty Wschodnie; niewielki skrawek południowo-wschodni należy do prowincji Wyżyny Polski.

Województwo podkarpackie powstało 1 stycznia 1999 r. w wyniku podziału terytorialnego Polski, z połączenia byłych województw: rzeszowskiego, krośnieńskiego i przemyskiego oraz częściowo tarnobrzeckiego i tarnowskiego. Delimitacja granic województwa oparła się w dużym stopniu na obszarze regionu ekonomicznego południowo-wschodniej Polski.

W porównaniu do innych części kraju, województwo podkarpackie posiada odmienne warunki gospodarowania, które wynikają z dużego zróżnicowania warunków przyrodniczych, społeczno-gospodarczych, infrastrukturalnych, ekologicznych i historycznych.

W dziedzinie stosunków fizjograficznych region obejmuje obszary górskie, podgórskie, kotliny podgórskie, obszary nizinne. Naturalną bazą rozwoju gospodarczego są występujące surowce i warunki glebowo-klimatyczne.

W ujęciu syntetycznym podkarpackie należy do województw słabo rozwiniętych ze względu na poziom i efektywność rozwoju, nasycenie infrastrukturą i poziom życia. Znajduje to odbicie m.in. w wielkości PKB na 1 mieszkańca (15. miejsce w kraju) i poziomie wynagrodzeń (16. miejsce w kraju). Stosunkowo niska jest liczba podmiotów gospodarczych na 1 000 mieszkańców oraz podmiotów gospodarczych z udziałem kapitału zagranicznego na 10 000 mieszkańców. Występują luki w zakresie infrastruktury technicznej, społecznej i ekonomicznej. Stosunkowo niski jest poziom życia. Podkarpackie należy do województw o słabej atrakcyjności inwestycyjnej, co utrudnia przeprowadzenie koniecznych procesów restrukturyzacyjnych w przemyśle, rolnictwie, leśnictwie i innych dziedzinach działalności gospodarczej i społecznej.

W oparciu o potencjalne warunki i czynniki rozwoju, wykształciły się 3 podstawowe funkcje województwa podkarpackiego w gospodarce krajowej:

- przemysłowa,
- rolnicza,
- rekreacyjno-wypoczynkowa i turystyczna

oraz funkcje uzupełniające, które spełniają: komunikacja, budownictwo oraz usługi socjalno-kulturalne, parki narodowe i rezerваты przyrody pełniące funkcje ochronną.

Ważną rolę w gospodarce województwa podkarpackiego odgrywa przemysł. Udział produkcji przemysłowej w PKB województwa wynosi około 30%. Produkcja ta stanowi także około 5% produkcji przemysłowej kraju.

Trwająca od roku 1989 transformacja gospodarki monocentrycznej (centralnie sterowanej) na gospodarkę polimorficzną (rynkową), w której podstawową rolę odgrywają reguły konkurencji i rynku, spowodowała konieczność restrukturyzacji przedsiębiorstw przemysłowych oraz reformy usług publicznych. Dotyczy to zwłaszcza dużych przedsiębiorstw przemysłowych, historycznie związanych z budową COP-u oraz przekształceń powstałych do tej pory struktur przemysłowych, które znajdują swoje miejsce w gospodarce rynkowej, przy silnej konkurencji przedsiębiorstw państw ekonomicznie rozwiniętych.

Procesom restrukturyzacji towarzyszyła w pierwszych etapach m.in. redukcja zatrudnienia, co generowało wysokie bezrobocie w województwie.

W strukturze przestrzennej przemysłu województwa, genetycznie najstarszy układ rozwinął się wzdłuż Dołów Jasielsko – Sanockich i obejmuje ośrodki przemysłowe: Jasło, Krosno, Sanok i Rymanów.

Drugi układ przykarpacki nawiązuje do linii komunikacyjnych przebiegających wzdłuż granicy Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej i obejmuje duży ośrodek przemysłowy w Rzeszowie oraz ośrodki: Dębica, Ropczyce, Sędziszów Małopolski, Łańcut, Przeworsk, Jarosław i Przemyśl. Układ ten stanowi podstawę trójkąta dla dwóch układów biegnących wzdłuż Wisłoka i Wisły od Dębicy przez Mielec, Tarnobrzeg po Sandomierz i wzdłuż doliny Sanu: Stalowa Wola, Nisko, Rudnik, Nowa Sarzyna, Leżajsk po Przeworsk. Poza wymienionymi układami linearnymi ośrodki przemysłowe wykształciły się na obszarze Pogórza Karpackiego: Strzyżów, Brzozów, Dynów, na terenie Kotliny Sandomierskiej: Kolbuszowa, Nowa Dęba, na Płaskowyżu Tarnogrodzkim Lubaczów, a w Karpatach: Ustrzyki Dolne.

W strukturze gałęziowej przemysłu województwa, dominują przemysły: lotniczy, elektromaszynowy, chemiczny i spożywczy, które wytwarzają łącznie prawie 70% produkcji przemysłowej województwa. Ważną rolę odgrywają także: przemysł szklarski, materiałów budowlanych, drzewny oraz lekki. W strukturze podmiotowej przemysłu dominują nadal pod względem zatrudnienia średnie oraz duże przedsiębiorstwa sektora publicznego, wymagające przyspieszonej wszechstronnej restrukturyzacji w kierunku ich dostosowania do gospodarki rynkowej oraz liczne, małe i średnie zakłady produkcyjno-usługowe, których przetrwanie i rozwój na rynku zależy od przedsiębiorczości ich właścicieli.

Drugą podstawową funkcją jest rolnictwo. W porównaniu do reszty kraju, województwo podkarpackie na większości swojego obszaru ma dobre warunki naturalne dla rozwoju rolnictwa.

Rolnicza przestrzeń produkcyjna stwarza warunki do rozwoju pracochłonnych kierunków produkcji, w tym zdrowej żywności, oraz przetwórstwa rolno – spożywczego. Podstawowy jednak problem w zakresie ich efektywności tkwi w uwarunkowaniach demograficznych. Udział ludności wiejskiej w województwie wynosi ponad 60% i jest jednym z największych w kraju. Występuje znaczne przeludnienie wsi. Dominują małe gospodarstwa rolne o średniej powierzchni 3,5 ha (średnia w kraju - 7,0 ha), które uniemożliwiają utrzymanie się rolników tylko z pracy na swoim gospodarstwie rolnym oraz

efektywne gospodarowanie. Niezbędne w tej sytuacji jest tworzenie na wsi nowych miejsc pracy poza rolnictwem: w usługach, handlu, rzemiośle i drobnym przemyśle oraz w agroturystyce.

Trzecia podstawowa funkcja województwa podkarpackiego to funkcja rekreacyjno-wypoczynkowa i turystyczna.

Województwo posiada dobre warunki dla rozwoju turystyki, rekreacji i wypoczynku. Wyjątkowo atrakcyjne walory przyrodniczo-krajobrazowe, bogactwo flory i fauny, stosunkowo czyste powietrze oraz wody rzek, potoków i zbiorników, szlaki turystyczne w obszarach objętych ochroną, stwarzają szczególnie korzystne warunki do harmonijnego obcowania ludzi ze środowiskiem naturalnym. Dodatkowym atutem dla rozwoju tej funkcji są liczne wody mineralne, zawierające związki siarki oraz borowiny. Umożliwiają one funkcjonowanie ośrodków sanatoryjnych. Funkcje turystyczne podkreślają także liczne zabytki kultury materialnej i niematerialnej.

Do funkcji uzupełniających województwa zaliczono funkcję komunikacyjną, budownictwo i usługi socjalno-kulturowe oraz funkcję ochronną.

Rozwój funkcji komunikacyjnej zdeterminowany jest położeniem geograficznym. Tutaj krzyżują się arterie komunikacyjne o znaczeniu międzynarodowym i krajowym, oraz regionalnym na kierunkach zachód – wschód, oraz północ – południe. Przez województwo przebiega główna oś komunikacji drogowej z zachodu na wschód, wzmocniona przewidywaną budową autostrady, powiązania komunikacyjne północ – południe, jako przyszłe drogi ekspresowe wiążące kraje nadbałtyckie z południem (Białystok – Lublin – Rzeszów – Koszyce – Bukareszt; Gdańsk – Łódź – Piotrków – Kielce – Rzeszów – Barwinek) i lotniska: w Rzeszowie, Mielcu, Krośnie i Turbii. Funkcję komunikacyjną należy traktować wraz z całym wspomagającym otoczeniem o charakterze usługowo – handlowym oraz instytucjami otoczenia biznesu, związanymi m.in. z wymianą handlową międzynarodową, szczególnie z Ukrainą i Słowacją.

Funkcję budownictwa wyznacza duży i znaczący w skali kraju, ale nie w pełni wykorzystany, potencjał projektowy i wykonawczy. Funkcję ponadwojewódzką w dziedzinie infrastruktury społecznej stanowi baza w zakresie szkolnictwa wyższego, nauki, kultury i wyspecjalizowanego leczenia.

Funkcja ochronna w województwie jest istotna ze względu na ochronę unikatowych zasobów przyrodniczych i krajobrazowych m.in. w 2 parkach narodowych, kilkudziesięciu rezerwach przyrody oraz ochronę obszarów źródliskowych, istotnych dla naturalnych zasobów wód powierzchniowych kraju poprzez utworzenie lasów wodochronnych, jak również ochronę znacznych zasobów kultury materialnej.

Niezależnie od funkcji podstawowych i uzupełniających pozycję i miejsce województwa podkarpackiego w zagospodarowaniu przestrzennym kraju wyznaczają jeszcze inne właściwości, cechy i tendencje niektórych dziedzin życia społeczno – gospodarczego.

Pod względem stanu środowiska naturalnego województwo należy do grupy najmniej zanieczyszczonych. Znajdują się tu obszary chronionego krajobrazu, parki krajobrazowe, liczne rezerwy przyrody oraz znaczna ilość obiektów dziedzictwa kultury materialnej.

Po 1989 r. nastąpiły istotne zmiany w strukturze produkcji. Zmniejszył się, w skali większej niż w kraju, udział w produkcji województwa, przemysłu i rolnictwa. Spadek udziału produkcji przemysłowej spowodował dekompozycję systemów biegunów wzrostu regionalnego, zarówno w układzie strukturalno – funkcjonalnym, jak i przestrzennym oraz generalną zmianą funkcji centrów wzrostu województwa.

Na terenie województwa znajdują się ważne elementy krajowego systemu energetycznego m.in. elektroenergetyczne stacje redukcyjne o największych napięciach i liczne linie wysokiego napięcia oraz 6 głównych gazociągów wysokoprężnych zasilających Polskę w gaz ziemny ze złóż krajowych i zagranicznych. Pokrywają one obecnie 20% potrzeb kraju. Jednocześnie znajdują się tutaj obszary górnicze dla złóż gazu ziemnego i ropy naftowej zasilające ogólnokrajową sieć gazową.

Podstawowe elementy układu infrastruktury technicznej o znaczeniu krajowym i regionalnym charakteryzują następujące cechy:

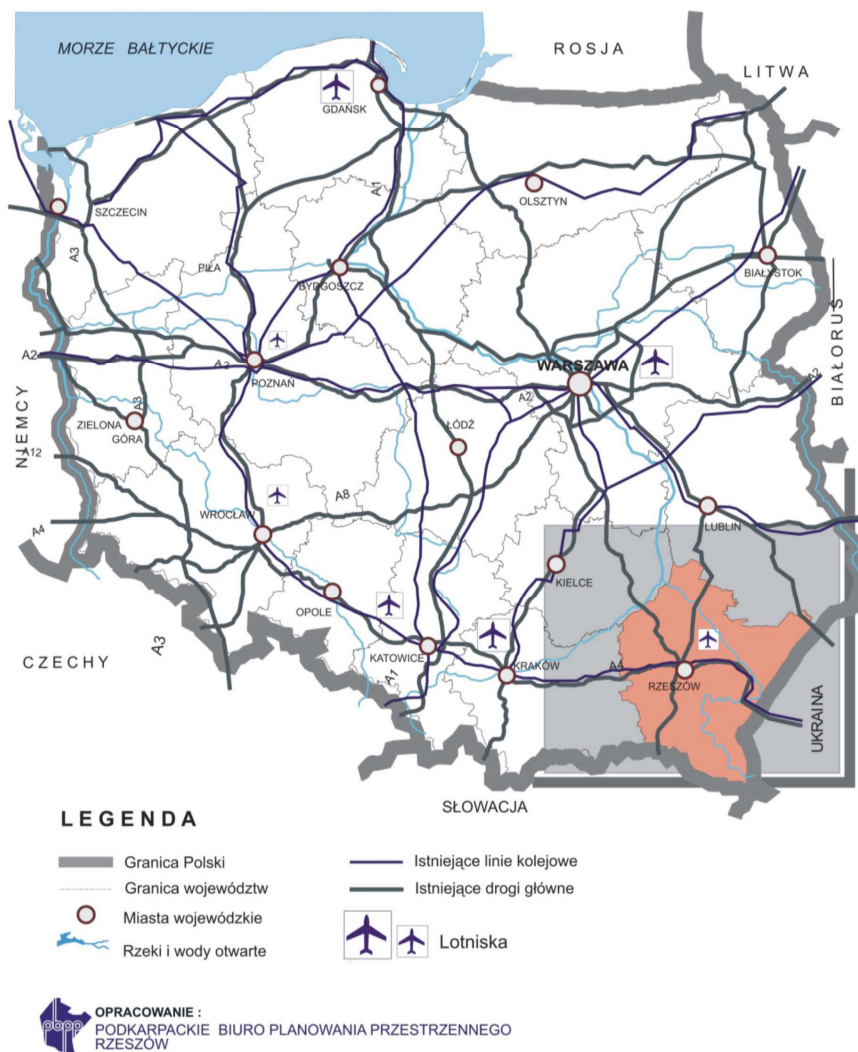
- układ kolejowy i drogowy, który w zakresie geometrii sieci jest prawidłowo rozwinięty i zapewnia powiązania krajowe, regionalne i międzynarodowe, jednak sieć kolejowa wymaga modyfikacji, a sieć dróg krajowych jest przeciążona ruchem i powinna być również zmodyfikowana oraz uzupełniona o układ dróg szybkiego ruchu, w tym autostradę;
- system zasilania energetycznego obecnie pokrywający potrzeby i wykazujący pewne rezerwy, jednak w przyszłości należy liczyć się z koniecznością jego rozbudowy, a w szczególności modernizacji sieci;
- sumaryczna wydajność ujęć powierzchniowych i podziemnych wody, która mogłaby pokryć bieżące potrzeby województwa, lecz ze względu na rozmieszczenie zasobów wód podziemnych, głównie w północnej części województwa oraz braki w wyposażeniu w sieci wodociągowe - obszary południowe cierpią na deficyt wody;

- oczyszczalnie mogące przyjąć zaledwie 38% ścieków komunalnych,
- gospodarka odpadami wymagająca kompleksowego rozwiązania.

Wymienione elementy zagospodarowania przestrzennego województwa oraz ich miejsce i znaczenie w gospodarce przestrzennej kraju wskazuje, że pozycja społeczno – gospodarcza województwa podkarpackiego jest znaczna. Przejawia się to szczególnie w jego funkcjach usługowych na rzecz innych obszarów Polski, co wynika z produkcyjnego i usługowego potencjału województwa o znaczeniu krajowym.

Rys.2.

WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE W PRZESTRZENI KRAJOWEJ

1.2.1. Prognoza demograficzna

W stosunku do sytuacji w kraju, prognozę demograficzną województwa podkarpackiego należy uznać za korzystną. W szczególności liczba ludności w 2020 r. utrzyma się na poziomie roku 2003, przy jednoczesnym spadku liczby ludności w wieku przedprodukcyjnym o 15 tys. Ludność w wieku produkcyjnym wzrośnie o 21,5 tys., a w wieku poprodukcyjnym o 127 tys.

W tym samym okresie ludność w skali kraju zmniejszy się o 2,5%, zaś w wieku produkcyjnym o 6%.

Tabela 1. Prognoza ludności* (w tys.)

Wyszczególnienie	2003 r. **		2010 r.		2010 - 2003	2020 r.		2020 - 2003	2030 r.	
	w liczbach bezwzgl.	%	w liczbach bezwzgl.	%		w liczbach bezwzgl.	%		w liczbach bezwzgl.	%
WOJEWÓDZTWO PODKARPACKIE										
LUDNOŚĆ OGÓŁEM	2097,2	100	2097,7	100	100,2	2095,9	100	99,9	2044,7	100
w tym:										
wiek przedprodukcyjny	518,0	24,7	413,5	19,7	79,8	368,0	17,5	71,0	330,1	16,1
wiek produkcyjny	1273,0	60,7	1350,4	64,4	106,8	1294,5	61,8	101,6	1201,5	58,8
wiek poprodukcyjny	306,2	14,6	333,8	15,9	109,0	433,4	20,7	141,5	513,2	25,1
ludność wieku nieprodukcyjnego na 100 osób w wieku produkcyjnym	65		55			62			70	
POLSKA										
Ludność ogółem	38190,6	100	37899,2	100	99,2	37228,8	100	97,5	35693,0	100
w tym:										
wiek przedprodukcyjny	8349,8	21,9	6810,9	18,0	81,5	6069,6	16,3	92,7	5325,1	14,9
wiek produkcyjny	24038,8	62,9	24657,7	65,0	102,5	22619,6	60,8	94,0	20770,9	58,2
wiek poprodukcyjny	5802,0	15,2	6430,6	17,0	110,8	8539,7	22,9	147,1	9597,0	26,9
ludność wieku nieprodukcyjnego na 100 osób w wieku produkcyjnym	59		54			65			72	

* dane z *Prognozy demograficznej na lata 2003 – 2030* opracowanej przez GUS

** dane rzeczywiste

Dane zawarte w prognozie są wynikiem większej niż w skali kraju prężności demograficznej województwa, co przejawia się wyższym przyrostem naturalnym, wyższym wskaźnikiem urodzin i niższym wskaźnikiem zgonów.

W strukturze wieku ludności udział ludzi młodych jest wyższy niż średnia krajowa. Relatywnie niski pozostaje wskaźnik urbanizacji, a wysoki wskaźnik semiurbanizacji. Ogólny poziom wykształcenia ludności nie odbiega od średniej w kraju.

Wyższy niż średnia krajowa pozostaje wskaźnik bezrobocia. Pod względem dochodów (do dyspozycji gospodarstwa domowego oraz dochodów osobistych na jednego mieszkańca) województwo zaliczane jest do grupy o niskim poziomie życia. Świadczy o tym także liczba osób korzystających z pomocy społecznej. Wyższy natomiast niż średnia krajowa pozostaje poziom wyposażenia mieszkań w poszczególne instalacje.

Pod względem jakości życia województwo podkarpackie znajduje się w ścisłej czołówce krajowej.

1.2.2. Pozycja województwa podkarpackiego w krajowej przestrzeni gospodarczej w świetle Produktu Krajowego Brutto

Najbardziej syntetycznym miernikiem określającym poziom rozwoju gospodarczego różnej skali układów przestrzennych: krajów (NTS-1), województw – regionów (NTS-2), czy subregionów (NTS-3) jest wartość krajowego produktu brutto, natomiast stopień jego nasilenia przestrzennego wyrażają wskaźniki określające wartość PKB na mieszkańca lub na jednostkę powierzchni. Przyjęty wskaźnik PKB na mieszkańca można traktować jako wyraz intensywności gospodarowania, który umownie określa produktywność społeczną. Wskaźnik PKB w odniesieniu do powierzchni określa intensywność gospodarowania dokonującego się na danym obszarze, czyli produktywność przestrzeni.

W latach 1995-2002 produkt krajowy brutto (PKB) w kraju zwiększył się z 26,4 mld zł do 61,6 mld zł, tj. do 237,0%, a jego udział w światowym PKB był stosunkowo stabilny i wynosił 0,5%. W stosunku do krajowego tempa wzrostu PKB, poszczególne województwa charakteryzowały się bardzo zróżnicowaną

dynamiką PKB, która wahała się od 102,6% do 292,9%, co wskazuje na zróżnicowany proces rozwoju społeczno-gospodarczego krajowych struktur regionalnych. Najintensywniejszym tempem wzrostu charakteryzowało się województwo mazowieckie, które w analizowanym okresie zwiększyło PKB z 54,4 mld zł do 159,5 mld zł, tj. do 292,9%. Tempo wzrostu pozostałych województw było znacznie słabsze. Na drugiej pozycji znalazło się województwo wielkopolskie, a następnie podlaskie i małopolskie. Te cztery wymienione województwa charakteryzowały się wyższym tempem wzrostu PKB aniżeli średnia krajowa.

Pozostałe województwa cechują się słabszym tempem wzrostu wahającym się od 200% do 230%. W tej grupie znalazło się województwo podkarpackie, którego wartość PKB zwiększyła się 13,7 mld zł do 30,6 mld zł, a jego dynamika do 223,1% i była niższa od dynamiki krajowej, która wynosiła 237,0%. Najślabszą dynamiką charakteryzowało się województwo kujawsko-pomorskie (do 102,6%), a następnie województwo opolskie (do 195,3%).

Zróżnicowane tempo wzrostu PKB poszczególnych województw wpłynęło na zmiany ich udziału w potencjale gospodarczym kraju. W latach 1995-2002 cztery województwa o ponadprzeciętnej krajowej dynamice tempa wzrostu zwiększyły swój udział w krajowym potencjale gospodarczym, łącznie z 38,8% do 43,1%. Udział pozostałych 12 województw w krajowym PKB zmniejszył się odpowiednio z 41,2% do 79,6%. Wzrostem potencjału gospodarczego odznaczały się województwa: mazowieckie, wielkopolskie i małopolskie, które zwiększyły swój udział w potencjale krajowym 32,2% do 36,8%, zbliżonym tempem wzrostu województwo podlaskie i pomorskie, natomiast pozostałe województwa cechowały się względną recesją, zmniejszając swój udział w krajowym PKB.

W procesie przemian krajowej przestrzeni gospodarczej województwo podkarpackie, w wyniku niższego od średniej krajowej tempa wzrostu gospodarczego, znalazło się w grupie województw odznaczających się względną recesją gospodarczą, zmniejszając swój udział w krajowej PKB z 4,2% do 3,9%.

Procesy polaryzacyjne wpływają na różnicowanie krajowej przestrzeni gospodarczej. Obecnie dominujący udział w potencjale gospodarczym ma województwo mazowieckie i śląskie, które w 1995 r. obejmowały 32,0% krajowego PKB a w 2002 r. - 34,1%. Województwa te odznaczają się jednak różnymi tendencjami przemian: wzrost gospodarczy - województwo małopolskie i recesja - województwo śląskie.

Drugą grupę stanowią województwa, których udział w krajowym PKB waha się od 5% do 10%. Reprezentuje je 5 województw (wielkopolskie, dolnośląskie, małopolskie, łódzkie, pomorskie), których łączny udział w krajowym PKB utrzymuje się na zbliżonym poziomie i wynosi ok. 36%. W tej grupie również występują województwa charakteryzujące się wzrostem gospodarczym (wielkopolskie, małopolskie), względną stagnacją (pomorskie) i recesją (łódzkie, dolnośląskie).

Trzecią grupę tworzą województwa (kujawsko-pomorskie, zachodnio-pomorskie, lubelskie, podkarpackie), których udział w krajowym PKB waha się od 3% do 5% i łącznie zmniejszył się z 18,7% do 17,3%.

Czwarta grupa obejmuje województwa, których udział w krajowym PKB jest najniższy i waha się od 2% do 3% (warmińsko-mazurskie, świętokrzyskie, podlaskie, lubuskie, opolskie) a ich łączny udział również zmniejszył się z 13,5% do 12,5%.

Na tle kraju województwo podkarpackie znajduje się wśród grupy województw o mniejszym uprzywilejowaniu w zakresie aktywizacji czynników wzrostu płynących z układów krajowych, co ma szczególne znaczenie w poszukiwaniu środków zewnętrznych.

Wyrazem koncentracji przestrzennej PKB w stosunku do obszaru jest wskaźnik koncentracji terytorialnej, który wynosi 0,232. Na jego wartość w najpoważniejszym stopniu wpłynęły z jednej strony województwa o najbardziej korzystnych warunkach dla koncentracji potencjału gospodarczego: mazowieckie i śląskie, które łącznie skupiały 34,1% krajowego PKB, na obszarze stanowiącym 15,3% powierzchni kraju, czyli charakteryzowały się względnym nadmiarem potencjału gospodarczego wynoszącym 18,8 punktów procentowych, a z drugiej województwa stwarzające względnie najmniej korzystne warunki w tym zakresie: lubelskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie, które łącznie skupiały tylko 9,2% potencjału gospodarczego, podczas gdy obejmowały 22,2% powierzchni kraju, czyli odznaczały się względnym niedoborem potencjału gospodarczego wynoszącym 12,9%.

Przestrzeń stwarza także różne warunki dla koncentracji ludności, czego wyrazem jest zróżnicowana gęstość zaludnienia poszczególnych województw. Stąd rozmieszczenie potencjału gospodarczego w większym stopniu nawiązuje do potencjału demograficznego, czego wyrazem jest niższa wartość koncentracji demograficznej PGB wynosząca - 0,089. Oznacza on, że zróżnicowanie przestrzenne potencjału gospodarczego bardziej nawiązuje do potencjału demograficznego aniżeli do obszaru.

Na jego wartość w najpoważniejszym stopniu wpłynęło województwo mazowieckie o najbardziej korzystnych warunkach demograficznych dla koncentracji potencjału gospodarczego, które skupia 20,4% krajowego PKB, podczas gdy zamieszkuje na jego terenie 13,4% ludności, a więc

charakteryzuje się względnym nadmiarem potencjału gospodarczego w stosunku do potencjału demograficznego wynoszącym 7,0 punktów procentowych, a z drugiej województwa stwarzające względnie najmniej korzystne warunki demograficzne w tym względzie: warmińsko-mazurskie, małopolskie, podkarpackie i lubelskie, które łącznie skupiały tylko 18,0% potencjału gospodarczego i 23,4% potencjału demograficznego, czyli odznaczały się względnym niedoborem potencjału gospodarczego wynoszącym 5,4%. W pozostałych województwach proporcje między obszarem i potencjałem demograficznym a potencjałem gospodarczym były zbliżone i wahały się w odniesieniu do obszaru od -2,9 pp. do 2,5 pp. a w odniesieniu do potencjału demograficznego od -1,0 do 1,4 pp.

Udział województwa podkarpackiego w krajowym udziale PKB wynosi 3,9%, natomiast obejmuje 5,6% obszaru, na którym zamieszkuje 5,5% ludności. Oznacza to, iż charakteryzuje się ono relatywnie nieco większym niedoborem potencjału gospodarczego w odniesieniu do powierzchni, który wynosi – 1,8 pp., aniżeli w stosunku do ludności, który wynosi – 1,6 pp. Niemniej jednak różnice te należy uznać za poważne i powinny być przesłanką do działań na rzecz wyrównywania tych dysproporcji.

W latach 1995-2002 wskaźnik PKB na mieszkańca zwiększył się z 8,5 tys. zł do 20,4 tys. zł, czyli do 239,3%. Poszczególne województwa charakteryzowały się zróżnicowanym tempem wzrostu wskaźnika, co prowadzi do postępującego zróżnicowania przestrzeni krajowej.

Biorąc pod uwagę zróżnicowanie wartości wskaźników w 2002 r., w przestrzeni krajowej wyróżniają się cztery grupy województw. Pierwszą grupę, o najwyższym natężeniu rozwoju reprezentuje województwo mazowieckie, położone w centralnej części przestrzeni krajowej. Pozostałe grupy województw tworzą zwarte strefy o przebiegu południkowym.

Grupę drugą tworzy pięć województw o wartości wskaźników od 20,0 do 23,0%, położonych wzdłuż zachodniej granicy. Tworzą one zwartą strefę ciągnącą się od województwa pomorskiego, poprzez zachodnio-pomorskie, wielkopolskie po województwo dolnośląskie i śląskie. Strefa ta charakteryzuje się stosunkowo wysokim, ale zmniejszającym się udziałem potencjału gospodarczego z 42,3 do 40,7% oraz znacznym, ale także zmniejszającym się udziałem ludności się z 39,2% do 38,9%, podczas gdy obejmuje 33,0% obszaru kraju.

Grupa trzecia obejmuje 6 województw o wskaźnikach z przedziału 16,0 do 19,0, które w przestrzeni krajowej tworzą strefę środkową ciągnącą się od województwa kujawsko-pomorskiego poprzez łódzkie do województwa opolskiego i małopolskiego. Odznacza się ona zmniejszeniem udziału w potencjale gospodarczym z 27,1% do 25,7%, przy w miarę stabilnym udziale potencjału demograficznego (29,6 i 29,5%), przy niższym udziale w powierzchni wynoszącym 27,7%.

Czwarta grupa o najniższych wartościach wskaźników od 1,4 do 1,6 obejmuje cztery województwa wschodnie strefy wschodniej od województwa warmińsko-mazurskiego, poprzez województwo podlaskie, lubelskie po podkarpackie. Charakteryzuje się ona najniższym i zmniejszającym się udziałem potencjału gospodarczego z 14,1% do 13,2%, stabilnym udziałem ludności 18,2% oraz znacznie większym udziałem powierzchni 28,0%. Relatywny nadmiar powierzchni w stosunku do potencjału demograficznego i gospodarczego, stwarza odmienne warunki dalszego rozwoju, w których obszar powinien być znaczącym autem dla dalszego wzrostu gospodarczego.

W latach 1995-2002 województwo podkarpackie pod względem wartości omawianego wskaźnika zajmowało przedostatnią pozycję w kraju. W 1995 r. znajdowało się za województwem lubelskim i przed podlaskim, a w 2002 r. za województwem warmińsko-mazurskim i przed lubelskim.

2. Diagnoza sektorowo-przestrzenna kształtowania się procesu rozwoju regionu

2.1. Gospodarka

2.1.1. Przekształcenia własnościowe w gospodarce województwa podkarpackiego

Proces przekształceń własnościowych jest jednym z podstawowych warunków transformacji gospodarki w kierunku gospodarki rynkowej.

Nasilające się procesy transformacji pociągnęły za sobą zmiany struktury własnościowej. W województwie podkarpackim w latach 1990-2004 procesem prywatyzacji objęte zostały 272 przedsiębiorstwa państwowe, co stanowi 5,0% w stosunku do 5 511 ogółu objętych prywatyzacją przedsiębiorstw w kraju (tabela 2)¹.

Tabela 2. Przedsiębiorstwa państwowe objęte procesem prywatyzacji w okresie od 1.08.1990 do 31.12.2004

Wyszczególnienie	Ogółem	Skomercjalizowane	Objęte prywatyzacją		Poddane likwidacji	
			razem	w tym sprywatyzowane	razem	w tym zlikwidowane
Polska	5511	1569	2090	2015	1852	961
woj. podkarpackie	272	84	104	104	84	47

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2005, Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2005.

Najwięcej, bo 104 przedsiębiorstwa objęto prywatyzacją bezpośrednią. Likwidacji z przyczyn ekonomicznych poddano 84 przedsiębiorstwa, przy czym zlikwidowano już 47 jednostek. Komerccjalizacji dokonano w przypadku 84 przedsiębiorstw, w tym 83 przekształcone zostały w jednoosobowe spółki Skarbu Państwa, a jedna w spółkę z udziałem wierzycieli. Zaledwie 12 przedsiębiorstw poddano kolejnemu etapowi - prywatyzacji kapitałowej, przy czym w połowie z nich brali udział inwestorzy zagraniczni (tabela 3). W wyniku działań prywatyzacyjnych powstało także 69 spółek na bazie majątku sprywatyzowanych bezpośrednio i zlikwidowanych przedsiębiorstw państwowych. Wśród nich 50 stanowią spółki pracownicze, a 19 to spółki z udziałem Skarbu Państwa powstałe z wniesienia majątku przedsiębiorstw państwowych.

Tabela 3. Spółki powstałe w procesie prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych w okresie od 1.08.1990 do 31.12.2004.

Wyszczególnienie	Powstałe w wyniku komercjalizacji			Spółki powstałe na bazie majątku			
	ogółem	w tym sprywatyzowane pośrednio		ogółem	spółki pracownicze	z udziałem Skarbu Państwa	
		razem	z udziałem kapitału zagranicznego			razem	z udziałem kapitału zagranicznego
Polska	1515	343	115	1782	1527	255	59
woj. podkarpackie	81	12	6	69	50	19	-

Źródło: Rocznik Statystyczny Województw 2005, Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2005

W odmienny sposób przebiegała prywatyzacja państwowych gospodarstw rolnych. W okresie od 01.01.1992 do 31.12.2003 do Zasobów Własności Rolnej Skarbu Państwa zostało wniesionych 151,4 tys. ha gruntów rolnych z terenu województwa (tabela 4).

¹ Ustawa z dnia 13 lipca 1990 r. o prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, Dz.U. nr 51, poz. 298, z późniejszymi zmianami; Ustawa z dnia 30 sierpnia 1996 r. o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych, Dz.U. nr 118, poz. 561.

Tabela 4. Zagospodarowanie gruntów włączonych do Zasobów Własności Rolnej Skarbu Państwa w 2003 r.

Wyszczególnienie	Grunty przejęte	Grunty rozdysponowane na trwałe				Grunty pozostałe w Zasobie Własności Rolnej Skarbu Państwa					
		sprzedane	oddane nieodpłatnie	wniesione do spółek	w inny sposób	razem	wyzdierżawione	przekazane		zagospodarowane w inny sposób	oczekujące na zagospodarowanie
								w trwałe zarząd i wieczyste użytkowanie	w administrowanie		
w tys. ha											
Polska	4708,7	1478,6	289,5	15,2	8,2	2917,2	2305,1	109,2	3,2	15,1	484,6
woj. podkarpackie	151,8	67,6	18,8	0,3	0,1	65,0	37,7	4,6	-	0,2	22,5

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2004.

Ze 151,8 tys. ha gruntów rolnych 86,7 tys. ha zostało rozdysponowanych na trwałe użytkowanie. Najwięcej z nich poprzez sprzedaż (67,6 tys. ha), a część poprzez oddanie nieodpłatnie (18,8 tys. ha). Nieliczne grunty zostały wniesione do spółek (0,3 tys. ha) oraz rozdysponowane w inny sposób (0,1 tys. ha). W zasobach Własności Rolnej Skarbu Państwa pozostało 65 tys. ha, z czego nieco ponad połowa została wydzierżawiona (37,7 tys. ha). W trwałe zarząd, wieczyste użytkowanie i administrowanie przekazano łącznie 4,6 tys. ha, w inny sposób zagospodarowano 0,2 tys. ha. W dalszym ciągu na zagospodarowanie oczekuje 22,5 tys. ha gruntów.

W efekcie działań prywatyzacyjnych, a także procesów oddolnego rozwoju sektora prywatnego, zwiększał się udział sektora prywatnego. W latach 1998-2003 liczba pracujących w sektorze prywatnym nieznacznie zwiększyła się z 735,5 tys. do 737,9 tys. osób, tj. o 0,3%, a ich udział w strukturze pracujących zwiększył się z 74,7% do 80,0%, czyli o 5,3 pp. (tabela 5).

Tabela 5. Zmiany w liczbie pracujących w województwie podkarpackim w latach 1998-2003 według sektorów własności

Rok	Pracujący ogółem	Sektor publiczny	Sektor prywatny
Liczba pracujących (w tys.)			
1998	984,0	248,4	735,5
2000	945,6	214,6	730,9
2003	922,3	184,4	737,9
Struktura pracujących (w %)			
1998	100,0	25,3	74,7
2000	100,0	22,7	77,3
2003	100,0	20,0	80,0

Źródło: Roczniki Statystyczne Województwa Podkarpackiego 1999, 2001, 2004.

2.1.2. Przemysł

Przemysł wywiera zasadniczy wpływ na aktywność oraz poziom rozwoju społeczno-gospodarczego. Przedsiębiorstwa mające siedzibę na terenie województwa wytworzyły w 2003 r. 3,8% produkcji sprzedanej przemysłu, co plasuje województwo, podobnie jak w 2002 r., na 9. miejscu w kraju. Wartość sprzedana przemysłu wzrosła w skali roku o 8,7%, w wyniku czego badane podkarpackie przedsiębiorstwa w 2003 r. uzyskały lepsze wyniki finansowe niż w roku poprzednim.

Wg danych Urzędu Statystycznego w Rzeszowie w końcu grudnia 2004 r. w województwie zarejestrowanych było 139,5 tys. podmiotów gospodarki narodowej, co daje 8,7% przyrost ich liczby w stosunku do 2000 r. Dominującą, 96% grupę tych podmiotów stanowią przedsiębiorstwa sektora prywatnego, zaś sektor publiczny obejmuje zaledwie 4%. W skali kraju liczba podmiotów gospodarki w latach 2002 - 2004 utrzymywała się na stałym, 4% poziomie.

Chociaż wymienione wskaźniki świadczą o zasadniczym wpływie przemysłu na aktywność i poziom rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, to jednak **udział województwa w przemyśle krajowym jest stosunkowo niewielki**. W 2004 r. udział ten kształtował się na poziomie zbliżonym do okresu 2001-2003 i wyniósł:

- 5% liczby zatrudnionych,
- 4,4% wartości środków trwałych,
- 3,6% produkcji sprzedanej przemysłu.

Udział województwa w krajowych nakładach inwestycyjnych w 2004 r. stanowił 3,4% i wyniósł 2 464 mln zł (2 280 mln zł w 2003r., tj. 4,1% w skali kraju).

Cechą przemysłu jest jego znaczna koncentracja, która sprzyja nadmiernej podatności na wahania koniunktury. Największy udział w produkcji przemysłowej województwa w 2002 r. (wg wartości produkcji sprzedanej) miały artykuły spożywcze – ok. 12,5% ogółu produkcji. W dalszej kolejności plasowała się

produkcja przemysłu gumowego i tworzyw sztucznych, którego udział wyniósł prawie 12,4% oraz produkcja pojazdów mechanicznych z udziałem 9,7%. W 2003 r. udział produkcji artykułów spożywczych w produkcji sprzedanej obniżył się do 11,1%, natomiast do 13% wzrósł udział produkcji przemysłu gumowego i tworzyw sztucznych. Struktura ta odzwierciedla w dużym stopniu rolniczo - przemysłowy charakter Podkarpacia, zdominowanego przez stosunkowo dobrze rozwinięty sektor przetwórstwa rolno-spożywczego oraz wielkie przedsiębiorstwa przemysłu chemicznego (Jasło, Dębica, Nowa Sarzyna, Tarnobrzeg, Sanok) oraz elektromaszynowego (Rzeszów, Mielec, Stalowa Wola, Sanok, Krosno). Pozytywnym zjawiskiem jest stosunkowo duża dynamika wzrostu udziału produkcji mebli i wyrobów z drewna, na co niewątpliwym wpływ może mieć rosnący popyt konsumpcyjny w kraju i zagranicą.

Dominującą rolę wśród podmiotów branży innowacyjnej i wysokich technologii zajmuje przemysł lotniczy, zwłaszcza w ramach tzw. Doliny Lotniczej z wiodącą rolą WSK PZL Rzeszów S.A. Duże znaczenie w zakresie wdrażania najnowszych technologii mają m.in. takie firmy jak: Zelmer S.A., Delphi Krosno S.A., T.C. Dębica S.A., Asseco Poland S.A., Krośnieńskie Huty Szkła Krosno S.A., ICN Polfa Rzeszów S.A., Huta Stalowa Wola. Pomimo istnienia i sprawnego funkcjonowania nowoczesnych i innowacyjnych firm, wciąż w zbyt małym zakresie wykorzystywany jest własny potencjał naukowo – techniczny regionu.

Słabszą pozycję w strukturze produkcji przemysłowej województwa zajmuje produkcja włókiennictwa, odzieży i wyrobów ze skóry, która stanowiła w 2002 r. tylko niewiele ponad 2,2% produkcji przemysłowej województwa, przy zatrudnieniu równym prawie 8,5 tys. osób. W 2003 r. produkcja ww. działów spadła do poziomu 1,9% przy zatrudnieniu 7,9 tys. Wskaźniki te dowodzą słabej wydajności przemysłu lekkiego i związanej z tym trudnej sytuacji przedsiębiorstw tego sektora spowodowanej niskim popytem, jak również nie najwyższym poziomem technologicznym produkcji.

W 2003 r. produkcja sprzedana przemysłu była o 12,1% wyższa od notowanej w 2002 r. W przetwórstwie przemysłowym produkcja wzrosła o 13,8%, a w wytwarzaniu i zaopatrywaniu w energię elektryczną, gaz i wodę o 4,5%. Wzrost produkcji sprzedanej wystąpił w 18 działach przemysłu. W największym stopniu zwiększyła się produkcja: masy włóknistej oraz papieru (113,2%), maszyn i aparatury elektrycznej (48,3%), metali (29,4%), koksu i produktów rafinacji ropy naftowej (28,4%), wyrobów chemicznych (22,6%). Spadek produkcji sprzedanej w tym okresie odnotowano w 6 działach przemysłu m.in. w produkcji sprzętu i urządzeń radiowych, telewizyjnych i telekomunikacyjnych (o 29,2%), odzieży i wyrobów futrzarskich (o 8,6%), pozostałego sprzętu transportowego (o 2,0%).

W warunkach gospodarki rynkowej nadal najlepsze efekty osiągają przedsiębiorstwa sprywatyzowane oraz podmioty z udziałem kapitału zagranicznego. Zwłaszcza firmy z udziałem inwestorów zagranicznych mają znacznie większą dynamikę wzrostu przychodów, w porównaniu do tempa wzrostu przychodów ogółem w podstawowych działach gospodarki województwa. Wg danych szacunkowych do 2003 r. wartość inwestycji zagranicznych wyniosła 2,1 mld dolarów.

W procesach transformacji gospodarki województwa istotny problem stanowi restrukturyzacja dawnych dużych przedsiębiorstw monoprodukcyjnych, przede wszystkim w sektorach przemysłu hutniczego (Huta Stalowa Wola), wydobywczego (Siarkopol-Tarnobrzeg) oraz zbrojeniowego (m.in. WSK-PZL-Mielec). Trudności w przemyśle wydobywczym spowodowane są wyczerpaniem się zasobów kopalin ropy naftowej (w okolicach Jasła i Krosna), a także spadkiem popytu na siarkę na rynku międzynarodowym. Natomiast przedsiębiorstwa przemysłu metalowego i elektromaszynowego nie okazały się dostatecznie elastyczne w dostosowaniu swojej oferty i struktury organizacyjnej do zmienionych warunków funkcjonowania. Przedsiębiorstwa borykają się również z problemami przerostu zatrudnienia oraz załamaniem się popytu na rynku krajowym i zagranicznym, zwłaszcza rynku wschodnim. Skomplikowany proces restrukturyzacji przedsiębiorstw skutkuje często pogarszającą się ich sytuacją ekonomiczną związaną ze spadkiem produkcji i zatrudnienia, a także niejednokrotnie procesami likwidacyjnymi.

Poprawa sytuacji wymaga podejmowania wielu niełatwych działań dostosowawczych do nowych warunków funkcjonowania, w tym znacznych nakładów inwestycyjnych na wspieranie działalności badawczo-rozwojowej oraz prowadzenia odpowiedniego marketingu, celem poprawy konkurencyjności przedsiębiorstw i ich produktów.

2.1.3. Inwestycje

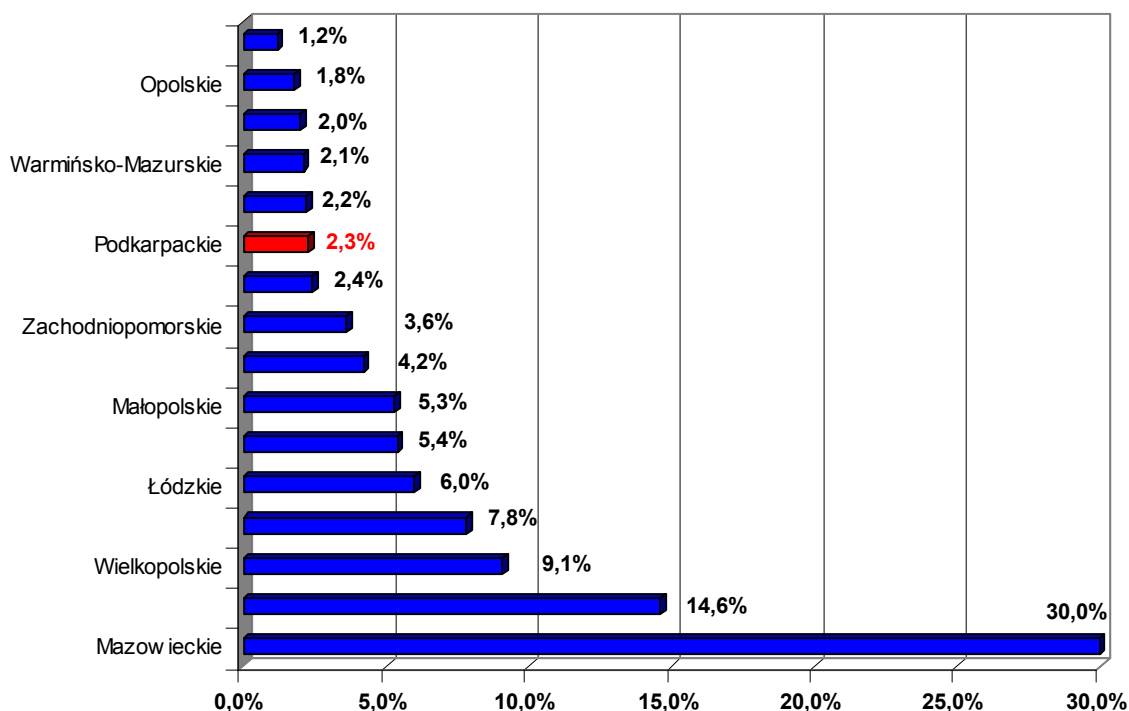
Na województwo podkarpackie przypada 50% średniej krajowej inwestycji realizowanych w poszczególnych województwach oraz 25% średniej krajowej inwestycji zagranicznych. Pomimo tego stanu, w województwie podkarpackim powstaje wiele przedsięwzięć rynkowych zasilanych kapitałem z zagranicy. Dzięki temu pojawiają się nowe inwestycje, ale równocześnie część dużych firm zagranicznych zamyka spółki funkcjonujące w naszym regionie.

Inwestorzy zagraniczni inwestują zarówno w budowę nowych zakładów, jak i przejmują dotychczas istniejące. Są oni potencjalnymi partnerami w eksporcie dla kwalifikowanych lokalnych producentów, którzy mogą poprzez rozwój lokalnego programu połączeń zwrotnych podnieść lokalną konkurencyjność.

Warto zaznaczyć, że wzrasta również liczba spółek z udziałem kapitału zagranicznego. W grudniu 2004 r. w województwie podkarpackim zarejestrowanych było 677 spółek z udziałem kapitału zagranicznego (33 spółki akcyjne i 644 spółki z ograniczoną odpowiedzialnością), z czego 80% to spółki zatrudniające do 9 pracowników.

Istotne znaczenie w procesie przyciągania inwestorów do naszego regionu ma coraz większa liczba dostępnych ofert sprzedaży lub dzierżawy terenów i obiektów inwestycyjnych, których właściciele coraz większą uwagę przywiązują do odpowiedniego przygotowania oferowanych nieruchomości, tak aby stały się one atrakcyjne dla potencjalnego inwestora.

Wykres 1. Liczba bezpośrednich inwestycji zagranicznych (BIZ) w poszczególnych województwach w Polsce w % wg danych z PAIiZ

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych PAIiZ

Inwestycje zagraniczne w województwie podkarpackim stanowią około 2,3% wszystkich inwestycji zagranicznych w Polsce (11. miejscu w kraju). Koncentrują się głównie na obszarach miast. Największe inwestycje pozyskały Mielec, Rzeszów, Stalowa Wola i Dębica. Rzeszów, w porównaniu do dwóch pozostałych miast ma największy odsetek inwestycji pozaprzemysłowych (23%), co jest głównie wynikiem lokalizacji sklepów wielkopowierzchniowych. Rzeszów jest także zdecydowanie dominującą lokalizacją w zakresie przedstawicielstw firm handlowych, spedycyjnych i banków zagranicznych. Nieco więcej kapitału niż stolica województwa przyciągnął Mielec. Jego wysoka pozycja jest wynikiem powstania pierwszej polskiej specjalnej strefy ekonomicznej, na terenie której zlokalizowane są wszystkie znaczące inwestycje zagraniczne.

Tabela 6. Lista największych inwestorów zagranicznych w województwie podkarpackim

Lp.	INWESTOR	KRAJ POCHODZENIA	BRANŻA	LOKALIZACJA
1	Metro Group AG	Niemcy	handel hurtowy i detaliczny	Rzeszów
2	Metro Group AG	Niemcy	handel detaliczny	Rzeszów
3	Tesco Plc	Wielka Brytania	handel hurtowy i detaliczny	Rzeszów
4	Tesco Plc	Wielka Brytania	handel hurtowy i detaliczny	Mielec
5	Kronospan Holdings Ltd.	Austria	drewno i produkty drzewne	Pustków
6	Kronospan Holdings Ltd.	Austria	drewno i produkty drzewne	Mielec
7	Kronospan Holdings Ltd.	Austria	drewno i produkty drzewne	Mielec
8	BP International B.V.	Wielka Brytania	handel hurtowy i detaliczny	Dębica
9	BP International B.V.	Wielka Brytania	handel hurtowy i detaliczny	Rzeszów
10	BP International B.V.	Wielka Brytania	handel hurtowy i detaliczny	Przemyśl
11	Casino	Francja	handel hurtowy i detaliczny	Dębica
12	Casino	Francja	handel hurtowy i detaliczny	Rzeszów
13	Statoil	Norwegia	handel hurtowy i detaliczny	Tarnobrzeg
14	Statoil	Norwegia	handel hurtowy i detaliczny	Jarosław
15	BP International B.V.	Wielka Brytania	handel hurtowy i detaliczny	Krosno
16	BP International B.V.	Wielka Brytania	handel hurtowy i detaliczny	Mielec
17	Statoil	Norwegia	handel hurtowy i detaliczny	Krosno
18	Statoil	Norwegia	handel hurtowy i detaliczny	Rzeszów
19	Provident Financial Plc.	Wielka Brytania	pośrednictwo finansowe	Przemyśl
20	Statoil	Norwegia	handel hurtowy i detaliczny	Przemyśl
21	Statoil	Norwegia	handel hurtowy i detaliczny	Stalowa Wola
22	Provident Financial Plc.	Wielka Brytania	pośrednictwo finansowe	Krosno
23	General Electric Corporation (GE)	USA	pośrednictwo finansowe, przemysł elektromaszynowy	Rzeszów
24	Delphi Automotive Systems	USA	sprzęt transportowy	Krosno
25	Philip Morris Holland B.V.	USA	produkty spożywcze napoje tytoń	Leżajsk
26	Cement Roadstone Holding Plc (CRH)	Irlandia	produkcja i sprzedaż materiałów izolacyjnych	Mielec
27	Siemens AG	Niemcy	handel i naprawy, pośrednictwo finansowe, nieruchomości, elektromaszynowy	Nowa Sarzyna
28	Shell Overseas Holding	Wielka Brytania	handel detaliczny, dostawa energii, gazu i wody	Rzeszów
29	Shell Overseas Holding	Wielka Brytania	handel detaliczny, dostawa energii, gazu i wody	Rzeszów
30	Shell Overseas Holding	Wielka Brytania	handel detaliczny, dostawa energii, gazu i wody	Rzeszów
31	Julius Meinl International AG	Austria	handel detaliczny	Przemyśl
32	Shell Overseas Holding	Wielka Brytania	handel detaliczny, dostawa energii, gazu i wody	Tarnobrzeg
33	Goodyear Luxembourg S.A.	USA	produkty gumowe i plastikowe, branża samochodowa	Dębica
34	United Technologies Holding S.A.	USA	sprzęt transportowy	Rzeszów
35	McDonald's	USA	hotele i restauracje	DĘBICA
36	McDonald's	USA	hotele i restauracje	KROSNO
37	McDonald's	USA	hotele i restauracje	RZESZÓW I
38	McDonald's	USA	hotele i restauracje	RZESZÓW II
39	ENRON POLAND INVESTMENT B.V.	USA	dostawa energii, gazu i wody	Nowa Sarzyna
40	Linde AG	Niemcy	dostawa energii, gazu i wody	Mielec
41	Lear Corporation	USA	produkcja sprzętu transportowego	Mielec
42	Provident Financial Plc.	Wielka Brytania	pośrednictwo finansowe	Rzeszów
43	Provident Financial Plc.	Wielka Brytania	pośrednictwo finansowe	Stalowa Wola
44	Stahlschmidt & Maiworm	Niemcy	samochodowa	Stalowa Wola
45	Alcro - Beckers AB	Szwecja	chemiczna	Dębica

46	Alcro - Beckers AB	Szwecja	chemiczna	Dębica
47	E. Leclerc	Francja	handel detaliczny	Rzeszów
48	ICN Pharmaceuticals Inc.	USA	chemiczna	Rzeszów
49	Gerber Finance Company	USA	produkty spożywcze napoje tytoń	Rzeszów
50	Provimi Holding BV	Holandia	produkty spożywcze napoje tytoń	Jarosław
51	Federal Mogul Holding Deutschland GmbH	Niemcy	produkcja sprzętu transportowego	Gorzyce
52	EMERITA B.V.	Holandia	transport, magazynowanie , komunikacja	Mielec
53	Novartis AG	Szwajcaria	handel i naprawy	Rzeszów
54	Sudzucker AG	Niemcy	produkty spożywcze napoje tytoń	Przeworsk
55	Sudzucker AG	Niemcy	produkty spożywcze napoje tytoń	Ropczyce
56	Eurofoam B.V.	Holandia	chemiczna	Strażów
57	M. Kutsch Projectgesellschaft GmbH	Niemcy	produkcja sprzętu transportowego	Mielec
58	Sanofi-Synthelabo S.A.	Francja	chemiczna	Rzeszów
59	Owens-Illinois Inc.	USA	produkty niemetaliczne	Jarosław
60	Wiener Staetische Allgemeine Versicherung AG	Austria	pośrednictwo finansowe	Rzeszów
61	Wiener Staetische Allgemeine Versicherung AG	Austria	pośrednictwo finansowe	Rzeszów
62	United Biscuits Investments	Wielka Brytania	produkty spożywcze napoje tytoń	Jarosław
63	Onduline S.A.	Francja	produkty gumowe i plastikowe	Mielec
64	Goodrich Aerospace Canada	Kanada	produkcja sprzętu transportowego	Krosno
65	TelePizza S.A.	Hiszpania	hotele i restauracje	Rzeszów
66	Rial Aluguss	Niemcy	produkty metalowe	Stalowa Wola
67	VALIN PARTICIPATIONS	Francja	produkcja sprzętu transportowego	Sędziszów Małopolski
68	Julius Meinl International AG	Austria	handel detaliczny	Stalowa Wola
69	Germanos	Grecja	handel detaliczny	Rzeszów
70	Lothar Thoni	Niemcy	produkty metalowe	Stalowa Wola
71	PACTIV Corp.	USA	produkty gumowe i plastikowe	Rzeszów
72	Caribbean Distillers Corporation Ltd.	Wielka Brytania	produkty spożywcze napoje tytoń	Łańcut
73	Severt Maschinenbau GmbH	Niemcy	produkty metalowe	Rzeszów
74	Bauer Peter	Niemcy	produkty spożywcze, napoje, tytoń	Przeworsk
75	Wienerberger Ziegelindustrie AG	Austria	materiały budowlane	Kupno
76	Wienerberger Ziegelindustrie AG	Austria	materiały budowlane	Kolbuszowa
77	Dan Engineering AS	Dania	produkty metalowe	Nowa Dęba
78	Amtech U.S. Inc.	USA	produkty metalowe	Głogów
79	Schoenfabriek Heliiform Quality Shoes BV	Holandia	skóra i produkty skórzane	Rzeszów
80	Creuzet Aeronautique S.A.	Francja	elektromaszynowy	Sędziszów Małopolski

Źródło: Polska Agencja Informacji i Inwestycji Zagranicznych, 2005

Tabela 7. Spółki z udziałem kapitału zagranicznego w województwie podkarpackim

Wyszczególnienie	Podkarpacie 2003	Podkarpacie 2004
Spółki akcyjne z udziałem kapitału zagranicznego	16	33
Spółki z o.o. z udziałem kapitału zagranicznego	475	644

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z Urzędu Statystycznego

Tabela 8. Liczba spółek z kapitałem zagranicznym zarejestrowanych w rejestrze REGON w 2004

Wyszczególnienie	Liczba spółek
Bieszczadzki	7
Brzozowski	8
Dębicki	41
Jarosławski	23
Jasielski	20
Kolbuszowski	5
Krośnieński	14
Leski	10
Leżajski	12
Lubaczowski	7
Łańcucki	32
Mielecki	57
Niżański	4
Przemyski	11
Przeworski	20
Ropczycko-sędziszowski	28
Rzeszowski	39
Sanocki	21
Stalowowolski	45
Strzyżowski	6
Tarnobrzegi	6
Krosno	33
Przemyski	49
Rzeszów	141
Tarnobrzeg	38

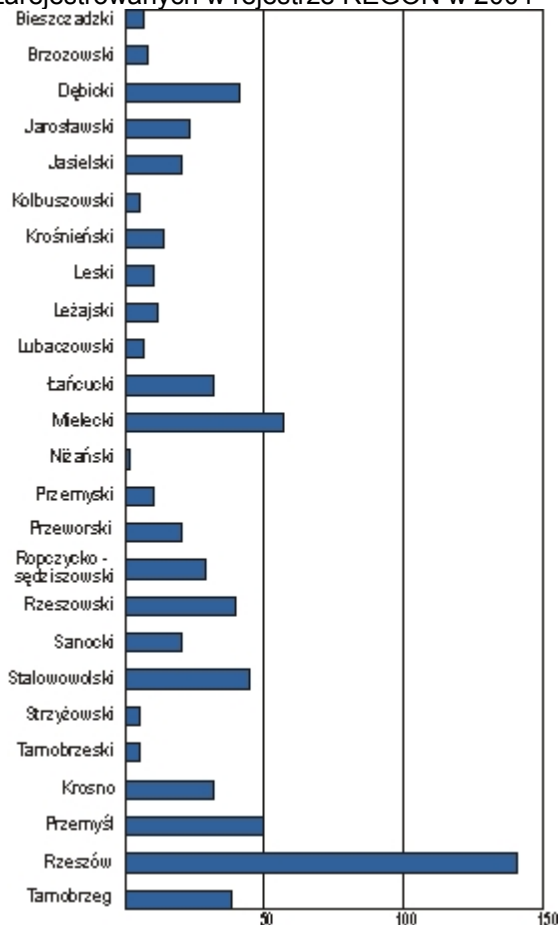

Tabela 9. Liczba spółek z kapitałem zagranicznym zarejestrowanych w rejestrze REGON w 2004 r. według liczby pracujących

Wyszczególnienie	Ogółem	Spółki o liczbie pracujących			
		9 i mniej	10 - 49	50 - 249	250 i więcej
Województwo Podkarpackie	677	543	84	24	26

Źródło: US Rzeszów 2005

Tabela 10. Liczba spółek z kapitałem zagranicznym zarejestrowanych w rejestrze REGON w 2004 r. według sekcji PKD

Sekcje PKD	Liczba spółek
Ogółem województwo	677
Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo	12
Przetwórstwo przemysłowe	207
Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, wodę	3
Budownictwo	39
Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów mechanicznych, motocykli oraz artykułów użytku osobistego i domowego	324
Hotele i restauracje	14
Transport, gospodarka magazynowa i łączność	31
Pośrednictwo finansowe	2
Obsługa nieruchomości, wynajem, nauka i usługi związane z prowadzeniem działalności gospodarczej	32
Edukacja	4
Ochrona zdrowia	5
Pozostała działalność usługowa komunalna, społeczna i indywidualna	4

Źródło: US Rzeszów 2004

Centrum Obsługi Inwestora, działające w strukturach Rzeszowskiej Agencji Rozwoju Regionalnego, stanowi miejsce pierwszego kontaktu dla wszystkich zainteresowanych inwestowaniem w województwie podkarpackim. Dostępna na stronach COI Baza Danych Ofert Inwestycyjnych jest źródłem informacji o oferowanych w regionie nieruchomościach <http://www.coi.rzeszow.pl>.

2.1.4. Sektor Małych i Średnich Przedsiębiorstw

W latach 1999-2004 następował stopniowy przyrost liczby podmiotów w odniesieniu do: akcyjnych spółek handlowych, spółek z ograniczoną odpowiedzialnością oraz osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą. Wyjątkiem były lata 2002 i 2004, w których zanotowano zmniejszenie się liczby akcyjnych spółek prawa handlowego odpowiednio o 1 i 7 podmiotów.

Inną tendencję można zauważyć, analizując dane w odniesieniu do spółek cywilnych. W tym wypadku przyrost liczby podmiotów następował tylko w latach 1998-2000. W kolejnych latach występuje stopniowe zmniejszanie się liczby tych spółek.

Stan ilościowy spółek prawa handlowego, osób fizycznych oraz spółek cywilnych w latach 1998-2004 prezentuje tabela 11.

Tabela 11. Podmioty gospodarcze według wybranych form prawnych

Okresy A – grudzień roku poprzedniego = 100	Spółki prawa handlowego					
	razem – spółki					
	akcyjne			z ograniczoną odpowiedzialnością		
	jednoosobowe Skarbu Państwa	z udziałem kapitału zagranicznego		jednoosobowe Skarbu Państwa	z udziałem kapitału zagranicznego	
1998 XII.....	175	16	17	2714	15	428
1999 XII.....	195	22	20	2950	16	481
2000 XII.....	212	24	22	3317	19	538
2001 XII.....	233	25	23	3650	18	560
2002 XII.....	232	23	24	3841	17	580
A	99,6	92	104,3	105,2	94,4	103,6
2003 XII.....	240	21	30	4072	17	601
A	103,4	91,13	125	106	100	103,6
2004 XII.....	233	21	33	4272	18	644
A	97,1	100,0	110,0	104,9	105,9	107,2

Źródło: Biuletyny Statystyczne Województwa Podkarpackiego

Cd. tabeli 11. Podmioty gospodarcze według wybranych form prawnych

Okresy A – grudzień roku poprzedniego = 100	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą				Spółki cywilne			
		przemysł	budownictwo	handel i naprawy		przemysł	budownictwo	handel i naprawy
	1998 XII.....	94675	11384	10582	38473	10570	1685	769
1999 XII.....	100354	11922	11657	39456	11247	1734	834	5840
2000 XII.....	102809	11975	12092	39239	11771	1786	841	6041
2001 XII.....	108061	12149	12314	40147	11112	1692	768	5611
2002 XII.....	110780	12410	12503	41263	10620	1572	727	5251
A	102,5	102,1	101,5	102,8	95,5	92,9	94,7	93,6
2003 XII.....	113523	12491	12681	42092	10555	1541	718	5179
A	102,5	100,6	101,4	102,0	99,4	98,0	98,8	98,6
2004 XII.....	109572	11814	12215	40694	10393	1512	725	5044
A	96,5	94,6	96,3	96,7	98,4	98,1	100,9	97,4

Źródło: Biuletyny Statystyczne Województwa Podkarpackiego

Powyższe zestawienie wskazuje na zdecydowaną dominację podmiotów osób fizycznych, jednak w roku 2004 nastąpił znaczący spadek ich liczby i dynamiki przyrostu, która od roku 2001 wyraźnie słabła.

W 2003 r. nastąpił niespełna 3% wzrost liczby MŚP w przedziale zatrudnienia do 9 osób oraz ponad 6% wzrost ich liczby w przedziale 10-49 pracowników. Zanotowano również 0,3% spadek liczby podmiotów zatrudniających 50-249 osób.

Największy przyrost firm mikro w stosunku do 2002 r. odnotowano w powiecie kolbuszowskim (8,3%), firm małych w powiecie strzyżowskim (16,4%), natomiast przedsiębiorstw średnich w powiecie przemyskim (15,4%). Największa ilość podmiotów gospodarczych w 2003 r. funkcjonowała na terenie stolicy województwa-Rzeszowa. Było ich 18 864 (13,2%).

Na koniec 2003 r. na terenach wiejskich Podkarpacia funkcjonowało około 45,6 tys. podmiotów gospodarki narodowej, co stanowiło 32% ogółu tych podmiotów w województwie. Na terenach miejsko-wiejskich funkcjonowało 18,2% MŚP, a 49,8% na obszarach miejskich.

W 2002 r. wskaźnik MŚP na 1000 ludności stanowił w województwie 65,9, przy średniej dla Polski wynoszącej 90,6.

Udział sektora MŚP w ostatnich latach w sprzedaży produktów i towarów w całej gospodarce województwa odnotował dalszy przyrost. Jednak nadal kształtował się on poniżej średniej krajowej. Jest to głównie skutkiem istniejącej w województwie struktury podmiotów gospodarczych, w której zdecydowanie przeważają małe przedsiębiorstwa rodzinne o niskim poziomie sprzedaży, konkurencyjności i innowacyjności. Wpływa to także ujemnie na udział MŚP w globalnym eksporcie towarów i usług.

W roku 2001 przychody ze sprzedaży produktów, towarów i materiałów w MŚP województwa stanowiły kwotę 36 192,8 mln zł. W 2002 r. odnotowano wzrost przychodów o 3,5%, do poziomu 37 887,6 mln zł. W skali kraju województwo podkarpackie plasuje się pod tym względem na 10. miejscu. Należy podkreślić, że największy, blisko 50% udział przychodów ze sprzedaży w województwie pochodzi z przedsiębiorstw zatrudniających do 49 osób.

W roku 2002 udział województwa w całkowitym eksporcie MŚP wyniósł 3,9%, co plasowało go na 10 miejscu w kraju, natomiast w imporcie wyniósł on 1,4% co dało województwu 11. pozycję.

W roku 2002 zatrudnienie w sektorze MŚP w województwie podkarpackim kształtowało się na poziomie 233,7 tys. pracujących. Stanowi to w omawianym roku 4,2% ogółu pracujących w sektorze MŚP w Polsce. W roku 2001 udział tego sektora w zatrudnieniu w województwie wynosił 222,6 tys. Plasowało to województwo na 11. pozycji w skali kraju, podczas gdy w 2002 r. już na 10. Przedsiębiorstwa regionu o liczbie pracujących do 49 osób zatrudniały w 2002 r. ponad dwie trzecie pracujących w tym sektorze.

Sektor MŚP w województwie w związku z małą dynamiką przyrostu zatrudnienia w MŚP nie jest w stanie przejąć nadwyżek siły roboczej z restrukturyzowanych największych przedsiębiorstw, z rolnictwa i innych działów gospodarki (służba zdrowia, oświata).

W strukturze podmiotów zdecydowanie dominują firmy, które nie przekraczają liczby 9 zatrudnionych. Stanowiły one w 2002 r. blisko 95% ogólnej liczby przedsiębiorstw, w roku 2003 udział ten wzrósł do wartości 96,8%. W okresie trzech ostatnich lat wzrosła liczba podmiotów zatrudniających do 49 osób, natomiast znacznie zmalała ilość firm, w której zatrudnionych jest powyżej 50 pracowników.

Wg danych statystycznych za lata 2001-2002 w województwie podkarpackim odnotowano spadek nakładów inwestycyjnych w MŚP. W roku 2000 wynosiły one 1 249,1 mln zł. W kolejnych latach nakłady w tym sektorze były coraz mniejsze, i tak w 2001 r. zanotowano 26,5% spadek względem roku 2000, zaś w roku 2002 nakłady były mniejsze o 19% w odniesieniu do roku 2000 i wyniosły 1 009,2 mln zł. Pod względem wielkości nakładów inwestycyjnych w MŚP województwo zajmowało w 2001 r. 12. miejsce w skali kraju, natomiast rok później awansowało na pozycję 11.

Tabela 12. Nakłady inwestycyjne w MSP w latach 2000-2002

Wyszczególnienie	Nakłady inwestycyjne w MSP					
	2000		2001		2002	
	w mln zł	Polska = 100%	w mln zł	Polska = 100%	w mln zł	Polska = 100%
POLSKA	53190,4	100,0	44957,2	100,0	31612,9	100
Podkarpackie	1249,1	2,3	917,5	2,0	1009,2	3,2

Źródło: Raport PARP za okres 2002, 2003.

Analizując poziom innowacyjności województwa podkarpackiego, należy zauważyć, że w skali całego kraju zajmuje ono pod względem liczby firm ponoszących nakłady na innowacje 8. miejsce. Liczba takich firm wynosiła w 2002 r. 178, co stanowiło 5,7% ogółu przedsiębiorstw w skali kraju.

Tabela 13. Podstawowe dane charakteryzujące sektor MŚP w sąsiednich województwach

Wyszczególnienie	Podkarpackie	Lubelskie	Świętokrzyskie	Małopolskie
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą w tys. (stan na 31 XII 2003r.)	113,5	122,8	84,5	224,5
Eksport MSP - 100% Polska (stan na koniec 2002r.)	3,9	2,8	1,3	4,6
Import MSP - 100% Polska (stan na koniec 2002r.)	1,4	1,2	1,0	5,1

W grupie województw Polski południowo-wschodniej tylko województwo małopolskie posiada wartość wskaźników zbliżoną do średniej krajowej, choć jednak od niej niższą. W pozostałych województwach, w tym w podkarpackim, wartość tych wskaźników jest znacznie mniejsza.

Tabela 14. Małe i średnie przedsiębiorstwa w województwie podkarpackim wg liczby zatrudnionych (stan na koniec 2003 r.)

Ogółem liczba MŚP	Podmioty o liczbie pracujących		
	poniżej 9 pracowników	10-49 pracowników	50-249
138362	133868	3714	780

Małe i średnie przedsiębiorstwa posiadają wciąż jeszcze nie w pełni wykorzystany potencjał rozwojowy. Udział sektora MŚP w przychodach ze sprzedaży jest mniejszy niż jego udział w liczbie zatrudnionych ogółem, co świadczy o mniejszej wydajności tego sektora.

Zmniejsza się także udział mikroprzedsiębiorstw w eksporcie, zarówno w zakresie obrotów rejestrowanych, jak i obrotów targowisk, co wiąże się m.in. z ograniczeniem przyjazdu turystów ze Wschodu.

Małe i średnie firmy w znacznie większym stopniu niż duże przedsiębiorstwa odczuwają brak kapitału. Do głównych przyczyn tego stanu rzeczy należą:

- wyższy koszt kredytu dla MŚP z uwagi na ich większe ryzyko bankructwa,
- trudności z zabezpieczeniem kredytu, szczególnie w przypadku mikroprzedsiębiorstw oraz osób rozpoczynających działalność gospodarczą.

Poważnym utrudnieniem w działalności MŚP są także obciążenia o charakterze finansowym, przy ubieganiu się o zamówienia publiczne. Dotyczą one szczególnie wysokości wadium, czasu jego wnoszenia i zwrotu, braku możliwości odstąpienia od obowiązku wnoszenia wadium, a także finansowego zabezpieczenia, które zamawiający ma prawo zażądać. Istotne znaczenie mają także ograniczenia wynikające z polityki fiskalnej państwa, wśród których wymienić należy przede wszystkim: obciążenia podatkowe i o charakterze podatkowym oraz złożoność i niestabilność systemu podatkowego.

2.1.5. Budownictwo

W budownictwie, które tradycyjnie było uznawane w regionie za jeden z najważniejszych sektorów gospodarki, produkcja sprzedana w 2004 r. w województwie wyniosła 1 735,3 mln zł (2,6% budownictwa krajowego) i była niższa o 11,6% w stosunku do roku 2003 (1 962 mln zł).

W 2002 r. w sektorze budownictwa funkcjonowało 13 799 podmiotów gospodarczych, zatrudniających w tym okresie 28,5 tys. osób. W 2004 r. liczba firm budowlanych spadła do poziomu 13 523, natomiast liczba zatrudnionych do poziomu 25,2 tys. Również i w tym sektorze zdecydowaną większość ogólnej liczby podmiotów, tj. ok. 96%, stanowią małe firmy prywatne. Znaczne zmniejszenie popytu na realizację nowych inwestycji w ciągu ostatnich kilku lat spowodowało wyraźne pogorszenie się sytuacji dużych, restrukturyzowanych przedsiębiorstw budowlanych. W okresie tym wystąpił natomiast znaczny rozwój aktywności sektora małych przedsiębiorstw budowlanych, cechujących się dużą elastycznością oraz wysokim stopniem specjalizacji. W efekcie dało to zauważalny wzrost przychodów ze sprzedaży oraz poziomu produkcji budowlano-montażowej.

Na trudności sektora budowlanego wpływa także kryzys budownictwa mieszkaniowego. W 2002 r. w województwie podkarpackim oddano do użytku 4 060 mieszkań, a już w 2003 r. ponad dwukrotnie więcej, tj. 10 653 mieszkania. Natomiast w 2004 r. ponownie liczba oddanych mieszkań spadła do 4 571.

Na terenie województwa działa 75 spółdzielni mieszkaniowych, które prowadzą swoją działalność przede wszystkim na terenie miast powiatowych oraz niektórych gmin. Tylko na terenie Rzeszowa w zasobach spółdzielni mieszkaniowych mieszka ok. 76% ludności miasta.

Budowane na obszarze województwa mieszkania realizowane są również w ramach funkcjonujących w regionie Towarzystw Budownictwa Społecznego (TBS).

2.1.6. Usługi rynkowe

Województwo podkarpackie cechuje znaczna dynamika wzrostu sektora usług, przede wszystkim handlu hurtowego i detalicznego. Sektor ten notuje stale rosnące tempo obrotów, wzrost sprzedaży oraz zatrudnienia. Niski udział zatrudnienia w sektorze usług świadczy o poziomie rozwoju gospodarczego regionu (16% ogółu osób zatrudnionych poza rolnictwem).

Tabela 15. Liczba podmiotów i zatrudnienie w sferze usług rynkowych w 2002 r.

Sektory	ogółem	sektor		liczba zatrudnionych w tys.
		publiczny	prywatny	
Handel i naprawy	7500	18	7482	17,4
Obsługi nieruchomości i firm; nauka	3464	970	2494	13,8
Hotele i restauracje	696	45	651	2,2
Transport, gospodarka magazynowa i łączność	755	57	698	7,1
Pozostała działalność usługowa komunalna, społeczna i indywidualna	5254	354	4900	x

Pomimo wzrostu znaczenia sektora usług w gospodarce województwa, jego możliwości rozwojowe nie są w zadowalającym stopniu wykorzystywane, zwłaszcza w otoczeniu rolnictwa i turystyce.

2.1.7. Potencjał innowacyjny oraz infrastruktura badawczo-rozwojowa

Nakłady wewnętrzne na działalność B+R w województwie podkarpackim wyniosły w roku 2004 – 104 mln zł (w 2003r. – 115,4 mln zł, w 2000r. – 122,9 mln zł). Udział województwa podkarpackiego w krajowych nakładach ogółem na działalność B+R wyniósł 2% (10. miejsce w kraju).

Do pozytywnych cech sektora badawczo-rozwojowego należy zaliczyć korzystną strukturę nakładów na działalność B+R. Środki pochodzące z budżetu państwa w finansowaniu działalności B+R w województwie podkarpackim w 2004 r. stanowiły 35,5% (w 2003r.- 26,5%), środki podmiotów gospodarczych – 61,9% (w 2003r.-71,8%), placówek naukowych PAN i jednostek badawczo-rozwojowych - 0,3% (w 2003r.- 0,2%), natomiast środki organizacji międzynarodowych i instytucji zagranicznych – 0,6% (w 2003 - 0,2%). Jest to najlepsza, po województwie kujawsko-pomorskim, struktura finansowania działalności B+R w Polsce, podobna do istniejącej w Unii Europejskiej, w której udział sektora przedsiębiorstw w 2003r. wyniósł 54,3%.

W odniesieniu do struktury wydatków na badania według rodzajów badań, w 2003 r. w województwie podkarpackim 68,6% finansowania przeznaczono na prace rozwojowe. Świadczy to o zaangażowaniu sektora nauki na rzecz gospodarki województwa podkarpackiego.

Udział badań podstawowych w strukturze wydatków na B+R w 2004 r. w naszym regionie wynosił 13,5% (w 2003r.- 11,2%), a badań stosowanych 16,3% (w 2003r.-20,2%). Pozostałe środki przeznaczane były na prace rozwojowe. Podobne proporcje w wydatkach są charakterystyczne dla struktury wydatków krajów wysoko rozwiniętych, w których przeważają nakłady na prace rozwojowe, realizowane bezpośrednio na rzecz gospodarki.

Z badań pierwotnych sektora naukowo-badawczego, przeprowadzonych przez Politechnikę Rzeszowską w ramach realizowanego projektu celowego RSI, wynika, że uczelnie nie współpracują ze sobą przy opracowywaniu i wdrażaniu innowacji; natomiast deklarują współpracę z uczelniami z innych regionów Polski i instytucjami zagranicznymi.

Nakłady ogółem (budżetowe i pozabudżetowe) na prace B+R przypadające na jednego mieszkańca Podkarpacia w roku 2004 wyniosły 50 zł – 10. miejsce w kraju (w 2003r. 55 zł - 9. miejsce). Natomiast wydatki na B+R per capita w 2004 r. w Polsce wyniosły 135 zł (w 2003r.-119 zł).

Poziom potencjału innowacyjnego w województwie określa liczba jednostek, które prowadzą działalność B+R. W roku 2004 wynosiła ona 45 (placówki naukowe Polskiej Akademii Nauk, jednostki badawczo rozwojowe, szkoły wyższe, jednostki obsługi nauki, jednostki rozwojowe, pozostałe jednostki). W Polsce było ich 957. Jednostki te stanowią intelektualno-techniczne zaplecze, również dla zgłaszanych wynalazków i uzyskiwanych patentów.

Jednym z podstawowych wskaźników innowacyjności jest zatrudnienie w działalności badawczo-rozwojowej pracowników naukowo-badawczych. W roku 2004 na 1000 osób aktywnych zawodowo przypadał 1,1 pracownika naukowo-badawczego. Był to wskaźnik najniższy w kraju. Średnia krajowa wynosi 3,6.

Nakłady na działalność innowacyjną w przedsiębiorstwach przemysłowych województwa w 2004r. wyniosły 702,6 mln zł – 6. miejsce w kraju (w 2003r. 732 mln zł - 6. miejsce).

Wyrazem innowacyjności firm jest wdrażanie przez nie systemów zarządzania jakością zgodnych z wymogami norm: ISO 9000, QS 9000 (jakość), EN-ISO 14000, EMAS (środowisko) oraz PN-N 18000 (bezpieczeństwo i higiena pracy) prowadzących do uzyskania przez te firmy odpowiednich certyfikatów dla systemów zarządzania i innych. Sytuacja w tym zakresie nie jest jednak zadowalająca, pomimo

odnotowanego postępu w ostatnich latach. W 2003 r. 121 podkarpackich przedsiębiorstw posiadało certyfikaty jakości wg norm ISO 9000.

W infrastrukturze badawczo-rozwojowej stanowiącej bazę działań proinnowacyjnych w regionie istotną rolę odgrywają ośrodki badawcze wyższych uczelni. Wiodącą rolę w tym zakresie odgrywa Politechnika Rzeszowska, która prowadzi badania i wdrożenia w zakresie budowy maszyn i lotnictwa, nowoczesnych technologii tworzyw sztucznych, nowych rozwiązań z dziedziny automatyki i sterowania. Duże znaczenie ma również działalność Instytutu Gospodarki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie (m.in. badania koniunktury gospodarczej).

Przeprowadza się także badania na zgodność z normami serii ISO 9000 poprzez akredytowane laboratoria badawcze. Badania te w znacznym stopniu wspierają wciąż zbyt słabe wykorzystanie innowacyjnych metod organizacji i zarządzania w przedsiębiorstwach regionu. Politechnika Rzeszowska posiada także Ośrodek Wynałazczości i Ochrony Patentowej, właściwy w zakresie przeglądów patentowych i ochrony własności przemysłowej.

Własną działalność badawczo-rozwojową prowadzi niektóre zakłady produkcyjne w województwie np. Zelmer, WSK PZL - Rzeszów SA, PZL Mielec Sp. z o.o., Huta Stalowa Wola S.A., ICN Polfa Rzeszów S.A., Zakłady Porcelany Elektrotechnicznej ZAPEL S.A. w Boguchwale.

Rolę ośrodków innowacyjności w zakresie organizacji działalności gospodarczej odgrywają inkubatory przedsiębiorczości. Duże znaczenie dla podniesienia potencjału innowacyjnego regionu ma klaster innowacyjny sektora lotniczego Dolina Lotnicza, który skupia obecnie 47 przedsiębiorstw hi-tech. Liderem w tym klastrze jest WSK PZL – Rzeszów S.A. Dzięki rozwojowi tego lokalnego systemu innowacji do regionu napływają bezpośrednie inwestycje zagraniczne.

W celu wsparcia rozwoju innowacyjnej i konkurencyjnej gospodarki województwa Sejmik Województwa Podkarpackiego przyjął w dniu 30 grudnia 2004r. „Regionalną Strategię Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2005-2013”. Jest ona podstawowym narzędziem realizacji polityki innowacyjnej władz regionalnych.

Podsumowując, sektor badawczo-rozwojowy województwa podkarpackiego jest słabo rozwinięty. Przedstawione dane pokazują słabość i opóźnienie regionu w stosunku do przeciętnych danych dla Polski. Współpraca pomiędzy przedsiębiorstwami i instytucjami badawczymi jest niedostateczna. Widać jednak symptomy poprawy w tym zakresie, co jest wynikiem procesu wdrażania Regionalnej Strategii Innowacji w województwie.

2.1.8. Turystyka i rekreacja

Jednym z zasadniczych potencjałów województwa jest korzystne położenie geopolityczne u zbiegu granic trzech państw: Polski, Ukrainy i Słowacji, na obszarze powiązanym przyrodniczo (Karpaty), kulturowo (historyczne granice przed 1939 roku) i funkcjonalnie - współczesne formy transgranicznej współpracy społecznej, gospodarczej, kulturalnej i turystycznej. Istotnym wyróżnikiem jest położenie regionu na wschodnich rubieżach Unii Europejskiej, co stwarza różne możliwości wykorzystania tej pozycji w zakresie organizacji oferty turystycznej, strategii marketingowej oraz rozwijania współpracy z partnerami, np. w zakresie modernizacji infrastruktury drogowej i przejść granicznych, z wykorzystaniem europejskich źródeł finansowania. Województwo dysponuje krajobrazem kulturowym o wybitnych wartościach estetycznych, skupionym na niewielkiej, stosunkowo dobrze skomunikowanej wewnętrznie przestrzeni. Można, bez zbytej przesady, określić województwo podkarpackie, jako: park kultury, skansen in situ, wpisany w krajobraz naturalny: parków krajobrazowych, parków narodowych i rezerwatów przyrody. Szczególną cechą tego krajobrazu jest bogactwo warstw, tekstów kulturowych z przestrzeni kilku tysięcy lat, osadzonych w regionie położonym na „trasie wędrówek” prehistorycznych oraz nowożytnych ludów azjatyckich i europejskich, na „ścieżce wojennej” militarnych podbojów i waśni narodowych, ale też, i przede wszystkim, na „trakcie pokojowym” twórczej koegzystencji i dialogu wielu religii i kultur: zachodniej i wschodniej (bizantyjskiej) Europy. Wyróżniającym województwo potencjałem jest wielowarstwowe dziedzictwo kulturowe, wpisane w konteksty religijne i zachowane, częstokroć, w unikalnej formie (np. architektura drewniana) oraz zasoby współczesnej kultury regionu: twórcy, środowiska artystyczne i intelektualne, imprezy, instytucje, organizacje pozarządowe, etc.

O jakości walorów przyrodniczo-krajobrazowych świadczy istnienie dwóch parków narodowych: Bieszczadzkiego i Magurskiego oraz licznych parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody. Istotnym czynnikiem rozwoju turystyki są wody mineralne w znanych uzdrowiskach: Iwonicz Zdrój, Rymanów Zdrój, Horyniec Zdrój, Polańczyk Zdrój oraz wody lecznicze w Komańczy, Czarnej, Lesku, Rudawce Rymanowskiej, Krośnie, Rabem i innych miejscowościach. W ciągu ostatnich trzech lat powstały nowe tematyczne szlaki turystyczne: Szlak Architektury Drewnianej (łącznie długość tras – 1200 km), szlak rowerowy „Zielony Rower” (ponad 900 km), Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich (całkowita długość

szlaku w Podkarpaciu i na Słowacji – 488 km), Szlak Dobrego Wojaka Szwejka (długość szlaku w Polsce – 200 km), Szlak „Śladami Aleksandra Fredry” (o długości 450 km), Szlak Gancarski, Polsko – Słowacki Szlak Świątyń Karpackich, Szlak Naftowy (prowadzący z Jasła do Lwowa), Szlak Forteczny, liczne szlaki rowerowe, ścieżki przyrodniczo-edukacyjne. Wyraźnie poprawia się sytuacja dotycząca oferty zimowej. Podkarpackie dysponuje ponad 40 wyciągami narciarskimi, w tym czterema wyciągami krzesełkowymi: na Laworcie k. Ustrzyk Dolnych, w Puławach k. Rymanowa oraz dwoma w Przemyślu.

Działalność turystyczna w województwie koncentruje się przede wszystkim na terenie obszaru południowego. Najlepszą infrastrukturę turystyczną posiadają powiaty: bieszczadzki, leski, sanocki, krośnieński, jasielski oraz miasta Przemyśl i Rzeszów. Niewiele obiektów noclegowych jest w powiatach: brzozowskim, kolbuszowskim, przeworskim i strzyżowskim. Schroniska turystyczne znajdują się w powiatach: bieszczadzkim, leskim i sanockim. Jest to związane z ruchem turystycznym na terenie Bieszczad i Beskidu Niskiego. Wymienione tereny są tradycyjnie odwiedzane przez uprawiających turystykę aktywną. Sanatoria są skoncentrowane w powiatach: krośnieńskim, leskim i lubaczowskim. W roku 2004 województwo podkarpackie posiadało 294 obiekty noclegowe o zróżnicowanym standardzie (w 2003r.- 312), w tym schroniska młodzieżowe i turystyczne (49), hotele, motele i pensjonaty (57) oraz domy wycieczkowe (6). Łączna liczba skategoryzowanych obiektów noclegowych wynosi 82.

Dobrze rozwijającą się formą turystyki jest agroturystyka. W 2003 r. na terenie Podkarpacia znajdowało się 551 gospodarstw zrzeszonych w stowarzyszeniach agroturystycznych. W roku 2004 liczba zarejestrowanych gospodarstw wyniosła 570. Przewodzący pod tym względem powiaty, to: leski, sanocki, krośnieński, bieszczadzki, przemyski, jasielski, lubaczowski. Bardzo dobre warunki dla rozwoju tej działalności mają również powiaty: brzozowski, strzyżowski i przeworski.

Ruch turystyczny na obszarze województwa podkarpackiego posiada wyraźne cechy sezonowości. Ponad 60% całorocznego ruchu koncentruje się w miesiącach letnich, a szczególnie w okresie wakacyjnym. W roku 2003 województwo podkarpackie miało jeden z najwyższych w Polsce udziałów długo i krótkookresowych przyjazdów typowo turystycznych. Częściej niż w innych województwach, turyści korzystali tu z noclegów w hotelach lub kwaterach prywatnych (agroturystyka). W roku 2003 odnotowano wzrost wykorzystania bazy noclegowej o 14,6%. Pomimo tego stopień wykorzystania miejsc noclegowych był jednym z najniższych w Polsce.

Wiąże się to ze spadkiem ruchu turystycznego wśród Polaków. W roku 1999 odsetek podróży Polaków wyniósł 63%, w roku 2002 – 57%, a w roku 2003 – 54%. W pierwszym półroczu 2004 r. Polacy wzięli udział w 18,2 mln krajowych podróży turystycznych, czyli o 9% mniej niż w pierwszym półroczu 2003 r.; prawie 30% stanowiły długookresowe, a ponad 70% - krótkookresowe. Obserwuje się spadek zarówno liczby podróży długookresowych (o 3%), jak i krótkookresowych (o 11%).

Główni odbiorcy podkarpackiej oferty turystycznej to mieszkańcy województw: mazowieckiego, lubelskiego, małopolskiego, śląskiego, w dalszej kolejności: łódzkiego, dolnośląskiego, wielkopolskiego i zachodniopomorskiego. Pokrywa się to z działaniami promocyjnymi podejmowanymi przez podkarpackie samorządy i organizacje turystyczne na tych rynkach.

Zanotowano spadek ruchu turystycznego wśród turystów zagranicznych przyjeżdżających do Polski. W roku 2003 o 2% w stosunku do roku poprzedniego. Spadek był spowodowany głównie zmniejszeniem się liczby przyjazdów turystów z Ukrainy (o 15,4%), Białorusi (o 4,7%) i Rosji (o 16,0%). W roku 2004 tendencja spadkowa dotycząca przyjazdów turystów ze wschodu stopniowo słabła: Ukraina (5,7%), Białoruś (9,1%), na granicy z Rosją wzrosła o 8,4%.

Informacja i promocja turystyczna, monitoring ruchu turystycznego, jak również ilość i jakość ofert turystycznych są na niezadowalającym poziomie. Brakuje współpracy pomiędzy poszczególnymi usługodawcami, brakuje zrzeszeń branży turystycznej (hotelarzy, gastronomików), czy Regionalnej Izby Turystyki. Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, chociażby ze względu na status prawny, nie jest w stanie sprostać wszystkim zadaniom i problemom „turystycznym” pojawiającym się w regionie.

W naszym regionie działa 89 zarejestrowanych organizatorów i pośredników turystyki. Dla porównania w województwie małopolskim – ok. 300, w świętokrzyskim – ok. 100, w mazowieckim – 600.

Na obszarze województwa podkarpackiego w różnych jego częściach występuje zróżnicowany poziom rozwoju turystyki. Naturalne walory przyrodniczo – krajobrazowe oraz poziom rozwoju infrastruktury technicznej tworzą zasadnicze przesłanki dla rozwoju tej dziedziny gospodarki w regionie.

Województwo podkarpackie cechuje ogromna różnorodność walorów turystycznych i duże różnice w zagospodarowaniu w infrastrukturę turystyczną i paraturystyczną. Różnice występują także w liczbie i aktywności organizacji pozarządowych działających na rzecz rozwoju regionalnego i lokalnego. Na te dysproporcje nakładają się również zróżnicowanie środowiska przyrodniczego, ukształtowania terenu oraz zróżnicowanie kulturowe (historyczne, etnograficzne, etc.). Skutkuje to m.in. różnicami w natężeniu

ruchu turystycznego, dużym obciążeniem na południu województwa, m.in. w niektórych, najbardziej atrakcyjnych częściach Bieszczadów.

W związku z powyższym, zważywszy na zróżnicowanie potencjałów turystycznych (naturalnych i kulturowych, gospodarczych i organizacyjnych), na potrzeby niniejszego opracowania, proponuje się podział województwa podkarpackiego na trzy obszary turystyczne. Podział opiera się na inwentaryzacji zasadniczych wyróżników przyrodniczych i kulturowych, stanowiących kanwę istniejącej lub projektowanej oferty turystycznej - możliwych do rozwinięcia usług i rodzajów turystyki oraz kultury organizacyjnej. Należy zaznaczyć, iż poniżej podano jedynie przykładowe funkcje i rodzaje turystyki w poszczególnych obszarach, które zostaną rozwinięte w końcowej wersji dokumentu.

I obszar – południowy, obejmujący powiaty: bieszczadzki, leski, sanocki, krośnieński, jasielski, brzozowski, strzyżowski.

Obszar ten będzie niewątpliwie zdominowany przez turystykę aktywną i kwalifikowaną, jak również przez turystykę kulturową (w różnych jej rodzajach) oraz turystykę na obszarach wiejskich. Będzie oferował szereg możliwości wypoczynku zarówno turystom indywidualnym (np. rodziny z dziećmi), jak i grupom zorganizowanym (np. zielone i białe szkoły, pobyty integracyjne i motywacyjne).

II obszar – centralny, obejmujący powiaty: dębicki, ropczycko-sędziszowski, rzeszowski, tańcucki, kolbuszowski, leżajski, przeworski, jarosławski, przemyski, lubaczowski.

Najbardziej wyrazistą cechą tego obszaru będzie kumulacja usług, przeznaczonych dla turystów łączących pobyt w regionie, z wyprawą do Europy Południowo-Wschodniej. Będzie to centrum logistyczne, obsługujące turystów, zarówno krajowych, jak i zagranicznych. Wymagać to będzie rozwoju sieci wyspecjalizowanych biur podróży, usług transportowych, ubezpieczeniowych, odpowiedniej infrastruktury noclegowej i gastronomicznej, wysokowykwalifikowanej kadry przewodnickiej i pilockiej. Kluczowym będzie również opracowanie i sprzedaż pakietów, zatrzymujących turystów na Podkarpaciu, poprzez prezentację ciekawej oferty produktowej. Niezwykle ważne znaczenie należy przypisać rozbudowie lotniska w Jasionce, poprawie sieci drogowej, dostępności kolejowej oraz usprawnieniom na przejściach granicznych. Nie oznacza to, że ten obszar nie może rozwijać również innych funkcji turystycznych i produktów przeznaczonych dla turystów, dla których województwo podkarpackie jest jedynym celem pobytu.

III obszar – północny, obejmujący powiaty: mielecki, tarnobrzeski, stalowowolski, niżański.

To obszar obejmujący teren dawnego Centralnego Okręgu Przemysłowego, cechujący się również wysokimi walorami przyrodniczymi. To doskonały teren dla rozwoju turystyki aktywnej i specjalistycznej oraz kulturowej (w różnych jej formach)

2.2. Infrastruktura techniczna

2.2.1. System komunikacji

Województwo podkarpackie położone jest na ciągu istniejących bądź potencjalnych korytarzy transportowych o zasięgu transeuropejskim. Rzeszów, leżący na skrzyżowaniu historycznie ukształtowanych szlaków transportowych, spełnia ważną funkcję jako węzeł komunikacyjny w południowo-wschodnim regionie kraju. Ponadto, w pobliżu miasta znajduje się lotnisko krajowe Rzeszów-Jasionka, posiadające położenie strategiczne dla rozwoju ruchu lotniczego we wschodniej części kraju.

Sieć drogowa

Podstawową sieć drogową województwa tworzą drogi krajowe i wojewódzkie, uzupełnione drogami powiatowymi i gminnymi. Geometria sieci drogowej zapewnia powiązania miast i gmin w układzie wewnętrznym i zabezpiecza połączenia z krajowym układem drogowym. Obecny układ sieci drogowej na obszarze województwa powstał przez kolejne etapy modernizacji istniejących dróg, polegające na wzmacnianiu, poszerzaniu i ulepszaniu nawierzchni. Wynikiem takiego działania jest fakt, że sieć dróg w województwie nie na całej długości posiada parametry odpowiednie do funkcji i klasy drogi oraz wzrastającego natężenia ruchu. Brak drożności spowodowany jest przede wszystkim złym stanem technicznym nawierzchni i obiektów mostowych, ograniczeniami prędkości wskutek intensywnej zabudowy dróg i brakiem odpowiednich parametrów technicznych na niektórych odcinkach sieci. Poważne utrudnienie komunikacyjne stanowi również brak dostatecznej liczby mostów na głównych rzekach, zwłaszcza na Wiśle, Sanie i Wisłoku.

Sieć **dróg krajowych**, wobec braku autostrady i dróg ekspresowych, ma najważniejsze znaczenie dla transportu międzynarodowego i krajowego. Drogi te stanowią około 5% sieci dróg województwa, a mimo to obsługują ponad 50% całego ruchu.

Łączna długość dróg krajowych przebiegających przez teren województwa podkarpackiego wynosi 769,5 km. Układ najważniejszych powiązań komunikacyjnych stanowią:

- droga krajowa nr 4 (międzynarodowa E 40) relacji: Niemcy (Drezno) – granica państwa – Jędrzychowice – Wrocław – Kraków – Rzeszów – Korczowa – granica państwa – Ukraina (Lwów, Kijów),
- droga krajowa nr 9 (międzynarodowa E 371) relacji: Radom – Rzeszów – Barwinek – granica państwa – Słowacja (Koszyce),
- droga krajowa nr 19 relacji: Rzeszów – Lublin – Białystok – Kuźnica Białostocka – granica państwa – Litwa (kraje nadbałtyckie).

Na drogach województwa w latach 1995-2000 nastąpił wzrost natężenia ruchu, o 36%, co dało przyrost roczny około 6%. Droga nr 4 (E 40) należy do dróg najbardziej obciążonych. Z analizy prognozowanych obciążeń można w przybliżeniu określić, że do 2006 r. należy spodziewać się wyczerpania przepustowości na trasach zamiejskich dla dróg:

- nr 4 (E 40) prawie na całej długości,
- nr 9, odcinek Kolbuszowa – Głogów – Rzeszów – Boguchwała,
- nr 19, odcinek Sokołów – Stobierna – Rzeszów,
- nr 28, odcinek Jasło – Krosno – Sanok,
- nr 73, odcinek Pilzno – Jasło.

Stan techniczny krajowej sieci drogowej w województwie jest niezadowolający. Około 16,7% sieci jest w stanie złym, wymagającym natychmiastowej odnowy, około 36,6% w stanie niezadowolającym, a 46,7% może być uznane za dobre, nie wymagające żadnych zabiegów.

Całkowita długość **dróg wojewódzkich** na terenie województwa wynosi 1 635 km. Ich stan techniczny jest również niezadowolający. Około 30% sieci drogowej jest w stanie złym, 52% w stanie budzącym zastrzeżenia, a jedynie 18% w stanie dobrym.

Na terenie województwa występuje gęsta sieć **dróg powiatowych**, których całkowita długość wynosi około 6 820 km. Około 7% dróg powiatowych ma nawierzchnię gruntową, a stan techniczny dróg o nawierzchni ulepszonej jest w 70% niezadowolający. Zaledwie 25% dróg powiatowych nie wymaga odnowy.

Sieć **dróg gminnych** na obszarze województwa ma długość 9 027,5 km, w tym dróg o nawierzchni twardej ulepszonej jest 5 337 km, co stanowi 61% całkowitej ich długości.

Gęstość dróg krajowych na obszarze województwa wynosi 4,29 km/100km² i jest niższa od średniej krajowej wynoszącej 5,8 km/100km². Gęstość dróg wojewódzkich, powiatowych i gminnych jest również niższa od średniej krajowej.

Stan dróg stanowi jedną z podstawowych barier rozwoju regionalnego województwa podkarpackiego. Brak jest głównych arterii drogowych na kierunku wschód-zachód i północ-południe oraz obwodnic miejskich na ciągach dróg krajowych i wojewódzkich, które zdecydowanie poprawiłyby płynność ruchu w miastach.

Sieć kolejowa

Układ oraz długość linii kolejowych województwa podkarpackiego jest prawidłowy i wystarczający dla obsługi całego obszaru. Różnice gęstości sieci kolejowej w poszczególnych „obszarach problemowych” są niewielkie, wynikają z charakteru geograficznego oraz gospodarczego danego terenu. Stan techniczny poszczególnych linii oraz stopień wykorzystania wymagają wielu zabiegów dla ich pełnej przydatności.

Przez teren województwa przebiegają następujące linie:

o znaczeniu państwowym:

- linia nr 25 Sandomierz – Ocice – odcinek linii o znaczeniu państwowym, wchodzący w ciąg linii kolejowej Łódź Kaliska – Dębica;
- linia nr 68 Lublin – Stalowa Wola Rozwadów – odcinek linii o znaczeniu państwowym, wchodzący w ciąg linii kolejowej Lublin – Przeworsk;
- linia nr 71 Ocice – Rzeszów (55,8 km) – linia jednotorowa, nie zelektryfikowana. W 2000 r. został zawieszony ruch pasażerski na tej linii. Odcinek Rzeszów ÷ Widelka wykorzystywany jest obecnie dla obsługi bocznicy „Petrotank” do lokalnego transportu towarowego. W celu przywrócenia prędkości projektowej $V=100$ km/h i ruchu pasażerskiego należy wykonać remont kapitalny linii wraz z robotami towarzyszącymi;
- linia nr 74 Sobów – Stalowa Wola Rozwadów (24,4 km) – linia dwutorowa, zelektryfikowana, stopień wykorzystania przepustowości 80%;

- linia nr 91 Kraków Główny Osobowy – Medyka (166,6 km) – linia dwutorowa, zelektryfikowana, stopień wykorzystania przepustowości linii 63%. W najbliższych latach planowana jest modernizacja mająca na celu zwiększenie prędkości szlakowej do min.160 km/godz dla pociągów pasażerskich oraz 120 km/h dla pociągów towarowych. Linia umiejscowiona jest w korytarzu transportowym E-30 i objęta umowami transportowymi AGC i AGTC;
- linia nr 565 Charzewice – Stalowa Wola Rozwądów Towarowy (1,0 km) – na torze szlakowym Lublin – Przeworsk usytuowany jest, nieczynny w chwili obecnej, posterunek odgałęźny „Charzewice” wraz z budynkiem nastawni. Posterunek odgałęźny kierował ruch pociągów torem przeznaczonym wyłącznie dla przewozów towarowych, z Lublina na stację Stalowa Wola Rozwądów Towarowa. Obecnie tor nie jest użytkowany ze względu na zły stan techniczny. Przewidywana jest modernizacja i ponowne uruchomienie;

oraz linie regionalne:

- linia nr 25 Łódź Kaliska – Dębica (łącznie z odcinkiem Sandomierz – Ocice długość 72,2 km) – linia jednotorowa, zelektryfikowana na długości 17,3 km, w złym stanie technicznym. Uzyskiwana prędkość handlowa ok. 30 km/h, stopień wykorzystania przepustowości 53%. Dla poprawy stanu technicznego infrastruktury kolejowej i uzyskania rozkładowych prędkości konieczne jest wykonanie remontu odtworzeniowego na odcinku Mielec – Dębica.
- linia nr 66 Zwierzyniec – Stalowa Wola Południe (32,1 km) – jednotorowa, nie zelektryfikowana, stopień wykorzystania przepustowości 16%;
- linia nr 68 Lublin – Przeworsk (łącznie z odcinkiem Lublin – Stalowa Wola Rozwądów długość 85,5 km) – linia dwutorowa, zelektryfikowana na długości 18,5 km, stopień wykorzystania przepustowości 42%. Konieczna jest likwidacja tzw. „wąskich gardeł eksploatacyjnych” – remont mostu stalowego w miejscowości Tryńcza (V=10 km/h) i budowa mostu w m. Nowa Sarzyna (jeden tor);
- linia nr 69 Rejewiec – Hrebenne (1,8 km) linia jednotorowa, nie zelektryfikowana, stopień wykorzystania przepustowości 15%;
- linia nr 70 Włoszczowice – Chmielów (5,1 km) linia jednotorowa, zelektryfikowana na długości 3,9 km, stopień wykorzystania przepustowości 11%;
- linia nr 78 Sandomierz – Grębów (7,7 km) linia jednotorowa, zelektryfikowana, stopień wykorzystania przepustowości 42%;
- linia nr 101 Munina – Hrebenne (76,6 km) – linia jednotorowa nie zelektryfikowana, stopień wykorzystania przepustowości 5%;
- linia nr 102 Przemyśl – Malhowice – Granica Państwa (12,4 km) – linia jednotorowa zelektryfikowana na długości 4,7 km. od kilkunastu lat nieczynna. W przyszłości planuje się realizację przejścia granicznego drogowo – kolejowego z Ukrainą.
- linia nr 106 Rzeszów – Jasło (69,3 km) – linia jednotorowa, zelektryfikowana na długości 4,7 km złym stanie technicznym. Uzyskiwana prędkość handlowa ok. 30 km/godz. Ruch pasażerski na tej linii będzie utrzymywany. Dla poprawy stanu technicznego infrastruktury kolejowej i uzyskania rozkładowych prędkości konieczne jest wykonanie remontu odtworzeniowego na odcinku Czudec – Jasło.
- linia nr 107 Nowy Zagórz – Łupków (50,8 km) – linia jednotorowa, nie zelektryfikowana. Dla poprawy stanu technicznego infrastruktury kolejowej i uzyskania rozkładowych prędkości konieczne jest wykonanie remontu odtworzeniowego na całej długości.
- linia nr 108 Stróże – Krościenko (130,8 km) – linia jednotorowa nie zelektryfikowana w złym stanie technicznym. Dla poprawy stanu technicznego infrastruktury kolejowej i uzyskania rozkładowych prędkości konieczne jest wykonanie remontu odtworzeniowego na całej długości.

Główna oś transportu kolejowego to **magistrala kolejowa** o charakterze międzynarodowym oznaczona nr 91 i należąca do trasy E-30, prowadząca ruch z Europy Zachodniej na Ukrainę. Wymaga ona przebudowy i modernizacji. Wykorzystanie jej przepustowości wynosi 63%. Wyposażona jest w kilka stacji węzłowych i towarowych, w tym w węzeł przeładunkowy Medyka – Przemyśl – Żurawica, związany z ruchem granicznym torami normalnymi i szerokimi (wzajemnie). W obrębie węzła istnieją mniejsze bocznicze przeładunkowe.

Ponadto przez teren województwa przebiega **Linia Hutnicza Szerokotorowa** (83,0 km), jednotorowa, nie zelektryfikowana o rozstawie szyn poszerzonym w relacji: granica państwa z Ukrainą – Huta Katowice. Linia przebiega tranzytem północną częścią województwa. Prowadzone roboty remontowe ograniczają przepustowość linii do 7 par pociągów na dobę.

Na terenie województwa istnieją również 2 linie wąskotorowe (71 km) obsługujące przede wszystkim ruch turystyczny.

Stan techniczny infrastruktury kolejowej, szczególnie na liniach o znaczeniu lokalnym, jest wysoce niezadowolający. Rzutuje to w sposób zdecydowanie negatywny na konkurencyjność transportu kolejowego.

Transport lotniczy

Na terenie gminy Trzebownisko zlokalizowane jest lotnisko o znaczeniu krajowym i międzynarodowym – Rzeszów-Jasionka.. **Posiada strategiczne znaczenie dla regionu jako najdalej wysunięte na wschodniej granicy Unii Europejskiej.** Jest to jedyne lotnisko komunikacyjne w południowo-wschodniej Polsce, wyposażone w urządzenia o wysokich standardach światowych, z wybudowanym pasem startowym długości 3 200 m. Może ono przyjmować wszystkie typy samolotów, zarówno w komunikacji krajowej, jak i międzynarodowej. Posiada jednak ograniczoną ilość połączeń międzynarodowych.

W 2004r. port lotniczy obsłużył ponad 32,7 tys. pasażerów, co oznacza ponadśmiokrotny wzrost w stosunku do roku 2000. Dynamika wzrostu za pierwsze półrocze 2005 r. oraz zwiększone możliwości poprzez wydłużenie pasa startowego pozwalają domniemywać, że na koniec tego roku liczba ta zamknie się na poziomie 65 tys. pasażerów.

Obecnie lotnisko nie jest dostatecznie wykorzystywane w stosunku do swoich potencjalnych możliwości. Wymaga dalszej rozbudowy w zakresie infrastruktury lotniczej i okołoletniskowej oraz dysponuje odpowiednimi terenami.

Korzystne położenie lotniska, stanowiące naturalny czynnik sprzyjający wzrostowi koniunktury gospodarczej w regionie, będzie wymagać dużych nakładów inwestycyjnych związanych z gospodarczą zabudową strefy wokół lotniska. Podjęte zostały działania zmierzające do utworzenia w bezpośrednim sąsiedztwie lotniska Podkarpackiego Parku Naukowo-Technologicznego, obejmującego obszar 362 ha, celem stymulowania rozwoju województwa i wykorzystanie regionalnego potencjału naukowo-badawczego, gospodarczego oraz infrastrukturalnego.

Na terenie województwa usytuowane są również lotniska lokalne, nie posiadające pełnego wyposażenia w odpowiednie urządzenia nawigacyjne. Są to lotniska: w Mielcu, Krośnie, Turbii oraz nieczynne położone na terenie Woli Korzenieckiej i Krajnej w gminie Bircza.

Zarówno na lotnisku w Rzeszowie, jak i w Mielcu, zlokalizowane są Punkty Celne. Pozostałe lotniska na terenie województwa – w Krośnie i w Turbii – są lotniskami sportowymi.

Generalnie należy stwierdzić, że **wszystkie z wymienionych lotnisk wymagają modernizacji lub rozbudowy pod kątem dostosowania do wymagań ruchu pasażerskiego bądź towarowego.**

Przejścia graniczne

Podkarpackie graniczy od wschodu z Ukrainą i od południa ze Słowacją. Na obu tych granicach funkcjonują przejścia graniczne transportu kolejowego i drogowego zarówno o charakterze lokalnym, jak i tranzytowym.

Główne przejścia graniczne:

- **kolejowe:** Przemyśl, Werchrata, Krościenko i Łupków.
Największe przejście kolejowe zlokalizowane jest w Przemyślu na międzynarodowej magistrali kolejowej E-30 relacji Kraków – Rzeszów – Medyka – Lwów – Kijów. Ma ono zaplecze terminalowe zarówno dla ruchu osobowego, jak i towarowego, w powiązaniu funkcjonalnym ze stacjami w Przemyślu, Medyce i Żurawicy. Przejście jest systematycznie modernizowane i rozbudowywane. W latach 1994 – 1997 uruchomiono na granicy z Ukrainą dwa przejścia kolejowe: w Werchracie dla ruchu towarowego i w Krościenku dla lokalnego ruchu osobowego. W tym samym okresie uruchomiono na granicy ze Słowacją przejście kolejowe dla ruchu towarowego w Łupkowie, gdzie od czerwca 1999 r. uruchomione zostały także przewozy osobowe.
- **drogowe:** w Korczowej, Medyce, Krościenku i Barwinku.
Na drodze krajowej nr 4 (E-40) w Korczowej funkcjonuje największe drogowe przejście graniczne w województwie podkarpackim w kierunku zachód – wschód. Przejście to obsługuje pełny ruch ciężarowy, samochodów osobowych i autokarów. Dokonywane są całodobowo odprawy weterynaryjne, fitosanitarne, sanitarno-epidemiologiczne i jakości artykułów spożywczych. Na drodze krajowej nr 28 w Medyce funkcjonuje drogowe przejście graniczne w kierunku zachód – wschód. Przejście to jest w rozbudowie, obsługuje pełny ruch towarowy, samochodów osobowych oraz ruch pieszy. Odprawy weterynaryjne i fitosanitarne na zgłoszenie. Na drodze nr 84 w Krościenku funkcjonuje drogowe przejście graniczne obsługujące ruch samochodów osobowych i ciężarowych do 3,5 t i autokarów bez odpraw weterynaryjnych i fitosanitarnych.

Na drodze krajowej nr 9 funkcjonuje graniczne przejście drogowe w Barwinku. Obsługuje ono ruch osobowy i towarowy ze Słowacją. W ciągu drogi powiatowej otwarte jest też nowe przejście graniczne ze Słowacją w Radoszycach.

- **lotnicze:** Rzeszów-Jasionka i Mielec.
Przejście graniczne na lotnisku w Jasionce obsługuje międzynarodowy ruch osobowy i towarowy. Lotnisko nie posiada jednak regularnych połączeń międzynarodowych. Przejście graniczne na lotnisku w Mielcu obsługuje międzynarodowy ruch osobowy. Odprawy graniczne dokonywane są na zgłoszenia.
- **byłe przejścia uproszczonego ruchu granicznego (URG)** – Malhowice i Budomierz.
Powinny stać się docelowo drogowymi przejściami granicznymi.
- **przejścia małego ruchu granicznego (MRG)** – Ożenna, Czeremcha, Radoszyce i Barwinek.
- **przejścia wyznaczone na szlakach turystycznych**, przecinających granicę państwową: Ożenna, Czeremcha, Radoszyce, Roztoki Górne, Balnica.

Przewozy pasażerskie i towarowe

W 1998 r. w województwie podkarpackim przewieziono ok. 1 964 tys. ton ładunków (ok. 2% łącznej wielkości dla całego kraju) oraz 87 523 tys. pasażerów (8,4% wielkości krajowej). Analogiczne wartości dla roku 1997 wynosiły odpowiednio 1 583 tys. ton oraz 89 029 tys. pasażerów. Natomiast w 2003 r. (wg GUS) przewieziono ok. 2 078,9 tys. ton ładunków (ok. 2% łącznej wielkości dla całego kraju) oraz 75 012,4 tys. pasażerów. **W ciągu ostatnich lat szczególnie wyraźnie rysuje się tendencja spadkowa w przewozach pasażerskich, a w zakresie przewozu ładunków obserwuje się pewną tendencję wzrostową.** Spowodowane jest to nie tylko zaniechaniem przez znaczną większość przedsiębiorstw dowozu swoich pracowników wynajętym transportem samochodowym, ale także dynamicznym wzrostem liczby prywatnych pojazdów samochodowych.

Uzupełnieniem transportu samochodowego, przeciążonego zwłaszcza w zakresie przewozu ładunków, jest transport kolejowy. Przewozy kolejowe odbywają się na szlaku kolejowym biegnącym od Wrocławia do Przemyśla oraz na szlakach o charakterze lokalnym, usytuowanych wzdłuż osi północ-południe. **Niezadawalający stan techniczny sieci kolejowej oraz trudna sytuacja PKP nie sprzyja szybkiemu zwiększeniu roli transportu kolejowego na terenie województwa**, pomimo jego niewątpliwych korzyści, do których należą przede wszystkim niski koszt eksploatacji oraz brak negatywnego wpływu na środowisko naturalne. Na uwagę zasługuje także **nie w pełni wykorzystywana kolejowa Linia Hutnicza Szerokotorowa (LHS)**, zwiększająca atrakcyjność obszarów w jej pobliżu dla wymiany handlowej oraz inwestycji ukierunkowanych na rynki wschodnich sąsiadów Polski.

Niewielki jest udział transportu lotniczego w przewozach na obszarze województwa podkarpackiego. W niewielkim stopniu wykorzystuje się potencjał, jaki stanowią lotniska w Jasionce i Mielcu. W 1997 r. przywrócone zostały pasażerskie połączenia lotnicze z Jasionki do Warszawy. Lotnisko w Jasionce ma też duże potencjalne znaczenie jako baza przeładunkowa ruchu towarowego (cargo), szczególnie dla krajów WNP (republiki kaukaskie i środkowoazjatyckie). Rozmiar tej działalności stopniowo rośnie. Dla pełnego wykorzystania możliwości lotniska w Jasionce, konieczna jest jego dalsza rozbudowa, dostosowanie do międzynarodowych standardów infrastruktury lotniskowej oraz stworzenie odpowiedniego zaplecza gospodarczego.

2.2.2. Energetyka

Elektroenergetyka

System elektroenergetyczny województwa podkarpackiego zaspokaja obecne zapotrzebowanie, zarówno odbiorców komunalnych, jak też przemysłu i usług. **Rejestrowany ciągły wzrost zapotrzebowania i osiąganie odpowiednich parametrów dostarczanej energii elektrycznej wymaga modernizacji i rozbudowy systemu energetycznego i to zarówno po stronie układów zasilających, jak też rozdzielczych średniego i niskiego napięcia.**

Zużycie energii elektrycznej w gospodarstwach domowych, wynoszące w roku 2003 44,9 GWh należy do niższych w kraju. Również średnie zużycie energii elektrycznej w przeliczeniu na jednego mieszkańca wynoszące 525,3 kWh jest niższe od średniego zużycia w kraju, które wynosi 683 kWh.

Podkarpackie zasilane jest energią elektryczną z dwóch głównych źródeł: Elektrowni Połaniec w województwie świętokrzyskim i Elektrowni Stalowa Wola. Na południowym wschodzie działa okresowo w ciągu doby – dla obszaru Bieszczad i powiatu sanockiego – zespół elektrowni wodnych, szczytowo –

pompowych „Solina – Myczkowce”. Dodatkowo do województwa dosyłana jest energia elektryczna z terenu Śląska, poprzez zespół stacji redukcyjnych w Tarnowie.

Niewielkie źródła energii stanowią elektrociepłownie, wytwarzające oprócz ciepła energię elektryczną. Są to elektrociepłownie komunalne działające w Rzeszowie i Nowej Sarzynie oraz elektrociepłownie działające w większych zakładach przemysłowych.

Odnawialnych źródeł energii jest w województwie niewiele, a jedynym zakładem posiadającym koncesję i produkującym energię z biomasy ze średnią mocą ok. 2,5 MW w stosunku do produkowanej energii ogółem jest Elektrownia „Stalowa Wola” S.A. Dlatego zakłada się na bazie Elektrowni „Stalowa Wola” S.A. zwiększenie mocy produkcyjnych energii elektrycznej z biomasy z 2,5 MW aktualnie do ok. 13 MW w roku 2007. Są to głównie małe elektrownie wodne i siłownie wiatrowe. Część małych elektrowni wodnych do 5 MW współpracuje z siecią państwową na napięciu średnim. Są one zlokalizowane w Wilczej Woli, Żołyni, Krempnej, Sieniawie, Radawie oraz w Nienowicach. W województwie zainstalowanych jest 19 elektrowni wiatrowych, z czego jedynie 2 oddają moc do sieci rozdzielczych, reszta pracuje na prywatne potrzeby inwestorów. Moce tych elektrowni zamykają się w granicach 10 – 30 kW.

Główny przesył energii elektrycznej ze źródeł odbywa się liniami o napięciu 400 i 220 kV, do węzłów energetycznych wysokiego napięcia zlokalizowanych w Widelce, Boguchwale koło Rzeszowa, Iskrzyni koło Krosna, Chmielowie koło Tarnobrzega. Stacja Iskrzynia jest powiązana linią 400 kV ze Słowacją. Połączenie to zostanie wzmocnione linią 400 kV Tarnów – Iskrzynia. Ze stacji Widelka na teren Ukrainy Zachodniej wyprowadzona jest linia 750 kV (obecnie nieczynna).

Stan techniczny sieci energetycznych, zwłaszcza na terenach wiejskich, wymaga gruntownej poprawy. Modernizacji i reelektryfikacji wymaga ok. 35% wsi. Tempo przeprowadzanej reelektryfikacji, warunkującej odnowę sieci na całym obszarze województwa, uzależnione jest od nakładów finansowych.

Równoległe z elektryfikacją prowadzi się prace zmierzające do poprawy warunków napięciowych odbiorców, czyli dostarczanie energii elektrycznej o parametrach dostosowanych do obowiązujących standardów.

W celu konsolidacji producentów i dystrybutorów energii elektrycznej na terenie województwa podkarpackiego podjęto działania zmierzające do utworzenia Energetyki Podkarpackiej z siedzibą w Rzeszowie.

Gazownictwo

Podkarpackie posiada znaczne zasoby gazu ziemnego. Tworzy on samodzielne złoża lub występuje z ropą naftową. Udział wydobywanego na terenie województwa podkarpackiego gazu ziemnego w zapotrzebowaniu krajowym wynosi – wg szacunkowych wyliczeń – ca 12,0%.

Przez teren województwa przebiegają główne sieci gazowe zasilające Polskę w gaz ziemny, w tym importowany z Rosji, Ukrainy i innych państw.

Na 159 gmin województwa podkarpackiego jedynie 29 w całości lub w dużej części nie posiada sieci gazowej.

Tabela 16. Podstawowe wielkości dotyczące sieci gazowej na tle kraju i sąsiednich województw.

Wyszczególnienie	Podkarpackie	miejsce w kraju	Małopolskie	miejsce w kraju	Lubelskie	miejsce w kraju	Świętokrzyskie	miejsce w kraju
Sieć rozdzielcza (tys. km)	17,97	2	21,98	1	7,22	6	3,52	11
Podłączenia prow. do budynków mieszkalnych (tys.)	321,40	2	366,65	1	144,31	6	53,07	10
Liczba odbiorców (tys.)	434,10	6	656,40	3	273,20	10	158,50	14
Zużycie (h m ³)	257,20	6	432,30	3	149,10	9	82,2	14

Ciepłownictwo

Wytwarzanie energii cieplnej w województwie podkarpackim odbywa się w elektrociepłowniach, ciepłowniach oraz 473 kotłowniach komunalnych, przemysłowych i osiedlowych.

Obiekty wytwarzające energię ciepłą znajdują się w grupie zakładów zaliczanych do szczególnie szkodliwych dla powietrza.

W roku 2003 zakłady te ogółem wyemitowały do powietrza około 77% gazów i 60% pyłów. Największe zakłady reprezentujące energetykę ciepłą w przeważającej ilości są wyposażone w nowoczesne urządzenia odpylające. Średni procent zatrzymanych pyłów wynosi 98,7%, co świadczy o znacznej liczbie zamontowanych urządzeń o wysokiej sprawności (odpylacze tkaninowe i elektrofiltry). W województwie podkarpackim produkcja energii cieplnej w 2003 r. wyniosła około 25 mln GJ. Łączne zużycie energii cieplnej na potrzeby komunalne wyniosło około 6 368 037,0 GJ. Na terenach miast gospodarka ciepła oparta jest o centralne źródła ciepła. System dystrybucji ciepła ze źródeł centralnych oparty jest na magistralnych sieciach ciepłych wysokich parametrów wyprowadzonych z głównych źródeł ciepła. Sieci magistralne zasilają węzły wymiennikowe, z których wyprowadzona jest sieć ciepłownicza niskich parametrów doprowadzająca ciepło dla potrzeb centralnego ogrzewania i ciepłej wody użytkowej do poszczególnych odbiorców. Sieć ciepłownicza w różnych miastach jest w różnym stanie technicznym (w zależności od czasu i technologii wykonania). Najnowsze sieci wykonane są z rur preizolowanych, starsze były układane w kanałach prefabrykowanych (duże straty ciepła sięgające niekiedy 30%), a na terenach przemysłowych układane były na estakadach napowietrzonych. W celu wyeliminowania strat ciepła i awaryjności niezbędna jest sukcesywna wymiana sieci ułożonych w kanałach prefabrykowanych na nowe sieci z uwzględnieniem najnowszych rozwiązań technicznych.

Ogrzewanie budownictwa jednorodzinnego na terenach wsi oraz w większości miast odbywa się z indywidualnych kotłowni zasilanych paliwem stałym, gazowym lub płynnym lub przez ogrzewanie piecowe.

Na terenie województwa podkarpackiego w 2003 r. było czynnej 960,4 km sieci ciepłowniczej, w tym magistralnej sieci 638,4 km.

Oprócz konwencjonalnych źródeł wytwarzania energii cieplnej na terenie województwa funkcjonują urządzenia wykorzystujące źródła energii odnawialnych, produkujące energię cieplną. Należy tu wymienić pozyskiwanie energii cieplnej ze spalania biogazu, biomasy, ze źródeł niskotemperaturowych (pompy ciepłe) oraz z energii promieniowania słonecznego (kolektory słoneczne). Wykorzystanie źródeł energii odnawialnych, mimo zauważalnego postępu w tej dziedzinie, w roku 2003 stanowiło nadal margines gospodarki w naszym województwie (ca 1,5% wytwarzania energii cieplnej).

2.2.3. Gospodarka wodna i ściekowa

Gospodarka wodna

Województwo podkarpackie położone jest na obszarze dorzecza górnej Wisły. Sieć rzeczna w województwie jest stosunkowo dobrze rozwinięta, a głównymi rzekami o największych zlewniach są: Wisła oraz rzeki, które do niej wpadają: San (z dopływami: Solinka, Hoczewka, Osława, Stopnica, Wiar, Wisznia, Szkło, Lubaczówka, Wisłok, Złota, Trzebońnica, Tanew), Wisłoka (z dopływami: Ropa, Sękówka, Jasiołka, Grabina, Wielopolka), Breń i Łęg.

Zasoby wód powierzchniowych są stosunkowo duże, ale z uwagi na znaczne wahania przepływów w ciągu roku, możliwości ich wykorzystania są ograniczone. Szacuje się, że w przeciętnym roku rzeki wpływające (bez Wisły) prowadzą 5,1 mld m³ wody. Skrajne położenie Wisły (prowadzącej 6,8 mld m³ wody rocznie) oraz jakość wody powodują, że możliwości wykorzystania jej zasobów ograniczają się do niewielkiej powierzchni w północno - zachodniej części województwa.

Zasoby wód podziemnych województwa są ograniczone, a jednocześnie rozmieszczone nierównomiernie, co jest ściśle związane z budową geologiczną. Przeważają obszary o wodonośności do 10,00 m³/h, deficytowe lub częściowo deficytowe usytuowane na terenie Karpat (stanowią ponad 90% ich obszaru) oraz na części terenu Zapadliska Przedkarpackiego (stanowią około 40% powierzchni).

Zasoby eksploatacyjne wód podziemnych wg stanu na 31.12.2003r. wynoszą:

- z utworów czwartorzędowych – 5130,3 m³
- z utworów trzeciorzędowych – 4084,3 m³
- z utworów kredowych – 1400,2 m³
- z innych utworów – 26,1 m³.

Łącznie udokumentowanych zasobów eksploatacyjnych wód podziemnych jest 56813,6 m³.

Na obszarze województwa podkarpackiego znajduje się – w części lub całości udokumentowanych – 8 Głównych Zbiorników Wód Podziemnych: nr 425 "Dębica – Stalowa Wola – Rzeszów", nr 426 "Dolina kopalna Kolbuszowa", nr 427 "Górno" („Lokalny”), nr 428 „Dolina kopalna Biłgoraj – Lubaczów”, nr 429 „Dolina Przemyśl”, nr 430 „Dolina Sanu”, nr 424 „Dolina Borowa”, nr 407 „Niecka Lubelska” i nie zatwierdzone, lecz wstępnie określone Główne Zbiorniki Wód Podziemnych: nr 432 „Dolina Wisłoka”, nr 431 „Bieszczady”, nr 433 „Dolina Wisłoki”.

W Polsce retencjonuje się w skali rocznej około 6% wody, a niezbędna retencja powinna być 4-krotnie większa. Podkarpackie nie odbiega znacząco od średniej krajowej.

Zasoby wód powierzchniowych województwa są w niewielkim stopniu zagospodarowane.

Spśród większych zbiorników retencyjnych należy wymienić:

– na rzece San:	„Solina”	– pojemność	473,00 mln m ³
	„Myczkowce”	– pojemność	10,00 mln m ³
– na rzece Wisłok:	„Besko”	– pojemność	16,00 mln m ³
– na rzece Łęg:	„Wilcza Wola”	– pojemność	4,20 mln m ³
– na rzece Złota:	„Ożanna”	– pojemność	0,25 mln m ³

Ponadto na obszarze województwa istnieje kilkadziesiąt małych zbiorników wodnych, o łącznej pojemności blisko 6 mln m³.

Podkarpackie posiada wybitne predyspozycje do lokalizacji dużych zaporowych zbiorników retencyjnych, których efekty budowy, ze względu na zwiększenie zasobów dyspozycyjnych oraz ochronę przed powodzią, również terenów położonych nad środkową i dolną Wisłą, miały ponadregionalny charakter.

Opracowana dokumentacja (w różnym stopniu zaawansowania) wskazuje na możliwość lokalizacji co najmniej 6 dużych wielofunkcyjnych zbiorników: „Kały-Myscowa” na rzece Wiśloce (68 mln m³, 460 ha), „Rudawka Rymanowska” na rzece Wisłok (27 mln m³, 386 ha), „Trzciana” /Dukla/ na rzece Jasiołka (48 mln m³, 217 ha), „Niewistka” na rzece San (372 mln m³, 2700 ha), „Krawce” na rzece Łęg (23 mln m³, 637 ha), „Ropczyce” na rzece Wielopolka (19 mln m³, 430 ha). Obecny stan przygotowania dokumentacji dla zbiornika „Kały-Myscowa” jest w fazie wymagającej wskazania inwestora.

Brak dostatecznej ilości zbiorników retencyjnych powoduje duże niebezpieczeństwo powodziowe. Stan zabezpieczenia przeciwpowodziowego jest niski. Najbardziej zagrożony jest obszar środkowy i północny województwa, wzdłuż głównych rzek. Większe rzeki w województwie posiadające obwałowania to: Wisła – 65 km, Wiśloka – 50 km, Wisłok – 18 km, San – 64 km, Stary Breń – 29 km, Nowy Breń – 22 km, Trześniówka – 80 km, Łęg – 41 km, pozostałe – 240 km. Ogólna długość wałów wynosi około 610 km, przy czym najwięcej tych obiektów zlokalizowanych jest na północy regionu. Część obwałowań jest jednak w złym stanie technicznym i wymaga modernizacji.

Potrzeby w zakresie melioracji podstawowych są następujące:

- budowa nowych urządzeń:
  - o wały - około 275 km
  - o regulacja rzek - około 560 km
- odbudowa lub modernizacja:
  - o wały – około 190 km
  - o rzeki - około 330 km
- budowa zbiorników małej retencji – około 160 szt.

Zaopatrzenie w wodę

Źródłem zaopatrzenia w wodę do celów komunalnych i przemysłowych na obszarze województwa są wody powierzchniowe z dorzecza Wisły i zlewni jej dopływów Sanu, Wiśloka, Wiśloki oraz wody podziemne. Pobór wody na potrzeby zaopatrzenia w wodę wynosił w 2003 r. ogółem ca 82,8 hm³/rok, w tym wód powierzchniowych około 45,5 hm³/rok (ca 55,0%) i wody podziemne około 37,3 hm³/rok (ca 45,0%). Jednocześnie ilość wody pobrana na te potrzeby ogółem pomiędzy rokiem 2001 i 2003 zmalała o ca 3,14% wzrosła zaś ilość ujmowanych wód podziemnych o ca 6,0%.

W roku 2003 długość sieci wodociągowej na terenie województwa podkarpackiego wynosiła 12 011,1 km, w tym: w miastach – 2 036,1 km, na terenach wiejskich – 9 975,0 km. i wzrosła w ciągu ostatnich trzech lat o ca 4,0%. Do gospodarstw domowych dostarczono ogółem około 47,8 hm³ wody, w tym w miastach – 28,2 hm³, na terenach wiejskich – 19,6 hm³ wody i należy odnotować tendencję malejącą. W zakresie zaopatrzenia w wodę sytuacja jest zróżnicowana. Większe zasoby wód podziemnych znajdują się w północnej części województwa, natomiast znaczne niedobory występują w części południowej. Wody powierzchniowe natomiast charakteryzują się nierównomiernymi przepływami i są bardziej zanieczyszczone w części południowej. Zaopatrzenie w wodę odbywa się różnymi sposobami:

- z ujęć wód powierzchniowych,
- z ujęć wód wglębnych; na nich bazują wodociągi wiejskie, często wodociągi grupowe obejmujące systemem zaopatrzenia w wodę kilka gmin,
- ze studni kopanych lub wyżej położonych samowypływowych źródeł wodnych, z których transport wody odbywa się pojedynczymi odcinkami sieci wodociągowej do kilku lub kilkunastu gospodarstw, a wydajność cechuje się sezonową zmiennością.

Średnio wielkość zużycia wody w przeliczeniu na jednego mieszkańca województwa jest wyższa na terenach miejskich niż wiejskich i w roku 2003 kształtowała się następująco:

- ogółem ca 22,8,0 m³
- dla miast ca 33,2 m³
- dla terenów wiejskich ca 15,7 m³.

Tabela 17. Podstawowe dane obrazujące tendencje w zaopatrzeniu w wodę.

Wyszczególnienie	2001	2002	2003
Długość sieci wodociągowej [km]	11 551,9	11 938,7	12 011,1
Połączenia prowadzące do budynków mieszkalnych	239 934	248 618	255 495
Zdroje uliczne	173	177	166
Zużycie wody z wodociągów w gospodarstwach domowych [hm ³ /rok]	47,1	48,9	47,8
Zużycie wody z wodociągów na 1 mieszkańca [m ³]	22,4	23,3	22,8

Do spraw, które są niezwykle ważne dla prawidłowej eksploatacji wodociągów i utrzymania dobrej jakości wody do picia, należy zaliczyć między innymi:

- opracowanie i zatwierdzenie stref ochrony sanitarnej dla wszystkich ujęć wody powierzchniowych i podziemnych oraz utrzymanie w tych strefach reżimów wynikłych z tych opracowań,
- modernizację stacji uzdatniania wody.
- wymianę i modernizację zużytych sieci, a przede wszystkim sieci azbestowo – cementowych.

Gospodarka ściekowa

Systemy odprowadzania ścieków są znacznie słabiej rozwinięte niż systemy zaopatrywania w wodę i dotyczy to szczególnie terenów wiejskich. Na obszarze województwa podkarpackiego z sieci kanalizacyjnej korzysta 82,4% ludności miast (w Polsce 84,2%) i 23,7% ludności wsi (w Polsce 16,5%). Odprowadzane siecią kanalizacyjną ścieki komunalne są oczyszczane w 90,2%. Ze względu na hydrauliczne warunki transportu ścieków sieć kanalizacyjna na terenie województwa podkarpackiego jest w przeważającej części siecią typu grawitacyjnego. Pozostałą część stanowi kanalizacja ciśnieniowa oraz – w znikomej ilości – kanalizacja podciśnieniowa.

Obecnie w województwie funkcjonuje 189 komunalnych oczyszczalni ścieków oraz 89 oczyszczalni przemysłowych.

Wg danych statystycznych (GUS - Ochrona Środowiska) w 2003 r. na terenie województwa podkarpackiego na 45 miast, 41 posiadało oczyszczalnie ścieków. W miastach funkcjonują 24 oczyszczalnie typu biologicznego i 17 oczyszczalni z podwyższonym usuwaniem biogenów.

Ponad połowa miast województwa posiada biologiczne oczyszczalnie ścieków posiadające przepustowość zapewniającą przyjęcie wszystkich ścieków miejskich, niekiedy również z sąsiednich miejscowości. Nieuporządkowane systemy kanalizacji, brak sieci kanalizacyjnej wraz z urządzeniami (przepompowni) uniemożliwiają ich pełne wykorzystanie. W 2004r. 49,6% ludności było obsługiwane przez oczyszczalnie komunalne. W ostatnich latach znacznie wzrosło wyposażenie terenu województwa podkarpackiego w sieci i urządzenia do oczyszczania ścieków. Wzrost ten szczególnie duży jest na terenach wiejskich. W 2002 r. liczba ludności obsługiwanej przez oczyszczalnie komunalne stanowiła 47,5% ogólnej liczby mieszkańców naszego województwa.

Szczególnie ważnym problemem do rozwiązania jest oczyszczanie ścieków z terenów położonych powyżej ujęć powierzchniowych wody w zlewni. Dotyczy to m.in. ujęć powierzchniowych wody na rzece Wisłocze, Wisłoku, Sanie oraz zbiornika Solina.

Na terenie województwa podkarpackiego – w układzie obszarów problemowych – istnieje duże zróżnicowanie w wyposażeniu w sieć i urządzenia do oczyszczania ścieków.

2.2.4. Gospodarka odpadami

Odpady komunalne

W roku 2003 na terenie województwa podkarpackiego zebrano 419,559 tys. Mg odpadów komunalnych. Ilość zebranych odpadów komunalnych w roku 2003 zmniejszyła się w stosunku do roku 2002 o 4,70%. W ogólnej liczbie odpadów około 412,150 tys. Mg zdeponowano na składowiskach, zaś wyselekcjonowano 7,233 tys. Mg surowców wtórnych. Selektywną zbiórkę odpadów prowadziło 69,2% gmin, a odpady te stanowiły około 1,7% całej masy odpadów.

Na terenie województwa działają dwie sortownie połączone z dwiema kompostowniami odpadów komunalnych. Pierwszy zakład zlokalizowany jest w Paszczynie, gm. Dębica i administrowany jest

przez Gminny Zakład Komunalny, Gromadzenia i Utylizacji Odpadów, Wodociągów i Kanalizacji w Paszczynie. Zakład ten obsługuje sortownię odpadów komunalnych oraz kompostownię odpadów organicznych z wykorzystaniem trocin i osadów ściekowych. Drugi zakład, zlokalizowany na terenie m. Leżajska, zarządzany jest przez Miejski Zakład Komunalny sp. z o.o. w Leżajsku. Zakład obsługuje sortownię surowców wtórnych oraz kompostownię osadów ściekowych i bioodpadów. Ponadto pod koniec 2003 r. została oddana do eksploatacji sortownia surowców wtórnych w Dukli, pow. krośnieński, a od 2005 r. rozpoczęła działalność sortownia w Pysznicy, pow. stalowowolski.

Głównym sposobem unieszkodliwiania odpadów komunalnych w województwie jest ich deponowanie. W 2003 r. zdeponowano na składowiskach około 99,9% odpadów komunalnych, zaś unieszkodliwiono w kompostowniach zaledwie 0,1%.

Czynne są 62 składowiska odpadów innych niż niebezpieczne i obojętne, przyjmujące odpady komunalne. Na składowiska te w 2003 r. zostało zdeponowanych ogółem 421,092 tys. Mg odpadów komunalnych (łącznie z odpadami przyjętymi z województw sąsiednich: lubelskiego i małopolskiego). Jednocześnie z terenu województwa podkarpackiego wywożone są odpady na składowiska w województwach: świętokrzyskim, łódzkim oraz śląskim.

Odpady z sektora gospodarczego

Na terenie województwa w 2004 r. wytworzono 1 169,3 tys. Mg odpadów, co stanowiło około 1% całej masy odpadów wytworzonych w Polsce (120,6 mln Mg). Procesom unieszkodliwiania poddano około 9% odpadów (w 2003r.-20%). Procesom odzysku poddawanych było około 86,7%.

W porównaniu do lat ubiegłych sukcesywnie wzrasta ilość wytwarzanych odpadów z sektora gospodarczego. Podkarpackie zajmuje 16. miejsce w skali kraju pod względem ilości nagromadzonych odpadów pochodzenia przemysłowego i wg stanu na koniec 2004 r. na jest ich 0,68 mln Mg. (w 2003r. 45,2 mln Mg; 5. miejsce) 99% tych odpadów nagromadzonych zostało przez zakłady przemysłowe zlokalizowane na terenach dwóch powiatów: tarnobrzesckiego i stalowowolskiego. Najwięcej odpadów pochodzenia przemysłowego powstało w zakładach działających na terenie powiatów: ropczycko-sędziszowskiego, stalowowolskiego, mieleckiego, przeworskiego i m. Rzeszów – łącznie ponad 80% ogólnej ilości odpadów wytworzonych w województwie. Najmniej odpadów powstało w powiatach: leskim, bieszczadzkiem, kolbuszowskim i niżańskim. Jednocześnie należy zaznaczyć, że około 82,0% masy wszystkich odpadów stanowiły odpady wytworzone w przemyśle rolno – spożywczym (35%), odpady nieorganiczne z procesów termicznych (32%) oraz odpady z przetwórstwa drewna oraz produkcji płyt i mebli (15%). W 2003 r. na terenie województwa funkcjonowało 17 czynnych składowisk odpadów przemysłowych oraz 12 spalarni odpadów. Wywieziono z terenu województwa 412,326 tys. Mg odpadów komunalnych stałych, z tego 99,9% zdeponowano na składowiskach (według danych GUS). Z całej masy wywiezionych odpadów komunalnych wyselekcjonowano jedynie 1,7%. Na terenie województwa podkarpackiego działa obecnie 5 sortowni, w tym 2 połączone z kompostowniami odpadów komunalnych.

Odpady niebezpieczne

Na terenie województwa w 2003 r. wytworzonych było ca 18,652 tys. Mg odpadów niebezpiecznych i stanowiły one około 1,4% wszystkich odpadów pochodzenia przemysłowego. Największe ilości odpadów niebezpiecznych zostały wytworzone w przemyśle chemicznym, odpady z przeróbki ropy naftowej, oleje odpadowe i odpady ciekłych paliw.

Sposób postępowania z nimi był następujący:

- odzyskano 56,7%
- unieszkodliwiono poza składowaniem 24,3%
- składowano 3,3%
- zmagazynowano 15,7%.

W województwie podkarpackim funkcjonuje 12 spalarni odpadów unieszkodliwiających termicznie odpady z sektora gospodarczego, w tym: 5 spalarni unieszkodliwiających odpady z sektora gospodarczego, 6 spalarni odpadów medycznych oraz 1 spalarnia odpadów Firmy Usługowo-Handlowej "Eko-Top" sp. z o.o. w Rzeszowie unieszkodliwiająca odpady z sektora gospodarczego i odpady medyczne.

Komunalne osady ściekowe

W roku 2004 w województwie podkarpackim wytworzono 22,645 tys. Mg suchej masy osadów ściekowych komunalnych. Osady te były wykorzystywane do rekultywacji terenów pogórnich w

powiecie tarnobrzeskim (osady z oczyszczalni w Rzeszowie, Łańcucie, Tarnobrzegu i Dębicy), unieszkodliwiane poprzez składowanie na składowiskach (osady z oczyszczalni m.in. Strzyżów, Krosno, Sanok, Jarosław), wykorzystywane jako warstwa przekładkowa na składowiskach (osady z oczyszczalni m.in. w Kolbuszowej, Ustrzykach Dolnych, Nisku), niewielka część osadów wykorzystywana jest do produkcji wierzby energetycznej.

2.2.5. Telekomunikacja

Województwo podkarpackie należy do obszarów Polski, gdzie infrastruktura przewodowa nie jest rozbudowana w sposób wystarczający. Nasylenie usługami telefonii stacjonarnej jest znacznie mniejsze w porównaniu ze średnim dla Polski, a nawet w stosunku do województw sąsiednich. Na 100 mieszkańców województwa podkarpackiego przypada jedynie około 21 abonentów telefonii stacjonarnej, podczas gdy średnio w Polsce 31. Dostępność usług telekomunikacyjnych na terenie województwa jest zróżnicowana. Większa liczba linii telefonicznych przypada na obszary o charakterze miejskim, co oznacza, że na terenach wiejskich dostęp do usług telefonii stacjonarnej jest dużo niższy niż średnia dla województwa – 21 linii na 100 mieszkańców.

Najniższy w kraju wskaźnik gęstości telefonicznej mierzony liczbą abonentów na 100 mieszkańców (wg Łączność – wyniki działalności za 2003 r., Wydawnictwo GUS Warszawa 2004) nie jest wynikiem braku możliwości technicznych głównego operatora telefonii przewodowej TP S.A., lecz skutkiem niskich dochodów mieszkańców, wysokiego bezrobocia, niskiej konkurencyjności i wysokich cen usług telekomunikacyjnych.

Szansą poprawy sytuacji jest nowe Prawo telekomunikacyjne (weszło w życie 1 lipca 2004 r.), które upraszcza uzyskiwanie zezwoleń niezbędnych do rozpoczęcia działalności telekomunikacyjnej, a przez to podnosi konkurencję na rynku, a tym samym przyczynia się do obniżki usług telekomunikacyjnych, w tym połączeń komórkowych.

Tabela 18. Standardowe Telefoniczne Łąca Główne (abonenci telefonii przewodowej).

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasta	Wieś
Polska 2003r.	11 029 368	8 253 124	2 776 244
Podkarpackie	480 246	279 254	200 992
Świętokrzyskie	304 677	201 142	103 535
Małopolskie	937 161	623 589	313 572
Lubelskie	611 874	501 296	375 432

Tabela 19. Telefoniczne Łąca Główne (standardowe łąca główne powiększone o liczbę łączy w dostęпах ISDN).

Wyszczególnienie	Ogółem	Miasta	Wieś
Polska 2003r.	12 275 331	9 349 441	2 925 890
Podkarpackie	521 881	312 468	209 413
Świętokrzyskie	320 471	214 160	106 311
Małopolskie	1 057 630	726 863	330 767
Lubelskie	611 874	375 432	236 442

Tabela 20. Standardowe /Główne Telefoniczne Łąca oraz łąca w dostęпах ISDN przypadające na 100 mieszkańców.

Województwa	Ogółem	Miasta	Wieś	ISDN
Polska 2003r.	28,88/32,10	35,10	18,92	3,22
Podkarpackie	22,90/24,90	32,88	16,10	2,00
Świętokrzyskie	23,59/24,80	34,11	14,75	1,21
Małopolskie	28,81/32,50	38,42	19,24	3,69
Lubelskie	25,74/27,90	32,80	19,57	2,16

Podkarpackie przewyższa województwo świętokrzyskie jedynie we wskaźniku w dostęпах ISDN, co przedstawia tabela nr 20.

Dynamicznie rozwija się telefonia komórkowa. Na koniec 2003 r. na 100 mk przypadało 45,6 abonentów telefonii komórkowej (w 2002 r. - 36,4)

Dostępność do usług telekomunikacyjnych jest zróżnicowana, szczególnie widoczna ona jest porównując liczbę łączy głównych i dostępu do ISDN na wsi i w mieście.

Obecny stan sieci i urządzeń telekomunikacyjnych województwa opiera się na najnowocześniejszych systemach teletechnicznych, centralach cyfrowych i kablach światłowodowych, które zapewniają światowy standard usług, przesyłania głosu, obrazu i danych. Zlikwidowane zostały wszystkie centrale ręczne na wsi, a zastąpiono je cyfrowymi.

TP S.A. oprócz łączności oferuje swoim klientom szereg usług dodatkowych. W latach 2000-2003 nastąpił dynamiczny rozwój nowych technologii przewodowej ISDN i telefonii komórkowej. Spowolnieniu uległo tempo rozwoju standardowej telefonii przewodowej.

ISDN – sieć cyfrowa z integracją usług umożliwiającą jednoczesne przesyłanie głosu, faksów, obrazu, danych wzrosła w województwie od 2000 do 2003 r. ponad 6-krotnie (5,7-krotnie w miastach i 11-krotnie na wsi). Wzrost ten obrazują dane:

Tabela 21.

Województwo podkarpackie	Ilość łączy ISDN	2000r.	2003r.
	Ogółem	6 508	41 635
	Miasto	5 760	33 214
	Wieś	748	8421

Dynamicznie rozwijają się usługi internetowe. Na wyższych uczelniach Rzeszowa funkcjonuje akademicka sieć komputerowa.

Na terenie województwa obok Telekomunikacji Polskiej S.A. działają również operatorzy niezależni i ich ilość, jak i obszar działania systematycznie wzrasta.

2.3. Rolnictwo, przetwórstwo i rynek rolny

2.3.1. Warunki produkcji rolniczej i struktura agrarna

Z uwagi na warunki społeczno-gospodarcze występujące w przeszłości, **rolnictwo województwa podkarpackiego posiada własną specyfikę wyróżniającą się przede wszystkim dużym rozdrobnieniem agrarnym, nadmiarem zasobów siły roboczej oraz niską towarowością produkcji rolnej.** Znaczne zróżnicowanie warunków przyrodniczo-glebowych sprawia, że produkcja rolnicza prowadzona jest zarówno na bardzo dobrych, jak i słabych glebach, w korzystnych i skrajnie niekorzystnych warunkach klimatycznych, na terenach nizinnych, podgórskich, a także górskich, na których użytkowanie gruntów rolniczych jest szczególnie uciążliwe. Średni wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynosi 73 pkt i jest wyższy od przeciętnego dla kraju (67 pkt).

W województwie podkarpackim można wyróżnić 3 zasadnicze pasma produkcyjne rolnictwa:

- pasmo północne z przewagą gleb bielcowych i brunatnych, w większości kwaśnych, ubogich w składniki pokarmowe, w klasach bonitacyjnych od IV do VI. W dolinach rzek występują niewielkie połacie mad, a w północno - wschodniej części rejonu także czarnych ziem.
- pasmo środkowo-wschodnie - określane jako Pogórze Karpackie. Występujące tutaj gleby należą do bardzo dobrych i dobrych, głównie w klasach od I do IV, z przewagą kompleksów pszennych.
- pasmo południowe – najbardziej zróżnicowane pod względem rzeźby terenu oraz warunków klimatycznych. Przeważają tu gleby bielcowe i brunatne w III - VI klasie bonitacyjnej o ograniczonej przydatności rolniczej.

Sytuacja ta przekłada się na możliwości rozwojowe poszczególnych gmin, zwłaszcza w odniesieniu do produkcji rolniczej.

Powierzchnia użytków rolnych w 2005 r. wynosiła 752,8 tys. ha, tj. 42,3 % (w Polsce 15 905 965), z czego 66,6% stanowią grunty orne. W ostatnim roku nastąpiła zmiana w strukturze gospodarstw według wielkości użytków rolnych. Liczba gospodarstw rolnych powyżej 1 ha UR wynosiła w 2005 r. 177,5 tys. i w porównaniu z 2004 r. spadła o 7,8 tys. Liczba gospodarstw o powierzchni do 1 ha UR wynosiła w 2005 r. 122,8 tys. (40,9% wszystkich gosp.) i w porównaniu z 2004 r. wzrosła się o 0,3 tys.

Ogólna liczba indywidualnych gospodarstw rolnych w 2005 r. wynosiła 303,3 tys. (o 7,6 tys. mniej niż w 2004). Natomiast ogólna powierzchnia indywidualnych gospodarstw rolnych na Podkarpaciu wynosiła 834 140 ha (w roku 2004 – 845 111 ha).

Największą grupę w ogólnej liczbie gospodarstw stanowiły gospodarstwa o powierzchni do 3 ha UR. Znaczny jest również udział ugorów i odłogów. Średnia powierzchnia użytków rolnych w gospodarstwie rolnym wynosiła w 2005 r. 3,61 ha, zaś w Polsce 7,65 ha.

Negatywny wpływ na kształt obecnej struktury obszarowej gospodarstw wywiera także niekorzystny rozróż gospodarstw – przeciętne gospodarstwo składa się z kilku do kilkunastu działek, których wielkość nie przekracza 0,35 ha.

Podstawowym zabiegiem kompleksowo zarządzającym rolniczą przestrzeń produkcyjną jest scalanie gruntów. W warunkach podkarpackiego rozdrobnionego rolnictwa scalenia gruntów są najbardziej sprawnym instrumentem dokonywania przemian w strukturze agrarnej i w tworzeniu racjonalnie ukształtowanych gospodarstw rolnych.

Według analiz przeprowadzonych przez Akademię Rolniczą we Wrocławiu w 1994 r. szacuje się, że w województwie podkarpackim około 690 tys. ha (73%) ogółu użytków rolnych wymaga scalenia. W perspektywie obszar ten może się zwiększyć, ze względu na planowany proces rozbudowy ponadregionalnych urządzeń infrastruktury technicznej, dezorganizujących rolniczą przestrzeń produkcyjną. Głównie dotyczy to projektowanej autostrady A4 i drogi szybkiego ruchu.

Oczekiwania społeczności wiejskiej zmierzają do wielofunkcyjnego urządzenia obszarów, polegającego przede wszystkim na:

- scaleniu lub wymianie gruntów
- urządzeniu głównych dróg transportu rolnego
- lokalnych regulacji stosunków wodnych
- rekultywacji gruntów zdewastowanych i zdegradowanych
- zalesianiu gruntów nieefektywnych dla produkcji rolniczej
- budowie lub modernizacji infrastruktury technicznej i społecznej
- stworzeniu warunków do inwestowania w lokalne usługi oraz przetwórstwo miejscowych surowców.

Tabela 22. Powierzchnia użytków rolnych w indywidualnych gospodarstwach (2005 r.)

Jednostka terytorialna	Średnia powierzchnia gospodarstw (ha)	% gospodarstw o powierzchni				
		1-2 (ha)	2-5 (ha)	5-10 (ha)	10-15 (ha)	pow. 15 (ha)
Polska	7,65	25,1	32,8	21,8	9,4	10,9
Podkarpackie	3,61	36,9	46,3	13,6	1,8	1,5

Podstawy trwałości obecnej struktury agrarnej:

- Strukturę obszarową gospodarstw cechuje obecnie znaczna stabilność. Przypadki zmiany powierzchni – zwiększania lub zmniejszania – zdarzają się w ciągu roku w 1 do 2 gospodarstw na 100;
- Na małe zainteresowanie obrotem gruntami rolnymi wpływa m.in. cena. W ocenie rolników z jednej strony – ziemia jest zbyt droga, aby warto było w nią inwestować, a powiększenie gospodarstwa o jedną czy dwie działki w niczym nie zmienia jego sytuacji. Z drugiej strony – ziemia jest zbyt tania, ażeby się jej pozbywać i uzyskana suma nie wystarczy na rozwiązanie problemów rodziny, np. stworzenie alternatywnego miejsca pracy. Istotnym elementem są często nieuregulowane sprawy własnościowe.
- Trwałość obecnej struktury obszarowej wynika również z funkcji, jakie pełnią drobne gospodarstwa:
  - produkcja na samozaopatrzenie rodziny, mającej także inne źródła dochodów pieniężnych,
  - blisko 30% drobnych gospodarstw, a w przedziale 1 - 2 ha połowa, nie sprzedaje wytworzonych w nich produktów,
  - gospodarstwo zabezpiecza minimum żywnościowe na wypadek utraty pracy;
- W województwie podkarpackim nie występuje w zasadzie problem braku siły roboczej.

2.3.2. Produkcja rolnicza

W większości gospodarstw produkcja ma wciąż niewyspecjalizowany charakter, a jej struktura nie odbiega zbyt od przeciętnej w skali kraju. Po 1990 r. znacznie zmalała przewaga produkcji zwierzęcej nad roślinną, spadła też, w związku ze spadkiem opłacalności, uprzednio stosunkowo wysoka liczba zwierząt gospodarskich.

Obecnie najważniejszym kierunkiem produkcji w gospodarstwach rolnych województwa podkarpackiego jest produkcja roślinna (55% ogólnej liczby gospodarstw indywidualnych), natomiast mniejsze znaczenie w stosunku do innych województw ma produkcja zwierzęca (13%). Powierzchnia zasiewów roślin podstawowych kształtuje się na poziomie ok. 4% zasiewów ogółem w kraju. W produkcji roślinnej przeważa uprawa zbóż i roślin okopowych.

Struktura zasiewów głównych upraw w 2005 r. przedstawiała się następująco:

Województwo podkarpackie:

– zboża ¹	69,2%
– ziemniaki	13,0%
– rzepak i rzepik	2,5%
– buraki cukrowe	1,8%
– rośliny pastewne	7,2%
– pozostałe	5,9%

Polska:

	74,4%
	5,3%
	-
	-
	8,7%
	3,7%

¹zboża podstawowe, owies z jęczmieniem i inne zbożowe mieszanki, kukurydza na ziarno, gryka, proso i inne zbożowe

Poziom plonów większości roślin jest od kilku do kilkunastu procent niższy od średnich osiąganych w skali kraju (z wyjątkiem ziemniaków). Jedną z przyczyn tego stanu jest stosunkowo niski udział gleb o wysokiej klasie bonitacji oraz stosowanie w zbyt małym stopniu nawozów.

Przestrzenne zróżnicowanie warunków przyrodniczych obszaru województwa zdecydowało w dużym stopniu o stanie użytkowania gruntów. W znacznym stopniu przeważają użytki rolne.

Tabela 23. Struktura użytkowania ziemi w 2005 r.

Wyszczególnienie	Podkarpackie (%)	Polska (%)
użytki rolne	42,3	50,9
lasy	37,3	29,3
pozostałe	20,3	19,8

Mimo występowania terenów specjalizujących się w określonym kierunku upraw (np. ogrodnictwo) – struktura produkcji rolnej nie odzwierciedla specyfiki rolnictwa naszego województwa: duża liczba małych gospodarstw rolnych, a także nadwyżka zasobów ludzkich występujących na obszarach wiejskich.

Tabela 24. Struktura użytków rolnych wg klas bonitacyjnych

Klasa bonitacyjna		Podkarpackie (%)	Polska (%)
I i II	bardzo dobre	5,9	3,3
III	dobrze	25,5	23,3
IV	średnie	45,0	39,8
V	słabe	17,3	21,7
VI	złe	6,3	11,9

Dawki nawożenia mineralnego kształtują się obecnie poniżej przeciętnej krajowej.

Tabela 25. Poziom nawożenia mineralnego w latach gospodarczych 2004/2005.

Polska	kg NPK/ha UR 102,4	91,5 kg CaO/ha UR
Podkarpackie	kg NPK/ha UR 66,1	74,5 kg CaO/ha UR

Na przestrzeni ostatnich lat nastąpił znaczny spadek pogłowia bydła, szczególnie krów. Wyjątkowo niekorzystnie odbiło się to na hodowli bydła mięsnego.

Główną przyczyną takiej sytuacji były utrzymujące się przez długi czas niskie ceny żywca i trudności z jego zbytem. Zachwiania na światowym rynku wołowiny, wywołane kolejnymi epidemiami zaraźliwych chorób bydła, doprowadziły do drastycznego obniżenia jej konsumpcji.

Obecna populacja krów i jałowic, w tym szczególnie o mięsnym kierunku użytkowania, jest bardzo niewielka i nie ma w zasadzie żadnego wpływu na skalę i jakość produkcji wołowiny w województwie.

Ponadto rozwój przemysłu mleczarskiego ograniczony przepisami Unii Europejskiej, powoduje, iż produkcja mleczarska w województwie podkarpackim, aczkolwiek wskazująca tendencję wzrastającą, będzie ograniczona do przyznanych Polsce wielkości kwot produkcyjnych. Ponadto niespełnienie wymogów norm jakościowych przez producentów mleka spowoduje odejście znacznej liczby drobnych dostawców od tego kierunku produkcji.

Tym samym spadek pogłowia krów mlecznych powoduje zwalnianie znacznych obszarów naturalnych zasobów paszy.

Pogłowie zwierząt gospodarskich w 2005 r.:

	Województwo podkarpackie	Polska
- bydło	177 564	5 483 290
- w tym krowy	117 862	2 794 968
- trzoda chlewna	368 400	18 112 379
- owce	18 658	315 963

2.3.3. Warunki społeczno-ekonomiczne, zatrudnienie w rolnictwie (dane z Narodowego Spisu Powszechnego i Powszechnego Spisu Rolnego 2002 r.)

Obszary wiejskie województwa podkarpackiego zamieszkuje około 60% ogólnej liczby mieszkańców (w kraju około 38%). W ogólnej liczbie ludności związanej z gospodarstwami rolnymi przeważały osoby w wieku produkcyjnym - 58,1% oraz przedprodukcyjnym - 26,2%.

Ludność związana z użytkowaniem gospodarstwa indywidualnego przedstawia się następująco:

Ogółem województwo podkarpackie - 1 183 200 (*Polska 10 474 500*)

w tym: ludność w gospodarstwach domowych z użytkownikiem gospodarstwa indywidualnego do 3 ha UR 824 300, tj. 69,7% (*Polska 5 725 600, tj. 54,7%*).

Z analizy źródeł utrzymania ludności związanej z gospodarstwami rolnymi wynika, iż tylko 74 434 osoby (*Polska 1 294 161*) utrzymywało się wyłącznie z pracy w swoim gospodarstwie rolnym, natomiast z pracy poza swoim gospodarstwem utrzymywało się 417 088 osób (*Polska 9 570 190*), zaś 40 455 (*Polska 1 043 946*) osób utrzymywało się wyłącznie z innych źródeł niezarobkowych (innych niż emerytura, renta, zasiłek dla bezrobotnych, zasiłek z pomocy społecznej).

Użytkowanie indywidualnych gospodarstw rolnych o powierzchni powyżej 1 ha wg poziomu wykształcenia przedstawiała się następująco:

Wykształcenie wyższe – 4,0% (*Polska 5,1%*)

Policealne – 1,8% (*Polska 1,8%*)

Wykształcenie średnie zawodowe – 16,6% (*Polska 18,8%*)

Średnie ogólnokształcące – 3,3% (*Polska 3,2%*)

Zasadnicze zawodowe – 32,2% (*Polska 36,2%*)

Podstawowe ukończone – 38,5% (*Polska 32,2%*)

Podstawowe nieukończone i bez wykształcenia – 3,5% (*Polska 2,6%*).

2.3.4. Przetwórstwo i rynek rolny

Przetwórstwo rolno-spożywcze jest nadal jedną z lepiej rozwiniętych dziedzin gospodarki województwa, skoncentrowaną w branżach: mięsnej, zbożowo-młynarskiej, owocowo-warzywnej, mleczarskiej i cukrowniczej. Jednocześnie jednak przeżywa poważny kryzys związany z procesem restrukturyzacji w poszczególnych branżach. Na pogarszającą się jego kondycję ma wpływ załamanie dotychczasowych, tradycyjnych rynków zbytu (rynek wschodni), słabe tempo wdrażania nowoczesnych technologii i systemów zarządzania oraz odbiegający od obowiązujących w Unii Europejskiej standard wielu gospodarstw. Ukształtowana w przeszłości dominacja dużych zakładów nie jest dostatecznie uzupełniana siecią małych i średnich podmiotów prywatnych o zróżnicowanym profilu produkcji.

Rolnictwo województwa podkarpackiego obok dużego rozdrobnienia produkcji, charakteryzuje się również rozdrobnieniem obrotu produktami rolnymi. W wyniku urynkowania gospodarki zlikwidowane zostały utrwalone wcześniej kanały dystrybucji, a rynek rolny stał się mocno rozproszony i mało przejrzysty dla słabych ekonomicznie i małych, biorąc pod uwagę potencjał produkcyjny, gospodarstw rolnych, co utrudnia zbyt artykułów rolnych.

Jako antidotum na powyższe problemy w obrocie produktami rolnymi i ich pochodnymi powstała inicjatywa usystematyzowania dystrybucji produktów żywnościowych poprzez utworzenie profesjonalnego rynku hurtowego w Rzeszowie, prowadzonego przez Podkarpackie Centrum Hurtowe „AGROHURT” S.A., które w połowie roku 2004 oddało do użytku halę targową. Ma ona na celu organizację rynku rolnego oraz poprawę warunków handlu. Efekty tej decyzji procentować będą przez kolejne lata.

2.4. Środowisko przyrodnicze

2.4.1. Zasoby przyrodniczo-krajobrazowe i ich ochrona

Obszar województwa podkarpackiego jest bardzo zróżnicowany, zarówno pod względem ukształtowania terenu, jak też budowy geologicznej; wchodzi on w obręb górskiego pasma łuku karpackiego i obniżenia podkarpackiego. W niewielkim fragmencie na jego terenie występują wyżyny. Zróżnicowane ukształtowanie i geologia terenu decydują m.in. o hydrografii, klimacie, bogactwie flory i fauny, glebach i zasobach surowcowych. Na obszarze województwa przebiega wododział pomiędzy zlewiskiem Morza Bałtyckiego a Morza Czarnego.

Istotną cechą klimatu regionu jest dominujące oddziaływanie mas powietrza kontynentalnego, kształtowane przez wpływ Pogórza Karpackiego i Karpat. Górską część województwa należy do karpackiego regionu klimatycznego z warunkami termicznymi zmieniającymi się w zależności od wysokości n.p.m. i charakterystycznymi dużymi opadami w okresie letnim. We wspólnym regionie klimatycznym krakowsko-sandomierskim znalazła się nizinna część województwa.

Wartość przyrodnicza, a w szczególności występowanie na znacznych obszarach unikatowych i bardzo rzadkich, nie tylko w skali kraju elementów przyrody, stawiają województwo na jednym z czołowych miejsc w Polsce. O wyjątkowym charakterze zasobów przyrodniczo-krajobrazowych decydują takie elementy jak: zróżnicowane ukształtowanie terenu, spotykany tylko na terenie Bieszczadów specyficzny układ pięter roślinnych, unikatowe zbiorowiska roślin, wyjątkowo liczne populacje endemicznych, rzadkich i zagrożonych wyginięciem gatunków zwierząt (m.in. niedźwiedź, wąż Eskulapa) i roślin (m.in. liczne gatunki storczyków). Większość cennych zbiorowisk i stanowisk roślin chronionych znajduje się na terenach parków narodowych i rezerwatów przyrody.

Różnorodność gatunków roślin i zwierząt wynika z obecności rozległych kompleksów leśnych oraz półnaturalnych terenów nieleśnych. Lasy zajmują powierzchnię 649,7 tys. ha (36,4% pow. województwa). W strukturze własnościowej lasów dominuje własność publiczna (85%) - lasy Skarbu Państwa i lasy gminne. Największy udział lasów w strukturze użytkowania występuje w części południowej województwa (powiaty: leski, bieszczadzki, przemyski) i północnej (powiaty: lubaczowski, stalowowolski). Gminami o najwyższym wskaźniku lesistości są: Lutowiska, Cisna i Krempna (75%-88%). Ponad połowę ogólnej powierzchni leśnej województwa stanowią lasy ochronne. Uszkodzenia drzewostanów są wywołane najczęściej zanieczyszczeniami transgranicznymi lub punktowymi, mającymi swoje źródło w większych miastach przemysłowych regionu. Przeważają uszkodzenia słabe, w najniższej I. strefie uszkodzenia.

Znaczna część powierzchni województwa (47,4%) objęta została różnorodnymi formami ochrony przyrody (w zależności od stanu zachowania biocenoz, różnorodności przyrody i krajobrazu, nagromadzenia zbiorowisk i gatunków unikatowych). System ochrony przyrody w województwie tworzą: 2 parki narodowe (Bieszczadzki i Magurski), 93 rezerваты przyrody, 10 parków krajobrazowych, 17 obszarów chronionego krajobrazu oraz 157 użytków ekologicznych, 5 zespołów przyrodniczo-krajobrazowych, 18 stanowisk dokumentacyjnych, 1 276 pomników przyrody. Bieszczadzki Park Narodowy wraz z Parkiem Krajobrazowym Doliny Sanu i Ciśniańsko – Wetlińskim Parkiem Krajobrazowym tworzy polską część Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”. Ten rezerwat, o randze międzynarodowej, został utworzony na pograniczu polsko – słowacko – ukraińskim, w celu ochrony pozostałości ekosystemów o charakterze zbliżonym do naturalnego, unikatowych zespołów roślin i zwierząt wraz z ich ostojami, elementów przyrodniczo-krajobrazowych („krajina dolin”) będących rezultatem wcześniejszego ekstensywnego gospodarowania człowiekiem. Część obszarów objęta ww. formami ochrony wchodzi w międzynarodową sieć obszarów Natura 2000. Obszary specjalnej ochrony ptaków wyznaczone w ramach tej sieci zajmują około 12% powierzchni województwa („Lasy Janowskie”, „Puszcza Solska”, „Pogórze Przemyskie”, „Bieszczady”). W celu promocji zrównoważonej gospodarki leśnej na terenie województwa powstały Leśne Kompleksy Promocyjne: LKP „Lasy Janowskie” i LKP „Lasy Birczańskie.”

Dotychczasowe kierunki działań w sferze ochrony bogactwa przyrodniczo – krajobrazowego są niewystarczające. Konieczna jest realizacja zintegrowanych działań profilaktycznych i ochronnych we wszystkich sektorach gospodarki, zwłaszcza na obszarach użytkowanych rolniczo.

2.4.2. Ochrona powietrza

Podkarpackie jest województwem o stosunkowo małym zanieczyszczeniu środowiska, co korzystnie wpływa na jakość życia mieszkańców. Konieczność działań na rzecz ochrony środowiska (w tym inwestycyjnych) wynika w dużej mierze z transpozycji prawa polskiego do wymagań Unii Europejskiej

oraz realizacji przez Polskę krajowej polityki ekologicznej.

Główne źródła emisji zanieczyszczeń powietrza (przemysł, indywidualne i komunalne, komunikacja) skupiają się na terenach zurbanizowanych i uprzemysłowionych. Na podstawie zebranych danych (GUS, Urząd Marszałkowski, ankiety), dotyczących 814 podmiotów korzystających ze środowiska na terenie województwa podkarpackiego, emitujących pyły i gazy do powietrza, stwierdzono, że w 2003 r. wyemitowały one łącznie 38 494 Mg gazów (SO₂, NO₂, CO) i pyłów. Najwięcej zanieczyszczeń gazowych wprowadzanych jest do powietrza atmosferycznego z emitorów punktowych zlokalizowanych w Rzeszowie oraz w powiatach: mieleckim i stalowowolskim. W 2003 r. w powiatach tych wprowadzono do powietrza 57% szkodliwych gazów z łącznej emisji w województwie. Najwięcej zanieczyszczeń pyłowych, bo 51% wyemitowano z terenu Przemyśla oraz powiatów - mieleckiego i stalowowolskiego. Najwięcej zanieczyszczeń zarówno gazowych, jak i pyłowych wytwarzanych jest przez podmioty należące do branży "wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz i wodę". Zakłady te wyemitowały do powietrza atmosferycznego w 2003 r. około 77% gazów i 60% pyłów.

Wśród zanieczyszczeń wprowadzanych do powietrza dominują pyły pochodzące ze spalania paliw. Duża część wytworzonych pyłów zatrzymywana jest na urządzeniach oczyszczających. Na urządzeniach tych zatrzymano w 2003 r. 98,7% wytworzonych przez zakłady województwa pyłów (13. miejsce w skali kraju). Redukcja zanieczyszczeń gazowych w województwie to zaledwie kilka procent, co daje 12. miejsce w kraju. Podstawowe zanieczyszczenia powietrza, objęte programem badań monitoringowych województwa podkarpackiego w 2003 r., według kryterium ochrony zdrowia (dwutlenek siarki, dwutlenek azotu, tlenek węgla, benzen, ołów, ozon) oraz kryterium ochrony roślin (dwutlenek siarki, dwutlenek azotu, ozon), osiągały w 2003 r. niskie wartości stężeń, nie przekraczające obowiązujących wartości dopuszczalnych. Pozwoliło to na zakwalifikowanie wszystkich stref województwa podkarpackiego pod względem zanieczyszczenia powietrza tymi substancjami do klasy A. Badania powietrza atmosferycznego prowadzone w 2003 r. na terenie województwa dowiodły, że podobnie jak w roku poprzednim największy problem stanowi pył zawieszony PM₁₀, mierzony według kryterium ochrony zdrowia. Stężenia tego zanieczyszczenia przekraczały wartości dopuszczalne, co było podstawą do zakwalifikowania strefy miasto Rzeszów do klasy B/C, natomiast strefy miasto Przemyśl do klasy C. Indywidualne i komunalne ogrzewnictwo w Polsce jak i w województwie podkarpackim jest znaczącym źródłem tzw. niskiej emisji. Zanieczyszczenia, które ona wywołuje zawierają substancje o charakterze kancerogennym, które negatywnie wpływają na środowisko przyrodnicze oraz zdrowie człowieka. Ponadto, nieprawidłowe spalanie węgla, jak i spalanie w kotłach domowych śmieci i odpadów powoduje groźniejsze skutki dla zdrowia niż emisja z przemysłu lub transportu komunikacyjnego. Na podstawie oszacowania wielkości emisji, pochodzącej z indywidualnego ogrzewania mieszkań na terenie województwa stwierdzono, że roczna wielkość emisji dwutlenku siarki i dwutlenku azotu jest zbliżona do ilości tych związków, wprowadzanych do powietrza z emitorów punktowych, natomiast emisja tlenku węgla i pyłów znacznie przewyższa emisję z zakładów przemysłowych. Uciążliwości związane z niską emisją charakteryzują się sezonowością. Wyraźnie wzrastają w sezonie grzewczym, a latem ich znaczenie jest niewielkie.

2.4.3. Ochrona przed hałasem

Emisja hałasu jest obecnie najpowszechniejszym zanieczyszczeniem środowiska. Do najbardziej uciążliwych i dominujących źródeł hałasu należy komunikacja drogowa. Na skutki oddziaływania hałasu narażeni są mieszkańcy większości miast w województwie. Oddziaływanie komunikacji na klimat akustyczny ma tendencję rosnącą, co związane jest z szybkim wzrostem liczby pojazdów poruszających się po drogach, przy jednoczesnym nienadążaniu z rozbudową lub modernizacją układów komunikacyjnych.

Stwierdza się zanikanie ciszy nocnej w obszarach bezpośrednio sąsiadujących z ciągami komunikacyjnymi. Wykonane w 2003 r. pomiary poziomu hałasu drogowego miast (Rzeszowa, Przemyśla, Krosna, Tarnobrzega) wykazują, że przy głównych ciągach komunikacyjnych na terenie monitorowanych miast utrzymują się nadal przekroczenia dopuszczalnych poziomów hałasu. Doprowadzenie stanu klimatu akustycznego w województwie do granic wyznaczonych wartości wymaga przeprowadzenia wielu działań w zakresie zarządzania ochroną przed hałasem i ograniczenia oddziaływania hałasu.

W przypadku oddziaływań związanych z hałasem przemysłowym występują korzystne zmiany, polegające na dostosowywaniu się zakładów do obowiązujących norm.

2.4.4. Ochrona wód

Główne źródło pokrycia zapotrzebowania na wodę w województwie podkarpackim stanowią wody powierzchniowe, których pobór w 2003 r. (238,2 hm³) klasyfikował województwo na 10. miejscu w skali kraju. Wprowadzane nowe technologie stopniowo zmniejszają zużycie wody przez przemysł w procesach produkcyjnych. Największe ilości pobranej i zużywanej wody stwierdza się w powiatach o najlepiej rozbudowanej sieci wodociągowej, a więc w powiatach, w których istnieją największe ośrodki miejsko-przemysłowe.

Ogólna ilość ścieków odprowadzanych z obszaru województwa podkarpackiego wynosiła w 2003 r. 190,8 hm³ (9. miejsce w kraju). Ilość wytwarzanych ścieków jest proporcjonalna do wielkości skanalizowania powiatu i jego stopnia zurbanizowania. W województwie najwięcej ścieków wytwarzają wszystkie powiaty grodzkie oraz powiaty ziemskie: rzeszowski, tarnobrzeski, stalowowolski i dębicki. Ścieki komunalne oczyszczają się głównie w 37 oczyszczalniach biologicznych z podwyższonym usuwaniem związków biogenych oraz 147 oczyszczalniach, na których stosuje się metody oczyszczania biologicznego, oparte na osadzie czynnym. W 2003 r. funkcjonowały 184 oczyszczalnie ścieków komunalnych i 83 oczyszczalnie ścieków przemysłowych. Ilość odprowadzanych ścieków oczyszczonych sukcesywnie wzrasta, co korzystnie wpływa na jakość wód powierzchniowych w województwie.

W 2003 r. na obszarze województwa przebadano 24 rzeki na długości 1266,9 km. Próbkę wody do badań pobrano w 83 punktach pomiarowo-kontrolnych, a analizę stanu czystości kontrolowanych wód przeprowadzono w obrębie 5 zlewni:

- zlewni Wisły – obejmującej Wisłę i jej dopływy: Babulówkę z potokiem Rów, Trześniówkę oraz Łęg z Przyrwą ,
- zlewni Wisłoki – obejmującej Wisłokę i jej dopływy: Ropę, Jasiołkę, Wielopolkę i Tuszynkę,
- zlewni Sanu – obejmującej San i jego dopływy: Wiar, Wisznię, Szkło, Lubaczówkę, Trzebośnicę, Tanew oraz Bukową,
- zlewni Wisłoka – obejmującej Wisłokę i jego dopływy: Morawę, Stobnicę i Mleczkę ,
- zlewni Dniestru – na Strwiążu (ciek transgraniczny).

Na jakość wód w rzekach w 2003 r. zdecydowany wpływ miały warunki hydrometeorologiczne panujące w okresie letnim. Niskie stany wód, bardzo wysokie temperatury powietrza i wody oraz duże nasłonecznienie były jedną z przyczyn pogorszenia stanu chemicznego i biologicznego niektórych rzek, a w szczególności rzek będących odbiornikami ścieków. Fakt ten znalazł odzwierciedlenie w niekorzystnych tendencjach zmian klasyfikacji rzek. Ocena ogólna stanu czystości wód, wykonana w oparciu o wskaźniki fizykochemiczne, stan sanitarny oraz wskaźniki hydrobiologiczne przedstawiała się następująco:

- brak odcinków rzek zaliczanych do I klasy,
- wody II klasy czystości – 294,9 km, co stanowi 23,3%,
- wody III klasy czystości – 200,9 km, co stanowi 15,8%,
- wody pozaklasowe – 771,1 km, co stanowi 60,9% kontrolowanej długości rzek.

Najkorzystniejszą jakością stwierdzono w górnych biegach Wisłoki, Sanu i Wisłoka. Ponad 60% poddanej ocenie długości rzek prowadziły wody zanieczyszczone, nie odpowiadające ustalonym normom. O wynikach oceny decydował najczęściej stan sanitarny. Do cieków o największym zanieczyszczeniu w ocenie ogólnej zaliczono: Wisłę, Potok Rów, ujściowe odcinki Sanu i Wiaru, Wisłok poniżej Strzyżowa i na odcinku od Rzeszowa do ujścia, ujściowy fragment Stobnicy oraz Trzebośnicę poniżej Sokołowa Małopolskiego. W stosunku do ubiegłorocznych badań ocena ogólna badanych wód jest mniej korzystna, zwiększeniu uległ zasięg wód ponadnormatywnie zanieczyszczonych oraz nastąpił niewielki wzrost wód w II klasie.

2.4.5. Ochrona przed zagrożeniami spowodowanymi powodzią i suszą

Doświadczenia ostatnich lat dowodzą, że zwiększa się prawdopodobieństwo występowania zjawisk ekstremalnych – powodzi, osuwania się mas ziemnych i suszy.

Stan zabezpieczenia województwa przed powodzią ocenia się jako zły. Większe rzeki w województwie posiadające obwałowania to: Wisła – 65 km, Wisłoka – 50 km, Wisłok – 18 km, San – 64 km, Stary Breń – 29 km, Nowy Breń – 22 km, Trześniówka – 80 km, Łęg – 41 km, pozostałe – 240 km. Potrzeby w zakresie melioracji podstawowych wymagające są następujące:

- budowa nowych urządzeń:
  - o wały - 275 km
  - o regulacja rzek - 546 km

- odbudowa lub modernizacja:
  - o wały 188 km
  - o rzeki 332 km
- budowa zbiorników małej retencji – 201 szt.

Postępujące zabudowywanie, a co za tym idzie zamykanie powierzchni zlewni, obserwowane na terenie województwa, oznacza dalszy wzrost wartości wskaźnika spływu jednostkowego, co stanowi dodatkowy czynnik rozwoju gwałtownych wezbrań powodziowych (coraz krótszy czas powstawania fali powodziowej i coraz wyższe ekstremalne wartości przepływu). Dodatkowo w terenach górskich energia spływających wód powodziowych prowadzi do erozji brzegowej, co zagraża wejściem cieków w obszar zabudowany. Procent ustabilizowanych koryt rzecznych w regionie wodnym administrowanym przez Regionalny Zarząd Gospodarki Wodnej w Krakowie szacuje się na ok. 10%. Problem retencji wodnej zarówno nietechnicznej, jak i zbiornikowej wymaga kompleksowych rozwiązań. Potrzebna jest wnikliwa analiza wszelkich uwarunkowań na etapie planowania ograniczeń spływu powierzchniowego i budowy nowych zbiorników.

Z rozpoznania zjawiska suszy na terenie województwa wynika, że na znacznych obszarach zaobserwowano obniżenie poziomu wód powierzchniowych i zwierciadła wód gruntowych. Powodowało to negatywne skutki gospodarcze (ograniczenie lub całkowite uniemożliwienie poboru wody) i przyrodnicze (zubożenie gatunkowe lub zanikanie ekosystemów zależnych od wody).

2.4.6. Ochrona powierzchni ziemi

Sukcesywnie zmniejsza się powierzchnia gruntów zdewastowanych i zdegradowanych. W 2003 r. powierzchnia gruntów wymagających rekultywacji wynosiła 3421 ha. Badania prowadzone w ramach monitoringu krajowego wykazały, że poziom metali ciężkich w glebach użytkowanych rolniczo na terenie województwa nie przekracza wartości naturalnych. Problemem jest również duże zakwaszenie i erozja gleb.

Tabela 26. Wybrane dane z zakresu ochrony środowiska województwa podkarpackiego na tle sąsiednich województw (2003 r.)

Wyszczególnienie	Polska	Podkarpackie	Małopolskie	Lubelskie	Świętokrzyskie
Zalesienie (%)	28,5	36,4	28,4	22,3	27,3
Lasy ochronne (tys. ha)	3 335,38	397,33	202,10	124,12	152,78
Lasy uszkodzone oddziaływaniem gazów i pyłów (% pow. lasów)	58,7	68,1	68,3	60,3	99,0
Powierzchnia ogólna obszarów o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chroniona (w tys. ha)	10173,24	846,68	886,30	572,104	7252,28
Ugory i odłogi na gruntach rolnych (% ogólnej pow. gruntów ornych)	13,9	28,7	18,4	8,0	18,3
Grunty zdewastowane i zdegradowane wymagające rekultywacji i zagospodarowania (w tys. ha)	70,683	3,42	3,15	3,46	3,21
Ubytek (-) lub przyrost (+) gruntów ornych, sadów, łąk trwałych, pastwisk w 2003r. w stosunku do roku 2002 (ha)	-34 378	-9 469	+5 330	-1 390	-1 416
Liczba gospodarstw ekologicznych z certyfikatem	1287	129	144	205	261
Zasoby eksploatacyjne wód podziemnych ogółem (hm ³)	16 330,4	497,8	569,3	1 127,4	533,5
Zużycie wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności (hm ³)	11 069,9	287,8	885,8	313,7	1 159,9
Ścieki przemysłowe i komunalne wymagające oczyszczenia (hm ³)	9 220,1	190,8	845,7	114,2	1 073,1
Emisja zanieczyszczeń pyłowych z zakładów szczególnie uciążliwych (tys. ton/rok)	134,7	3,8	11,5	6,9	6,6
Emisja zanieczyszczeń gazowych z zakładów szczególnie uciążliwych, bez CO ₂ (w tys. ton)	1946,7	28,1	174,9	37,2	76,2

Zakłady szczególnie uciążliwe emitujące zanieczyszczenia powietrza wg województw (ilość ogólna)	1681	88	117	106	67
---	------	----	-----	-----	----

Źródło danych: GUS, Ochrona środowiska 2004

2.5. Kapitał społeczny

2.5.1. Ludność

Województwo podkarpackie charakteryzuje wyższa dynamika demograficzna w stosunku do przeciętnej w kraju.

Wskaźnik przyrostu naturalnego w 2004 r. wyniósł 1,2 osoby w przeliczeniu na każdy 1000 mieszkańców województwa. **Współczynnik urodzeń** wyniósł 9,7‰ i obniżył się w stosunku do roku 1999 o 1,5 punktu, natomiast **wskaźnik umieralności** wyniósł 8,5‰ i obniżył się w stosunku do roku 1999 o 0,2 punktu. Od kilku lat obserwowany jest **poziom reprodukcji ludności** nie zapewniający prostej zastępowalności pokoleń. **Współczynnik dynamiki demograficznej** określający liczbę urodzeń przypadających na 1 zgon w 2004 r. osiągnął wartość 1,143, podczas gdy w 2000 r. wyniósł 1,301.

Ludność województwa podkarpackiego, na koniec 2005 r. liczyła 2 098 tys. osób, tj. 5,5% ogółu ludności w kraju (9. miejsce w kraju). Od 1999 r. liczba mieszkańców województwa zmniejszyła się o ok. 1,4%. W 2004 r. podkarpackie było jednym z 6 województw, w których zanotowano przyrost liczby ludności o 727, podczas gdy w kraju liczba ludności spadła o prawie 17 tys.

Podkarpackie jest obszarem najmniej zurbanizowanym w kraju. W miastach województwa podkarpackiego mieszkało 40,5 % ogółu ludności (w Polsce 61,5%), podczas gdy w roku 1999 udział ten wynosił 41,1%.

Gęstość zaludnienia w województwie wynosi 118 osób/km². Rozmieszczenie ludności w jest nierównomierne, co wynika z niejednorodnych warunków środowiska przyrodniczego, charakteru gospodarczego, poziomu zurbanizowania, a także ze zróżnicowanych w okresie powojennym procesów demograficzno-osadniczych. Gęstość zaludnienia dla terenów wiejskich jest znacznie niższa niż miast – średnio wynosi 74 osoby/1 km². Mieści się pomiędzy wielkościami: 5,0 osób/1 km² - gm. Lutowiska (powiat bieszczadzki) i 311osób/1 km² - gm. Krościenko Wyżne (powiat krośnieński).

Współczynnik feminizacji w 2004 r. wyniósł 104,4 i wzrósł w odniesieniu do roku 1999 o 0,6 punktu.

Podkarpackie jest jednym z 12 odpływowych województw w kraju. **Saldo migracji** w roku 2003 wyniosło w województwie minus 2 478, tj. minus 1,2‰ (miasto – minus 4,3‰, wieś – plus 0,9‰). W roku 1999 saldo migracji było również ujemne, ale mniejsze; wyniosło minus 1 579, tj. 0,7‰. W Polsce saldo migracji wyniosło minus 0,4‰.

Mieszkańcy województwa podkarpackiego, w skali kraju są jednymi z mniej mobilnych – wyniki spisu 2002 r. wykazały, że 67,7% ludności województwa nie opuszczało miejsca urodzenia na okres dłuższy niż 12 miesięcy. Oznacza to, że ludność mobilna stanowiła 31,5%, czyli 3 osoby na 10 zamieszkały na stałe w innym miejscu Polski lub wyjechały z domu rodzinnego na okres dłuższy niż 1 rok. W kraju odsetek ludności mobilnej wyniósł 39,2%.

Ludność województwa jest stosunkowo młoda w sensie demograficznym. Mediana wieku w 2004 r. dla ogółu wyniosła 34,3, dla kobiet 36,0 i 32,7 dla mężczyzn. Średnia ta oznacza, iż połowa ludności w województwie osiągnęła 34 lata, natomiast druga połowa wiek ten przekroczyła. W 1999 r. mediana wyniosła odpowiednio: 32,1; 33,7 i 30,5, a w 1990 r. 30,3; 31,7 i 28,9. Oznacza to, że wiek środkowy się przesuwa; spowodowane jest to zmniejszającą się liczbą urodzeń, co ma decydujący wpływ na proces starzenia się społeczeństwa. Mieszkańcy miast są średnio o 2 lata starsi od mieszkańców wsi.

Udział dzieci i młodzieży będącej w wieku 0-17 lat (wiek przedprodukcyjny), w ogólnej liczbie ludności województwa stale się obniża.

Udział ludności w wieku produkcyjnym zwiększył się z poziomu 60,7% w roku 2003 do 61,4% w roku 2004. Od wielu lat udział ludności w wieku produkcyjnym na wsi jest niższy niż w miastach, w roku 2003 na wsi wynosił 58,2%, w miastach zaś – 64,6%. Również udział ludności w wieku poprodukcyjnym (mężczyzn od 65 lat i kobiety od 60 lat) zwiększył się z 14,0% w 1999 r. do 14,6% w 2003 r. (o 0,6 punktu) w ogólnej liczbie ludności województwa. Większy odsetek, zarówno w wieku przedprodukcyjnym, jak i poprodukcyjnym, stanowią mieszkańcy wsi.

Współczynnik obciążenia demograficznego, oznaczający liczbę osób w wieku nieprodukcyjnym przypadającą na 100 osób w wieku produkcyjnym, na skutek zmian w ekonomicznych grupach wieku obniżył się w latach 1999-2003 o 7 osób.

Od poprzedniego spisu w 1988 r. udział osób w wieku 15 lat i więcej posiadających wykształcenie co najmniej średnie wzrósł w województwie podkarpackim z 27,7% do 40,8% (w kraju odpowiednio 31,2% i 42,8%). W tym samym czasie zmniejszył się udział osób z wykształceniem podstawowym o 11,5 pp. Pozytywną tendencją jest wzrost poziomu wykształcenia zarówno w miastach, jak i na wsi, przy czym na wsi proces ten przebiega znacznie szybciej. Biorąc pod uwagę zróżnicowanie wykształcenia ze względu na płeć, można powiedzieć, że kobiety są lepiej wykształcone niż mężczyźni. W miastach nadal zamieszkują ludzie lepiej wykształceni niż na wsi, gdzie częściej osoby posiadają wykształcenie zawodowe i podstawowe, zaś w miastach wykształcenie średnie i policealne. Na Podkarpaciu odsetek ludności w wieku 15 lat i więcej z wykształceniem ponadpodstawowym wyniósł 65,6% (w kraju 66,9%), w tym z wyższym – 8,8% (w Polsce – 10,2%).

Struktura poziomu wykształcenia ludności w wieku 13 lat i więcej w 2002 r. przedstawiała się następująco:

- wyższe – 8,5% (w kraju 9,9%),
  - policealne – 3,1% (w kraju 3,2%),
  - średnie (łącznie z zasadniczym zawodowym) – 51,3% (w kraju 51,6%),
  - podstawowe ukończone i bez wykształcenia szkolnego – 3,9% (w kraju 3,6%),
- Dla 1,2% ludności (w kraju dla 2,0%) nie ustalono poziomu wykształcenia.

Dla procesów demograficznych zachodzących w ostatnich latach w województwie podkarpackim charakterystyczne było:

- zmniejszanie się rzeczywistej liczby ludności, szczególnie w miastach,
- niski wskaźnik urbanizacji,
- obniżanie się przyrostu naturalnego, poprzez spadek liczby urodzeń,
- utrwalanie się reprodukcji ludności poniżej prostej zastępowalności pokoleń,
- ujemne saldo migracji, z tendencją wzrostową dla miast,
- malejący udział ludności w wieku przedprodukcyjnym oraz wzrastający udział ludności w wieku produkcyjnym i poprodukcyjnym,
- wzrost poziomu wykształcenia zarówno w miastach, jak i na wsi, przy czym na wsi proces ten przebiega znacznie szybciej.

Procesy zachodzące w obrębie struktur demograficznych w województwie podkarpackim, a w szczególności w kontekście zmian zachodzących w ruchu naturalnym i migracji ludności, nie rokuje nadziei na dynamiczny rozwój demograficzny województwa. Odływ ludności nie stanowi problemu dla poszczególnych jednostek administracyjnych, niemniej za niekorzystny należy uznać odływ ludzi młodych. Poza utratą potencjału ekonomicznego, za kilka lat może to znaleźć odzwierciedlenie w spadku przyrostu naturalnego. Charakterystyczne w skali kraju, niekorzystne procesy demograficzne tj. depopulacja, czy deformacja struktury płci i wieku, występują w województwie podkarpackim w znacznie mniejszym zakresie, a ich dynamika jest niższa od średniej krajowej. Ważny jest również udział i wzrost ludności w wieku produkcyjnym do ludności ogółem. Z jednej strony są to potencjalne zasoby pracy, ale z drugiej strony, przy braku miejsc pracy, osoby te zasilą rzeszę bezrobotnych.

Tabela 27. Zmiany zachodzące w procesach demograficznych w latach 1999-2004

	1999	2004	Zmiana - ubytek + przyrost
Ludność	2126001	2097975	- 28026
miasta	874215	848719	- 25496
wieś	1251786	1249256	- 2530
z liczby ogółem kobiety	1082941	1071727	- 11214
Kobiety na 100 mężczyzn	103,8	104,4	+ 0,6
Ludność na 1 km ²	119	118	- 1
Struktura ludności wg wieku w %			
przedprodukcyjnym	27,8	24,7	- 3,1
produkcyjnym	58,2	60,7	+2,5
poprodukcyjnym	14,0	14,6	+ 0,6
Współczynnik obciążenia demograficznego	72	65	- 7
Urodzenia żywe na 1000 ludności	11,2	9,7	- 1,5
Zgony na 1000 ludności	8,7	8,5	-0,2
Przyrost naturalny na 1000 ludności	2,5	1,2	- 1,3
Saldo migracji na 1000 ludności	-0,7	-1,2	+(- 0,5)
Przeciętna liczba lat dalszego trwania życia w momencie urodzenia			
mężczyźni	70,7	71,8	+ 1,1
kobiety	78,6	80,2	+1,6

Źródło: Rocznik Statystyczny Województwa Podkarpackiego 2000 i 2005

W strukturze demograficznej województwa podkarpackiego w latach 2002-2030 przewidywane są następujące tendencje:

- Liczba urodzeń będzie ulegać niewielkim wahaniom aż do około 2020 r., po czym spadek stanie się większy, gdyż w wiek największej rozrodczości wejdą mało liczne roczniki z przełomu stuleci. W całym okresie progностycznym należy spodziewać się, że przyrost naturalny będzie się zmniejszał, może być nawet ujemny, a po roku 2020 zjawisko to będzie się jeszcze pogłębiać.
- Liczba ludności do roku 2015 wzrośnie o 2,9 tys. osób, a następnie do 2030 r. zmniejszy się o 54,9 tys. osób. Łącznie w prognozowanym okresie liczba ludności województwa podkarpackiego zmniejszy się o 52,0 tys. osób. Ubytek ludności dotknie przede wszystkim miasta, głównie z powodu mniejszej dzietności w miastach niż na wsi, ale też na skutek nowego zjawiska, jakim jest przemieszczanie się części ludności miejskiej na tereny wiejskie na obrzeżach miast. W prognozowanym okresie liczba ludności miast zmniejszy się w sumie o około 90,0 tys. osób, a na wsi wzrośnie o około 38,0 tys.
- Malejąca dzietność i wzrastająca długość życia powodować będą starzenie się społeczeństwa. Zmiany w strukturze wieku ludności, zwłaszcza te wynikające z przesuwania się wyżów i niżów mają istotne konsekwencje w wielu dziedzinach życia, sprawiając, że niektóre problemy społeczne ulegną zaostrzeniu. Do roku 2010 liczebność grupy ludności w wieku produkcyjnym wzrośnie o 7,6%. W następnych latach liczebność tej grupy będzie się zmniejszać i tempo spadku z upływem lat będzie wzrastać. Na koniec okresu prognozy liczba ludności w wieku produkcyjnym będzie niższa niż w okresie wyjściowym. Liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym będzie się zmniejszać przez cały okres prognozy, jako skutek spadku dzietności w latach 1985-2010 oraz jego echa w latach następnych. W wyniku starzenia się roczników wyżu urodzeń z lat pięćdziesiątych, w latach 2010-2020 nastąpi przyśpieszenie przyrostu liczby ludności w wieku poprodukcyjnym.
- Łączna liczba osób w wieku nieprodukcyjnym przypadająca na 100 osób w wieku produkcyjnym zwiększy się z 67 do 70 (a więc tzw. obciążenie ekonomiczne wzrośnie).

Tabela 28. Prognozowane zmiany w liczbie ludności województwa podkarpackiego w latach 2002-2030 (stan na 31 XII)

Wyszczególnienie	2002*	2003	2004	2005	2010	2015	2020	2025	2030
Ludność ogółem w tys.	2096,7	2096,3	2096,4	2096,5	2097,7	2099,6	2095,9	2079,1	2044,7
- miasta	851,6	850,3	848,8	847,2	838,4	827,7	812,8	791,0	761,6
- wieś	1245,0	1245,9	1247,6	1249,3	1259,3	1271,9	1283,1	1288,0	1283,2
Wskaźnik obciążenia ekonomicznego	67	x	x	61	55	57	62	67	70

*dane rzeczywiste

2.5.2. Rynek pracy – bezrobocie

Struktura zatrudnienia w województwie podkarpackim nadal odzwierciedla typowe dla całej gospodarki polskiej zapóźnienie i odbiega od struktury zatrudnienia w gospodarkach rynkowych krajów rozwiniętych.

Obserwuje się spadek zatrudnienia w przemyśle. Przeciętne zatrudnienie w tym sektorze zmniejszyło się z poziomu 159,8 tys. w roku 1998 do poziomu 132,6 tys. w roku 2004.

Według stanu na koniec 2004 r., w sektorze rolniczym według faktycznego miejsca pracy pracowało 158,9 tys. osób, stanowiących 25% ogółu pracujących w województwie.

Zmiany w strukturze pracujących w sektorze usług są jeszcze niewielkie, chociaż należy podkreślić, że w ostatnich latach udział pracujących w sektorze usług wzrasta. W usługach według stanu na koniec 2004 r. pracowało 46,8% ogółu pracujących. W porównaniu z pozostałymi województwami, poziom zatrudnienia w sektorze usług w województwie podkarpackim należy do najniższych w kraju. Przewodzącymi regionami w województwie pod względem stanu zatrudnienia w sektorze usług jest region środkowy (Rzeszów i powiat rzeszowski). Najwyższe zatrudnienie w usługach w regionie środkowym jest bezpośrednią pochodną stopnia rozwoju gospodarczego tego obszaru. Najslabiej sektor usług rozwinięty jest w części środkowo-zachodniej województwa.

Tabela 29. Zmiany w liczbie pracujących w latach 1998-2004

Wyszczególnienie	Pracujący - dane z końca roku	
	1998	2004
Pracujący	983 943	635 569
Z liczby ogółem:		
Rolnictwo, łowiectwo i leśnictwo	449 096	158 887
Przemysł i budownictwo	220 920	179 289
Usługi rynkowe	189 826	176 765
Usługi nierynkowe	124 101	120 628

Źródło: Rocznik statystyczny województwa podkarpackiego 2005.

Według stanu z grudnia 2005 r. stopa bezrobocia w województwie podkarpackim wynosiła 18,4% (kraj – 17,6%). Najwyższa stopa bezrobocia w województwie występuje w obszarze problemowym środkowo-zachodnim oraz południowym, a najniższa w obszarze środkowym.

W najtrudniejszej sytuacji na rynku pracy znalazły się osoby młode, tj. do 34 roku życia (prawie 60% bezrobotnych) oraz o niskim poziomie wykształcenia (z zasadniczym zawodowym, gimnazjalnym i poniżej).

Do głównych problemów regionalnego rynku pracy należy zaliczyć bardzo wysoki odsetek długotrwale bezrobotnych, który w końcu grudnia 2005 r. wyniósł 52,3%. Wobec wysokiego jeszcze wzrostu ludności w wieku produkcyjnym, zasoby ludzkie są wykorzystywane w sposób dalece niewystarczający.

Tabela 30. Bezrobotni wg wykształcenia w województwie podkarpackim. Stan na koniec 2005 r.

Wykształcenie	Bezrobotni	
	w tys.	w odsetkach (%)
wyższe	10,2	6,2
policealne i średnie zawodowe	40,6	24,7
średnie ogólnokształcące	12,6	7,7
zasadnicze zawodowe	57,6	35,2
gimnazjalne i poniżej	42,9	26,2
Ogółem	163,9	100

Znaczny problem stanowi przy tym bezrobocie ukryte, zwłaszcza na obszarach wiejskich. Niepokojącym zjawiskiem jest także koncentracja zatrudnienia w kilku największych przedsiębiorstwach województwa, które przeżywają trudności ekonomiczno-finansowe w procesach restrukturyzacji.

Tabela 31. Poziom bezrobocia – dane porównawcze

Wyszczególnienie	Bezrobocie na koniec 2005 r.			
	w tys.	stopa %	w tym kobiety	
			w tys.	%
Polska	2 773,0	17,6	1 486,4	53,6
Lubelskie	156,8	17,0	78,3	50,0
Małopolskie	178,1	13,8	98,7	55,4
Świętokrzyskie	117,8	20,6	60,4	51,3
Podkarpackie	164,0	18,4	87,7	53,4

Tabela 32. Poziom bezrobocia – dane porównawcze

Podregiony	Bezrobocie w powiatach na koniec 2005 r.			
	liczba	stopa %	w tym kobiety	
			liczba	%
Obszar środkowy	91 711	---	49 467	53,9
M. Rzeszów	8 559	9,1	4 675	54,6
M. Tarnobrzeg	3 685	17,9	2 002	54,3
Powiat rzeszowski	11 597	18,7	6 151	53,0
Powiat łańcucki	6 129	18,8	3 049	49,7
Powiat leżajski	5 124	18,8	2 656	51,8
Powiat brzozowski	7 581	28,2	4 072	53,7
Powiat ropczycko – sędziszowski	6 503	21,4	3 454	53,1
Powiat strzyżowski	6 802	25,2	3 515	51,7
Powiat kolbuszowski	4 953	20,9	2 580	52,1
Powiat dębicki	10 617	18,7	5 845	55,1
Powiat mielecki	9 340	15,2	5 471	58,6
Powiat stalowowolski	6 779	14,7	3 863	57,0

Powiat tarnobrzeski	4 042	18,1	2 134	52,8
Obszar południowy	33 422	---	18 490	55,3
M. Krosno	2 619	8,3	1 533	58,5
Powiat bieszczadzki	2 430	28,7	1 259	51,8
Powiat leski	2 774	26,4	1 423	51,3
Powiat sanocki	6 807	18,5	3 923	57,6
Powiat krośnieński	7 577	21,5	4 249	56,1
Powiat jasielski	11 215	22,0	6 103	54,4
Obszar wschodni	27 994	---	14 074	50,3
M. Przemyśl	5 748	20,0	3 104	54,0
Powiat przemyski	5 968	22,5	2 959	49,6
Powiat jarosławski	10 063	19,6	4 851	48,2
Powiat przeworski	6 215	18,2	3 160	50,8
Obszar północno - wschodni	10 829	---	5 595	51,7
Powiat lubaczowski	5 447	22,5	2 663	48,9
Powiat niżański	5 382	23,3	2 932	54,5

2.5.3. Poziom życia mieszkańców

Ocena poziomu życia mieszkańców Podkarpackiego sprowadza się przede wszystkim do analizy dwóch podstawowych pojęć: poziomu i jakości życia.

Poziom życia to stopień zaspokajania potrzeb materialnych mierzonych miernikami obiektywnymi, uwzględniającymi takie fakty jak zarobki, wydatki, zasoby. Jakość życia to przede wszystkim zaspokajanie pozostałych potrzeb niematerialnych związanych z zadowoleniem z życia, psychiczny komfort lub dyskomfort. Rozróżnienie to ma aspekt nie tylko teoretyczny, ale i praktyczny.

Z analizy wskaźników dotyczących warunków życia ludności wynika, że województwo podkarpackie zajmuje słabą pozycję w Polsce. W zasadzie w każdej grupie wskaźników, podkarpackie zajmuje przeważnie końcowe miejsca w tabeli województw. Przyczyną są niskie dochody ludności, które nie tylko obniżają poziom życia, ale przede wszystkim osłabiają stymulującą rolę wewnątrzregionalnego popytu, który jest istotnym czynnikiem rozwojowym.

W 2004 r. przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w województwie podkarpackim wynosiło 1 940,5 zł, co stanowiło 85,4% średniej krajowej. W sektorze prywatnym przeciętna płaca brutto w województwie kształtowała się na poziomie 1 717,8 zł i była o 23% niższa niż w sektorze publicznym. W sektorze publicznym przeciętna płaca wyniosła 2 228,95 zł.

Również w zakresie świadczeń emerytalnych i rentowych w województwie podkarpackim utrzymują się niekorzystne proporcje w porównaniu do średnich krajowych. Przeciętna miesięczna emerytura i renta brutto w 2004 r. z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych wynosiła 929 zł, co stanowiło 81,4% średniej krajowej.

Tabela 33. Ludność według głównego źródła utrzymania w 2002 r.

Źródło dochodu	w tys.	w %
Ogółem	2103,8	100,0
Dochody z pracy	616,2	29,3
Niezarobkowe źródło	584,0	27,8
Dochody z własności	1,0	0,0
Na utrzymaniu	871,9	41,4
Nieustalone źródło utrzymania	30,7	1,5

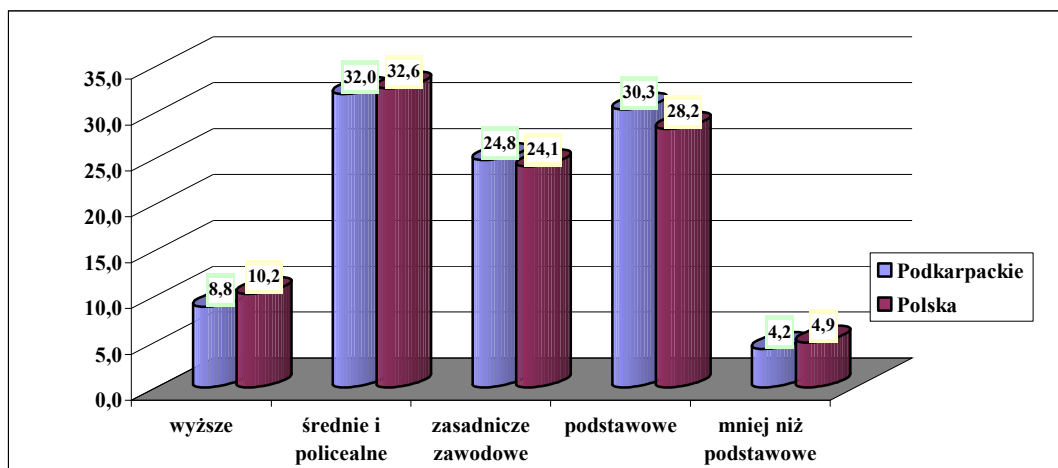
Źródło: Narodowy spis powszechny ludności i mieszkań 2002

2.5.4. Edukacja

Podkarpacie od lat należy do regionów o najwyższym udziale populacji dzieci i młodzieży szkolnej (ok. 30%) w stosunku do ogółu mieszkańców. Wysokie aspiracje edukacyjne młodzieży i jej rodziców pozwalają na pozytywne zmiany struktury poziomu wykształcenia mieszkańców tego regionu Polski.

Z danych dotyczących struktury wykształcenia ludności wynika, że Podkarpacie nie odbiega zbyt od średniej dla kraju. Należy jednak pamiętać o tym, że struktura wykształcenia, charakterystyczna dla całej Polski, nie odpowiada standardom współczesnych społeczeństw, szczególnie w Unii Europejskiej.

Wykres 2. Ludność województwa w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia (dane GUS - NSP 2002)

Demografia w województwie z podziałem na typy szkół

(na podst. RAPORTU O STANIE OŚWIATY W WOJEWÓDZTWIE PODKARPACKIM W LATACH 1999-2004 - Kuratorium Oświaty 2004)

Dzieci oraz młodzież to prawie jedna trzecia mieszkańców województwa podkarpackiego. Jednak od kilku lat obserwuje się, zresztą typowy dla Polski, systematyczny spadek procentowego udziału tej grupy wiekowej w ogólnym bilansie ludności województwa - od ponad 31% w roku 1999 do 28% w roku szkolnym 2003/2004.

W latach 1999-2004 kształceniem oraz wychowaniem i opieką rokrocznie objętych było ponad 450 tysięcy uczniów różnych typów szkół i placówek.

Tabela 34. Liczba uczniów w poszczególnych typach szkół - stan na 30 września danego roku szkolnego (dane: Kuratorium Oświaty Rzeszów)

Liczba uczniów (z dokładnością do 1 tys.)	Rok szkolny				
	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
Przedszkoli	33 000	33 000	32 000	32 000	31 000
Szkół podstawowych	247 000	203 000	195 000	186 000	175 000
Gimnazjów	37 000	73 000	108 000	106 000	103 000
Szkół ponadgimnazjalnych (ponadpodstawowych)	175 000	150 000	123 000	125 000	130 000
Szkół policealnych	9 000	9 000	9 000	10 000	11 000
RAZEM	501 000	468 000	467 000	459 000	450 000
<i>Liczba dzieci i młodzieży w wieku od 3 do 19 lat zamieszkałych w województwie podkarpackim</i>	<i>645 000</i>	<i>630 000</i>	<i>620 000</i>	<i>605 000</i>	<i>595 000</i>

Sieć szkół i placówek

Wśród warunków niezbędnych do osiągnięcia pożądanej jakości edukacji jest racjonalna sieć szkolna dostosowana, zarówno do potrzeb edukacyjnych środowisk, jak i jego możliwości ekonomicznych. Zmiany sieci szkół i placówek województwa w latach 1999-2004 prezentuje tabela.

Tabela 35. Sieć szkół i placówek w województwie - stan na 30 września danego roku szkolnego (dane: KO Rzeszów)

Typ szkoły/placówki	Rok szkolny				
	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	2003/2004
Przedszkola ^{a)}	459	449	434	431	415
Szkoły podstawowe ^{a)}	1 197	1 175	1 159	1 116	1 100
Gimnazja ^{a)}	442	454	462	478	537
Szkoły ponadgimnazjalne (ponadpodstawowe) ^{a)}	326	320	302	303	301

Szkoły artystyczne	7	7	7	7	7
Szkoły medyczne	7	7	7	7	7
Szkoły policealne ^{b)}	72	72	69	69	81
Placówki oświatowo-wychowawcze ^{c)}	71	71	69	65	65
Placówki kształcenia ustawicznego	13	13	13	13	13
Placówki kształcenia praktycznego	15	15	15	15	15
Poradnie psychologiczno-pedagogiczne	29	29	28	28	28
Placówki specjalne ^{d)}	20	20	20	20	20
Placówki zapewniające opiekę ^{e)}	5	5	5	5	5
Placówki doskonalenia nauczycieli ^{f)}	4	5	11	11	12
Biblioteki pedagogiczne	4	4	4	4	4
Inne szkoły/placówki (np. OHP)	1	1	1	1	1
RAZEM	2 672	2 647	2 606	2 573	2 611

- a) szkoły publiczne i niepubliczne (*zespoły szkół albo samodzielne szkoły*) ogólnodostępne oraz specjalne - *łącznie*
b) szkoły publiczne i niepubliczne - *łącznie*
c) placówki wychowania pozaszkolnego i szkolne schroniska młodzieżowe
d) specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze, młodzieżowe ośrodki wychowawcze
e) domy wczasów dziecięcych, bursy
f) placówki publiczne i niepubliczne - *łącznie*

Trwający od kilku lat proces unowocześnienia i racjonalizacji sieci szkolnej przyniósł różne efekty, zależne od możliwości materialnych, merytorycznych oraz poziomu determinacji lokalnych środowisk we wdrażaniu przyjmowanych rozwiązań. Tam gdzie samorządy terytorialne od początku trafiły w oczekiwania społeczne, sieć szkolna nie zmienia się od lat i cały wysiłek środowiska lokalnego skupiony jest na doposażeniu i unowocześnianiu bazy szkół i placówek. Tam zaś, gdzie od lat istnieją lokalne konflikty, sieć jest niestabilna oraz zdecydowanie słabiej wyposażona w nowoczesne pomoce dydaktyczne lub sprzęt. Proces racjonalizacji sieci szkolnej został nieco zahamowany przez utrzymanie zespołów szkół, które łączą szkołę podstawową z gimnazjum.

Większość samorządów terytorialnych potrafiła pogodzić potrzeby i oczekiwania mieszkańców z analizą efektywności i możliwościami finansowymi gminy. W niektórych przypadkach gminy, pod wpływem silnego nacisku rodziców lub nauczycieli, podejmowały uchwały kompromisowe, pozostawiając bardzo małe drogie szkoły wiejskie, powołując niewielkie gimnazja lub tworząc gimnazja z oddziałami rozmieszczonymi w budynkach kilku szkół podstawowych.

Analizując sieć szkolną, warto zauważyć, że niezbyt liczną grupę stanowią szkoły i placówki niepubliczne, szczególnie w zakresie szkolnictwa podstawowego (13 szkół w 2004 r.) i gimnazjalnego (15 gimnazjów w 2004 r.). Zdecydowanie więcej szkół niepublicznych jest tworzonych na poziomie ponadgimnazjalnym - we wrześniu 2004 r. istniało 115 takich szkół.

Szkolnictwo wyższe

Wiodącą rolę w procesie wzrostu zasobów intelektualnych społeczności regionalnej odgrywa sieć wyższych uczelni, przygotowujących kadry najwyższej kwalifikowanych pracowników. Tylko odpowiednio wykształcone kadry są w stanie racjonalnie zarządzać i wpływać na wchłanianie innowacji, niezbędnych do racjonalnego sterowania w zakresie kreowania nowoczesnych struktur regionalnych.

Dynamicznie rozwija się szkolnictwo wyższe (szczególnie niepubliczne), o czym świadczy wzrastająca liczba szkół wyższych w regionie oraz liczba studentów. Historia szkolnictwa wyższego na Podkarpaciu zaczęła się po II wojnie światowej. W 1963 r. powstały w regionie dwie pierwsze uczelnie wyższe, były to: Wyższa Szkoła Pedagogiczna (1 września 2001 r. na jej bazie utworzono Uniwersytet Rzeszowski) i Wyższa Szkoła Inżynierska (przekształcona w 1974 r. w Politechnikę Rzeszowską). Obecny stan pozwala na uzyskiwanie wysokich kwalifikacji zawodowych bez konieczności migracji poza granice województwa oraz stwarza szanse na podwyższanie jakości pracy z wykorzystaniem miejscowej kadry pracowników.

Potencjał edukacyjny województwa podkarpackiego na poziomie wyższym na tle krajowym

W przestrzeni krajowej potencjał edukacyjny województwa podkarpackiego jest stosunkowo niewielki, gdyż jego rozwój nastąpił w zasadzie dopiero w latach powojennych. W latach 1999-2003 liczba studentów w Polsce zwiększyła się z 1,4 mln do 1,8 mln, tj. do 129,0%, natomiast na terenie województwa podkarpackiego z 51,9 tys. do 77,5 tys., tj. do 149,2%. O niskiej pozycji szkolnictwa

wyższego województwa na tle kraju świadczy niewielki udział studentów w stosunku do ogólnej liczby studentów w Polsce, który w tym czasie zwiększył się z 3,9% do 4,2%.

W kraju liczba uczelni na terenie poszczególnych województw jest zróżnicowana i waha się od 6 w województwie opolskim do 94 w województwie mazowieckim, a liczba studentów waha się odpowiednio od 36,8 tys. do 346,9 tys.

W roku akademickim 2003/2004 na terenie województwa podkarpackiego funkcjonowało 17 uczelni, które stanowiły 4,26% ogólnej liczby szkół wyższych w Polsce. Obok nich funkcjonowało także 6 filii i wydziałów zamiejscowych oraz 5 punktów konsultacyjnych różnych uczelni, które odpowiednio stanowią 6,9% i 5,7%. Województwo podkarpackie w skali krajowej pod względem liczby uczelni zajmuje 10. pozycję (17 uczelni) i wyprzedza go województwo zachodnio-pomorskie i lubelskie, na terenie których występuje po 18 uczelni, a za nim znajduje się województwo kujawsko-pomorskie i podlaskie (po 15 uczelni).

Pod względem liczby studentów województwo podkarpackie (77,5 tys. studentów) zajmuje 11. pozycję, skupiając 4,2% ogólnej liczby studentów w Polsce. Wyprzedza go znajdujące się na 10. pozycji województwo kujawsko-pomorskie (84,3 tys. studentów), a za nim znajduje się województwo warmińsko-mazurskie (58,9 tys. studentów).

Najniższym w skali kraju potencjałem edukacyjnym charakteryzują się województwa: opolskie i lubuskie, na terenie których występuje odpowiednio 6 i 7 uczelni, w których studiuje odpowiednio 36,8 tys. i 39,4 tys. osób.

W Polsce w 129 uczelniach państwowych, stanowiących 33,1% wszystkich uczelni w kraju kształcą się 1,3 mln studentów, tj. 70,4% ogólnej liczby studentów, z tego studenci stacjonarni stanowią 40,4% studentów ogółem, zaocznicy 30,0%.

Szkoły wyższe państwowe województwa stanowią 5,4% szkół wyższych państwowych w kraju oraz skupiają 4,1% studentów w Polsce. Studenci stacjonarni tych uczelni stanowią 4,4% studentów w Polsce, a zaocznicy 3,7%.

W 261 uczelniach niepaństwowych, stanowiących 66,9% wszystkich uczelni w kraju studiuje 546 tys. studentów, tj. 29,4%. Studenci stacjonarni tych uczelni stanowią 6,9% ogólnej liczby studentów, a zaocznicy 22,7%.

Szkoły wyższe niepaństwowe województwa podkarpackiego stanowią 3,8% uczelni niepaństwowych w kraju, a ich studenci 4,4%; z tego stacjonarni 3,6% studentów w kraju, a zaocznicy 4,6%.

W województwie podkarpackim w siedmiu państwowych szkołach wyższych studiuje 53,5 tys. studentów, tj. 69,0% ogólnej liczby studentów województwa, a w dziesięciu szkołach wyższych niepaństwowych kształcą się 24,0 tys. studentów, którzy stanowią tj. 31,0%.

Przestrzenne zróżnicowanie w zakresie potencjału edukacyjnego określa wskaźnik – liczba studentów na 10 tys. mieszkańców, który przy średnim krajowym 481,4 na terenie poszczególnych województw waha się od 348,1 do 552,4. Najwyższymi wartościami wskaźników charakteryzuje się województwo dolnośląskie (552,4) i małopolskie (541,3), a najniższymi województwo opolskie (348,1), podkarpackie (368,1) i lubuskie (390,2). Pod względem tego wskaźnika podkarpackie zajmuje 15. przedostatnią pozycję w kraju. W układzie przestrzennym wyraźnie zaznacza się strefa województw południowych o poważnym zróżnicowaniu wskaźnika. Dominujące znaczenie ma tu województwo małopolskie i dolnośląskie charakteryzujące się najwyższymi wartościami wskaźników, które równocześnie sąsiadują z województwami o najniższych wskaźnikach (podkarpackie, opolskie, lubuskie). Kolejną zwartą strefę tworzą województwa północne od pomorskiego po województwo podlaskie, o podobnych wartościach wskaźników wahających się od 400 do 420. Trzecia strefa centralna o wskaźnikach od 450 do 480 obejmuje województwa od wielkopolskiego po województwo lubelskie.

Zróżnicowany profil edukacyjny poszczególnych uczelni wpływa na odmienne kierunki kształcenia zawodowego. W 2002 r. najpopularniejszym kierunkiem kształcenia w województwie podkarpackim był kierunek ekonomia, na którym studiowało 8 tys. studentów, tj. 11,3% wszystkich studentów w czterech uczelniach: na Uniwersytecie Rzeszowskim, w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Stalowej Woli oraz w Wyższej Szkole Gospodarki i Zarządzania w Mielcu. Drugą pozycję zajmował kierunek zarządzanie i marketing, na którym studiowało 7,9 tys. studentów, tj. 11,2% wszystkich studentów w czterech uczelniach: na Politechnice Rzeszowskiej, w Wyższej Szkole Zarządzania w Rzeszowie, na Uniwersytecie Rzeszowskim oraz w Wyższej Szkole Administracji i Zarządzania w Przemyślu. Zbliżona liczba studentów kształciła się na kierunku administracja (7,9 tys.), którzy stanowili 11,1% ogólnej liczby studentów. Występował on w trzech uczelniach: w Uniwersytecie Rzeszowskim, w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie oraz w Wyższej Szkole Administracji i Zarządzania w Przemyślu.

W województwie podkarpackim pracuje 2,5 tys. nauczycieli akademickich. Dominującą grupą są adiunkci i asystenci (1,4 tys.) stanowiący 56,8% nauczycieli akademickich. Profesorowie i docenci stanowią 21,1%, starsi wykładowcy i wykładowcy 20,8%, a lektorzy i instruktorzy 1,3%. Największa

liczba profesorów pracuje w największych uczelniach województwa. W Uniwersytecie Rzeszowskim pracuje 183 profesorów i docentów, którzy stanowią 34,1% ogółu nauczycieli akademickich, a w Politechnice Rzeszowskiej 103, tj. 19,2% wszystkich, a zatem łącznie uczelnie te skupiają 53,3% nauczycieli akademickich w województwie. Spośród prywatnych uczelni największa liczba profesorów i docentów (56) jest zatrudniona w Wyższej Szkole Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie; stanowią oni 10,5% wszystkich. W pozostałych uczelniach pracuje 194 profesorów i docentów, tj. 36,2%. Zauważa się, że w strukturze kształcenia analizowanych uczelni największy udział mają oni w Wyższej Szkole Gospodarki i Zarządzania w Mielcu, gdzie stanowią 65,2% wszystkich nauczycieli akademickich. Również w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Stalowej Woli oraz Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Sanoku stanowią oni ponad 60% nauczycieli akademickich.

Rozwój gospodarki rynkowej w Polsce wiąże się z istotnym zwiększeniem roli wykształcenia w określaniu szans na rynku pracy. Szkoły wyższe muszą więc dostosować się do konieczności przygotowania dla poszczególnych sektorów gospodarki narodowej pracowników innowacyjnych oraz kadr specjalistów do nowych zawodów i specjalności. System szkolnictwa odgrywa dużą rolę w rozwoju cywilizacyjnym kraju, a także współdecyduje o innowacyjności gospodarki (Rozkrut 2001). Można wnosić, że jakość zasobów intelektualnych społeczeństwa w układzie przestrzennym w poważnym stopniu uzależniona jest od rozmieszczenia ośrodków szkolnictwa wyższego oraz ich zasięgu oddziaływania. A zatem rozwój szkolnictwa wyższego i kierunków kształcenia odpowiadających współczesnym wymaganiom jest bardzo istotnym czynnikiem wspierania rozwoju regionalnego, decydującym o kierunkach i poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. W osiąganiu konkurencyjności przodują zatem regiony, w których zasoby intelektualne są głównym czynnikiem rozwoju.

Sieć ośrodków szkolnictwa wyższego w przestrzeni województwa podkarpackiego na tle sąsiednich województw Polski południowo-wschodniej

W województwie funkcjonuje 17 uczelni, które zlokalizowane na terenie 11 miast i kształcą się w nich 77,5 tys. studentów. Ośrodki szkolnictwa wyższego obejmują ośrodki akademickie, w których występują szkoły kształcące na poziomie magisterskim oraz ośrodki wyższego szkolnictwa zawodowego, kształcące na poziomie licencjackim. Ośrodki te charakteryzują się zróżnicowanym potencjałem edukacyjnym. Wskazuje się na to wahająca się liczbą uczelni od jednej do czterech i liczba studentów od 282 do 47,8 tys.

Wśród nich dominujące znaczenie ma ośrodek rzeszowski, gdzie w czterech uczelniach (Uniwersytet Rzeszowski, Politechnika Rzeszowska, Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania i Wyższa Szkoła Zarządzania), kształcą się 47,8 tys. studentów, którzy stanowią 67,5% ogólnej liczby studentów Podkarpacia. Kolejną pozycję zajmuje Przemyśl, na terenie którego w trzech szkołach wyższych (Wyższa Szkoła Administracji i Zarządzania, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, Wyższa Szkoła Gospodarcza) kształcą się 6,9 tys. studentów, tj. 9,7% ogółu studentów województwa. Te dwa ośrodki akademickie obejmują łącznie 77,1% studentów.

Na terenie kolejnych dziewięciu ośrodków występuje po jednej uczelni wyższej kształcącej na poziomie zawodowym. Łącznie skupiają one 22,9% studentów województwa. Dominującą pozycję wśród nich zajmuje Jarosław, skupiający w jednej szkole (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa) – 8,2 tys. studentów, czyli 11,6% studentów, a następnie Krosno (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa) – 2,6 tys. studentów, Tarnobrzeg (Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa) – 1,7 tys. studentów, Tyczyn (1,4 tys. studentów), Stalowa Wola (1,1 tys.) oraz Ropczyce, Sanok, Mielec i Lesko. W ośrodkach tych funkcjonuje jedna filia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego w Stalowej Woli oraz trzy punkty konsultacyjne: Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie - w Krośnie, Akademii Ekonomicznej w Krakowie - w Sanoku i Rzeszowie. Uczelnie łącznie z filiami i punktami konsultacyjnymi kształcą 74,6 tys. studentów.

Młodzież województwa podkarpackiego ma szansę pobierania nauki także w ośrodkach szkolnictwa wyższego występujących na terenie sąsiednich województw: małopolskiego, świętokrzyskiego i lubelskiego. W sieci szkolnictwa wyższego Polski południowo-wschodniej dominujące znaczenie, a zarazem najbardziej atrakcyjny dla podejmowanych studiów jest Kraków, oferujący najszersze możliwości studiowania. W 19 uczelniach pobiera tu naukę 149,7 tys. studentów, którzy stanowią 38,3% studentów Polski południowo-wschodniej.

Drugą pozycję zajmuje Lublin, który również proponuje kształcenie na różnych kierunkach uniwersyteckich, ekonomicznych, politechnicznych i medycznych. Łącznie w 10 uczelniach kształcą się 79,4 tys. studentów, tj. 20,3% w Polsce południowo-wschodniej.

Trzecią pozycję zajmują Kielce, gdzie w 9 uczelniach studiuje 58,7 tys. studentów, tj. 15,0% studentów Polski południowo-wschodniej.

Kolejną pozycję stanowi Rzeszów, w którym w 4 szkołach wyższych studiuje 47,8 tys. studentów, którzy stanowią 12,2% studentów Polski południowo-wschodniej.

Te cztery wiodące ośrodki szkolnictwa wyższego w 42 uczelniach skupiają łącznie 335,7 tys. studentów, którzy stanowią 85,9% studentów Polski południowo-wschodniej.

W rzeszowskim ośrodku akademickim największa liczba studentów (22,3 tys.) studiuje na Uniwersytecie Rzeszowskim i na Politechnice Rzeszowskiej (15,9 tys.). Stanowią oni odpowiednio 31,5% i 22,4%, a zatem łącznie skupiają 53,9% wszystkich studentów w województwie.

Kształtowanie się rzeszowskiego ośrodka akademickiego

Dla racjonalnego kształtowania się wzrostu społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w nawiązaniu do reguł informacyjnej fazy rozwoju wiodące znaczenie ma budowanie strategii rozwoju rzeszowskiego ośrodka szkolnictwa wyższego. Zakładamy, iż obok funkcji edukacyjnych powiniennym spełniać coraz poważniejszą rolę w kreowanej aglomeracji rzeszowskiej. Dlatego ważnym zagadnieniem jest określenie jego dotychczasowego procesu rozwoju i różnicowania struktury kształcenia, która pozwoli na ocenę obecnych i przyszłych potrzeb w zakresie kadr o najwyższych kwalifikacjach zawodowych.

W długim okresie o konkurencyjności regionów decydują czynniki strukturalne i prorozwojowe m.in.:

- inwestycje i postęp techniczny,
- rozwój zasobów pracy, oparcie gospodarki w coraz większym stopniu na rozwoju i wykorzystaniu wiedzy, kształtowaniu zdolności twórczych i innowacyjnych,
- jakość czynnika pracy.

W konsekwencji rozwoju uczelni w latach 1965-2002 liczba studentów w rzeszowskim ośrodku akademickim zwiększyła się z 2,0 tys. do 47,8 tys. tj. dwudziestoczekrotnie.

W związku z rozwojem rzeszowskiego ośrodka akademickiego obserwuje się również zmiany liczby nauczycieli akademickich. W latach 1978-1981 ich liczba zmniejszyła się z 621 do 589, tj. do 94,8%, a następnie systematycznie wzrastała do 1,5 tys., tj. do 249,4% w 2000 r. W przemianach tych obserwuje się, że dynamika wzrostu liczby nauczycieli akademickich była znacznie mniejsza niż dynamika liczby studentów, czego wyrazem jest zwiększenie liczby studentów przypadających na jednego nauczyciela akademickiego z 6,1 w 1978 r. do 27,9, tj. do 457,3%.

W świetle powyższych rozważań można przyjąć, iż proces kształtowania rzeszowskiego ośrodka akademickiego, zwłaszcza po 1989 r., nawiązuje do ogólnych przemian społeczno-gospodarczych w kraju, które spowodowały zwiększenie zainteresowania studiami wyższymi. Są one dzisiaj postrzegane jako warunek lepszego startu życiowego, zatrudnienia i wyższych zarobków. W rzeszowskim ośrodku akademickim zwiększenie liczby studentów dokonuje się w wyniku znacznego zwiększenia liczby studentów zaocznych oraz zmian kierunków kształcenia. Wobec zarysowujących się trudności na rynku pracy wydaje się, iż nadal będzie rósł udział młodzieży studiującej w trybie zaocznym. Wiąże się z to z faktem większego zainteresowania młodzieży pracą zawodową. Wraz z podjętymi studiami młodzież ta zdobywa wymagany staż zawodowy, który w konsekwencji podnosi konkurencyjność w stosunku do studentów kończących studia trybem stacjonarnym, nie dysponujących doświadczeniem zawodowym. Ponadto większe tempo wzrostu liczby studentów w rzeszowskim ośrodku akademickim związane jest z powstaniem dwóch uczelni niepaństwowych, których udział w zakresie kształcenia młodzieży bardzo szybko wzrasta.

W świetle przeprowadzonej analizy procesu kształtowania się szkolnictwa wyższego województwa podkarpackiego na tle Polski południowo-wschodniej oraz zmian kierunków kształcenia, nasuwają się pewne przesłanki dla budowy strategii rozwoju województwa. Zakładamy, że działania edukacyjne przygotowują kadry zawodowe nie tylko do obecnych potrzeb, ale także dla przyszłości. Należy bowiem zaznaczyć, iż kończący obecnie studia absolwent szkoły wyższej w wieku około 24 lat, będzie przez około następne 45-50 lat aktywnym zawodowo. Dlatego musimy przyjąć, iż proces kształcenia i zmian kierunków studiów będzie ulegał systematycznym modyfikacjom w nawiązaniu do przyszłych potrzeb, wynikających z wdrażania idei rozwijającego się społeczeństwa informacyjnego, w którym podstawową bazą ekonomiczną będzie nauka.

W świetle przyjętych założeń bezwzględnie potrzebne będą w najbliższym czasie zmiany w zakresie kierunków kształcenia, które nawiązywać będą do wymogów regionalnych, ponadregionalnych, krajowych, a także międzynarodowych rynków pracy.

Konieczność podniesienia konkurencyjności rolnictwa w nawiązaniu do procesu koncentracji i specjalizacji produkcji wymaga przygotowania zawodowego osób zarządzających wielkoobszarowymi gospodarstwami rolnymi.

Niezbędne jest rozwijanie kształcenia informatyków, na których będzie coraz większe zapotrzebowanie na rynku pracy, ze względu na konieczność podnoszenia konkurencyjności poszczególnych podmiotów gospodarczych i instytucji. Wobec postępującej specjalizacji zawodowej należy również przewidzieć rozwój specjalistycznego kształcenia informatycznego dla różnych sektorów działalności gospodarczej, np. sektora bankowego, zarządzania sieciami handlowymi i in. Wobec unowocześnienia procesów zarządzania oraz podniesienia efektywności pracy, zintensyfikowanie kształcenia informatycznego wydaje się konieczne na wszystkich obecnych kierunkach studiów.

Rozwój kształtującej się obecnie tzw. Doliny Lotniczej niewątpliwie stwarza zapotrzebowanie na kształcenie w kierunkach technicznych. Wobec dużego zaniedbania kształcenia w tym zakresie, nie można doprowadzić do ewentualnej luki zawodowej, która może być bardzo niekorzystnym czynnikiem rozwoju regionalnego.

Ze względu na potrzeby układów regionalnych i lokalnych dla sprawniejszego funkcjonowania w UE powinny być podejmowane działania na rzecz rozwijania kształcenia obejmującego:

- elementy prawa w zakresie funkcjonowania układów samorządowych w Polsce i UE,
- podstawy prawne możliwości starań o dofinansowanie w ramach różnorodnych funduszy europejskich,
- kierunki związane z europeistyką, kształcące ekonomistów rozumiejących mechanizmy ekonomiczne, którym podlegają struktury europejskie, będące w różnej fazie rozwoju społeczno-gospodarczego,
- kształcenie specjalistów zajmujących się przestrzennymi procesami wzrostu gospodarczego i integracji europejskiej,
- zarządzanie wielkoobszarowym gospodarstwem rolnym, wobec konieczności podnoszenia konkurencyjności rolnictwa w wyniku nasilającej się koncentracji ziemi,
- kierunki w zakresie przetwórstwa płodów rolnych jako podstawę tworzenia kompleksów rolno-przemysłowych,
- kształcenia specjalistów dla potrzeb wiodących firm oraz małej i średniej przedsiębiorczości.

Dla przyspieszenia wkraczania w informacyjną fazę rozwoju wydaje się konieczne zwiększenie informatyzacji procesu dydaktycznego i upowszechnienie technik multimedialnych środków przekazu oraz zintensyfikowanie na wszystkich poziomach kształcenia języków obcych. W nawiązaniu do wzorców europejskich celowe wydaje się dalsze rozwijanie studiów na poziomie licencjatu, który to typ kształcenia powinien stopniowo zastępować dotychczasowe szkoły techniczno-zawodowe. Jest to konieczne, z uwagi na wytworzenie pewnej luki w zakresie zawodów technicznych, które są niezbędne w dalszych procesach restrukturyzacyjnych i kreowania społeczeństwa informacyjnego.

2.5.5. Kultura

Powstałe w 1999 r. samorządowe województwo podkarpackie objęło swym zasięgiem obszar byłych województw: krośnieńskiego, przemyskiego, rzeszowskiego oraz części województw: tarnobrzeskiego i tarnowskiego. Z dostępnych danych wynika, że w zakresie sieci podstawowych instytucji kultury (domy kultury, biblioteki, ośrodki, kluby, świetlice) województwo jest względnie jednorodne. Liczba publicznych i niepublicznych (komercyjnych) instytucji kultury, liczba i zakres działania amatorskich zespołów artystycznych, organizacji pozarządowych działających w obszarze kultury powodują, że region podkarpacki można uznać za względnie jednorodny pod względem dostępności do tak rozumianych dóbr kultury.

Konkluzja ta nie odnosi się do kwestii dostępności do kultury wysokiej. Występuje tu wyraźne upośledzenie dużej części województwa w stosunku do Rzeszowa i Przemysła.

Pod względem formalnym wszystkie podkarpackie instytucje i placówki kultury są samorządowe lub kościelne. Nie ma ani jednej instytucji prowadzonej przez Ministra Kultury. Większe i bardziej znaczące znalazły się w gestii samorządu wojewódzkiego, pozostałe są instytucjami szczebla powiatowego lub miejskiego-gminnego. Samorządy wszystkich szczebli organizują działalność kulturalną, borykając się z dużymi problemami finansowymi. Szczególnie dużo kłopotów w utrzymaniu i rozwijaniu swoich jednostek zgłaszają samorządy powiatowe. Niektóre powiaty zgłaszają chęć przekazania swoich muzeów w gestię samorządu wojewódzkiego.

Pod względem ilościowym sieć placówek kultury można uznać za zadowalającą. Najliczniejsze są biblioteki i domy kultury, w dalszej kolejności muzea i galerie. Prawie wszystkie muzea i galerie prezentują wysoki poziom. Na szczególne wyróżnienie zasługują takie muzea, jak: Muzeum-Zamek w Łańcucie, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej w Przemysłu oraz Muzeum Archidiecezjalne w Przemysłu, Muzeum Okręgowe w Rzeszowie wraz z Muzeum Etnograficznym, Muzeum Podkarpackie w Krośnie, Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, Muzeum Historyczne w Sanoku, Muzeum

Regionalne w Stalowej Woli oraz galerie: Biuro Wystaw Artystycznych w Rzeszowie, Galeria Sztuki Współczesnej w Przemyślu. Niezwykle ważną sprawą jest ich utrzymanie i zapewnienie odpowiedniego rozwoju. Gminne, powiatowe i wojewódzkie instytucje i placówki zgłaszają, iż posiadane budżety wystarczają jedynie na ich trwanie.

Mimo licznej sieci placówek, dostępność do szeroko pojmowanej kultury nie jest jednakowa na obszarze całego województwa. Szczególnie ważne znaczenie w obszarze wysokiej kultury mają profesjonalne instytucje znajdujące się w Rzeszowie i Przemyślu. Są to przede wszystkim: Filharmonia im. A. Malawskiego, Teatr im. W. Siemaszkowej i Galeria Sztuki Współczesnej, które dobrze wypełniają swoją misję w upowszechnianiu kultury wysokiej i zyskują wysokie oceny za poziom artystycznych dokonań. Poprawy wymaga stan bazy materialnej tych instytucji.

Bardzo dobrze należy ocenić, niezwykle prężny regionalny amatorski ruch artystyczny oraz działalność stowarzyszeń i fundacji, w tym religijnych. Wiele z nich prowadzi ożywioną działalność w zakresie upowszechniania kultury, edukacji kulturalnej oraz działalności artystycznej.

Wydawane są lokalne periodyki, czasopisma i wydawnictwa zwarte, przyczyniające się do integracji środowiska lokalnego i popularyzujące wartości kulturalne. Ważną i efektywną rolę w podtrzymywaniu i rozbudzaniu aktywności społeczno-kulturalnej samorządów lokalnych, lokalnych społeczności, instytucji i stowarzyszeń, pełnią dwie wojewódzkie instytucje: Wojewódzki Dom Kultury w Rzeszowie i Centrum Kultury w Przemyślu. Należy zwrócić uwagę na fakt, że ich działalność upowszechnieniowa, metodyczna i organizacyjna obejmuje głównie teren byłych województw: rzeszowskiego i przemyskiego, ograniczając taką opiekę i wsparcie dla instytucji na terenie dawnych województw: krośnieńskiego, tarnowskiego i tarnobrzckiego. Poważną rolę w upowszechnianiu i rozwoju czytelnictwa oraz wspieraniu działalności gminnych i powiatowych jednostek spełnia Wojewódzka Biblioteka Publiczna.

W sytuacji ograniczonych możliwości wojewódzkich instytucji kultury znakomitą rolę w upowszechnianiu treści i wartości kulturalnych spełniają regionalne media elektroniczne: Radio Rzeszów oraz Telewizja Regionalna 3, które osiągają wysokie oceny. Rola TV 3 Regionalnej jest jednak ograniczona z powodu zbyt małego zasięgu. Większa część regionu nie ma bowiem dostępu do sygnału TV Regionalnej 3.

Ważne miejsce w przestrzeni kulturalnej regionu zajmują szkoły o charakterze artystycznym. Szkoły muzyczne różnych stopni, licea sztuk plastycznych, Policealne Studium Kształcenia Animatorów Kultury i Bibliotekarzy w Krośnie są miejscem rozwijania młodych talentów i miejscem twórczości oraz uczestnictwa kulturalnego. Ważnymi ośrodkami kulturotwórczymi stają się Instytut Wychowania Muzycznego oraz Katedra Wychowania Plastycznego na Uniwersytecie Rzeszowskim, a także wydział kształcenia artystycznego w PWSZ w Sanoku.

Mocną stroną w strukturze działań kulturalnych regionu są wydarzenia artystyczne o najwyższym poziomie i prestiżu. Są to przedsięwzięcia dobrze promowane i stanowią już dziś dobrą formę prezentacji i umacniania pozytywnego wizerunku województwa. Do najważniejszych wydarzeń artystycznych i kulturalnych można zaliczyć m.in.:

- Międzynarodowe Biennale Plakatu Teatralnego, Międzynarodowe Biennale Grafiki Komputerowej w Rzeszowie oraz Międzynarodowe Biennale Tkaniny Lnianej „Z Krosna do Krosna”, Międzynarodowe Triennale Malarstwa Euroregionu Karpaty „Srebrny Czworokąt” w Przemyślu;
- Światowe Festiwale Polonijnych Zespołów Folklorystycznych w Rzeszowie (i dziecięcy w Iwoniczu Zdroju), Światowy Festiwal Teatrów Polonijnych na Podkarpaciu;
- Festiwal Muzyczny w Łańcucie, Festiwal im. Adama Didura w Sanoku, Międzynarodowe Festiwale: Muzyki Dawnej „Pieśń Naszych Korzeni” w Jarosławiu, Muzyki Organowej i Kameralnej w Leżajsku, muzyki organowej i kameralnej "Salezjańskie Lato Muzyczne" w Przemyślu, muzyki organowej w Stalowej Woli – Rozwadowie, Międzynarodowy Wielokulturowy (polsko – ukraińsko – słowacko – austriacko – żydowski) Festiwal „Galicja” odbywający się corocznie w Przemyślu oraz sąsiednich miejscowościach;
- Rzeszowskie Spotkania Teatralne, Krośnieńskie Spotkania Teatralne,
- Karpackie Klimaty w Krośnie.

Podsumowując opis działalności kulturalnej w regionie, można stwierdzić, iż w obszarze kultury popularnej zaobserwować można pewne ożywienie, mimo braku środków. Działalność instytucji dopełniona aktywnością kulturalną innych podmiotów – szkół, parafii, osób prywatnych – daje budzący nadzieję obraz aktywności kulturalnej dużej części mieszkańców województwa. Należy jednak podkreślić, że stan zadowalającej aktywności kulturalnej nie jest powszechny; różnice między gminami i poszczególnymi częściami regionu są znaczące i dramatycznie różnicują szanse rozwojowe, szczególnie młodego pokolenia.

Sieć placówek kultury zapewnia podstawowe zapotrzebowanie społeczne, chociaż wymaga korekty w zakresie bibliotek powiatowych oraz gminnych ośrodków kultury. Najliczniejsze są biblioteki i domy kultury, a w dalszej kolejności galerie i muzea. Ceniony jest w regionie społeczny ruch kulturalny, w tym działalność stowarzyszeń i towarzystw społeczno-kulturalnych. Wszystkie funkcjonujące instytucje i placówki kultury prowadzą aktywną działalność artystyczną, oświatową, edukacyjną. Utrzymane są wyłącznie przez samorządy: wojewódzki i lokalne. Szczupłe środki finansowe, jakimi dysponują, ograniczają, a czasami uniemożliwiają ich rozwój. Szczególnych nakładów wymaga ochrona zabytków kultury materialnej i dziedzictwa kultury, w tym prace konserwatorsko-renowacyjne.

Stosunkowo dobrze rozwinięta jest sieć regionalnych samorządowych i prywatnych mass mediów, które odgrywają ważną rolę w procesie informowania społeczeństwa.

Działalność kulturalna napotyka na bariery, których przełamanie warunkować będzie odczuwalną poprawę aktywności kulturalnej mieszkańców regionu. Komerccjalizacja działalności kulturalnej powoduje znaczącą redukcję działań o charakterze edukacyjnym i upowszechnieniowym. Zawodzi też system sponsoringu. Potencjalni darczyńcy są bardziej zainteresowani wspieraniem spektakularnych imprez masowych, podczas gdy działalność edukacyjna i upowszechnieniowa rzadko objęta jest mecenatem.

2.5.6. Organizacje pozarządowe

Struktura organizacji pozarządowych

Analiza sektora pozarządowego w regionie wykazuje, iż głównym problemem organizacji społecznych jest ich przetrwanie lub utrzymanie dotychczasowej aktywności w sytuacji wycofywania się sponsorów oraz państwa ze wspierania ich działań.

Podkarpackie jest nasycone znaczną ilością organizacji pozarządowych. Analiza wykazuje, iż znaczącym zagrożeniem jest pogłębianie rozwarstwienia między organizacjami małymi a tymi, które osiągnęły w swoim rozwoju masę krytyczną, która pozwala im funkcjonować samodzielnie i przejmować większość dostępnych dla całego sektora środków.

Spośród 191 badanych organizacji 179 to stowarzyszenia, 7 podmiotów to fundacje, 3 to organizacje powstałe na mocy porozumienia państwo-kościół, 8 podmiotów to grupy nieformalne.

Należy zwrócić uwagę, że w świetle danych, 57% badanych organizacji nie posiada żadnych społecznie działających zasobów ludzkich. Wynika z tego, że większość organizacji to organizacje bardzo słabe, co zapewne przekłada się na ich aktywność i skuteczność. Dalsze 22% badanych organizacji angażuje w swoją działalność zaledwie od jednej do dwóch osób pracujących bez wynagrodzenia; 9% organizacji angażuje od 3 do 5 osób; 5,24% badanych podmiotów wykorzystuje społeczną pracę od 6 do 10-ciu osób; 4% organizacji angażuje od 11 do 20 wolontariuszy i osób pracujących społecznie, a tylko 0,52% czyli 1 organizacja angażuje ponad dwudziestu ochotników. Tak więc ostatnie dwie kategorie badanych podmiotów to organizacje duże samopomocowe, natomiast 2 badane organizacje wskazały inną formę organizacyjno-prawną niż wyżej przedstawione: były to szkolne kluby integracji europejskiej. 70,16% badanych organizacji nie zatrudnia żadnych pracowników, 17,28% z ogółu podmiotów zatrudnia nie więcej niż dwie osoby, natomiast 5,24% organizacji utrzymuje więcej niż 3, ale mniej niż 6 pracowników etatowych. Większość podkarpackich organizacji pozarządowych profesjonalizuje jednak swoje działania i świadoma jest konieczności podnoszenia jakości poprzez wykorzystanie wyspecjalizowanych kadr.

Układ organizacyjny jest w gruncie rzeczy odzwierciedleniem struktury ogólnej sektora pozarządowego w Polsce. Jakkolwiek same stowarzyszenia stanowią tutaj aż 89% procent badanych podmiotów, a forma ta jest najbardziej popularna wśród polskiego sektora pozarządowego, to jednak proporcje udziału poszczególnych form organizacyjnych w świetle badań ogólnopolskich przedstawiają się w następujący sposób: stowarzyszenia stanowią 38,41% ogółu podmiotów należących do sektora pozarządowego, fundacje 5,29%, a organizacje powstałe na mocy porozumienia państwo-kościół aż 15,48%, pozostałe formy organizacyjno-prawne to np.: komitety społeczne, komitety rodzicielskie organizacje pracodawców oraz organizacje samorządu zawodowego - łączna ich liczba ustalona została na poziomie ok. 96 tys. podmiotów w Polsce. Z pewnością na taki stan wyników badań ogólnopolskich, które stanowią najbardziej jak dotychczas pełną analizę liczbową podmiotów pozarządowych, wpływ miał brak prawnej definicji podmiotu pozarządowego, a więc w konsekwencji problem z określeniem kategorii podmiotów i definicji prawnych badanych podmiotów. Sami autorzy tychże badań zastrzegli, że miarodajne i najbardziej reprezentatywne wyniki odnosić mogłyby się

wyłącznie do stowarzyszeń i fundacji objętych tymże badaniem. W tym świetle stowarzyszenia stanowią 87,89%, a fundacje - 12,10% ogółu podmiotów pozarządowych.

Spośród 191 badanych organizacji 35 (18,32%) wskazało, iż działają na obszarze całego kraju, 4 (2,09%) podmioty jako obszar działania podały więcej niż jeden region. Na terenie całego województwa podkarpackiego działa 24 (12,57%) organizacje, zaś na obszarze kilku powiatów działa ich 9 (4,71%). Aż 119 podmiotów (62,30%), jako teren swojego działania określiły obszar lokalny: spośród nich 25 (tj. 13,09% wszystkich badanych organizacji) wskazało jeden powiat lub obszar kilku gmin; z kolei 45 (23,56%) funkcjonuje na terenie jednej gminy lub kilku miejscowości; natomiast na terenie jednej miejscowości (wieś lub miasto) działa 49.

Wskazuje to na dobrą orientację działaczy badanych organizacji pozarządowych w problemach społecznych. Jest to jednocześnie przejawem niewielkiego zasięgu działania tych organizacji, więc stosunkowo niewielkiej grupy odbiorców, jak również pewnej atomizacji podejmowanej przez społeczność Podkarpacia działalności pozarządowej.

Nie należy przeceniać informacji dotyczących organizacji działających na obszarze całego kraju: z analizy ich struktury organizacyjnej wynika bowiem, że znaczna ilość badanych podmiotów ma status prawny stowarzyszeń. Z reguły stowarzyszenia te mają swoje siedziby w regionie, zaś praktyka wskazuje, iż większość stowarzyszeń wpisuje do swoich statutów regulację dotyczącą działalności w całym kraju niejako *pro forma*. Ich realna działalność poza granicami regionu jest na ogół incydentalna.

Analiza organizacji według dziedzin ich aktywności

W ocenie działań stowarzyszeń pola działania zostały określone na podstawie sfer działalności pożytku publicznego wynikających z obowiązującej ustawy z dnia 23 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. Dziedziny te są tożsame z działami administracji publicznej, które rozwinięcie swe mają w szeregu ustaw prawa administracyjnego i chociaż określenie pól działania w taki sposób wydaje się szerokie, to jednak systematyka "zapożyczona" z ustawy o działalności pożytku publicznego pozwoliła na szeregowanie działań organizacji pozarządowych wokół dziedzin życia publicznego.

Główną przyczyną trudności w dokonywaniu przedmiotowej klasyfikacji omawianej działalności jest fakt, że organizacje pozarządowe realizują zazwyczaj kilka pokrewnych celów i działają na rzecz wielu różnych kategorii klientów. I tak np. organizacje działające na rzecz młodzieży deklarują także wszechstronną pomoc rodzinie (bo w niej żyją głównie podopieczni) lub też pomoc wszystkim potrzebującym (bo nie sposób odmówić pomocy osobom znajdującym się w trudnej sytuacji społecznej, które właśnie w tej organizacji szukają pomocy).

Dziedziną o najbardziej licznym udziale podkarpackich organizacji pozarządowych jest szeroko rozumiana pomoc społeczna (jako zespół dziedzin związanych z przeciwdziałaniem patologiom, wykluczeniom i dysfunkcjom różnych grup społecznych), w tym tzw. samopomoc oraz edukacja i oświata. Można przypuszczać, że o wysokiej randze wymienionych rodzajów działalności decyduje przede wszystkim konieczność podejmowania przez organizacje pozarządowe działań pomocowych w różnych obszarach zagrożeń społecznych. Dodatkowym argumentem uzasadniającym ten pogląd mogą być również doświadczenia ostatnich lat, które dowodzą, że działania w ramach dobrowolnych zrzeczeń obywateli gwarantują szybsze osiągnięcie celów w obszarze tych wszystkich sfer, którymi z różnych przyczyn niedostatecznie zajmuje się państwo.

Z analiz dotyczących organizacji pozarządowych działających w województwie podkarpackim wynika, iż dwoma podstawowymi sferami działalności funkcjonujących tutaj organizacji jest z jednej strony szeroko interpretowana pomoc społeczna (w tym pomoc osobom i rodzinom w trudnej sytuacji, działalność charytatywna, działalność na rzecz niepełnosprawnych, ratownictwo i ochrona ludności oraz pomoc ofiarom katastrof, klęsk żywiołowych i konfliktów zbrojnych) oraz nauka, edukacja i wychowanie. Nie bez znaczenia jest także sfera ochrony i promocji zdrowia, a także promocja zatrudnienia i aktywizacja zawodowa.

Istotnym wyzwaniem dla III sektora w najbliższych latach będzie wypracowanie zasad i metod współpracy między nim a rządem centralnym, władzami regionalnymi i lokalnymi. Oznacza to konieczność m.in. tworzenia mechanizmów instytucjonalnych, takich jak organizacje parasolowe czy struktury federacyjne.

2.6. Współpraca międzynarodowa

2.6.1. Współpraca gospodarcza

Rezultatem przemian wynikających z transformacji gospodarczej w Polsce w latach dziewięćdziesiątych stała się m.in. reorientacja wymiany gospodarczej województwa, tak w zakresie towarów i usług, jak też w zakresie geografii tego obrotu.

Podpisany w 1991 r. przez Polskę układ stowarzyszeniowy z Unią Europejską zdeterminował kierunki wymiany handlowej w kolejnych 15 latach. Wystąpiły klasyczne efekty kreacji i przesunięcia handlu. Na pozycji podstawowego partnera handlowego Polski miejsce Związku Radzieckiego (w 1980 r. – 31% eksportu i 33% importu) zajęły zjednoczone Niemcy (w 2003 r. – 32% eksportu i 24% importu). Na kolejnych lokatach pojawiły się inne kraje Unii Europejskiej. W roku 2003 udział 24 krajów poszerzonej Unii Europejskiej wynosił 81% w eksporcie i 77% w imporcie. Jednocześnie w ostatnich dwóch latach nieznacznie (o kilka punktów procentowych) zmniejszył się udział 15 krajów „starej” Unii w obrotach towarowych. Może to wskazywać na reaktywację powiązań w Europie Centralnej. Pomijając pozycję Niemiec, struktura pozostałych dużych partnerów handlowych Polski (w ramach UE plus Stany Zjednoczone) jest dość zdwyersyfikowana. Najważniejszą rolę odgrywa wymiana z Włochami, Francją, Wielką Brytanią i Holandią. Pozycja Rosji została zachowana przede wszystkim w imporcie, dzięki przywozowi ropy naftowej i gazu ziemnego. Zgodnie z badaniami natężenia i struktury polskiego handlu zagranicznego wg korytarzy transportowych i przejść granicznych z 1997 r., aż 48,5% polskiego eksportu i 43,5% importu odprawianych było na granicy niemieckiej. Na samym tylko przejściu w Świecku odprawiono odpowiednio 14,1% i 18,1% eksportowanych i importowanych towarów, co przekracza analogiczne wartości łączne dla całej polskiej granicy wschodniej.

Ważnym partnerem w wymianie gospodarczej pozostaje również Ukraina i wraz z przemianami gospodarczymi jakie tam zachodzą, jej rola będzie rosła. Słowacja zajmowała dotąd dość odległą pozycję na liście partnerów gospodarczych województwa, członkostwo Polski w UE z uwagi na ułatwienia w obrocie powinno jednak znacznie wzocnić jej pozycję.

Pozycja województwa podkarpackiego w zakresie wymiany towarowej z zagranicą wydaje się relatywnie korzystniejsza w stosunku do innych regionów tzw. „Ściany Wschodniej”. W roku 2000 na województwo przypadało 4% polskiego eksportu i zaledwie 1,7% importu. W efekcie podkarpackie należało do obszarów o zdecydowanie dodatnim saldzie obrotów. W roku 2003 udział w wywozie nieznacznie zmalował. Stało się to jednak w warunkach ogólnego szybkiego wzrostu eksportu, który objął wszystkie województwa. W podkarpackim wyniósł on jednak tylko 61%, podczas gdy np. w podlaskim 87%, a w małopolskim aż 98%. Wartość eksportu na 1 mieszkańca pozostaje jednak wyraźnie niższa niż średnio w kraju. W odniesieniu do importu różnica ta jest jeszcze większa. Wielkość wywozu pozostaje proporcjonalna do wytwarzanego PKB (wartość wskaźnika jest analogiczna jak dla Polski ogółem), zaś wielkość przywozu względem PKB jest relatywnie bardzo mała (jedna z najniższych w kraju). Dużo niższy od krajowego jest również udział 15 krajów „starej” Unii Europejskiej w eksporcie. Sytuacja w tym zakresie ulega jednak powolnym zmianom (wzrost udziału w okresie 2000-2003 o blisko 4,5 punktów procentowych).

Województwo podkarpackie prowadziło w 2003 r. wymianę handlową z 183 krajami i terytoriami zależnymi, a więc ze zdecydowaną większością tych jednostek politycznych, z którymi wymiana taka była w ogóle w Polsce ewidencjonowana (234 jednostki). Najważniejszym partnerem handlowym w eksporcie były Niemcy, których udział był jednak zauważalnie niższy niż ogółem dla Polski. Rolę drugiego największego odbiorcy pełniła Ukraina, a kolejnych Stany Zjednoczone i Wielka Brytania. Większy niż w skali kraju był też udział Kanady, Hiszpanii oraz Słowacji i Rumunii.

W strukturze branżowej wywozu dominowały produkty przemysłu elektromaszynowego (44,1%, o 4 punkty procentowe więcej niż średnio w kraju), drzewno-papierniczego, chemicznego i lekkiego. W imporcie wartość produktów chemicznych była bliska wyrobom branży elektromaszynowej (po około 30% całości przywozu) i zarazem dużo wyższa niż średnio w kraju. Relatywnie duże znaczenie miał też import produktów rolnictwa.

Zdecydowana większość obrotów zagranicznych koncentruje się w północno-zachodniej części województwa, a konkretnie w powiatach stalowowolskim, tarnobrzeskim, dębickim i mieleckim.

Na bazie wcześniejszych inwestycji (sięgających okresu przedwojennego COP) oraz napływu kapitału zagranicznego w okresie transformacji, ukształtował się tam jedyny w Polsce wschodniej obszar koncentracji eksportu na skalę krajową. Jest on jednym z 13 podobnych wydzielonych obszarów. Obejmuje powiaty dębicki, mielecki, stalowowolski i tarnobrzeski (bez miasta Tarnobrzeg). Obszar skupia 1,1% ludności Polski i aż 2,2% wartości polskiego eksportu. Charakteryzuje się przy tym relatywnie wysoką wartością eksportu na 1 mieszkańca (1602 USD, dwa razy więcej niż średnio w kraju; w powiecie tarnobrzeskim blisko 3300 USD) i dużym (ponad 37%) udziałem wywozu względem

produkcji sprzedanej. Bardzo wysoki jest tam też stopień przetworzenia wywożonych towarów. Średnia cena eksportowanej tony wynosi 2034 USD, podczas gdy w skali kraju zaledwie 495 USD. Dominacja wywozu wyrobów przemysłu elektromaszynowego jest bardzo duża (ponad 58% wartości). Znaczącą rolę odgrywa też wywóz wyrobów przemysłu chemicznego (Dębica).

Na tle innych obszarów koncentracji eksportu relatywnie najniższy jest natomiast na wymienionym terenie udział Unii Europejskiej w wartości wywozu (tylko 51,2%), co jest spowodowane przede wszystkim bardzo dużym udziałem partnera amerykańskiego (w powiecie stalowowolskim ponad 23% eksportu) i po części ukraińskiego. Ten sam obszar odznacza się wysokim poziomem importu. Wskazuje to na korzystny charakter bezpośredniego przywozu, który związany jest bardziej z produkcją niż z konsumpcją.

Poza opisanym obszarem główne ośrodki zagranicznej wymiany towarowej skupione są wzdłuż korytarza transportowego Kraków-Rzeszów-Lwów. Są nimi przede wszystkim Rzeszów, powiat rzeszowski, Jarosław oraz Przemyśl. Ponadto ośrodkami wywozu są Krosno i Sanok. W handlu zagranicznym w znikomym stopniu uczestniczą powiaty bieszczadzkie oraz powiat lubaczowski. Zdecydowana większość powiatów województwa posiada dodatnie saldo obrotów handlu zagranicznego. Jest to zjawisko generalnie pozytywne. Niski poziom importu w Rzeszowie dowodzi jednak, że nie ukształtował się tam (wzorem wielu innych miast wojewódzkich) ośrodek redystrybucji sprowadzanych z zagranicy artykułów konsumpcyjnych. Towary zagraniczne sprowadzają więc do firmy zlokalizowane w innych częściach Polski (przede wszystkim w największych metropoliach). Jednocześnie ośrodkiem generującym zwiększony import jest Przemyśl, co jednak wydaje się być związane głównie z reeksportem na rynek ukraiński. Świadczy o tym niespotykana w skali kraju wartość relacji eksportu do produkcji sprzedanej przemysłu, wynosząca w powiecie przemyskim aż 260%. W wielu mniejszych ośrodkach istotną rolę odgrywa wywóz produktów branży drzewno-papierniczej (m.in. w powiatach kolbuszowskim, bieszczadzkim i strzyżowskim), co w praktyce oznacza m.in. eksport mebli na Ukrainę. Z kilku powiatów wywożone są produkty przemysłu mineralnego (m.in. szklarskiego – Jarosław, Krosno). W strukturze branżowej importu uwagę zwraca duża wartość paliw i energii trafiających do powiatu krośnieńskiego.

Poza zagłębieniem eksportowym wysokie wartości eksportu na głowę mieszkańca zanotowano w roku 2000 w Krośnie i Przemyślu. Jednocześnie powiat lubaczowski był jednym z najslabiej uczestniczących w wymianie towarowej w skali kraju. Wartość wskaźnika wynosiła w nim zaledwie 7 USD na 1 mieszkańca. W imporcie wyższe wielkości analogicznego wskaźnika notowano najczęściej w tych samych jednostkach. Jest jednak charakterystyczne, że oprócz lubaczowskiego także takie powiaty jak bieszczadzki, brzozowski, niżański, przemyski i strzyżowski notowały znikomą (poniżej 100 USD na 1 mieszkańca) wartość przywozu.

Bazując na wskaźniku stosunku eksportu i produkcji sprzedanej przemysłu, możemy wskazać powiaty, dla których wywóz odgrywa największą rolę w gospodarce lokalnej. W województwie podkarpackim, poza wspomnianym przemyskim są nimi miasta: Krosno (wartość wskaźnika aż 86%) i Rzeszów oraz powiaty rzeszowski i stalowowolski. Analizując analogiczny wskaźnik w odniesieniu do przywozu, możemy uznać, że najbardziej uzależniona od importu jest lokalna gospodarka powiatów dębicko-stalowowolskiego obszaru eksportowego, a ponadto miasto Krosno. Elementem pozytywnym jest notowany na obszarze prawie całego województwa relatywnie wysoki stopień przetworzenia wywożonych towarów wyrażony średnią ceną 1 wyeksportowanej tony. Poza regionem Dębicy, Mielca, Tarnobrzega i Stalowej Woli, dobra sytuacja w tym zakresie odnotowywana jest także w Krośnie i Przemyślu.

Wywóz na Ukrainę dominuje w eksporcie z Rzeszowa (przede wszystkim wyroby przemysłu lekkiego) i posiada relatywnie duże znaczenie w innych miastach i powiatach położonych na kierunku korytarza transportowego Kraków – Lwów (przede wszystkim jarosławskim, łańcuckim i ropczycko-sędziszowskim). Rola południowo-wschodniego sąsiada jako odbiorcy jest znikoma na obszarach położonych zarówno na północ, jak i na południe od tego szlaku (np. z Krosna eksport na Ukrainę praktycznie nie istnieje).

Udział Ukrainy w całości eksportu jest w skali kraju wyraźnie najwyższy właśnie w województwach południowo-wschodnich: podkarpackim i lubelskim. Na zwartym obszarze pogranicza ukraińskiego przekracza on 25%. **W Rzeszowie aż 70% eksportu trafia na rynek ukraiński, w powiecie przemyskim i rzeszowskim udział wschodniego sąsiada przekracza 50%.** Jednocześnie prawie cały import z Ukrainy kierowany jest w głąb kraju. Przyczyn takiego stanu rzeczy szukać można w mniejszych wymaganiach jakościowych stawianych przez rynek ukraiński. Wielu drobnych przedsiębiorców z Polski wschodniej nie zdołało sprostać konkurencji na rynku Unii Europejskiej, podczas gdy ich nie zawsze najnowocześniejsze wyroby nadal znajdują zbyt na Ukrainie. Pewne znaczenie ma też z pewnością lokalizowanie w sąsiedztwie granicy firm zajmujących się reeksportem towarów importowanych wcześniej do Polski (Ukraina importuje z Polski m.in. kawę i banany).

Rzeczywiste znaczenie wymiany z Ukrainą jest na obszarze pogranicza jeszcze większe z uwagi na wciąż istniejący handel nierejestrowany.

Rynek niemiecki największe znaczenie ma dla eksporterów z powiatów o generalnie mniejszej wartości eksportu, jak przede wszystkim miasto Krosno (blisko 88% wartości), a w dalszej kolejności kolbuszowski i leżajski. Wywóz na Słowację obok wymienionych wcześniej dużych centrów przemysłowo-eksportowych, większe znaczenie ma jedynie w powiecie krośnieńskim (bezpośrednia bliskość przejścia granicznego Barwinek). Powiatami o znacznym udziale importu z za południowej granicy są ponadto przeworski i przemyski. W Tarnobrzegu ważnym partnerem handlowym są Czechy i Węgry. Największe potoki importowe wiążą się z dostawami półproduktów i komponentów do dużych zakładów z kapitałem zagranicznym. W roku 2000 wartość importu z USA do powiatu mieleckiego przekroczyła 28 mln USD.

Podsumowując, należy stwierdzić, że zagraniczną wymianę handlową województwa podkarpackiego charakteryzuje:

- dodatnie saldo wymiany towarowej;
- większa niż w innych województwach dywersyfikacja geograficzna partnerów;
- zauważalny podwyższony udział partnerów bliskich geograficznie: Ukrainy, Słowacji, a także Rumunii i Węgier;
- oparcie wymiany na branżach: elektromaszynowej, chemicznej, drzewno-papierniczej i spożywczej;
- skupienie obrotów w dębicko-stalowowolskim obszarze koncentracji eksportu;
- układ pasmowy innych ośrodków uczestniczących w obrocie międzynarodowym, przede wszystkim Rzeszowa (wzdłuż korytarza transportowego A-4, głównie wymiana z Ukrainą);
- ukształtowanie się dużego ośrodka importu i reeksportu w Przemyśle, przy relatywnie mniejszym znaczeniu Rzeszowa w tym zakresie;
- stosunkowo mały zasięg przestrzenny powiązań ekonomicznych ze Słowacją.

Należy podkreślić dużą wagę centralnej osi komunikacyjnej, wzdłuż której skupia się handel zarówno z partnerami zachodnimi, jak i z Ukrainą. Poza wspomnianym obszarem dębicko-stalowowolskim, tereny oddalone od głównego korytarza transportowego charakteryzują się wyraźnie mniejszą intensywnością międzynarodowych powiązań ekonomicznych. Analiza geograficzna eksportu w układzie branżowym i kierunkowym wskazuje, że w wielu ośrodkach na kierunku Kraków-Lwów wywozem zajmują się małe i średnie przedsiębiorstwa. Część z nich rozwinęła się żywiolowo na bazie nierejestrowanego handlu z Ukrainą, przechodząc z czasem do wymiany oficjalnej.

Geograficzna dywersyfikacja międzynarodowych kontaktów ekonomicznych województwa (w układzie Unia Europejska – Ukraina – Ameryka Północna) zapewnia bezpieczeństwo gospodarcze i powinna być wspierana w ramach prowadzonej polityki regionalnej. Analogiczna dywersyfikacja występuje w kategorii międzynarodowych interakcji społecznych (turystyka, migracje itd.). Jest to po części uwarunkowane historycznie (np. dawniejszy odływ migracyjny do Stanów Zjednoczonych), a po części stanowi efekt opisywanych powiązań ekonomicznych (w tym handlowych, m.in. podróże służbowe). Wielokierunkowość szeroko rozumianych powiązań międzynarodowych predestynuje obszar województwa do rozwoju funkcji logistycznych, pośrednictwa finansowego i handlowego. Stwarza też potencjalne szanse dla wzrostu znaczenia portu lotniczego Rzeszów – Jasionka, jako regionalnego lotniska międzynarodowego.

Z punktu widzenia szerszego spojrzenia na współpracę międzynarodową województwa podkarpackiego, istotne jest, iż Podkarpacie stanowi jednocześnie zewnętrzną granicę państw członkowskich NATO, a od 1 maja 2004 r. wschodnią granicę Unii Europejskiej. Położenie województwa posiada strategiczne znaczenie nie tylko dla samego regionu, ale także dla całej Polski i krajów sąsiednich, szczególnie Ukrainy. Ponadto dogodne położenie komunikacyjne z uwzględnieniem projektowanego przebiegu transeuropejskich korytarzy transportowych (autostrada A 4 i planowana Via Baltica) oraz bezpośrednie sąsiedztwo z Ukrainą i Słowacją sprawia, że Podkarpacie ma możliwość intensyfikować swój rozwój przez wykorzystywanie pozycji „otwartej bramy” do Europy Wschodniej.

Wypracowane na płaszczyźnie międzypaństwowej przyjazne relacje polsko-słowackie oraz polsko-ukraińskie stwarzają dobrą możliwość wdrażania i realizowania zrównoważonej współpracy pomiędzy sąsiadującymi regionami przygranicznymi, której charakter jest w dużej mierze determinowany poprzez fakt, że Słowacja jest członkiem UE, Ukraina zaś nie. Niewątpliwie stymulującym czynnikiem dla współpracy transgranicznej pomiędzy Polską, Słowacją i Ukrainą jest wola władz samorządowych po obu stronach granicy do zacieśniania, utrwalania oraz nawiązywania nowych kontaktów, a także przynależność sąsiadujących z naszym województwem regionów do Euroregionu Karpackiego.

Kluczowe znaczenie ma sąsiedztwo z aspirującą do integracji z Unią Europejską Ukrainą. Obecnie podstawową formą współpracy województwa z Ukrainą jest wymiana handlowa.

Z kolei granica Polski ze Słowacją jest granicą wewnętrzną państw Grupy Wyszehradzkiej, a od 1 maja 2004 r. stała się także wewnętrzną granicą UE. Polska i Słowacja funkcjonują także w ramach utworzonej przez kraje Grupy Wyszehradzkiej Strefy Wolnego Handlu (CEFTA).

2.6.2. Diagnoza turystyczna w kontekście międzynarodowym

Diagnostując międzynarodowy ruch turystyczny w regionie, należy wziąć pod uwagę dane dotyczące zarówno wyjazdów turystów polskich zagranicę, jak i turystów zagranicznych odwiedzających region. Istniejące statystyki pozwalają na dogłębną ocenę sytuacji ogólnokrajowej.

I tak, w 2004 r. zanotowano 37,2 mln wyjazdów Polaków za granicę (o 3,9% mniej niż w 2003 r.). Utrzymuje się wzrost na granicy wschodniej, z wyjątkiem Białorusi. Znaczny spadek ruchu turystycznego jest obserwowany na granicy z Czechami i na przejściach promowych. W 2004 r. zdecydowanie wzrósł natomiast ruch lotniczy: w całym okresie od stycznia do grudnia liczba wyjazdów tą drogą wzrosła o 37,2%, z czego najwięcej w IV kwartale. Liczba Polaków podróżujących za granicę drogą powietrzną zwiększyła się o 66%, a liczba cudzoziemców odprawionych w portach lotniczych – o 38%. Według szacunków Instytutu Turystyki, w 2004 r. Polacy uczestniczyli w 6,3 mln (spadek o 12,5%) podróży turystycznych za granicę, połączonych z co najmniej jednym noclegiem.

W pierwszym kwartale 2005 r. zanotowano 8,2 mln wyjazdów Polaków za granicę (o 4% więcej niż w I kwartale 2004 r.) i 12,9 mln przyjazdów cudzoziemców (o 12,3% więcej).

Godny uwagi jest znaczny wzrost ruchu z Niemiec i z nowych krajów członkowskich Unii Europejskiej. Jednak w tej grupie krajów dominują jednodniowe wizyty w rejonach przygranicznych (Niemcy, Słowacja, Czechy, Litwa). Wzrost liczby przyjazdów z pozostałych poza Niemcami krajów „starej” Unii Europejskiej był mniejszy (łącznie o 9%); w przypadku tych krajów mamy do czynienia na ogół z przyjazdami turystycznymi, czyli trwającymi dłużej niż jeden dzień (tj. z noclegiem).

Jeśli chodzi o ocenę sytuacji należy zauważyć, że pomimo licznych walorów i atrakcji turystycznych, województwo podkarpackie w skali kraju zajmuje 13. miejsce w zagranicznym ruchu turystycznym (udział przyjazdów turystów zagranicznych). Przyjazdy turystów zagranicznych do naszego regionu są ograniczone głównie:

- słabą infrastrukturą komunikacyjną,
- niewystarczającą bazą noclegową (na wysokim poziomie),
- brakiem markowych produktów turystycznych,
- niewystarczającą ilością opracowanych przez branżę turystyczną ofert kierowanych do turysty z zagranicy,
- niskimi nakładami finansowymi na promocję regionu.

Ponadto informacja i promocja turystyczna, monitoring ruchu turystycznego, jak również ilość i jakość ofert turystycznych są na niezadowolającym poziomie. Brakuje współpracy pomiędzy poszczególnymi usługodawcami, brakuje zrzeczeń branży turystycznej (hotelarzy, gastronomików), czy Regionalnej Izby Turystyki. Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna, chociażby ze względu na status prawny, nie jest w stanie sprostać wszystkim zadaniom i problemom „turystycznym” pojawiającym się w regionie. W naszym regionie działa 89 zarejestrowanych organizatorów i pośredników turystyki. Dla porównania w województwach: w małopolskim – ok. 300, w świętokrzyskim – ok.100, w mazowieckim – 600.

2.6.3. Współpraca w zakresie ochrony środowiska

Istotne znaczenie ze względu na położenie geograficzne ma współpraca z sąsiadującymi państwami w zakresie ochrony środowiska. Województwo graniczy z Ukrainą na długości 236 km i ze Słowacją na długości 134 km. **Po obu stronach granicy znajdują się obszary o wybitnych walorach przyrodniczych i krajobrazowych, ciekich wodnych, zbiorniki wód podziemnych, rezerваты przyrody, parki narodowe i krajobrazowe.** Wszystkie te elementy środowiska wymagają szczególnej ochrony i podejmowania działań w celu zachowania tych wartości i nie dopuszczania do wystąpienia transgranicznych zagrożeń nadzwyczajnych, stwarzających zagrożenia dla ludzi i środowiska.

Do najważniejszych motywów uzasadniających potrzebę takiej współpracy zaliczyć należy w szczególności:

- globalny charakter problemów ekologicznych,
- transgraniczny przepływ zanieczyszczeń,
- niemożność realizacji niektórych zadań z dziedziny ochrony środowiska na obszarze danego kraju bez udziału krajów sąsiadujących,
- doskonalenie metod działania przez wymianę doświadczeń i informacji,
- konieczność realizacji podjętych przez Polskę zobowiązań prawno-międzynarodowych.

Współpraca z Ukrainą realizowana jest w obrębie głównych obszarów:

- monitorowania jakości i ochrony wód granicznych przed zanieczyszczeniem,
- zapobiegania i przeciwdziałania poważnym awariom,
- zachowania i ochrony wartości przyrodniczych.

Współpraca ze Słowacją ze względu na występowanie po obu stronach granicy (na całej jej długości) terenów o wyjątkowych walorach przyrodniczych, przy równoczesnym braku potencjalnych źródeł zagrożeń, koncentruje się na organizacji czynnej i skutecznej ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

Efektom międzynarodowych kontaktów przygranicznych powinna być przede wszystkim:

- współpraca służb ochrony środowiska i przyrody oraz władz i społeczności lokalnych,
- wymiana informacji i doświadczeń,
- koordynacja planów zagospodarowania przestrzennego i planów ochrony obszarów chronionych,
- współpraca i wymiana doświadczeń w zakresie prowadzenia gospodarki zgodnej z zasadami ekorozwoju,
- wspólna organizacja turystyki w obrębie przygranicznym,
- wspólna promocja walorów przyrodniczych i turystycznych obszarów przygranicznych.

Wyjątkowe walory przyrodnicze, krajobrazowe, jak również kulturowe i historyczne wielu do niedawna „zakazanych” obszarów przygranicznych mogą być podstawą rozwoju turystyki zrównoważonej, która z czasem powinna stać się jedną z głównych form aktywności ekonomicznej na tych terenach.

2.7. Ochrona zdrowia

Rozwój cywilizacji, gwałtowna industrializacja i urbanizacja okazały się być nie tylko symbolem wzrostu jakości życia człowieka, ale zaczęły jednocześnie stanowić istotne dla niego zagrożenie. Rozwój naukowo – techniczny spowodował pojawienie się zagrożeń przez wprowadzenie do środowiska różnych substancji, związków chemicznych i radioaktywnych itp. W związku z tym pojawiło się niebezpieczeństwo dla życia i zdrowia ludzi, a jednocześnie wzrost świadomości skutków podejmowanych dziś działań dla zdrowia w przyszłości, co prowadzi do konieczności kreowania nowych strategii zdrowotnych. Szacuje się, iż około 30% ogólnej liczby zachorowań powodowane jest przez czynniki związane z zanieczyszczeniem środowiska.

Z danych zebranych przez Komisję Europejską wynika, że na świecie około 3 mln ludzi umiera z powodu zanieczyszczenia powietrza. W Europie na astmę choruje co 7. dziecko. Astma, alergie i inne choroby układu oddechowego to jedna z głównych przyczyn hospitalizacji.

Oszacowano, iż w 15 krajach Unii Europejskiej (przed 1 maja 2004) rocznie umierało 20 tys. osób z powodu chorób układu krążenia. Jedną z najczęstszych chorób układu krążenia jest nadciśnienie tętnicze. Szacuje się, że w Polsce dotyczy ono ponad 50 proc. osób powyżej 65 r. ż. Drugą w kolejności jest choroba wieńcowa czyli choroba niedokrwienność mięśnia sercowego – jedna z najczęstszych przyczyn zgonów w naszym kraju. Na trzecim miejscu należałoby postawić niewydolność krążenia (w tym niewydolność serca). Gwałtowny wzrost wskaźnika na 100 tys. osób ludności zarejestrowanych zgonów z powodu chorób układu krążenia zaczyna się w grupie wiekowej 65 – 69 lat.

W Polsce rocznie rejestruje się ok. 120 tys. nowych zachorowań na nowotwory złośliwe, a z powodu choroby nowotworowej umiera ponad 80 tys. chorych. W 2002 r. w Rejestrze Nowotworów dla Podkarpacia odnotowano 3 014 pierwszorazowych zgłoszeń nowotworów złośliwych u mężczyzn i 2 553 u kobiet, co oznacza, że w przeliczeniu na 100 tys. ludności danej płci zachorowało 291 mężczyzn i 236 kobiet.

Według raportu WHO około 127 tys. osób rocznie ginie w wypadkach samochodowych, a 2,4 mln osób ponosi w nich obrażenia prowadzące do trwałego inwalidztwa. W grupie wiekowej 15 – 29 lat jest to główna przyczyna zgonów. Światowa Organizacja Zdrowia WHO szacuje, że wypadki drogowe znajdują się na 9. pozycji największych zagrożeń zdrowia i życia. A w 2020 r. znajdują się one na 3. miejscu tuż po chorobach serca i nerwicach. Wzrost liczby nerwic i psychoz oraz samobójstw w społeczeństwie konsumpcyjnym pozostaje w niewątpliwym związku z brakiem rodzinnej i społecznej miłości. Według WHO ponad 20 proc. dzieci i młodzieży cierpi z powodu problemów psychicznych na tyle poważnych, że wymagają one profesjonalnego leczenia. Szacuje się, że 1 na 5 osób potrzebujących otrzymuje wymaganą pomoc. Rozpowszechnienie zaburzeń psychicznych u dzieci i młodzieży w Polsce wynosi około 9 proc. Oznacza to, że w województwie podkarpackim około 52 tys. dzieci cierpi na różnego rodzaju zaburzenia psychiczne i emocjonalne i potencjalnie wymaga stacjonarnej opieki psychiatrycznej i psychologicznej. Zjawisko starzenia jest nieodłącznym etapem życia. Od wieków poszukiwano jego przyczyn. W zależności od teorii w tym zakresie podejmowano różne działania. W ciągu ostatnich stu lat przeciętna długość życia ludzi wzrosła od 40 do 80 lat. Związane jest to z poprawą warunków życia,

higieny, postępu medycyny oraz zmianą stylu życia. **Aktualnie więc najistotniejszym problemem nie jest wydłużenie życia, ale czasu trwania zdrowia, sprawności fizycznej i umysłowej.** Wiele badań wykazało, iż niezależnym czynnikiem starzenia wolnego od chorób układu krążenia, nowotworów, przewlekłej obturacyjnej choroby płuc są elementy stylu życia, a wśród nich aktywność fizyczna, niepalenie, wyższy poziom wykształcenia. Województwo podkarpackie liczy 2 097,9 tys. mieszkańców /stan na dzień 31.12.2004r./, z czego 47% mieszkańców nie ma możliwości dostępu do opieki paliatywnej. Ogólnie w Polsce na 38 230 080 mieszkańców, 27,5% pozbawione jest dostępu do świadczeń specjalistycznych zespołów opieki domowej.

Tabela 36. Zakłady opieki zdrowotnej w województwie podkarpackim wg stanu na 20.05.2005 r.

Wyszczególnienie		Liczba
Ogółem		647
Z tego	publiczne	134
	niepubliczne	513

Tabela 37. Porady lekarskie udzielone w ambulatoryjnej opiece zdrowotnej w województwie podkarpackim w roku 2004

Wyszczególnienie	Ogółem		POZ		Specjalistyczne		Stomatologiczne	
	liczby bezwgl.	wsk. na 1 mieszk.	liczby bezwgl.	wsk. na 1 mieszk.	liczby bezwgl.	wsk. na 1 mieszk.	liczby bezwgl.	wsk. na 1 mieszk.
Ogółem	11856653	5,7	7470507	3,6	3920636	1,9	465510	0

Tabela 38. Łóżka rzeczywiste w zakładach opieki stacjonarnej w województwie podkarpackim wg stanu na 31.12.2004 r.

Wyszczególnienie	Liczba zakładów	Łóżka rzeczywiste	
		liczby bezwzględne	wskaźnik na 10 tys. ludności
Szpitałe ogólne	29	8770	41,8
Z tego	publiczne	8725	41,6
	niepubliczne	45	0,2
Zakłady psychiatrycznej opieki stacjonarnej	4	965	4,6
Z tego	szpitale psychiatryczne	895	4,3
	inne	70	0,3
Przeciwgruźlicze	–	–	–
Zakłady długoterminowej, stacjonarnej opieki zdrowotnej	24	1025	4,9
Zakłady lecznictwa uzdrowiskowego	24	3599	17,2

Tabela 39. Liczba poradni specjalistycznej w ambulatoryjnej opiece zdrowotnej według kodów resortowych działalności w woj. podkarpackim w 2004 r.

Kod resortowy	Nazwa	Liczba poradni	
1000-1180	Chorób wewnętrznych – razem	230	
1010-1016	w tym	Alergologiczna	26
1020		Diabetologiczna	35
1130		Nefrologiczna	15
1100-1104		Kardiologiczna	52
1140		Medycyny nuklearnej	1
1200-1370		Innych specjalności zachowawczych – razem	295
1200-1202	w tym	Dermatologiczna	61
1220-1232		Neurologiczna	82
1240-1244		Onkologiczna	9
1300-1308		Rehabilitacyjna	44
1340-1348		Chorób zakaźnych	12
1401-1474	Opieki nad matką i dzieckiem – razem	195	
1401-1407	w tym	Pediatryczna	30
1421		Neonatologiczna	10
1450-1458		Ginekologiczno-położnicza	147
1500-1658	Zabiegowe – razem	339	
1500-1508	w tym	Chirurgii ogólnej	62
1540		Chirurgii onkologicznej	6
1580-1587		Urazowo-ortopedyczna	58
1600-1604		Okulistyczna	94
1610-1615		Otolaryngologiczna	82
1640		Urologiczna	29

1800-1840	Stomatologiczne – razem	600
1820	w tym	Ortodontyczne
1830		Protetyki stomatologicznej
1840		Chirurgii stomatologicznej
		23
		29
		19

2.8. Zabezpieczenie społeczne

Pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości.

Pomoc społeczną organizują organy administracji rządowej i samorządowej, współpracując w tym zakresie, na zasadzie partnerstwa z organizacjami społecznymi, kościołem katolickim, innymi kościołami, związkami wyznaniowymi oraz osobami fizycznymi i prawnymi.

Osoby i rodziny korzystające z pomocy społecznej są zobowiązane do współdziałania w rozwiązywaniu ich trudnej sytuacji życiowej.¹

Rozwój pomocy społecznej może być postrzegany jako jeden z czynników ryzyka, który wywołuje uzależnienie od pomocy, brak aktywności i samozaradności, osłabia również aktywność społeczności lokalnych w samodzielnym rozwiązywaniu problemów społecznych.

Ogólny stan jednostek, które organizują pomoc społeczną w formie decyzji administracyjnych odpowiada liczbie gmin i powiatów naszego województwa i obejmuje:

Tabela 40.

Instytucje, które organizują pomoc społeczną w formie decyzji	Liczba
Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie	21
Miejskie Ośrodki Pomocy Społecznej	3
Miejski Ośrodek Pomocy Rodzinie	1
Ośrodki Pomocy Społecznej	159

W stosunku do potrzeb i norm określonych w ustawie o pomocy społecznej Ośrodki Pomocy Społecznej zatrudniają zbyt małą liczbę pracowników. Każde świadczenie finansowe, by mogło być instrumentem na drodze usamodzielniania się jednostek i rodzin musi być ściśle powiązane z opracowaniem indywidualnego planu pracy z klientem. Powoduje to konieczność zatrudnienia większej liczby osób na stanowiskach pracownika socjalnego.

Również ogólny stan placówek instytucjonalnych pomocy społecznej jest niezadowolający i nie zaspokaja potrzeb. Sieć placówek pomocy społecznej w województwie podkarpackim wynosi odpowiednio:

Tabela 41.

Lp.	Tytuł działania	Liczba instytucji ogółem	Liczba instytucji niepublicznych	Liczba miejsc ogółem	Liczba miejsc w jednostkach niepublicznych
1.	Placówki opiekuńczo - wychowawcze	39	14	1481	606*
2.	Placówki wsparcia dziennego	32	31	1245	1185
3.	Domy pomocy społecznej	52	17	4827	1049
4.	Ośrodki adopcyjno - opiekuńcze	5	1	0	0
5.	Środowiskowe domy samopomocy	35	5	904	125
6.	Warsztaty Terapii Zajęciowej	31	27	1046	-

Źródło: Wydział Polityki Społecznej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie /stan na dzień 31.12.2004 r. - * stan na dzień 01.05.2005r./

Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych – Oddział Podkarpacki /stan na dzień 31.12.2004 r./

Według danych Urzędu Statystycznego, teren województwa podkarpackiego zamieszkuje 2.097,9 tys. mieszkańców /stan na dzień 31.12.04r./

¹ Art.2. Ustawy o Pomocy Społecznej z dnia 12 marca 2004 r /Dz. U. Nr 64 poz. 593 z późn zm./

Tabela 42.

Lp.	POWIAT	Liczba mieszkańców w w powiatach	Mężczyźni	Kobiety	Liczba DPS	Liczba miejsc w DPS	Liczba ŚDS	Liczba miejsc w ŚDS.	Liczba WTZ	Liczba Miejsc w WTZ
1.	Bieszczadzki	22 303	11 095	11 208	1	140	1	35	brak	-
2.	Brzozowski	65 539	32 328	33 211	2+1	191	3	70	2	65
3.	Dębicki	132 342	65 415	66 927	2	300	1	28	2	65
4.	Jasielski	115 325	56 476	58 849	2	250	1	17	1	40
5.	Jarosławski	122 281	59 187	63 094	4	508	2	55	1	35
6.	Krośnieński (grodzki)	48 060	22 756	25 304	2	109	1	15	2	65
7.	Krośnieński (ziemski)	109 391	53 547	55 844	2	192	2	40		
8.	Kolbuszowski	61 444	30 632	30 812	1	44	1	30	1	30
9.	Niżański	67 116	33 355	33 761	Brak	-	1	22	brak	-
10.	Leski	26 593	13 352	13 241	Brak	-	1	25	1	35
11.	Leżajski	69 215	34 161	35 054	2	151	1	30	1	30
12.	Lubaczowski	57 380	28 650	28 730	3	375	2	45	1	35
13.	Łańcucki	77 534	37 586	39 948	1	93	1	29	1	20
14.	Mielecki	133 111	65 677	67 434	1	140	1	35	1	50
15.	Przeworski	78 679	38 553	40 126	1	60	1	23	1	35
16.	Przemyski (ziemski)	71 123	35 564	35 559	2	150	brak	-	3	90
17.	Przemyski (grodzki)	67 847	31 911	35 936	3	347	1	28		
18.	Ropcz.-Sędziszowski	71 081	35 165	35 916	2	186	2	54	1	30
19.	Rzeszowski (grodzki)	159 020	75 049	83 971	5	473	1	25	3	106
20.	Rzeszowski (ziemski)	172 445	84 787	87 658	5	493	4	100		
21.	Sanocki	94 617	46 316	48 301	1	35	1	25	2	65
22.	Strzyżowski	61 973	30 619	31 354	2+1	155	1	28	1	30
23.	Stalowowolski	109 641	53 578	56 063	2	168	1	45	3	110
24.	Tarnobrzeski (ziemski)	53 879	26 481	27 398	2	147	3	90	3	140
25.	Tarnobrzeski (grodzki)	50 036	24 008	26 028	2	120	1	35		
26.	Ogółem	2 097 975	1 026 248	1 071 727	50+2	4827	35	929	31	1 076

- Dane dotyczące liczby mieszkańców woj. podkarpackiego - źródło: Urząd Statystyczny w Rzeszowie – stan na dzień 31.12.2004 r.
- Dane pochodzące z Wydziału Polityki Społecznej Podkarpackiego Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie – stan na dzień 31.12.2004 r.

Obecnie na skutek zmian legislacyjnych na umieszczenie w domach pomocy społecznej oczekuje 167 osób, natomiast liczba wolnych miejsc wynosi około 100.

Należy pamiętać, że umieszczenie osoby w domu pomocy społecznej powinno być traktowane jako ostateczność, po wyczerpaniu wszelkich możliwości zapewnienia opieki w środowisku naturalnym. Z jednej strony istnieje priorytet rozbudowania i unowocześnienia pomocy środowiskowej, jednak z drugiej strony doświadczenia państw UE wskazuje, że nawet najlepszy system wsparcia środowiskowego ma granice i zawsze będzie pewna grupa osób, którym trzeba będzie zapewnić miejsce w całodobowych placówkach opieki.

W ciągu najbliższych lat placówki półstacjonarne powinny stać się podstawową formą pomocy. Należy jak najdłużej utrzymać osobę chorą psychicznie, upośledzoną umysłowo lub starszą w jej naturalnym środowisku. To rozwiązanie jest o wiele korzystniejsze zarówno dla osoby, jak i dla systemu.

Przebywanie osoby w placówce dziennej nie powoduje zerwania więzi z rodziną, która jest w dalszym ciągu odpowiedzialna za sprawowaną opiekę. Należałoby więc dostosować liczbę i profil działalności tych placówek do potrzeb lokalnych społeczności.

Ostatnie lata okazały się okresem utrwalania szeregu niekorzystnych tendencji w strukturze demograficznej, przejawiających się spadkiem liczebności ludności regionu, starzeniu się jego struktur i wzroście liczby osób niepełnosprawnych.

Osoby niepełnosprawne stanowią znaczną, sięgającą 14,2% część populacji. Według badań GUS w 2002 r. w Polsce było 5 456 tys. osób niepełnosprawnych, w tym 2 187 tys. niepełnosprawnych prawnie.

W województwie podkarpackim zamieszkuje 316,146 tys. osób niepełnosprawnych, co stanowi 15% ludności województwa, z czego 248,221 tys. to osoby niepełnosprawne prawnie².

Tabela 43. Osoby niepełnosprawne wg stopnia niepełnosprawności w wieku 16 lat i więcej

***	łącna ilość osób niepełnosprawnych	stopień niepełnosprawności							
		znaczny		umiarkowany		lekki		nieustalony	
		Ilość	%	Ilość	%	Ilość	%	Ilość	%
POLSKA	4.315.045*	1.064.844	24,68	1.426.665	33,06	1.571.661	36,42	251.875	5,84
PODKARPACIE	235.103*	39.294	16,71	76.599	32,58	99.367	42,27	19.843	8,44

* niepełnosprawni prawnie

Źródło: PFRON-Oddział Podkarpacki

Tabela 44.

Województwo podkarpackie	urodzenia żywe ogółem	zgony
2002	21 313	17 970
2003	20 519	17 923
2004	20 533	17 965

Tabela 45.

OGÓLEM	przedprodukcyjnym	Ludność w wieku			poprodukcyjnym	nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym
		produkcyjnym				
		razem	mobilnym	niemobilnym		
2 097 975	500 614	1288202	847 475	440 727	309 159	62,9

Przemiany społeczno-gospodarcze w ostatnim dziesięcioleciu wygenerowały, jako efekt uboczny - rosnące bezrobocie, które doprowadziło do degradacji ekonomicznej zarówno jednostki, jak i rodziny, wpływając na rozrost biedy i rozszerzenia się ubóstwa. Brak stałych dochodów, najbardziej dotyka gospodarstwa domowe składające się z rodzin wielodzietnych i niepełnych, jak również z rodzin żyjących z osobą niepełnosprawną bądź długotrwale chorą.

Jedną z możliwych form łagodzenia skutków wykluczenia społecznego jest tworzenie Centrów Integracji Społecznych, które dają szansę na reintegrację zawodową, a następnie motywującą do aktywności poprzez tworzenie spółdzielni socjalnych charakteryzujących się ideą samopomocy członków spółdzielni, wspólnej odpowiedzialności, otwartości i demokratycznym zarządzaniu.

Ubóstwo rodzin wielodzietnych i niepełnych stanowi obecnie poważną kwestię społeczną z uwagi na fakt, iż przede wszystkim dotyczy dzieci. To niekorzystne zjawisko, oprócz aspektu materialnego, implikuje zjawisko ekskluzji społecznej, doprowadzając do zepchnięcia, nierzadko całej rodziny, na margines życia społecznego. Ograniczenia edukacyjne skutkują utrudnieniami szans życiowych i zawodowych, co w konsekwencji doprowadza do zjawiska „dziedziczenia” niskiego statusu społecznego z pokolenia na pokolenie, bądź nawet degradacji w hierarchii społecznej.

Świadczenia z pomocy społecznej w 2003 r. w województwie podkarpackim przyznano 175 tys. osób, tj. 105 tys. rodzin - liczba osób w tych rodzinach to 442 tys. tj. 21% populacji województwa.

Liczba osób korzystających z pomocy społecznej (dane z 2002 r.), które wychowały się w rodzinach korzystających z pomocy społecznej to 22 263. Przyczyną korzystania ze świadczeń pomocy społecznej jest brak wykształcenia (4 720 osób), lub wykształcenie podstawowe i zawodowe (31 303 osoby) oraz „dziedziczenie” pomocy społecznej przez osoby, które wychowywały się w rodzinach korzystających z pomocy społecznej. W rodzinach tych często ma miejsce zjawisko określane jako zapóźnienie społeczno – kulturowe (na 109 tys. rodzin 67 tys. posiada tylko WC i łazienkę; 62 tys. wodę bieżącą ciepłą). Aż w 26 tys. rodzin dzieci nie mają warunków do nauki szkolnej (1 pomieszczenie mieszkalne, 1 pokój dla całej rodziny). Wymienione warunki są źródłem powstawania „gett wychowawczych”.

Tabela 46.

Czasokres	Liczba rodzin otrzymujących świadczenie
do 1 roku	16.016
od 1 roku do 2 lat	18.998
od 3 do 5 lat	30.258

² Osoba niepełnosprawna prawnie- osoba posiadająca odpowiednie, aktualne orzeczenie wydane przez organ do tego uprawniony

od 6 do 12 lat	28.574
powyżej 12 lat	10.405

Źródło: Podkarpacki Urząd Wojewódzki

Warunkiem trafności i skuteczności udzielanej pomocy i opieki jest dokładne rozpoznanie potrzeb oraz dostosowanie do nich elastycznej oferty opiekuńczej. Pomoc dzieciom i rodzinom w społeczności lokalnej powinna obejmować usługi edukacyjne i poradnicze adresowane do wszystkich rodzin. Należy uznać za konieczne powstanie specjalistycznych jednostek zajmujących się leczeniem uzależnień. Instytucje działające w strukturach pomocy społecznej winny aktywnie wspierać działania na rzecz ograniczania liczby dzieci i młodzieży uzależnionej od alkoholu i narkotyków.

Ogromną rolę w profilaktyce oraz terapii rodzin wieloproblemowych w strukturach pomocy społecznej winny pełnić Ośrodki Interwencji Kryzysowej.

Kierunek działań jednostek samorządu terytorialnego powinien zmierzać do wspierania rodziny w zakresie opieki i wychowania w rodzinie biologicznej oraz przechodzenia od formy instytucjonalnej jaką jest dom dziecka na rzecz mniej zinstytucjonalizowanych i dających szansę na autentyczną opiekę rodzinną – tj. rodziny zastępcze, rodziny zastępcze – terapeutyczne do pracy z dzieckiem trudnym, uzależnionym lub niepełnosprawnym.

Elementem współtworzącym politykę społeczną województwa są również organizacje pozarządowe, których działalność polega na niesieniu pomocy osobom znajdującym się w trudnej sytuacji materialnej. Ich działalność należy ocenić pozytywnie. W Polsce istnieje 41 859 zarejestrowanych organizacji pozarządowych, z czego w województwie podkarpackim 2052 (w samym Rzeszowie 343 – GUS 2002 r.). Organizacje te powstawały głównie przy parafiach; tworzone były także dzięki pomocy finansowej przedsiębiorców oraz administracji rządowej i samorządowej.

Należy zaznaczyć, że pomoc społeczna w ciągu najbliższych lat nadal będzie pełnić kluczową rolę w systemie pomocy społecznej mieszkańców regionu i będzie się zmieniać, dostosowując swe instytucje i instrumenty do potrzeb.

3. Ocena realizacji strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2000-2006

Przedstawiona poniżej syntetyczna ocena uzyskanych efektów dotychczasowej realizacji strategii odnosi się przede wszystkim do głównych pól strategicznych przyjętych w realizowanym do 2006 r. dokumencie. Większość zrealizowanych zadań została ujęta w ocenie przygotowywanej w 2004 r. dla potrzeb aktualizacji strategii na lata 2004-2006.

3.1. Gospodarka

Jednym z podstawowych czynników wzrostu gospodarczego regionu jest rozwój przedsiębiorczości i aktywności gospodarczej. Efekty uzyskane w tym zakresie wynikały przede wszystkim z efektywności funkcjonowania małych i średnich przedsiębiorstw. Analiza danych statystycznych obejmujących dotychczasowy okres realizacji strategii wskazuje na wyraźny wzrost liczby podmiotów gospodarczych oraz wzrost liczby tzw. mikroprzedsiębiorstw, tj. firm zatrudniających do 9 osób. Nadal jednak nie został w pełni wykorzystany potencjał rozwojowy tego sektora. Małe i średnie przedsiębiorstwa szczególnie mocno odczuwają potrzebę dostępnego wsparcia finansowego, a także instytucjonalnego. **Realizując postanowienia strategii obejmującej lata 2000-2006 w zakresie niwelowania barier rozwoju przedsiębiorczości, utworzony został Podkarpacki Fundusz Poręczeń Kredytowych, który aktualnie w pełni prowadzi swoją działalność.** Funkcjonuje również kilka lokalnych funduszy poręczeniowych i pożyczkowych.

Nie w pełni wypracowany został system doradztwa oraz informacji dla przedsiębiorców w oparciu o istniejące instytucje wspierające rozwój przedsiębiorczości.

Realizacja strategii w zakresie turystyki wskazuje na wzrost powstających w regionie elementów tworzących produkty turystyczne. W ostatnich latach powstał m.in. Szlak Architektury Drewnianej, Szlak Dobrego Wojaka Szejka, Szlak Gniazd Rodowych Lubomirskich, Szlak „Śladami Aleksandra Fredry”, Polsko – Słowacki Szlak Świątyń Karpackich, Szlak Garncarski, Szlak Naftowy (prowadzący z Jasła do Lwowa), Szlak Forteczny, liczne szlaki rowerowe (m.in. „Zielony Rower”) oraz ścieżki przyrodniczo-edukacyjne.

Poprawiona została infrastruktura turystyczna – w ramach kontraktu wojewódzkiego powstało wiele parkingów przy atrakcjach turystycznych regionu, zmodernizowano i wybudowano nowe obiekty rekreacyjne, w tym krzeselkowe wyciągi narciarskie w Puławach k. Rymanowa i na Laworcie k. Ustrzyk Dolnych.

Powołano regionalną i lokalne organizacje turystyczne, których zadaniem jest pobudzanie rozwoju oraz promocja w zakresie turystyki. Jednak nadal brakuje zrzeszeń branży turystycznej, lobbujących oferty turystyczne regionu.

Podkarpackie nadal nie posiada wystarczającej ilości bazy hotelowo-noclegowej, w tym dużych obiektów konferencyjnych. Natomiast obserwuje się stały wzrost gospodarstw agroturystycznych, które świadczą usługi na coraz wyższym poziomie.

Powstały nowe, cykliczne imprezy turystyczne o charakterze międzynarodowym, m.in. Podkarpacki Jarmark Turystyczny w Przemyślu oraz Karpacki Jarmark Turystyczny w Ustrzykach Dolnych.

W ostatnich latach województwo miało jeden z najwyższych w Polsce udziałów długo i krótkookresowych przyjazdów typowo turystycznych. Odnotowano wzrost wykorzystania bazy noclegowej. Pomimo tego stopień wykorzystania miejsc noclegowych był jednym z najniższych w Polsce.

Zanotowano natomiast spadek ruchu turystycznego wśród turystów zagranicznych przyjeżdżających do naszego regionu. Spadek był spowodowany głównie zmniejszeniem się liczby przyjazdów turystów z wschodniej granicy (wprowadzenie wiz).

W zakresie efektywnego wykorzystania i rozwoju przejść granicznych rozbudowano drogowe przejście graniczne w Krościenku, uruchomiono drogowe przejście graniczne Radoszyce – Palota oraz rozszerzono zakres przejścia granicznego w Korczowej o ruch towarowy.

3.2. Infrastruktura techniczna

W zakresie infrastruktury komunikacyjnej, w wyniku systematycznie wzrastającego natężenia ruchu z jednoczesnym niedostosowaniem nawierzchni dróg do przenoszenia ciężkiego transportu samochodowego nadal problemem jest słaby stan techniczny sieci drogowej województwa. **Dlatego też sukcesywnie prowadzona jest przez zarządców dróg różnej kategorii poprawa parametrów technicznych i stanu technicznego nawierzchni dróg i ulic, budowa drugich jezdni w przypadku występowania dużego natężenia ruchu oraz poprawa stanu technicznego i przebudowa nienormatywnych obiektów mostowych.** W 2003 r. zakończona została modernizacja drogi krajowej nr 9 na odcinku Iskrzynia – Barwinek oraz I etap budowy obwodnicy Stalowej Woli, tzw. „Trasy Podskarpowej”. W 2005 r. planowane jest podjęcie dalszych rekonstrukcji nawierzchni na drogach krajowych nr 4 i nr 9 polegających na podniesieniu nośności do 11,5 t nacisku na oś i dostosowaniu parametrów technicznych do wymaganych standardów. Ponadto przewiduje się, że do końca 2006 r. zakończone zostaną realizowane obwodnice drogowe Pilzna, Głogowa Małopolskiego oraz odcinek Rzeszów – Załęże obwodnicy Rzeszowa. Przygotowywane do realizacji są obwodnice: Ropczyc, Niska, Leżajska, Sokołowa Małopolskiego, Jarosławia, Przeworska oraz modernizacja drogi krajowej nr 4 przez Łańcut. Planuje się ponadto realizację innych obwodnic w ciągach dróg krajowych i wojewódzkich, budowę autostrady A-4 oraz dróg ekspresowych S-19 i S-74, co znacznie zwiększy bezpieczeństwo ruchu drogowego i usprawni istniejący system komunikacyjny. Do 2006 r. planowana jest budowa jednego dwupoziomowego skrzyżowania z linią kolejową nr 91 w Rzeszowie, a także w ramach rozwoju infrastruktury lotniskowej Rzeszów-Jasionka wybudowany zostanie łącznik (jako droga wojewódzka) pomiędzy drogami krajowymi nr 9 i 19.

Do roku 2006 zmodernizowane zostaną odcinki dróg do istniejących i planowanych przejść granicznych, tj. Ożenna – Niżna Polanka, Budomierz – Hruszew oraz Prusie – Hrebenne.

Układ linii kolejowych jest prawidłowy i wystarczający dla obsługi całego obszaru województwa podkarpackiego, jednak utrzymujący się zły stan infrastruktury kolejowej pogarsza jakość oferowanych usług i ich konkurencyjność. **Niemniej jednak w wyniku podejmowanych działań utrzymana została kolejowa komunikacja regionalna na wszystkich czynnych liniach kolejowych.** Ponadto w ramach modernizacji taboru kolejowego zaplanowano do roku 2006 zwiększenie ilości autobusów szynowych (do 6 szt.). **W zakresie komunikacji lotniczej realizowane są zadania w zakresie infrastruktury lotniska**, tj. przede wszystkim wydłużenie pasa startowego o ok. 700 m na lotnisku w Jasionce, co stworzy możliwości techniczne dla dalszego rozwoju lotniczych połączeń międzynarodowych. Ponadto w 2005 r. opracowano *Koncepcję strategii rozwoju Portu Lotniczego Jasionka w Rzeszowie i lotniska w Krośnie.*

W energetyce na terenie województwa rejestrowany jest stały wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną, co powoduje konieczność rozbudowy i modernizacji istniejących systemów energetycznych, ale jednocześnie wymogi ochrony środowiska zmuszają do poszukiwania możliwości pozyskania energii ze źródeł odnawialnych. **Znaczne zasoby gazu ziemnego oraz przebiegające magistralne gazociągi zasilające Polskę w gaz są atutem województwa.** Z tego rozbudowanego systemu gazociągów wysokoprężnych zasilana jest w gaz dobrze rozwinięta wojewódzka rozdzielcza sieć gazowa. W rankingu województwo plasuje się na 2. miejscu w „długości sieci rozdzielczej” i w „ilości podłączeń do budynków mieszkalnych” i 6. miejscu w „liczbie odbiorców” i „zużyciu gazu”.

W gospodarce wodnej na terenie województwa należy zanotować duże dysproporcje. Zasoby wód powierzchniowych są stosunkowo duże, ale z uwagi na znaczne wahania przepływów w ciągu roku, możliwości ich wykorzystania są ograniczone. Brak dostatecznej ilości retencji naturalnej i sztucznej oraz wałów przeciwpowodziowych powoduje również duże niebezpieczeństwo powodziowe. Dodatkowo niebezpieczeństwa to potęguje się na skutek niewłaściwej praktyki w zakresie zagospodarowania terenów dolin rzecznych narażonych na zalanie. Najbardziej zagrożony jest obszar śródkowy i północny województwa (wzdłuż głównych rzek) i przede wszystkim w tym rejonie były realizowane inwestycje przeciwpowodziowe, a na terenie całego województwa w mniejszym stopniu pozostałe inwestycje z zakresu gospodarki wodnej.

Zasoby wód podziemnych województwa są ograniczone, a jednocześnie rozmieszczone nierównomiernie, co jest ściśle związane z budową geologiczną. W południowej części województwa występują duże niedobory wód podziemnych; pobory wody do celów bytowo-gospodarczych są ograniczone. W związku z tym około 55% mieszkańców województwa zaopatrywanych jest w wodę do celów bytowo-gospodarczych z ujęć wód powierzchniowych. System zaopatrzenia w wodę systematycznie się rozwija, a szczególny nacisk kładziony jest na modernizację zakładów uzdatniania wody.

Jakość wody pobierana tymi ujęciami jest zła ze względu na zanieczyszczanie wody nie oczyszczanymi ściekami sanitarnymi na obszarach spływu zasilających te ujęcia. **Systemy gospodarki odpadami na terenie województwa dynamicznie się rozwijają i rozbudowują, obejmując swoim zakresem coraz większą jego część.**

Gospodarka odpadami wymaga rozbudowy o systemy ponadlokalne określone w zatwierdzonym „Planie gospodarki odpadami dla województwa podkarpackiego”.

W telekomunikacji pomimo systematycznego wzrostu ilości standardowych telefonicznych łączy telefonicznych (ilości abonentów), województwo posiada najniższy w kraju wskaźnik gęstości telefonicznej mierzonej liczbą abonentów na 100 mieszkańców. Wskaźnik ten dla województwa podkarpackiego wynosi 22,9 ab/100 mk, a dla Polski 28,9 ab/ 100mk). Nie jest on wynikiem braku możliwości technicznych operatorów, lecz skutkiem wysokiego wskaźnika bezrobocia, niskich dochodów mieszkańców i wysoką ceną usług telekomunikacyjnych. Dostępność do usług telekomunikacyjnych na terenie województwa jest zróżnicowana, zdecydowanie większa w mieście jak na wsi. Najwięcej terenów pozbawionych możliwości korzystania z łączności znajduje się na południowych krańcach Bieszczadów.

Natomiast dynamicznie rozwija się telefonia komórkowa.

3.3. Obszary wiejskie i rolnictwo

W rolnictwie na przestrzeni ostatnich lat nastąpiły zmiany zarówno w strukturze własnościowej, jak też w strukturze użytkowania ziemi. Można było zaobserwować pewne wahania zarówno w poszczególnych latach, jak również w poszczególnych przedziałach powierzchni gospodarstw. Jednakże ogólna liczba gospodarstw rolnych uległa zmniejszeniu. Nastąpił także spadek ogólnej powierzchni gruntów w użytkowaniu gospodarstw rolnych, w tym zmniejszenie powierzchni użytków rolnych.

W strukturze gospodarstw nastąpił wzrost udziału gospodarstw o powierzchni użytków rolnych w przedziale do 5 ha oraz powyżej 10 ha. Znaczny spadek liczby gospodarstw nastąpił w przedziale pomiędzy 5-10 ha. Odnotowano również znaczne zmniejszenie ogólnej powierzchni zasiewów, co znalazło swoje odzwierciedlenie w ograniczeniu powierzchni podstawowych roślin uprawianych na terenie województwa, tj. zbóż, ziemniaków, buraków cukrowych. W produkcji zwierzęcej nastąpił spadek pogłowia bydła, trzody chlewnej i koni. Nastąpił natomiast wzrost pogłowia owiec i drobiu. Te zmiany odnoszące się do produkcji rolnej związane są z koniunkturą i możliwością zbytu poszczególnych produktów rolnych.

W omawianym okresie nastąpił znaczny wzrost zainteresowania wśród rolników produkcją żywności ekologicznej. Kilkaset gospodarstw planuje przestawić swoje gospodarstwa na produkcję ekologiczną.

Zauważa się również zainteresowanie odradzaniem tradycyjnych upraw, przetwórstwa i produkcji. Przykładem może być np. produkcja wina własnych upraw, a także wytwarzanie i promocja tradycyjnych produktów spożywczych.

Niestety, nadal zbyt niski jest poziom konkurencyjności gospodarstw rolnych.

3.4. Ochrona środowiska

Działania na rzecz ochrony środowiska, zwłaszcza przyrody, mają specyficzny charakter. Są długofalowe i ciągłe, a ich efekty widać w długiej perspektywie czasu. Powinny być prowadzone w sposób kompleksowy i obejmować wszystkie sektory gospodarki.

Zagadnienia ochrony środowiska, w tym przyrody w Strategii na lata 2000-2006 i jej aktualizacji były podporządkowane innym obszarom strategicznym (turystyka, obszary wiejskie, infrastruktura). Przyjęte kierunki działań traktowały problemy ochrony środowiska, zwłaszcza przyrody w sposób wybiórczy. Założone kierunki były jednak sukcesywnie realizowane.

Typowe zjawiska współczesnej cywilizacji w postaci gospodarki wolnorynkowej, presji inwestycyjnej na coraz to nowe tereny, wzrostu konsumpcji powodują, że dotychczasowe kierunki działań w sferze ochrony przyrody (podstawowego waloru województwa) stały się niewystarczające.

3.5. Kapitał ludzki

3.5.1. Edukacja

W szkolnictwie ponadpodstawowym dokonały się w ostatnich latach korzystne zmiany strukturalne. Zwiększyła się liczba uczniów w szkołach ogólnokształcących i technicznych, zmalała zaś w szkołach zasadniczych. Proces ten przebiega jednak zbyt wolno w stosunku do stale rosnących wymagań rynku pracy. **W obszarze szkolnictwa zawodowego aktualny pozostaje postulat realizowania działań na rzecz poprawy jakości kształcenia praktycznego, wspieranie międzynarodowej wymiany młodzieży i praktyk europejskich oraz stworzenie regionalnego systemu informacji młodzieżowej.**

Pomimo zaznaczających się w ostatnich dwóch latach korzystnych zmian w strukturze kształcenia ponadpodstawowego, system szkolnictwa zawodowego jest nadal zbyt rozbudowany. Niezadowolająco również rozwinięty jest system kształcenia policealnego, stosunkowo dobrze natomiast rozwinięte jest kształcenie podyplomowe.

Baza materialna szkolnictwa jest zróżnicowana w zależności od lokalizacji. Gorsze warunki nauczania posiadają w szczególności dzieci z niektórych terenów wiejskich.

System edukacji przedszkolnej, mimo potencjalnej dostępności, jest niedostatecznie rozwinięty na obszarach wiejskich, przy czym szereg rodzin wielodzietnych nie jest w stanie z niego korzystać.

Szkolnictwo podstawowe cechuje, w stosunku do lat poprzednich, wyższy poziom kwalifikacji nauczycieli, bazy dydaktycznej i opieki pozaszkolnej – socjalnej.

Szacunkowe dane dotyczące struktury wykształcenia ludności, w tym szczególnie udział osób z wyższym wykształceniem, wskazują, że Podkarpackie nie odbiega od średniej dla kraju. Należy jednak pamiętać o tym, że powyższa struktura wykształcenia, charakterystyczna dla całej Polski, nie odpowiada standardom współczesnych społeczeństw, szczególnie Unii Europejskiej.

W ostatnich kilku latach w regionie zaznaczył się rozwój szkolnictwa wyższego. W 2001 r. utworzony został Uniwersytet Rzeszowski, który powstał z połączenia Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej Filia w Rzeszowie oraz Wydziału Ekonomii Akademii Rolniczej im. Hugona Kołłątaja w Krakowie. W 17 wyższych uczelniach województwa studiuje prawie 70 tysięcy studentów, kształcących się przede wszystkim na wydziałach o profilach humanistyczno-pedagogicznych oraz technicznych, w tym na jedynym w kraju – na wyższej uczelni cywilnej – kierunku pilotażu. Funkcje głównego ośrodka szkolnictwa wyższego w regionie spełnia przede wszystkim Rzeszów. Również i w innych większych miastach regionu funkcjonują samodzielne ośrodki szkolnictwa wyższego lub filie i punkty konsultacyjne. W ostatnich latach zauważa się w województwie rosnącą rolę niepublicznych szkół wyższych, w których wykształcenie zdobywa ponad 15 tys. studentów, tj. 31% ogółu młodzieży studiującej. W latach 1993/94 i 1998/99 nastąpił wzrost liczby studentów o 250%. Dynamika ta odzwierciedla aspiracje i popyt na naukę wśród młodzieży. Zbyt mała jest jednak, w stosunku do potrzeb, liczba nauczycieli akademickich, w tym samodzielnych pracowników naukowych.

Niezależnie jednak od dużego przyrostu liczby studentów oferowana liczba miejsc w szkołach wyższych i baza materialno-dydaktyczna są niewystarczające w stosunku do potrzeb regionu. Szczególnie utrudniony dostęp do uczelni ma przy tym młodzież z małych miast i wsi (wysokie koszty dojazdów i zamieszkiwania w większych miastach).

3.5.2. Kultura

Podkarpacka sieć placówek kultury zapewnia podstawowe zapotrzebowanie społeczne, chociaż wymaga korekty w zakresie bibliotek powiatowych oraz gminnych ośrodków kultury. Dostępność do szeroko pojmowanej kultury nie jest jednakowa na obszarze całego województwa. Nadal utrzymują się i pogłębiają różnice w dostępie do kultury pomiędzy poszczególnymi środowiskami i subregionami. Najliczniejsze są biblioteki i domy kultury, a w dalszej kolejności galerie i muzea.

Ceniony jest w regionie społeczny ruch kulturalny, w tym działalność stowarzyszeń i towarzystw społeczno-kulturalnych. Wszystkie funkcjonujące na terenie województwa podkarpackiego instytucje i placówki kultury prowadzą aktywną działalność artystyczną, oświatową, edukacyjną. Utrzymane są wyłącznie przez samorządy: wojewódzki i lokalne. Szczupłe środki finansowe, jakimi dysponują ograniczają, a czasami uniemożliwiają ich rozwój. Szczególnych nakładów wymaga ochrona zabytków kultury materialnej i dziedzictwa kultury, w tym prace konserwatorsko-renowacyjne.

W ostatnim okresie znacząco poprawiony został stan materialny regionalnych instytucji kultury. Przeprowadzono modernizację teatru, WDK, filharmonii, rozpoczęta została budowa siedziby Muzeum w Przemyślu oraz budowa Regionalnego Centrum Kultur Pogranicza w Krośnie.

Działania te sprzyjają uczestnictwu kulturalnemu i społecznej aktywności, pobudzają aktywność grup społecznych oraz sprzyjają integracji społecznej mieszkańców regionu.

3.6. Współpraca międzynarodowa

Realizację Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2000-2006 w zakresie współpracy międzynarodowej należy ocenić pozytywnie. Określone w Strategii kierunki są zgodne z „Priorytetami współpracy zagranicznej województwa podkarpackiego”, których zapisy stanowiły wytyczne dla prowadzonych konkretnych działań.

Bezpośrednie sąsiedztwo województwa podkarpackiego z Ukrainą stwarza możliwość intensyfikowania rozwoju współpracy z obwodami ukraińskimi. Stworzono ramy współpracy instytucjonalnej poprzez zrealizowane liczne misje gospodarcze i spotkania biznesowe. **W efekcie prowadzonych działań szczególnemu zacieśnieniu uległa współpraca z obwodami: lwowskim, wołyńskim, iwano-frankowskim i odeskim, z którymi podpisano porozumienia o współpracy.** Pozytywnie należy również ocenić działania zmierzające do rozwoju współpracy z obwodem chersońskim, których efektem jest podpisany list intencyjny o współpracy. Wynikiem efektywnie prowadzonej współpracy polsko-ukraińskiej jest utworzony konsulatus honorowy Ukrainy w Rzeszowie. Utrzymywane są stałe kontakty instytucji okołobiznesowych polskich i ukraińskich. Rozwijając te kontakty, zrealizowano liczne przedsięwzięcia, takie jak konferencje gospodarcze, wizyty studyjne, warsztaty i seminaria szkoleniowe. Przedstawiciele województwa aktywnie uczestniczyli w pracach polsko-ukraińskiej komisji międzyrządowej ds. współpracy międzyregionalnej.

W ramach rozwoju kierunków polityki wschodniej województwa, podjęto również współpracę z partnerem rosyjskim, tj. z Obwodem Saratowskim, z którym podpisano porozumienie o współpracy, oraz z partnerem gruzińskim, tj. Regionem Kachetia. Realizowane są z tymi regionami inicjatywy i przedsięwzięcia mające na celu dalszy rozwój kontaktów gospodarczych: misje gospodarcze i spotkania władz oraz przedstawicieli przedsiębiorstw i instytucji otoczenia biznesu.

Drugim kierunkiem priorytetowym dla województwa podkarpackiego ze względu na bezpośrednie sąsiedztwo jest współpraca ze Słowacją. Formalno-prawną podstawę tej współpracy stanowią porozumienia zawarte z krajami: koszyckim i preszowskim. Szczególnie wysoko należy ocenić inicjatywę, będącą efektem dobrej współpracy oraz zmierzającą do jej dalszej intensyfikacji: utworzenie konsulatus honorowego Republiki Słowackiej w Rzeszowie. Przedstawiciele województwa uczestniczą ponadto w pracach polsko-słowackiej komisji międzyrządowej oraz jej grupach roboczych. W ramach działań na rzecz rozwoju współpracy z partnerem słowackim z sukcesem zrealizowano liczne misje gospodarcze, spotkania biznesowe, konferencje, warsztaty i szkolenia.

Jeśli chodzi o pozostałe kierunki współpracy wytyczone w strategii, pozytywnie należy ocenić działania zmierzające do zacieśnienia współpracy z Republiką Federalną Niemiec. Liczne spotkania przedsiębiorców, misje gospodarcze i prezentacje gospodarcze w regionie i w Niemczech pozwalają na szczególnie pozytywną ocenę realizacji współpracy międzynarodowej z krajami związkowymi: Nadrenia-Palatynat i Północna Nadrenia-Westfalia.

Rozwinięto również dobre stosunki z Austrią w ramach współpracy z Krajem Związkowym Styria, z którym została podpisana deklaracja współpracy. Współpraca z tym regionem umożliwiła podjęcie działań na rzecz współpracy gospodarczej gmin z terenu województwa oraz organizacji szkoleń, seminariów i wizyt studyjnych sektora turystycznego.

W zakresie pozostałych kierunków współpracy, należy wspomnieć o podpisanych porozumieniach z regionem Zlińskim (Czechy) oraz z regionami włoskimi: Molise oraz Friuli-Venezia-Giulia. Rozwijają się również współpraca z portugalskim Regionem Centrum, z którym podpisano list intencyjny o współpracy.

3.7. Ochrona zdrowia

W latach 2000 i 2001 zostały opracowane *Regionalne Programy Restrukturyzacji w Ochronie Zdrowia w Województwie Podkarpackim*. Programy, które obejmowały jednostki ochrony zdrowia z terenu całego województwa akceptowane były przez jednostki samorządu terytorialnego, pełniące funkcje organów założycielskich zakładów opieki zdrowotnej. Pozwoliło to na racjonalne wykorzystanie zaplanowanych w budżecie państwa środków na ten cel. Priorytetowe obszary działania, których dotyczyły programy to przede wszystkim: kardiologia, onkologia, ratownictwo medyczne, opieka długoterminowa, psychiatria, dializoterapia, oddziały o charakterze ponadlokalnym, jak również podstawowa opieka zdrowotna. W 2003 r. został opracowany *Program Działań Osłonowych i Restrukturyzacji w Ochronie Zdrowia w Województwie Podkarpackim*, który dotyczył przede wszystkim restrukturyzacji zatrudnienia w jednostkach ochrony zdrowia.

W ramach *Narodowego Programu Profilaktyki i Leczenia Chorób Układu Sercowo - Naczyniowego POLKARD 2003-2005 Szpital Wojewódzki nr 2 w Rzeszowie podjął budowę oddziału kardiologicznego*. Funkcjonowanie oddziału pozwoli na zwiększenie bezpieczeństwa zdrowotnego ludności, gdyż pacjenci nie będą kierowani poza województwo do innych ośrodków.

W celu zapewnienia wysokiej jakości usług zdrowotnych w dziedzinie onkologii, w ramach rozwoju Podkarpackiego Ośrodka Onkologicznego w Wojewódzkim Szpitalu Specjalistycznym w Rzeszowie został oddany do użytku akcelerator służący do radioterapii onkologicznej. Wyposażenie w nowoczesny sprzęt i aparaturę medyczną pozwoli na zwiększenie dostępności i poprawę jakości świadczonych usług.

Jak wynika z analizy zachorowalności i chorobowości szpitalnej, jak również umieralności, na terenie województwa podkarpackiego należy rozszerzyć działania zmierzające do zmniejszenia zachorowalności na choroby układu krążenia i nowotwory złośliwe, a poprzez rozwój podstawowej i specjalistycznej opieki zdrowotnej oraz ratownictwa medycznego wpłynąć na zmniejszenie zewnętrznych przyczyn zachorowań i zgonów.

Aby kontynuować uruchomienie Regionalnego Ośrodka Rehabilitacyjno-Edukacyjnego dla Dzieci i Młodzieży – dającego możliwość kompleksowej działalności w zakresie rehabilitacji dzieci i młodzieży samorząd województwa zaproponował, iż może przejąć go wraz z nieruchomością jako darowiznę. Takie rozwiązanie pozwoliłoby kontynuować i zakończyć rozpoczętą inwestycję.

3.8. Zabezpieczenie społeczne

Ogólny stan jednostek, które organizują pomoc społeczną w formie decyzji administracyjnych odpowiada liczbie gmin i powiatów naszego województwa.

Stan tych jednostek jest wystarczający i nie uległ zmianie. W placówkach tych prowadzone były i są prace ulepszające współpracę klientów pomocy społecznej oraz dostosowanie ich do odpowiednich standardów.

Natomiast ogólny stan placówek instytucjonalnych pomocy społecznej jest nadal niezadowolający i nie zaspokaja w pełni potrzeb. Wzrosła liczba Środowiskowych Domów Samopomocy (ŚDS) z 28 do 35 /w 2004 r. powstało 7/. Wzrosła również liczba Warsztatów Terapii Zajęciowej (WTZ) – obecnie jest ich 31 /stan na koniec 31.12.2004 r./ Od 2003 r. powstało 7 WTZ-ów.

Nie zmieniła się liczba: placówek opiekuńczo wychowawczych, placówek wsparcia dziennego, ośrodków adopcyjno-opiekuńczych.

Pomimo potrzeb w zakresie Domów Pomocy Społecznej (DPS) dla osób przewlekle psychicznie chorych, nie zmieniła się ich liczba, gdyż na wskutek zmian legislacyjnych zmniejszyła się liczba wydawanych decyzji na umieszczenie w DPS-ie. Były i są prowadzone prace modernizacyjne i rozbudowujące, tak aby dostosować DPS-y do odpowiednich standardów, co spowoduje w niektórych z nich zwiększenie liczby miejsc.

Województwo podkarpackie, przy udziale środków PFRON, wspiera tworzenie Zakładów Aktywności Zawodowej (ZAZ). Pierwszy ZAZ powstał w Rymanowie Zdroju w 2003 r. Drugi powstanie w roku 2005

w powiecie leżajskim. Zakłady Aktywności Zawodowej tworzy się celem zatrudniania osób niepełnosprawnych o znacznym i umiarkowanym stopniu niepełnosprawności, jak również w celu przygotowania ich do życia w otwartym środowisku poprzez rehabilitację zawodową i społeczną. Pogarszająca się sytuacja społeczno-gospodarcza województwa zwiększa zjawisko bezdomności oraz wzrost zagrożenia patologią dzieci i młodzieży, co stwarza konieczność realizowania programów, które nakierowane są na zapobieganie i ograniczanie powyższych zjawisk. **Wojewódzkie programy realizowane są przede wszystkim przy współpracy z organizacjami pozarządowymi**, które działają na rzecz grup wykluczonych społecznie.

3.9. Przedakcesyjne programy pomocowe

Programy o charakterze regionalnym, które były lub są realizowane ze środków przeznaczonych na wsparcie w okresie przedakcesyjnym w ostatnich latach na obszarze Podkarpacia, można przedstawić w następującym ujęciu tabelarycznym:

Tabela 47.

Lp.	Program	Okres realizacji	Dotacja (w mln EUR)
1.	PHARE 2000 SSG	2002-2004	22,97
2.	PHARE 2001 SSG	2003-2005	19,42
3.	PHARE 2002 SSG	2003-2005	8,54
4.	PHARE 2003 SSG	2004-2006	13,49
5.	PHARE CBC Polska - Słowacja	2000-2006	4,89
6.	PHARE „Zintegrowana granica wschodnia”	2000-2006	10,00
7.	PHARE Odbudowa	2002-2004	3,84
8.	Program Aktywizacji Obszarów Wiejskich Banku Światowego	2000-2005	13,00
9.	ISPA	2003-2008	59,16
10.	SAPARD*	2002-2006	76,65
11.	Środki pozyskane przez jednostki rządowej administracji zespolonej**	2001-2006	3,53
RAZEM			235,49

* Dane szacunkowe obejmujące wartość zawartych umów dla poszczególnych działań realizowanych w województwie podkarpackim – liczone po kursie: 1 euro = 4,1508 zł.

**Środki liczone po średnim kursie 1 euro = 4,1075 zł.

Samorząd województwa podkarpackiego był szczególnie zaangażowany we wdrażanie Programu Phare Spójność Społeczna i Gospodarcza.

Efekty rzeczowe przedakcesyjnych programów pomocowych to:

- budowa i modernizacja ok. 727 km dróg,
- przebudowa 7 obiektów mostowych o łącznej długości 0,55 km,
- budowa ok. 2511 km kanalizacji deszczowej i sanitarnej wraz z przepompowniami,
- budowa i modernizacja 40 oczyszczalni ścieków,
- budowa 2 stacji uzdatniania wody,
- budowa lub modernizacja 6 wysypisk śmieci,
- budowa ok. 432 km sieci wodociągowej,
- udrożnienie i uregulowanie koryt rzek, potoków i rowów na łącznej długości blisko 12 km,
- remont ponad 240 obiektów szkolnych,
- 820 umów na dotacje inwestycyjne dla MŚP,
- 340 umów współfinansujących projekty doradcze dla MŚP,
- szkolenia, poradnictwo zawodowe, doradztwo indywidualne oraz poradnictwo dla instytucji zaangażowanych w tworzenie paktów na rzecz zatrudnienia, z których skorzystało ok. 40 tys. osób.

Pełne określenie w chwili obecnej stopnia wykorzystania przyznanych środków w ramach ww. programów jest utrudnione ze względu na niezakończenie części i dynamikę jeszcze realizowanych kontraktów i przepływów finansowych. W ramach programów, których wdrażanie koordynuje Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, można to zrobić jedynie w odniesieniu do programów, których realizacja techniczna i finansowa została już zakończona. Odnosi się to do Programu Phare 2000 SSG oraz Programu Phare 2001 Odbudowa, gdzie poziom wykorzystania środków, w zależności od poszczególnych komponentów oscyluje w granicach 90-95%.

3.10. Fundusze Strukturalne i Fundusz Spójności

Prognozowaną po drugim roku wdrażania kwotę środków, którą może pozyskać województwo podkarpackie w ramach programów operacyjnych funduszy strukturalnych, Funduszu Spójności, Funduszu Schengen oraz Inicjatyw Wspólnotowych przedstawia poniższa tabela. Prognozę tę sporządzono na podstawie:

- wydzielonych limitów dla województwa w niektórych programach,
- zaakceptowanych dotychczas wniosków podmiotów z terenu województwa.

Tabela 48.

Lp.	Nazwa Programu	Środki, które mogą trafić do woj. podkarpackiego na podst. zregionalizowanych alokacji lub projektów już zatwierdzonych do dofinansowania (w zł)	
		Stan na I kwartał 2005r.	Stan na koniec 2005r.
1.	Zintegrowany Program Operacyjny Rozwoju Regionalnego	786 098 838	759 342 278*
2.	SPO - <i>Rozwój Zasobów Ludzkich</i>	26 612 535	70 536 263
3.	SPO - <i>Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw</i>	37 290 195	157 531 390
4.	SPO - <i>Transport</i>	42 873 750	43 078 407
5.	SPO - <i>Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich</i>	174 617 728	213 964 370**
6.	SPO - <i>Rybołówstwo i przetwórstwo ryb</i>	-	229 200
7.	Inicjatywa Wspólnotowa - <i>INTERREG</i>	1 932 903	31 678 639***
8.	Inicjatywa Wspólnotowa - <i>EQUAL</i>	34 458 024	34 458 024
9.	Fundusz Spójności	57 690 000	206 778 570
10.	Funduszu Schengen	11 250 000	13 725 000
RAZEM		1 172 823 973	1 531 322 141

*Zmniejszenie się alokacji wynika z zastosowania odmiennych kursów kwartalnych – w przypadku IV kwartału 2005r. był to kurs 3,9009.

**„Koperta regionalna” oraz projekty zatwierdzone do dofinansowania.

***Wartość projektów, którym przyznano dofinansowania oraz alokacja z tzw. wniosków parasolowych tj. projektów realizowanych poprzez wsparcie mniejszych przedsięwzięć wybranych w drodze konkursu oraz pomocy technicznej.

Powyższa prognoza będzie ulegać istotnym zmianom w zależności od postępów we wdrażaniu omawianych programów oraz dalszej aktywności podmiotów z terenu Podkarpacia.

Dokonanie pierwszej oceny rzeczywistego wykorzystania środków funduszy strukturalnych i Funduszu Spójności, ze względu na obowiązujące zasady ich rozliczania i płatności, będzie możliwe nie wcześniej niż po 2-3 latach od rozpoczęcia wdrażania poszczególnych programów.

Zarząd Województwa Podkarpackiego uczestniczy we wdrażaniu dwóch z wymienionych powyżej programów tj. *Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego* oraz *Sektorowego Programu Operacyjnego Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich*.

4. Bilans strategiczny – analiza SWOT

4.1. Silne i słabe strony województwa

Potencjał rozwojowy województwa podkarpackiego rozumiany jako baza społeczno-gospodarczego rozwoju regionu określony został przez Zespół Programujący złożony z osób reprezentujących różnorodne środowiska opiniotwórcze województwa podkarpackiego.

Efekty jego pracy analizowane były również przez sektorowe grupy robocze, powołane odrębnie dla każdego z zasadniczych obszarów strategicznych.

Jednym z najważniejszych potencjałów rozwojowych województwa podkarpackiego jest **potencjał kadr zarządzających i technicznych** zwłaszcza w przemyśle lotniczym, chemicznym, elektro-maszynowym, a także drzewnym oraz wieloletnie tradycje tych gałęzi gospodarki w regionie.

Podstawowe znaczenie szczególnie dla rozwoju turystyki, a także agroturystyki mają **walory środowiskowe**, czyste środowisko naturalne, przyrodnicze bogactwo regionu, rozwinięte lecznictwo uzdrowiskowe, dziedzictwo kulturowe.

Ponadto z punktu widzenia potencjału infrastrukturalnego należy zwrócić uwagę na **przebiegające przez województwo główne korytarze transportowe sieci TINA**.

Ważne znaczenie ma lotnisko regionalne w Jasionce, które dostosowane jest do potrzeb wielofunkcyjnego międzynarodowego transportu lotniczego.

Potencjał rozwojowy regionu wzbogacony jest ponadto o **zasoby surowcowe**, jak gaz ziemny, drewno, surowce budowlane, a także wody geotermalne.

Szczególnie istotne znaczenie dla rozwoju regionu ma **potencjał rzeszowskiego ośrodka akademickiego** oraz szkół wyższych państwowych i niepaństwowych funkcjonujących w regionie.

Zakładane wykorzystanie potencjałów rozwojowych może być ograniczone przez istniejące w województwie bariery strukturalne.

Mimo dotychczasowej realizacji strategii i stopniowej poprawy wizerunku regionu, zdecydowana eliminacja barier rozwojowych jest bardzo trudna.

Istotną przeszkodą w rozwoju gospodarczym jest niski poziom dochodów ludności i rozwoju gospodarczego regionu na tle kraju, zły stan infrastruktury technicznej, zwłaszcza na obszarach wiejskich, a także niski poziom rozwoju infrastruktury teleinformatycznej. Słaba jest jakość dróg krajowych, wojewódzkich, gminnych oraz niedostateczna infrastruktura komunikacyjna (brak obwodnic miast, dróg szybkiego ruchu, autostrady).

Nadal zbyt niska jest konkurencyjność gospodarki w porównaniu do najwyżej rozwiniętych regionów w kraju, co wynika między innymi z niedostatecznej współpracy nauki z gospodarką w regionie oraz niskich nakładów na B+R.

Istotną barierą w rozwoju nowoczesnego rolnictwa jest **nadmierne rozdrobnione i niskotowarowe gospodarstwa rolne**, często o nieuporządkowanym stanie prawnym.

Ponadto z uwagi na wciąż niski standard bazy turystycznej nie w pełni mogą być wykorzystane walory przyrodnicze i krajobrazowe regionu.

Analiza SWOT dla województwa podkarpackiego

SILNE I SŁABE STRONY WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Silne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> - Przebieg przez województwo głównych korytarzy transportowych sieci TINA. - Korzystne przygraniczne położenie województwa podkarpackiego. - Rozwinięte funkcje gospodarcze i edukacyjne Rzeszowa oraz potencjał innych ośrodków wzrostu gospodarczego regionu. - Aktywność rzeszowskiego ośrodka akademickiego oraz szkół wyższych państwowych i niepaństwowych. - Konkurencja szkolnictwa publicznego i prywatnego na rynku edukacyjnym. - Dobrze rozwinięty przemysł lotniczy, działający w oparciu o high-tech. - Potencjał kadr zarządzających i technicznych w przemyśle lotniczym, chemicznym elektromaszynowym i drzewnym oraz wieloletnie tradycje tych gałęzi gospodarki. - Rozwinięte przetwórstwo rolno-spożywcze. - Linia kolejowa (LHS) umożliwiająca rozwijanie współpracy gospodarczej między Polską i Ukrainą. - Międzynarodowe lotnisko w Jasionce oraz sieć lotnisk lokalnych. - Funkcjonowanie dwóch specjalnych stref ekonomicznych. - Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze. - Stosunkowo wysoki stan czystości środowiska i różnorodność obszarów prawnie chronionych. - Duże zasoby wód mineralnych i geotermalnych. - Zasoby surowcowe: gaz ziemny, drewno, surowce budowlane. - Sieć lecznictwa uzdrowiskowego. - Różnorodna oferta działalności kulturalnej. - Aktywność organizacji pozarządowych i wolontariatu. - Korzystna struktura wiekowa zasobów ludzkich. - Dodatni przyrost naturalny. 	<ul style="list-style-type: none"> - Brak przygotowanych terenów inwestycyjnych - Wysokie bezrobocie i znikoma ilość atrakcyjnych ofert pracy. - Odływ młodych osób do innych regionów. - Słaba dostępność komunikacyjna, wynikająca z niedostatecznej i niskiej jakości sieci komunikacyjnej drogowej i kolejowej (brak obwodnic miast, dróg szybkiego ruchu, autostrady). - Niewystarczająca liczba przejść granicznych oraz słabo rozwinięta infrastruktura w ich otoczeniu. - Niski poziom transgranicznej współpracy gospodarczej. - Niski poziom rozwoju infrastruktury teleinformatycznej, a zwłaszcza szerokopasmowego dostępu do internetu. - Wymagający rozbudowy i modernizacji stan infrastruktury ochrony środowiska, infrastruktury komunalnej i energetycznej. - Niski stopień zabezpieczenia przed kataklizmami naturalnymi i innymi zagrożeniami. - Występowanie zdegradowanych i niezagospodarowanych terenów poprzemysłowych i powojсковych. - Występowanie zdegradowanych terenów miejskich. - Słaba baza infrastrukturalna i ekonomiczna obszarów wiejskich, nieefektywne, rozdrobnione rolnictwo. - Niski stopień samoorganizacji rolników oraz słaba kooperacja pomiędzy rolnikami, producentami rolnymi a rynkami zbytu. - Niedostateczny system kształcenia i doskonalenia rolników. - Słaby sektor MŚP. - Niski poziom współpracy nauki z gospodarką oraz niski poziom nakładów na innowacje. - Mało efektywna promocja regionu. - Kierunki edukacji niedostosowane do potrzeb rynkowych. - Wymagająca poprawy baza edukacyjna i kulturowa. - Niski standard infrastruktury turystycznej i sportowej.

SZANSE I ZAGROŻENIA WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> - Rozwój międzyregionalnej współpracy gospodarczej oraz międzynarodowego ruchu turystycznego. - Budowa gospodarki opartej na wiedzy i społeczeństwa informacyjnego. - Rozwój globalnych powiązań kooperacyjnych przemysłu lotniczego. - Wzrost zainteresowania inwestorów zewnętrznymi regionem. - Wzrost popytu na produkty ekologiczne oraz tradycyjne produkty żywnościowe wysokiej jakości wśród konsumentów krajowych i zagranicznych. - Wzrost zainteresowania produktem turystycznym i dziedzictwem kulturowym regionu. - Wzrost możliwości pozyskiwania zewnętrznych środków finansowych. 	<ul style="list-style-type: none"> - Niska atrakcyjność i konkurencyjność województwa. - Spadek konkurencyjności gospodarczej i atrakcyjności inwestycyjnej regionu. - Niski poziom dochodów ludności i rozwoju gospodarczego regionu na tle kraju. - Zły stan infrastruktury ochrony zdrowia i pomocy społecznej oraz ograniczona dostępność do specjalistycznych usług medycznych. - Marginalizacja regionu związana z delokalizacją centralnych instytucji i przedsiębiorstw poza obszar województwa. - Opóźnienie programu budowy autostrad i dróg szybkiego ruchu na obszarze województwa oraz procesu poprawy komunikacji drogowej i kolejowej. - Powstawanie konkurencyjnych europejskich szlaków komunikacyjnych. - Brak systemowych rozwiązań dotyczących rewitalizacji zdegradowanych terenów miejskich, przemysłowych i powojсковych. - Bariery świadomościowe utrudniające akceptację inwestycji zagranicznych. - Niski popyt na badania i innowacje. - Atrakcyjne oferty pracy za granicą dla wykształconych kadr regionu (szczególnie medycznych). - Zmiana korzystnych tendencji demograficznych w województwie. - Awarie przemysłowe i degradacja środowiska spowodowana znacznym wzrostem ilości odpadów komunalnych i osadów ściekowych oraz przestarzałymi technologiami przemysłowymi.

CZĘŚĆ II. CELE STRATEGICZNE, PRIORYTETY, KIERUNKI DZIAŁAŃ I PRZEDSIĘWZIĘCIA

1. Modelowe przesłanki budowy strategii - misja strategii

1.1. Modelowe przesłanki budowy strategii regionu podkarpackiego

W pracach nad budową strategii zakładamy, iż województwo podkarpackie nie jest odizolowaną strukturą społeczno-gospodarczą, kulturową i przestrzenną, ale funkcjonuje w bardziej złożonej strukturze krajowej, europejskiej i światowej oraz odznacza się swoistym wewnętrznym zróżnicowaniem. **W konsekwencji złożonego historycznego procesu wzrostu, wykształciły się na jego obszarze indywidualne cechy bazy ekonomicznej oraz określona struktura przestrzenna, która ma odmienny układ nie tylko w stosunku do otaczających go województw, ale także w stosunku do krajowych struktur regionalnych.**

W modelu określono miejsce województwa podkarpackiego w otoczeniu: światowym, europejskim, krajowym, ponadregionalnym; przedstawiono jego wewnętrzną strukturę przestrzenną (subregiony, układy ponadlokalne, lokalne), jednostki strukturalne układu lokalnego (wiodące, komplementarne, o funkcjach standardowych, obsługi ludności, instytucji, rolnictwa); oraz określono wzajemne relacje występujące między nimi. Model określa mechanizm wzajemnych powiązań otoczenia regionalnego oraz jego elementów strukturalnych i nawiązuje do całościowych ujęć koncepcji diagnozowania procesu kształtowania, wytyczenia celów i działań strategicznych oraz monitorowania przemian struktur regionalnych.

Zakładamy, że podstawowym warunkiem budowania strategii rozwoju województwa podkarpackiego jest konieczność precyzyjniejszego poznania:

- dotychczasowego procesu kształtowania się różnej skali otoczenia (od skali światowej i europejskiej do skali krajowej i ponadregionalnej);
- jego powiązań pasywnych i aktywnych między wyróżnionymi kategoriami otoczenia;
- określenie złożoności struktury wewnątrzregionalnej (elementy struktury przestrzennej regionu, jednostki strukturalne układu lokalnego) oraz nasilenia stopnia wzajemnych relacji występujących między nimi;
- ich ocena;
- przewidywane tendencje przemian;
- przyjęcie określonych celów i związanych z nimi kierunków przemian;
- przyjęcie koncepcji strategicznych i ich realizacji w obecnych i przewidywaniach zmianach uwarunkowań.

Przyjmujemy, iż w nowej sytuacji gospodarki globalnej i europejskiej poszczególne układy regionalne muszą dbać o stworzenie odpowiednich warunków dla napływu nowych czynników wzrostu zarówno z otoczenia krajowego, europejskiego, jak i światowego oraz stwarzać możliwości rozwoju zasobów i podnoszenia konkurencyjności uwarunkowań wewnętrznych danego układu regionalnego, a także układu subregionalnego, ponadlokalnego i lokalnego.

Wstępnie zakładamy, iż procesy gospodarcze, społeczne i kulturowe kształtują się w określonej skali układów przestrzennych (światowym, kontynentalnych, krajowych, ponadregionalnych, regionalnych, subregionalnych, lokalnych). Nawiązują one do reguł makro i mikroekonomicznego rozwoju, które w różnej skali układów przestrzennych, a także w określonym miejscu przestrzeni geograficznej (przyrodniczej, społeczno-gospodarczej, kulturowej), znajdują często odmiennie warunki dla kształtowania procesów wzrostu i aktywizacji ekonomicznej. Podobnie w wyniku zróżnicowań regionalnych Polski, odmiennymi procesami społeczno-gospodarczymi i kulturowymi oraz poziomem ekonomicznego rozwoju i konkurencyjności charakteryzują się poszczególne krajowe układy regionalne.

W świetle zarysowanego modelu należy przyjąć, iż o konkurencyjności i tempie przemian poszczególnych kategorii układu regionalnego województwa decydują w znacznym stopniu występujące na jego terenie jednostki elementarne. W zależności od potencjału produkcyjno-usługowego i jego jakości, poziomu rozwoju infrastruktury, nowoczesności elementów otoczenia

biznesowego, zasobów intelektualnych oraz roli w zarządzaniu gospodarczym, w znacznym stopniu zależy poziom konkurencyjności danego układu przestrzennego.

W procesie kształtowania się - pod wpływem określonych czynników (pobudzających lub hamujących) - zarówno różnej skali układy przestrzenne, jak i ich elementy strukturalne oraz relacje występujące między nimi mogą charakteryzować się różnymi tendencjami przemian. Przejawiają się one w postępującym wzroście potencjału gospodarczego, nasilaniu relacji zarówno aktywnych, jak i pasywnych, ich stagnacji, jak i recesji, czy w ich zaniku. W strukturze jednostek elementarnych mogą także pojawiać się zarówno nowe elementy, jak i nowe relacje, które przejmować będą funkcje dynamizujące dane układy przestrzenne.

Przedstawiony model wskazuje, że dla wyznaczania racjonalnych celów rozwojowych, w pracach diagnostycznych i przyjmowanych koncepcjach strategicznego rozwoju musimy uwzględniać nie tylko współczesne bardzo różnorodne sprzężenia aktywne i pasywne, ich stopień nasilenia, ale także przewidywaną zmianę uwarunkowań i związanych z nimi konsekwencji.

Wydaje się, że pogłębione w tej konwencji studia regionalne dostarczające precyzyjniejszych informacji o funkcjonowaniu wyróżnionych kategorii układów przestrzennych i jednostek elementarnych, umożliwiają ocenę dotychczasowego procesu ich kształtowania oraz stanowią właściwe przesłanki do kreowania określonych działań strategicznych, celem zintensyfikowania rozwoju różnej skali układów przestrzennych oraz ich elementów strukturalnych.

W świetle modelu jako naturalną rzecz należy traktować różnorodne **wewnętrzne i zewnętrzne konflikty**, które należy przewidzieć w procesie budowy strategii rozwoju regionalnego. Mogą one zachodzić między: układami regionalnymi w strukturze krajowej, układami krajowymi czy międzynarodowymi, a także między elementami strukturalnymi regionu i jednostkami elementarnymi układów lokalnych. Konflikty te należy traktować jako ważną przesłankę do prowadzenia negocjacji na odpowiadających im szczeblach władzy.

1.2. Misja strategii

Wstępnie przyjmujemy, że **misja strategii** powinna się przejawiać w doskonaleniu podejmowanych działań prowadzących do systematycznego i konsekwentnego **podnoszenia konkurencyjności regionu Podkarpacia**, tj. przedsiębiorstw, instytucji, układów przestrzennych – powiatów, gmin, podnoszenia aspiracji społeczeństwa i poziomu wykształcenia w strukturze krajowej, europejskiej i światowej, w drodze przyspieszania procesu rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego poprzez **skracanie dystansu cywilizacyjnego**, dążąc do kształtowania **społeczeństwa informacyjnego**, w drodze zmian jego struktur wewnętrznych, poprzez podnoszenie jego atrakcyjności dla napływu czynników wzrostu, racjonalne wykorzystanie środków zewnętrznych i aktywizacji środków wewnętrznych, przy dążeniu do zapewnienia wyższego poziomu spójności gospodarczej, społecznej, kulturowej oraz spójności przestrzennej z układami międzyregionalnymi, krajowymi, europejskimi i światowymi, a także spójności wewnątrzregionalnej.

Cel główny strategii:

Podniesienie krajowej i międzynarodowej konkurencyjności gospodarki regionu poprzez wzrost jej innowacyjności, a tym samym efektywności, która stworzy warunki do zwiększenia zatrudnienia oraz wzrostu dochodów i poziomu życia ludności.

Przyjmujemy, że droga realizacji celu wiedzie poprzez:

- utrzymanie gospodarki regionu na ścieżce dynamicznego wzrostu gospodarczego,
- podnoszenie konkurencyjności przedsiębiorstw, podmiotów gospodarczych, instytucji,
- rozwój rynku pracy,
- nasilanie powiązań gospodarczych, społecznych i kulturowych przestrzeni wewnątrzregionalnej z różnymi kategoriami otoczenia (światowe, europejskie, krajowe, ponadregionalne).

Umożliwi to podniesienie międzynarodowej i krajowej konkurencyjności gospodarki regionu poprzez:

- wzrost jej innowacyjności, a tym samym efektywności, która tworzyć będzie warunki do zwiększenia zatrudnienia,
- wzrost dochodów gospodarstw domowych i poziomu życia ludności.

Prowadzić to będzie do poprawy jakości życia społeczności regionu podkarpackiego poprzez:

- stopniowe zwiększanie zasobów finansowych, kapitałowych i intelektualnych społeczeństwa,

- rozwijanie powiązań z otoczeniem regionalnym,
- intensyfikowanie wykorzystania wewnętrznych zasobów oraz wykreowanych nowych zasobów potencjalnych,
- ograniczanie zarysowującej się tendencji marginalizacji regionu w przestrzeni europejskiej.

Zakładamy, że realizacja ww. kierunków zapewni wdrażanie zasad równoważonego rozwoju.

2. Efektywne uwarunkowania strategii – wizja rozwoju

Nowa strategia rozwoju województwa podkarpackiego do roku 2020 uwzględnia w możliwie najszerszym zakresie **regionalne uwarunkowania rozwoju**, które oddziałują w zasadniczy sposób na zidentyfikowane metodą społeczną cele strategiczne, priorytety i kierunki działań.

Wśród uwarunkowań **zewnętrznych** dla SRWP do najważniejszych zaliczyć należy:

- Integrację Polski z Unią Europejską i wynikające stąd możliwości pozyskania, jeszcze większych niż dotychczas, środków finansowych na współfinansowanie zadań realizujących cele SRWP. To uwarunkowanie stwarza szanse dla SRWP pod warunkiem dostosowania się do priorytetów UE.
- Zarysowujące się tendencje zmian, w następnych okresach programowania, w zakresie polityki spójności, zwłaszcza w zakresie zagospodarowania infrastrukturalnego i rozwoju gospodarczego.
- Duże zmiany w zakresie polityki innowacyjno-przemysłowej UE wynikające z konieczności realizacji odnowionej Strategii Lizbońskiej i Goeteborskiej UE. Intensywniejsze kontynuowanie odnowionej Strategii Lizbońskiej spowoduje wprowadzenie do polityki spójności UE nowego celu drugiego. tej polityki, którym będzie podnoszenie konkurencyjności regionów na bazie innowacyjności oraz wzrost zatrudnienia w sektorach innowacyjnych. Wprowadzenie tego celu polityki spójności oznacza jej zmianę polegającą na preferowaniu działań podnoszących konkurencyjność i jej głównego źródła tj. innowacyjności regionów, zamiast - jak dotychczas - ich restrukturyzacji.
- W polityce spójności zakłada się wprowadzenie trzeciego nowego celu tej polityki dotyczącego współpracy transgranicznej. Polityka ta zostanie poparta nowym Instrumentem Sąsiedztwa oraz Europejską Strategią Sąsiedztwa. Dla województwa podkarpackiego, które jest regionem przygranicznym UE to kolejna szansa rozwoju gospodarczego i społecznego.

Kierunki zmian we Wspólnej Polityce Rolnej zmierzające do stopniowej redukcji dopłat bezpośrednich i oddzielenia ich od produkcji spowodują, iż struktura i poziom produkcji będą w znacznym stopniu uzależnione od sygnałów płynących z rynku. Z jednej strony utrudni to rolnikom prowadzenie procesów restrukturyzacji gospodarstw, z drugiej natomiast przyczyni się do zrównania warunków konkurencji w rolnictwie Unii Europejskiej, co z uwagi na konkurencyjność cenową połączoną z wysokimi walorami produktów żywnościowych może okazać się korzystne dla naszego rolnictwa.

Korzystne dla Polski będzie również stopniowe przesuwanie środków finansowych (zaoszczędzonych na bezpośrednich dopłatach do rolnictwa) na zintegrowany rozwój obszarów wiejskich.

Z uwagi na proces dalszego rozszerzania się UE o kolejne kraje, część polskich regionów na skutek tzw. efektu statystycznego zbliży się do średniej UE pod względem PKB na 1 mieszkańca i może zostać wykluczona z pomocy strukturalnej. Przy czym nie dotyczy to regionu podkarpackiego, z uwagi na jego niską pozycję w rankingu PKB/1 mieszkańca.

Możliwość absorpcji środków unijnych przez polskie regiony może ograniczyć presja tzw. płatników netto do utrzymania wielkości budżetu UE na poziomie 1% PKB. W warunkach zwiększenia się liczby krajów członkowskich UE spowodować może obniżenie wielkości funduszy strukturalnych i skali transferów dla regionów i firm.

Do najważniejszych **wewnętrznych** uwarunkowań rozwoju dla strategii rozwoju województwa podkarpackiego zaliczyć należy :

- Wysoką jakość środowiska naturalnego regionu, stwarzającą możliwości rozwoju turystyki i rekreacji;
- Potencjał demograficzny regionu charakteryzujący się wysokim na tle kraju: przyrostem naturalnym, udziałem ludności w wieku produkcyjnym i przedprodukcyjnym, który nadaje regionowi dynamiczny charakter ;
- Korzystne położenie geograficzne i polityczno-gospodarcze na granicy wschodniej UE oraz na ważnym szlaku komunikacyjnym i handlowym na linii zachód – wschód;
- Znaczne doświadczenie samorządów i podmiotów gospodarczych związane z pozyskiwaniem środków z funduszy strukturalnych UE, które może przynosić coraz większe korzyści dla regionu w warunkach integracji europejskiej;
- Funkcjonowanie dwóch SSE oraz wielu podstref, w których prowadzą działalność gospodarczą duże firmy zagraniczne i krajowe o wysokim poziomie konkurencyjności ;
- Znaczny potencjał i kultura techniczna w sektorze lotniczym i maszynowym, stwarzający możliwości rozwinięcia regionalnej specjalizacji przemysłowej.

Przeprowadzone analizy wewnętrznych, a zwłaszcza zewnętrznych uwarunkowań determinujących Strategię rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020

jednoznacznie wskazują na konieczność budowy nowej SRWP dostosowanej do nowych uwarunkowań, wynikających głównie z integracji europejskiej i zmian w priorytetach jej rozwoju.

Nowa strategia na lata 2007-2020 winna przejąć dorobek poprzedniej strategii, lecz równocześnie dokonać w niej jakościowych zmian, które dostosują ją do znacznie zmienionych warunków działania, zwłaszcza zewnętrznych.

Niezbędna jest zatem weryfikacja zarówno wizji rozwoju województwa, jego obszarów strategicznych, celów i priorytetów rozwojowych, a także instrumentów ich realizacji oraz sposobów finansowania rozwoju.

Konieczne jest również stworzenie nowego uspołecznionego i partycypacyjnego systemu sterowania rozwojem gospodarczym, społecznym i przestrzennym w regionie podkarpackim.

Wizja rozwoju województwa podkarpackiego

Nowa wizja zrównoważonego rozwoju województwa podkarpackiego określa jego docelowy i pożądany stan społeczno-gospodarczy oraz poziom życia jego mieszkańców, będący konsekwencją nowoczesnej i innowacyjnej struktury gospodarczej oraz wykształconego społeczeństwa.

Wizja ta wynika z potrzeb społecznych i ekonomicznych oraz potrzeb uzasadnionych aspiracjami społeczności regionalnej.

Sukcesywna realizacja tej wizji rozwoju regionu podkarpackiego będzie synergiczną sumą działań prorozwojowych wszystkich uczestników tego procesu, w tym zwłaszcza podmiotów gospodarczych, samorządów terytorialnych, uczelni, instytutów naukowo-badawczych i wdrożeniowych, organizacji społecznych i kulturalnych, związków zawodowych oraz ludności.

Osiągnięcie założonej wizji rozwoju powinno być wspierane mechanizmem integrowania wokół strategii wszystkich podmiotów gospodarczych i społecznych, tak aby oni identyfikowali się z nią, a nie była ona jedynie postrzegana jako wyłączone zadanie władz samorządowych województwa. Samorząd województwa z racji ustawowo wymienionych funkcji powinien być koordynatorem całego procesu realizacji strategii.

Wizja rozwoju województwa podkarpackiego:

Województwo podkarpackie powinno stać się obszarem zrównoważonego rozwoju, integrującym cele społeczne, ekologiczne i gospodarcze oraz zapewniającym możliwości realizacji potrzeb społeczeństwa i osiągnięcie wysokiego standardu życia.

Realizacja tej wizji zrównoważonego rozwoju województwa zapewnić będzie racjonalne rozmieszczenie funkcji gospodarczych i społecznych oraz wysoki poziom rozwoju gospodarczego w warunkach zrównoważonego rynku pracy oraz równowagę szans rozwoju wszystkich środowisk społecznych i obszarów w regionie.

W warunkach przyjęcia przez UE jako najważniejszego celu strategicznego konkurencyjności gospodarki opartej na wiedzy i innowacyjności, podnoszenie konkurencyjności międzynarodowej województwa podkarpackiego staje się naczelnym wyzwaniem, któremu musi ono sprostać.

Wzrost konkurencyjności województwa spowoduje również wzrost efektywności podmiotów gospodarczych, przyrost nowych miejsc pracy oraz wzrost dochodów ludności, jak również jej poziomu życia.

Konkurencyjna gospodarka generować będzie zatem popyt, który zaktywizuje zarówno duże podmioty gospodarcze, jak i small biznes, w którym stworzonych zostanie najwięcej nowych miejsc pracy. W tych warunkach wzrosną również dochody samorządów terytorialnych i ich możliwości finansowania rozwoju infrastruktury społecznej i ekonomiczno-technicznej.

Główne obszary strategiczne rozwoju regionu podkarpackiego oraz zasadnicze kierunki ich zmian

W trakcie prac nad dokumentem strategii przy udziale szerokiej reprezentacji społecznej regionu, zidentyfikowanych zostało 8 obszarów strategicznych, które determinują jego przyszły rozwój gospodarczy, społeczny, ekologiczny i przestrzenny. Mają one kluczowe znaczenie dla rozwoju aktywności społecznej i gospodarczej warunkującej osiągnięcie celu głównego strategii oraz docelowej wizji regionu podkarpackiego. **Wyznaczają one zarazem podstawowe cele strategiczne i priorytety rozwojowe województwa podkarpackiego do 2020 r.**

Uwzględniając efekty pracy Zespołu Programującego, a także wnioski wynikające z analizy bilansu strategicznego, wyodrębniono następujące obszary strategiczne:

▪ **Gospodarka regionu**

Jest podstawowym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego województwa, odnoszącym się przede wszystkim do rozwijania przedsiębiorczości, zwiększania innowacyjności gospodarki oraz atrakcyjności inwestycyjnej. Silne wsparcie, jakiego wymaga zwłaszcza sektor małych i średnich przedsiębiorstw, w efekcie umożliwi złagodzenie trudnej sytuacji na rynku pracy. Obok wsparcia finansowego, a także instytucjonalnego otoczenia przedsiębiorstw niezbędne jest znacznie większe niż do tej pory wspieranie rozwoju regionalnego systemu innowacji, szczególnie poprzez rozwijanie efektywnych i ekonomicznie opłacalnych powiązań między nauką i gospodarką. Równolegle należy dążyć do poprawy atrakcyjności inwestycyjnej regionu, przede wszystkim poprzez rozbudowę i modernizację infrastruktury techniczno-ekonomicznej i organizacyjnej, a także tworzenie korzystnego klimatu dla inwestorów.

▪ **Infrastruktura techniczna**

Ma zasadnicze znaczenie dla rozwoju gospodarczego i społecznego regionu. Rozwój podstawowych sieci infrastrukturalnych znacznie poprawia pozycję konkurencyjną regionu. Realizacja tego zadania spada głównie na samorządy terytorialne, które w warunkach integracji europejskiej będą miały bardzo duże wsparcie w zakresie ich finansowania ze strony UE. Drugim walorem rozwoju infrastruktury jest kreowanie nowych miejsc pracy w sektorach związanych z jej budową i eksploatacją oraz nakręcanie koniunktury w regionie. Szczególne znaczenie ma rozbudowa infrastruktury drogowej, która otwiera region nie tylko na linii wschód - zachód, ale również na linii północ - południe, która jest bardziej zaniedbana i stanowi barierę rozwoju. Budowa i rozbudowa transeuropejskich linii transportowych jest ważnym działaniem strategicznym dla regionu.

▪ **Obszary wiejskie i rolnictwo**

Obszary wiejskie wraz z obszarami leśnymi dominują w strukturze przestrzennej regionu i są zamieszkiwane przez ok. 60% jego mieszkańców. Obszar ten posiada więc ważne znaczenie gospodarcze, społeczne oraz ekologiczne. Dlatego też podejmowane działania powinny zmierzać przede wszystkim do:

- ukształtowania się silnego podsystemu gospodarki żywnościowej w regionie obejmującego nowoczesne rolnictwo, przemysł rolno-spożywczy, sektory produkujące środki produkcji dla rolnictwa i przemysłu spożywczego, obrót rolny krajowy i zagraniczny, usługi dla sektora żywnościowego oraz edukację rolniczą,
- zmiany monokulturowego charakteru obszarów wiejskich poprzez rozwijanie na ich obszarach pozarolniczych funkcji gospodarczych i społecznych, a zatem dążenie do zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich.

▪ **Ochrona środowiska**

Mimo iż województwo podkarpackie jest jednym z najmniej zanieczyszczonych województw w kraju, to jednak wieloletnie zapóźnienia infrastrukturalne w zakresie ochrony środowiska wymagają podjęcia pilnych działań zmierzających do eliminacji występujących zagrożeń, a także ochrony i racjonalnego wykorzystania zasobów i wartości przyrodniczych. Podejmowane działania w tym obszarze powinny koncentrować się na:

- ochronie wód i racjonalnej gospodarce zasobami wodnymi,
- gospodarce odpadami,
- ochronie powietrza i gleb, ograniczaniu negatywnego oddziaływania hałasu i promieniowania elektromagnetycznego,
- ochronie różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

Skuteczne osiągnięcie zakładanych celów w tym obszarze wymaga jednak zmiany świadomości społecznej, sprzyjającej kształtowaniu się społeczeństwa zaangażowanego w kompleksową ochronę dóbr i wartości środowiska przyrodniczego regionu.

▪ **Kapitał społeczny**

Kapitał społeczny, rozumiany jako potencjał demograficzny, społeczno-kulturowy, edukacyjny, a także jako mobilność zawodowa i przestrzenna mieszkańców regionu, jest obok rozwoju przemysłu i potencjału naukowo-badawczego jednym z podstawowych uwarunkowań decydujących o szybkim rozwoju i bogactwie regionu. Aby nie dochodziło do zakłócenia i kryzysu rozwoju, każdy z tych

czynników musi występować w odpowiedniej proporcji w stosunku do pozostałych. Dlatego też podejmowane działania w ramach tego obszaru strategicznego powinny zmierzać do rozwoju szeroko pojmowanego kapitału społecznego.

▪ **Współpraca międzynarodowa**

W okresie najbliższych lat w warunkach postępującej globalizacji gospodarek i społeczeństw stanowić będzie jeden z kluczowych elementów rozwoju społeczno - gospodarczego regionu. Zasadność tej prognozy, zwłaszcza w przypadku województwa podkarpackiego, potwierdza jego szczególne położenie geopolityczne. Ponadto ważnym atutem dla rozwoju tego obszaru są pojawiające się możliwości wynikające z członkostwa w Unii Europejskiej. Efektywna współpraca międzynarodowa to szansa na gospodarczy rozwój regionu, który powinien być realizowany przede wszystkim w oparciu o współpracę z krajami UE i pozostałymi państwami, zwłaszcza Ukrainą. Ponadto należy równolegle podejmować działania zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych, szczególnie w zakresie funduszy strukturalnych oraz inicjatyw wspólnotowych.

▪ **Ochrona zdrowia**

Zasadnicze kierunki działań w zakresie ochrony zdrowia powinny zmierzać przede wszystkim do zapewnienia bezpieczeństwa zdrowotnego. Konsekwencją tak sformułowanego celu nadrzędnego powinno być zmniejszenie zachorowalności oraz umieralności społeczeństwa. Cel ten realizowany będzie przede wszystkim poprzez rozwój wczesnej diagnostyki, zwiększenie dostępności do usług medycznych, a także poprzez profilaktykę i promocję zdrowia. Efektywna realizacja założonego celu wymaga także podjęcia właściwych działań koordynacyjnych poprzez wypracowanie płaszczyzny porozumiewania się pomiędzy instytucjami, samorządami i ośrodkami usług medycznych. Poza wymienionymi wyżej niezbędnymi działaniami stałej modernizacji wymaga stacjonarna infrastruktura ochrony zdrowia w celu dostosowania jej do wymogów i zaspokojenia potrzeb pacjentów.

▪ **Zabezpieczenie społeczne**

Wymaga prowadzenia kompleksowych działań skierowanych głównie do osób zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym. Efektem tych działań powinno być przede wszystkim ograniczenie sfery ubóstwa skrajnego. W tym celu niezbędne jest tworzenie właściwych warunków dla rozwoju rodziny i opieki nad dziećmi. Zidentyfikowane w strategii działania kierunkowe w tym obszarze powinny być realizowane m. in. poprzez rozbudowę i modernizację niezbędnej infrastruktury oraz rozwój zawodowy kadr pomocy społecznej.

W ramach każdego z ośmiu obszarów strategicznych sformułowane zostały cele strategiczne, priorytety i kierunki działań wspierane przez politykę intraregionalną.

W zbiorze przyjętych w nowej strategii obszarów strategicznych wyodrębniono ochronę środowiska i zabezpieczenie społeczne. Cele strategiczne i priorytety rozwoju w pozostałych obszarach strategicznych uległy modyfikacji dostosowującej je do aktualnych tendencji europejskich i krajowych.

3. Gospodarka regionu

Cel strategiczny:

Tworzenie warunków dla wzrostu konkurencyjności gospodarki poprzez rozwijanie przedsiębiorczości, zwiększanie jej innowacyjności oraz podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej regionu.

Jednymi z podstawowych czynników rozwoju regionalnego są przedsiębiorczość i aktywność gospodarcza, stanowiące podstawę rozwoju gospodarczego i wzrostu konkurencyjności województwa. Tworzenie optymalnych warunków dla funkcjonowania i rozwoju przedsiębiorstw oraz umiejętność wykorzystania posiadanych zasobów intelektualnych, kapitałowych i przyrodniczych powinna bezpośrednio wpływać i służyć podnoszeniu konkurencyjności i atrakcyjności inwestycyjnej regionu, a także promowaniu długotrwałego wzrostu gospodarczego.

Priorytet 1: Rozwój przedsiębiorstw, szczególnie małych i średnich, poprzez wsparcie finansowe oraz instytucjonalne.

Rozwojowi przedsiębiorczości na Podkarpaciu, zwłaszcza MŚP, towarzyszyły szybkie zmiany w sektorze instytucji świadczących usługi dla przedsiębiorców. W tym okresie powstało szereg instytucji zrzeszających przedsiębiorców (izby gospodarcze, samorządy gospodarcze) oraz podmiotów świadczących usługi o charakterze informacyjnym, doradczym czy też szkoleniowym dla przedsiębiorców. Przy stosunkowo dużej liczbie tego typu podmiotów ich słabością jest ograniczone zsięciowanie oraz stosunkowo niska reprezentatywność, związana z dobrowolnością zrzeszania się przedsiębiorców. Ogromną barierę stanowi niewielka dostępność do zewnętrznych źródeł finansowania.

Wskaźniki:

1. Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze regon, [w szt.] w tym:
  - Sektor prywatny [szt. i %],
  - Sektor państwowy [szt. i %].
2. Nakłady inwestycyjne bieżące [w mln. zł] w tym:
  - Sektor prywatny [tys. zł i %],
  - Sektor państwowy [tys. zł i %].
3. % udział MŚP w tworzeniu PKB.
4. Wielkość wsparcia przedsiębiorstw środkami publicznymi [w tys. zł/ rok].

Kierunek działania 1:

Zwiększenie dostępności do zewnętrznych źródeł finansowania, szczególnie mikro, małym i średnim przedsiębiorstwom.

Niedostateczny dostęp do zewnętrznych źródeł finansowania stanowi znaczącą barierę rozwoju przedsiębiorstw, zwłaszcza nowo powstających oraz realizujących inwestycje o charakterze innowacyjnym. Głównymi ograniczeniami uzyskania finansowania zewnętrznego są wysokie koszty i skomplikowane warunki pozyskania kredytu, mało rozwinięta oferta bankowa dla małych przedsiębiorstw, słabość systemu poręczeniowego i pożyczkowego, a także brak funduszy załączkowych typu seed capital. Utrzymywanie się takiej sytuacji powoduje, że większość przedsiębiorstw finansuje działalność ze środków własnych.

Rozbudowa i wzmocnienie systemu poręczeń kredytowych i funduszy pożyczkowych przewidziana w ramach niniejszego działania jest zgodna z rządowym programem "Kapitał dla przedsiębiorczych". Podejmowane będą działania na rzecz wzmocnienia - dokapitalizowania Podkarpackiego Funduszu Poręczeń Kredytowych. Wspierane będą również lokalne fundusze pożyczkowe i poręczeniowe. Promowane będą także nowoczesne instrumenty finansowania działalności innowacyjnej typu Funduszy Załączkowych (Seed Capital) oraz Funduszy Wysokiego Ryzyka (Venture Capital). Doświadczenia państw o dojrzałej gospodarce rynkowej wskazują, że fundusze tego typu są optymalnym źródłem kapitału dla przedsiębiorstw niewielkich, lecz o dużym potencjale rozwojowym.

Kierunek działania 2:**Wzmocnienie instytucjonalnego otoczenia przedsiębiorstw.**

W aspekcie integracji europejskiej rola instytucji wspierających przedsiębiorców w dostosowywaniu działalności przedsiębiorstw do zmian dokonujących się w otoczeniu zewnętrznym jest kluczowa. Konieczne staje się umożliwienie przedsiębiorstwom podejmowania działań zmierzających do dostosowania się do wymogów rynku UE poprzez zwiększenie dostępu do informacji i doradztwa oraz możliwych źródeł finansowania tych działań. W związku z tym niezbędny jest rozwój systemu doradztwa oraz informacji dla przedsiębiorców, we wszystkich dziedzinach związanych z prowadzeniem przedsiębiorstwa.

W województwie podkarpackim istnieje szereg instytucji zrzeszających przedsiębiorców oraz instytucji świadczących usługi o charakterze informacyjnym, doradczym, szkoleniowym, a także finansowym dla przedsiębiorstw (w tym agencje rozwoju regionalnego). Ich słabością jest jednak mało efektywne współdziałanie. Sytuacja ta znacząco ogranicza możliwości szybkiego zwiększania potencjału w zakresie dostarczania przedsiębiorcom kompleksowego pakietu usług, utrudnia sprawne dostosowywanie się do zmian dokonujących się w środowisku zewnętrznym oraz efektywne docieranie z ofertą do wszystkich zainteresowanych. Dlatego w ramach tego kierunku wspierane będą przede wszystkim projekty mające na celu tworzenie i rozwój regionalnej sieci instytucji wspierających oraz regionalnych baz danych. Wykorzystywane będą tu doświadczenia płynące z Krajowego Systemu Usług (KSU) oraz tworzonej Krajowej Sieci Innowacji (KSI). Wspierane będą także projekty, których celem będzie wzmocnienie pozycji i roli instytucji samorządu gospodarczego przedsiębiorców jako ich reprezentanta i partnera wobec innych instytucji (administracji regionalnej, instytucji finansowych, itd.) Podejmowane będą też działania mające na celu zwiększanie dostępności i jakości usług specjalistycznych, poprzez wspieranie projektów szkoleniowych i inwestycyjnych na rzecz instytucji wspierających. Szczególne znaczenie będą miały działania instytucji otoczenia przedsiębiorczości umożliwiające skuteczniejszą absorpcję środków pomocowych z funduszy strukturalnych skierowanych na wsparcie firm.

Ze względu na trudne warunki działania MŚP, a szczególnie mikroprzedsiębiorstw w warunkach otwartego rynku, w ramach tego kierunku wspierana będzie realizacja projektów modernizacyjnych i promocyjnych na rzecz firm z tego sektora. W celu poprawy warunków ich funkcjonowania podjęte zostaną również działania tworzące warunki dla rozwoju centrów logistycznych świadczących usługi dla firm, przy wykorzystaniu doświadczeń i struktur organizacyjnych samorządów lokalnych, w oparciu o zasadę partnerstwa publiczno-prywatnego.

Kierunek działania 3:**Kreowanie postaw przedsiębiorczości wśród mieszkańców regionu.**

Przedsiębiorczość oraz powstawanie i rozwój małych i średnich firm to skuteczny sposób na stymulowanie rozwoju ekonomicznego i społecznego regionów oraz łagodzenie problemów rynku pracy. Ze względu na fakt, że sektor MŚP odgrywa dominującą rolę w procesie tworzenia nowych miejsc pracy w gospodarce, konieczne jest zbudowanie odpowiednich podstaw i warunków sprzyjających podejmowaniu samodzielnej aktywności w tym sektorze gospodarki.

Kreowanie postaw odbywać się powinno poprzez tworzenie wsparcia finansowego, jak również poprzez dostarczanie wiedzy, informacji oraz dobrych doświadczeń z zakresu prowadzenia własnego przedsiębiorstwa. Dobre doświadczenia mogą być dostarczane m.in. poprzez formy symulacyjne prowadzenia przedsiębiorstw w ramach edukacji szkolnej i pozaszkolnej.

Ten kierunek dotyczy zarówno tworzenia warunków społeczno-psychologicznych do zmiany rodzaju aktywności zawodowej z roli pracownicy do roli pracodawcy, jak i procesu edukacji młodzieży. Wymaga to więc zarówno wsparcia finansowego, jak i szkoleniowo-doradczego w zakresie wiedzy na temat tworzenia i funkcjonowania przedsiębiorstw, możliwości zmiany swojej roli społecznej oraz promocji samozatrudnienia jako jednej z form funkcjonowania na rynku pracy.

Działanie to jest ukierunkowane na zapewnienie osobom, które mają zamiar rozpocząć prowadzenie własnej działalności gospodarczej (spełniającym kryteria określone dla mikroprzedsiębiorcy) bezpośredniego, kompleksowego wsparcia mającego pomóc w pokonaniu barier utrudniających rozpoczęcie działalności. W ramach kierunku należy przewidzieć różne formy pomocy, które mają za zadanie wspomagać przedsiębiorcę zarówno w momencie zakładania przedsiębiorstwa, jak i w okresie początków jego funkcjonowania. Realizacja działania odbywać się powinna w szczególności z wykorzystaniem sieci ośrodków świadczących usługi szkoleniowo – doradcze. Z kolei realizacja działań skierowanych do młodzieży powinna odbywać się zarówno na poziomie edukacji szkolnej w formie

zajęć lekcyjnych, jak i w formie zajęć pozalekcyjnych z wykorzystaniem współpracy szkół z przedsiębiorcami i ośrodkami wspierania biznesu (świadczącymi usługi szkoleniowo – doradcze).

System edukacji powinien przygotowywać młodzież do podjęcia pracy, jak i kontynuowania nauki. Absolwenci powinni być zdolni do szybkiego przekwalifikowania się lub podjęcia samodzielnej działalności gospodarczej, dobrze znać co najmniej jeden język obcy, posługiwać się swobodnie ICT i programami komputerowymi. Powinni charakteryzować się kreatywnością, zdolnością szybkiej adaptacji do zmieniających się warunków społeczno-gospodarczych, umiejętnością samokształcenia i podnoszenia kwalifikacji.

System edukacji publicznej powinien być uzupełniany działaniami sieci edukacji ustawicznej. Wsparcia wymaga więc promocja kształcenia przez całe życie poprzez zwiększenie dostępu do edukacji na wszystkich poziomach kształcenia, w tym edukacji ustawicznej osób dorosłych, ze szczególnym uwzględnieniem osób z obszarów wiejskich.

Priorytet 2: Budowanie regionalnego systemu innowacji poprzez rozwój rzeszowskiego obszaru metropolitalnego oraz powiązań między nauką i gospodarką.

Cechą współczesnej gospodarki światowej jest jej globalizacja i liberalizacja. W tym kontekście szczególnego strategicznego znaczenia nabiera innowacyjność i konkurencyjność państw oraz regionów. Skuteczny podkarpacki regionalny system innowacyjny wydaje się mieć kluczowe znaczenie dla osiągnięcia i utrzymania przez nasze województwo konkurencyjności międzynarodowej – tak ważnej teraz, kiedy Polska jest członkiem Unii Europejskiej.

Zgodnie z ustawą o samorządzie województwa do zadań samorządu wojewódzkiego należy m.in.: pobudzanie aktywności gospodarczej, tworzenie warunków rozwoju gospodarczego, zwiększanie konkurencyjności i innowacyjności gospodarki województwa, a także wspieranie rozwoju nauki, współpracy między sferą nauki i gospodarki oraz popieranie postępu technologicznego i innowacji.

Narzędziem umożliwiającym realizację ww. zadań jest uchwalona przez Sejmik Województwa Podkarpackiego 30 grudnia 2004 r. Regionalna Strategia Innowacji Województwa Podkarpackiego na lata 2005-2013. W wyniku jej wdrożenia zbudowany zostanie skuteczny i sprawny regionalny system innowacji, mający wpływ na zrównoważony rozwój regionu.

Wskaźniki:

1. Nakłady na działalność badawczą i rozwojową ogółem w PKB [w %].
2. Udział przedsiębiorstw innowacyjnych w ogólnej liczbie przedsiębiorstw [w %].
3. Dynamika nakładów na działalność innowacyjną w przemyśle [w % - rok bazowy 100].
4. Udział przedsiębiorstw w nakładach na badania i rozwój [w %].
5. Udział ludności zamieszkującej obszar metropolitalny w stosunku do wszystkich mieszkańców województwa [w %].
6. Liczba podmiotów gospodarki narodowej przypadająca na 10 tys. mieszkańców w granicach metropolii.

Kierunek działania 1:

Wzmocnienie innowacyjnych firm i stymulowanie powstawania nowych przedsiębiorstw innowacyjnych.

Polska gospodarka charakteryzuje się relatywnie niskim poziomem innowacyjności. Istnieją w niej słabe mechanizmy, które nie sprzyjają działalności innowacyjnej.

Rozpiętość aktywności podmiotów gospodarczych, zależnie od ich wielkości, jest w Polsce bardzo duża. Innowacyjność małych firm w stosunku do innowacyjności średnich firm kształtuje się jak 1:6, a w porównaniu z dużymi jak 1:15. W krajach UE małe firmy są także mniej innowacyjne, jednak stosunek innowacyjności firm małych i dużych kształtuje się jak 1:2, co oznacza, że rozpiętość aktywności podmiotów małych i dużych jest znacznie mniejsza niż w Polsce. Porównanie innowacyjności małych firm w Polsce i w krajach UE wypada zatem zdecydowanie na niekorzyść firm polskich.

Sytuacja w województwie podkarpackim nie odbiega od sytuacji w kraju. W związku z powyższym istnieje potrzeba wzmocnienia firm innowacyjnych poprzez wsparcie ich w obszarze:

- finansowania wprowadzania innowacji i zminimalizowania ryzyka z tym związanego,
- dostępu do informacji z zakresu nowych światowych rozwiązań technologicznych, organizacyjnych i produkcyjnych, ochrony własności intelektualnej i przemysłowej,
- tworzenia innowacyjnych klastrów branżowych,

a także:

- doradztwa specjalistycznego w zakresie rozwoju przedsiębiorstw w oparciu o innowacje,

- współpracy z sektorem naukowo-badawczym przy wdrażaniu innowacji do przemysłu. Ważne jest również, aby władze regionalne i lokalne stymulowały powstawanie infrastruktury wspierającej rozwój nowych firm innowacyjnych. Do najważniejszych instrumentów w tym zakresie należą: inkubatory przedsiębiorczości, inkubatory technologiczne, inkubatory akademickie, centra transferu technologii, parki naukowo-technologiczne i przemysłowe oraz platformy technologiczne. Jednym z ważnych instrumentów przyczyniających się do powstawania i rozwoju przedsiębiorstw innowacyjnych w regionie jest wspieranie kooperacji przedsiębiorstw z sektora MŚP z firmami dużymi, szczególnie w przemyśle lotniczym, samochodowym, komputerowym, gdzie wymagana jest duża skala produkcji oraz wysokie nakłady na B+R (R&D oraz RTD). Wówczas małe i średnie firmy pełnią funkcję podwykonawców, dostarczając dużym przedsiębiorstwom skomplikowane podsystemy i komponenty. Dzięki kooperacji następuje dyfuzja innowacji i transfer technologii. Przykładem takiej współpracy w województwie podkarpackim jest Stowarzyszenie Dolina Lotnicza, skupiające duże przedsiębiorstwa, których liderem jest WSK PZL-Rzeszów S.A., i kooperujące z nimi firmy małe oraz średnie.

Kierunek działania 2:

Wzmocnienie współpracy pomiędzy sektorem badawczo-rozwojowym a gospodarką.

Kluczowymi czynnikami decydującymi o konkurencyjności gospodarki regionalnej są: wysoka innowacyjność przedsiębiorstw oraz skuteczne i efektywne wykorzystanie przez sektor przemysłu wiedzy i badań naukowych. W województwie podkarpackim tworzenie, dyfuzja oraz absorpcja innowacji są na niskim poziomie. Wprowadzić województwo może pochwalić się najlepszą w Polsce strukturą finansowania działalności badawczo-rozwojowej, gdyż aż w 65% nakłady na B+R są finansowane przez przedsiębiorstwa, a tylko w 35% przez budżet państwa, jednak wielkość bezwzględna tych nakładów jest bardzo mała, bo stanowi zaledwie 2% nakładów na B+R ogółem w Polsce (10. miejsce w kraju). Świadczy to o niedostatecznej współpracy pomiędzy przemysłem a sektorem naukowo-badawczym. Wynika to również ze strukturalnej słabości sektora badawczo-rozwojowego w województwie podkarpackim.

Z badań przeprowadzonych w ramach RSI na lata 2005-2013 wynika, że uczelnie w niewielkim zakresie współpracują z przedsiębiorstwami, a także nie współpracują ze sobą w zakresie opracowywania i wdrażania innowacji. Dlatego konieczne jest zbudowanie na poziomie regionalnym mechanizmów stymulujących współpracę pomiędzy sektorem gospodarki i nauki poprzez stworzenie skutecznej platformy informacji w zakresie budowanego regionalnego systemu innowacji. Sektor naukowo-badawczy powinien skierować do gospodarki ofertę praktycznego wykorzystania wiedzy, jaką dysponuje w zakresie komercjalizacji wynalazków.

Kierunek działania 3:

Wzmocnienie i rozwój kultury innowacyjnej mieszkańców regionu.

Działania „miękkie” typu właściwa edukacja dzieci i młodzieży w systemie szkolnym, ciągłe inwestycje w kapitał ludzki, tj. pracowników i właścicieli firm oraz przekonanie, że tylko postawa kreatywna, przedsiębiorcza, w tym innowacyjna, daje szansę na rozwój człowieka, firmy i całej gospodarki regionu sprawiają, że ugruntowane w świadomości przekonanie, iż tylko wiedza i innowacje przyczynią się do podniesienia międzynarodowej konkurencyjności gospodarki województwa podkarpackiego, przełoży się na wyższy poziom i jakość życia wszystkich mieszkańców regionu.

W tym kierunku działania konieczne jest:

- kreowanie innowacyjnych postaw w systemie edukacji,
- wspieranie młodych ludzi, wyławianie talentów, organizowanie staży w firmach (również w krajach UE),
- zorientowanie oferty edukacyjnej na potrzeby kadrowe przedsiębiorstw,
- upowszechnianie dobrych praktyk jako wizytówki regionu, w szczególności w zakresie przedsięwzięć innowacyjnych administracji publicznej,
- integrowanie środowisk naukowych w celu zwiększenia podaży innowacji,
- rozwój regionalnej sieci szerokopasmowej,
- zwiększenie możliwości korzystania z internetu,
- promowanie targów innowacji.

Szersze rozwinięcie działań związanych z osiągnięciem priorytetu 2. znajduje się w *Regionalnej Strategii Innowacji na lata 2005-2013*.

Kierunek działania 4:**Działania na rzecz rozwoju obszaru metropolitalnego.**

W strukturze UE coraz większą rolę w zakresie rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturowego odgrywać będą układy regionalne. Jedną z cech europejskiego układu regionalnego jest wykształcona metropolia wraz ze swoim obszarem oddziaływania. Stanowi ona podstawowy element układu regionalnego, który oddziałuje na hierarchicznie podporządkowane jej ośrodki wzrostu (subregionalne, ponadlokalne) oraz związane z nimi obszary oddziaływania.

Z uwagi na położenie Rzeszowa, zarówno w przestrzeni krajowej, jak i przestrzeni UE, niezmiernie ważnym kierunkiem działania w strategii rozwoju województwa jest dążenie do przyspieszenia tempa celowo kształtowanego europejskiego układu metropolitalnego. W początkowej fazie kształtowania tego układu będzie on w mniejszym stopniu odpowiadał wymogom potencjału demograficznego, czy społeczno-gospodarczego metropolii europejskich, ale spełniał będzie ważną rolę funkcjonalną na wschodniej granicy UE.

Utworzenie rzeszowskiego obszaru metropolitalnego wynika z konieczności rozwijania zasadniczych funkcji, jakie spełnia on w strukturze przestrzennej kraju i regionu podkarpackiego.

Już dzisiaj Rzeszów spełnia szereg funkcji, które w przyszłości będą odgrywać rolę znacznie większą niż dotychczas. Tu należy podkreślić, że Rzeszów:

- jest centralnym ośrodkiem aglomeracji rzeszowskiej, której kształtowanie się w odróżnieniu od aglomeracji starych może być równoległe lub relatywne do nowych technologii oraz rosnących wymagań co do jakości życia i środowiska,
- wypełnia lukę dotyczącą funkcji wyższego rzędu na obszarze południowo-wschodniej Polski, jakie przed wojną spełniał Lwów,
- leży na trzecim transeuropejskim korytarzu rozwoju na kierunku zachód-wschód oraz na głównych ciągach energetycznych o znaczeniu krajowym,
- posiada duży potencjał intelektualny z uwzględnieniem rozwijającego się ośrodka szkolnictwa wyższego - Uniwersytet Rzeszowski,
- posiada port lotniczy regionalny pierwszego rzędu, który ma najlepszą lokalizację pod względem klimatycznym spośród wszystkich lotnisk krajowych, co pretenduje go do rangi lotniska zapasowego dla lotniska Warszawa-Okęcie,
- charakteryzuje się znacznie większą niż średnia kraju aktywnością gospodarczą i społeczną.

Dla wzmocnienia miasta Rzeszowa jako metropolii i potencjalnego europolu przewiduje się w najbliższych latach rozwój funkcji endogenicznych oraz rozwój funkcji egzogenicznych na rzecz całego regionu, a także poza jego obszar, w tym w skali międzynarodowej, a w szczególności:

- dynamiczny rozwój potencjału przemysłowego i usługowego o znaczeniu międzynarodowym, krajowym i regionalnym, w tym przede wszystkim rozwój produkcji zaawansowanej technologicznie o najnowszych parametrach technicznych w ramach tzw. Doliny Lotniczej,
- stworzenie centrum handlowego o znaczeniu międzynarodowym w oparciu o funkcjonujące już giełdy i inne formy działalności handlowej i bankowej,
- wykorzystanie węzła komunikacyjnego (drogowego, kolejowego i lotniczego) o znaczeniu międzynarodowym i krajowym do tworzenia baz, obiektów i struktur organizacyjnych, które stanowią będą podstawową przesłankę do dalszego rozwoju miasta,
- modernizację istniejących, a także rozwój nowych systemów transportu miejskiego,
- przekształcenie centrum usługowego śródmieścia Rzeszowa poprzez dostosowanie go do standardów europejskich.

Przestrzenny układ centrów wzrostu społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego w pełni pozwala na tego typu działania. W przestrzeni województwa kształtuje się centrum Rzeszowa. W odległości od niego (50 - 80 km) na obwodzie elipsy w zbliżonej od siebie odległości (35 - 50 km) wykształciły się większe centra wzrostu (Dębica, Mielec, Tarnobrzeg, Stalowa Wola, Leżajsk – Nowa Sarzyna, Przeworsk – Jarosław, Przemyśl, Sanok, Krosno, Jasło), które w strukturze przestrzennej regionu tworzą strefę zewnętrzną. Między strefą zewnętrzną a centrum Rzeszowa występuje strefa wewnętrzna. Strefę tę wypełniają centra wzrostu o mniejszym potencjale gospodarczym, które poprzez nasilające się powiązania z rozwijającym się Rzeszowem, wpływać będą na kształtowanie się obszaru metropolitalnego.

Wspieranie procesu metropolizacji stolicy województwa wymaga przyspieszenia rozwoju:

- funkcji naukowych, edukacyjnych, kulturalnych, turystycznych, administracyjnych i politycznych;
- funkcji gospodarczych, w tym sektora wysokich technologii, innowacji oraz przepływu informacji między nauką i gospodarką;
- połączeń komunikacyjnych z innymi ośrodkami krajowymi i europejskimi oraz z regionalnym otoczeniem.

Priorytet 3: Działania na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu dla rozwoju inwestycji.

Napływ inwestycji do województwa uzależniony jest od wielu czynników zewnętrznych i wewnętrznych. Zewnętrzne zainteresowanie naszym regionem musi być wsparte przez skoordynowaną na szczeblu wojewódzkim promocję, uwzględniającą bardzo mocno zalety naszego regionu, do których - wbrew pozorom - należy położenie u granic Unii Europejskiej, a zarazem u bram chłonnego rynku państw na wschodzie Europy.

Należy zwrócić uwagę na konieczność profesjonalnego przygotowania terenów inwestycyjnych pod względem formalno-prawnym oraz konkurencyjnego pakietu „zachęt” ze strony podkarpackich samorządów lokalnych, w stosunku do ofert sąsiednich regionów i krajów. Oferta „zachęt” inwestycyjnych powinna mieć charakter bezkompromisowy, być bardzo konkurencyjna i konsekwentnie przedstawiana podczas formalnych i nieformalnych spotkań z inwestorami krajowymi i zewnętrznymi.

Jak wykazują przeprowadzone badania, dotychczasowy wpływ inwestycji zagranicznych na rozwój lokalny i regionalny województwa podkarpackiego należy ocenić pozytywnie. Bardzo ważne wydaje się umocnienie w regionie przemysłu lotniczego (po chwilowym załamaniu w latach 90-tych). Inwestycje północnoamerykańskie koncernów Goodrich i UTC (Pratt&Witney) przyciągnęły m.in. francuskie korporacje Smečna i Creuzet.

Podobnie bliskość wytwórni leków ICN Polfa Rzeszów S.A. i Sanofi-Biocom miała zapewne duży wpływ na lokalizację w Nowej Dębie dużej inwestycji firmy Sanfarm (ponad 15 mln USD), zależnej od Polfy Warszawa. Inwestycje takie tworzą nowy obraz województwa, tradycyjnie kojarzonego z rolnictwem. Tymczasem istnieją tu spore zasoby wykwalifikowanych w przemyśle technicznym pracowników, którzy mogą być jedną z przewag konkurencyjnych województwa.

Należy podkreślić, iż w latach wcześniejszych stworzone zostały w województwie podstawy obsługi potencjalnego inwestora, między innymi w zakresie prawnych oraz ekonomiczno-finansowych uwarunkowań prowadzenia działalności gospodarczej w Polsce (w roku 2001 powołane zostało Centrum Obsługi Inwestora przy Rzeszowskiej Agencji Rozwoju Regionalnego, które od roku 2004 jest oficjalnym partnerem Polskiej Agencji Informacji i Inwestycji Zagranicznych w regionie). Dalsze działania wymagają doskonalenia procedur obsługi inwestora oraz rozbudowywania spektrum narzędzi potrzebnych do współpracy z potencjalnym inwestorem (elektroniczne bazy danych, mapy cyfrowe, zdjęcia lotnicze, system monitoringu poziomu inwestycji).

W dalszym ciągu konieczne są działania promocyjne potencjału inwestycyjnego, zmierzające do przełamania stereotypu regionu peryferyjnego, rolniczego, słabiej rozwiniętego gospodarczo.

Wskaźniki:

1. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne [w tys. zł rocznie].
2. Spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego [szt. rocznie].
3. Miejsca pracy utworzone lub utrzymane bezpośrednio dzięki inwestycjom zagranicznym [szt. rocznie].

Kierunek działania 1:

Rozbudowa i modernizacja infrastruktury techniczno-ekonomicznej i organizacyjnej.

Zwiększenie inwestycji w regionie jest najważniejszym elementem w strategii wzrostu gospodarczego: zapewnia nowe miejsca pracy, zwiększa konkurencyjność województwa. Wśród najistotniejszych elementów dotyczących poprawy konkurencyjności województwa podkarpackiego wymienić należy właściwą gospodarkę terenami pod inwestycje. Konieczne jest zintensyfikowanie poszukiwania i przygotowanie nowych, atrakcyjnych terenów. Kluczową kwestią jest regulacja stanu prawnego nieruchomości, szczególnie ważnych z punktu widzenia rozwoju regionu, a także stworzenie pełnych pakietów informacyjnych dla wybranych terenów. Do najważniejszych działań w tym zakresie należy:

- stworzenie i aktualizacja cyfrowych baz danych geodezyjnych,
- wykonanie zdjęć lotniczych,
- przygotowanie szczegółowych opisów terenów.

Tak przygotowane informacje o najbardziej atrakcyjnych terenach powinny być umieszczane, ale i eksponowane w działającej regionalnej bazie ofert inwestycyjnych, a także w bazie danych PAIiZ.

Szerszym problemem w kontekście przygotowania odpowiednich terenów jest ich uzbrojenie w odpowiednią infrastrukturę techniczną. Sprostaniu rosnącym wymogom inwestorów zagranicznych może służyć tworzenie stref aktywności gospodarczej lub parków przemysłowych (możliwość korzystania z funduszy strukturalnych UE). Działania takie byłyby elementem planowej gospodarki terenami pod inwestycje. Działania na rzecz tworzenia obszarów aktywności gospodarczej wymagają

jednak współpracy z samorządami terytorialnymi, usprawnienia procesów tworzenia planów zagospodarowania przestrzennego, a także pewnych preferencji w zbrojeniu takich terenów. Planowa gospodarka terenami inwestycyjnymi (grupowanymi w formie parków przemysłowych, naukowo-technologicznych i stref gospodarczych) powinna również wpłynąć na relacje inwestor – administracja publiczna, uproszczenie przepisów administracyjno-prawnych, usprawnienie procedur wydawania zezwoleń (tak jak ma to miejsce w specjalnych strefach ekonomicznych). Ze względu na deficyt atrakcyjnych terenów inwestycyjnych w aglomeracji rzeszowskiej, szczególna uwaga powinna być poświęcona terenom Podkarpackiego Parku Naukowo-Technologicznego.

Kolejnym istotnym działaniem, które przyczyni się do zwiększenia konkurencyjności i realizacji planowej strategii inwestycyjnej są cykliczne badania poziomu inwestycji zewnętrznych w województwie podkarpackim. Konieczne jest prowadzenie systematycznego monitoringu poziomu inwestycji. Badania takie nie były dotychczas prowadzone. Powinny być one prowadzone przez jednostki zajmujące się obsługą inwestorów, we współpracy z Urzędem Statystycznym oraz jednostkami naukowymi (np. Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej UJ prowadzi takie badania).

Kierunek działania 2:

Tworzenie korzystnego klimatu dla inwestorów.

Niska pozycja województwa w rankingach dotyczących atrakcyjności inwestycyjnej skłania do podjęcia działań na rzecz poprawy klimatu dla inwestorów. W obszarze tym rolę samorządu województwa jest optymalne wykorzystanie położenia geograficznego, środowiska naturalnego, walorów kulturowych regionu, kapitału ludzkiego itp. dla stworzenia konkurencyjnej oferty w celu przyciągnięcia inwestora, a ponadto zapewnienie jak najlepszego poziomu usług w zakresie obsługi inwestorów i wsparcia dla podejmujących i prowadzących działalność gospodarczą, w tym inwestorów zewnętrznych.

Należy położyć szczególny nacisk na wzmocnienie nowych kryteriów lokalizacyjnych istotnych dla upowszechniającej się gospodarki wiedzochłonnej, tj. bliskość autostrady, lotniska, ponadregionalnych połączeń kolejowych, bliskość dostawców i kooperantów, jednostek obsługi biznesu, szkół wyższych, instytutów badawczych, zaplecza medycznego, placówek kulturalnych, możliwości wypoczynku oraz ładu przestrzennego.

Należy kontynuować strategię budowania systemu zachęt dla inwestorów w oparciu o działalność specjalnych stref inwestycyjnych, istniejących i powstających parków przemysłowych i naukowo – technologicznych oraz terenów przeznaczonych pod inwestycje; wspierać i rozwijać działalność instytucji świadczących usługi w zakresie obsługi prawnej i finansowej inwestorów krajowych i zagranicznych.

Konieczne jest przygotowanie kompleksowej strategii promocji województwa przy współpracy władz samorządowych poszczególnych szczebli i regionalnych instytucji rozwojowych.

Kierunek działania 3:

Promocja potencjału gospodarczego i inwestycyjnego regionu, z uwzględnieniem sektorów wysokiej szansy.

Działaniom zmierzającym do poprawy konkurencyjności w zakresie atrakcyjności inwestycyjnej powinny towarzyszyć spójne działania promocyjne, tworzące pozytywny wizerunek gospodarczy województwa. W promocji szczególnie istotny jest systematyczny charakter podejmowanych działań, stąd ważne wydaje się powiązanie zapisów strategii rozwoju województwa z zapisami programu promocji województwa. Promocja powinna być skierowana do inwestorów krajowych i zagranicznych i nastawiona na przyciągnięcie kapitału z zewnątrz, w szczególności w zakresie bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Wszelkie działania promocyjne powinny mieć celowy charakter i koncentrować się na wybranych grupach zagranicznych inwestorów, co jest możliwe dzięki zarządzaniu kontaktami z nimi.

Działania z zakresu promocji potencjału inwestycyjnego powinny być wyraźnie podzielone na promocję zewnętrzną oraz wewnętrzną. W grupie działań w ramach promocji zewnętrznej muszą znaleźć się działania tradycyjne: udział w wybranych targach inwestycyjnych (wskazanych w programie promocji województwa). Do tradycyjnych form promocji potencjału inwestycyjnego należy również Katalog Ofert Inwestycyjnych – wydaje się jednak celowe opracowanie elektronicznego katalogu ofert; forma taka umożliwi szybką jego aktualizację i dostosowanie do zmieniających się oczekiwań inwestora.

Znacznie większy nacisk powinien być jednak położony na wielopłaszczyznowe działania promocyjne, wymagające zaangażowania wielu partnerów i noszące znamiona marketingu bezpośredniego. Aktywna promocja regionu powinna być nastawiona na bezpośredni kontakt z wyselekcjonowaną grupą potencjalnych inwestorów, powinna ona mieć charakter wielopłaszczyznowy – spotkania branżowe, ze wskazaniem na tworzenie sieci poddostawców (oferty kooperacyjne), możliwości pozyskania

wykwalifikowanej kadry, tradycje oraz potencjalne lokalizacje. Tak przygotowane pakiety ofert powinny docierać do wybranych firm zagranicznych i krajowych.

Promocja wewnętrzna powinna z kolei koncentrować się na działaniach doradczych dla samorządów terytorialnych odpowiedzialnych za politykę proinwestycyjną. Wspólna ukierunkowana dyskusja doprowadzić ma do zwiększenia dostępności terenów inwestycyjnych, właściwego ich przygotowania, upowszechnienia ulg i preferencji dla inwestorów (ulgi w podatkach lokalnych), zwiększenia świadomości dotyczącej konieczności dbania o właściwą infrastrukturę techniczną.

Celowe również wydają się wewnętrzne działania promocyjne, np. konkursy na najlepsze tereny inwestycyjne.

Priorytet 4: Turystyka jako czynnik rozwoju społeczno – gospodarczego województwa.

Turystyka stanowi istotny czynnik rozwoju społeczno-gospodarczego państw, regionów czy miejscowości. Analiza potencjału zawartego w walorach turystycznych województwa wskazuje, że gospodarka turystyczna powinna stanowić jeden ze strategicznych kierunków jego rozwoju. Jej pro-rozwojowe oddziaływanie wynika z faktu, iż oprócz sektora turystycznego, aktywizuje ona inne sektory gospodarki (m.in. transport, telekomunikację, działalność bankową, ubezpieczeniową, rolnictwo). Wydatki ponoszone przez turystów generują dodatkowy strumień pieniądza, który zasila gospodarkę regionu. Strumień ten, nazywany mnożnikiem, uruchamia łańcuch reakcji, które przynoszą dodatkowe korzyści w podmiotach kooperujących, a także nie związanych z gospodarką turystyczną. Wspomaga on bezpośrednio działalność instytucji chroniących regionalne dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze. Tak więc ekonomiczne efekty rozwoju turystyki wychodzą naprzeciw oczekiwaniom związanym ze zwiększeniem dochodów województwa, działających w nim podmiotów gospodarczych, usług świadczonych przez ludność oraz służą zmniejszaniu bezrobocia.

Na dochody z turystyki decydujący wpływ mają następujące produkty turystyczne: letnie i zimowe pobyty wypoczynkowe, grupowe wycieczki objazdowe po regionie, pobyty w uzdrowiskach, pobyty przygraniczne oraz przyjazdy i pobyty obejmujące turystykę biznesową (podróże w interesach i sprawach służbowych). W diagnozie sytuacji należy jednak stwierdzić, że nie wykorzystuje się potencjału zawartego w warunkach do rozwoju podkarpackiej turystyki. Tak więc pobudzenie koniunktury gospodarczej w województwie obejmować musi także sektor turystyczny.

Wskaźniki:

1. Noclegi udzielone w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania [szt. rocznie].
2. Noclegi udzielone w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania turystom zagranicznym [szt. rocznie].
3. % udział pracujących w turystyce (hotele i restauracje) w stosunku do zatrudnionych ogółem.
4. Wielkość środków pozyskanych z funduszy europejskich i innych źródeł zewnętrznych na realizację projektów związanych z turystyką [tys. euro rocznie].

Kierunek działania 1:

Podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego.

Zwiększenie ruchu turystycznego w województwie jest powiązane z konkurencyjnością ofert turystycznych regionu. Podstawowe działania obejmą poprawę konkurencyjności istniejących produktów oraz kreowanie nowych, adresowanych do wyselekcjonowanych segmentów rynku turystycznego.

Konieczność poprawy konkurencyjności produktów turystycznych wynika z reguł gospodarki rynkowej. Chcąc przyciągnąć odwiedzających, region musi oferować produkty coraz lepiej spełniające oczekiwania gości. Szczególną uwagę należy przywiązywać do wzrostu konkurencyjności produktów o największym oddziaływaniu na dochody regionu z turystyki. Letnie i zimowe pobyty wypoczynkowe wymagają inwestycji w poprawę bazy pobytowej, w tym w powstanie całorocznych, atrakcyjnie położonych, wysoko standardowych centrów wypoczynkowych, generujących oferty konkurencyjne nie tylko na krajowym, ale także europejskim rynku turystycznym – np. poprzez realizację Programu Budowy *Specjalnego Regionu Turystycznego Karpaty* (na terenach południowo-wschodnich Podkarpacia). Niezbędna jest budowa (szczególnie w miejscowościach górskich i podgórskich) zbiorników retencyjno-rekreacyjnych (w tym zwłaszcza dużego zbiornika w Kątach oraz w Ulanowie na rzece Tanew), atrakcyjnych basenów kąpielowych, przystani wodnych (np. w ramach programu *Błękitny San – Szlak Wodny*). W miejscowościach o rozwiniętych i potencjalnych funkcjach wypoczynkowych konieczna jest rozbudowa infrastruktury turystycznej oraz dalszy rozwój infrastruktury rekreacyjno-sportowej (np. tras rowerowych, traktów spacerowych, wypożyczalni sprzętu rekreacyjnego,

nowoczesnej bazy sportowej do uprawiania sportów zimowych, w tym wyciągów narciarskich z zapleczem wypoczynkowym), jak też infrastruktury służącej rozrywce. Poprawa konkurencyjności pobytów w uzdrowiskach regionu wymaga inwestycji w unowocześnienie zakładów przyrodoleczniczych (w tym budowa zakładu przyrodoleczniczego w Latoszynie gm. Dębica) oraz bazy sanatoryjnej. Niezbędne jest podjęcie eksploatacji wód termalnych i mineralnych, rozszerzających ofertę pobytów leczniczych i profilaktycznych. Z kolei rozwój wycieczek objazdowych wymaga opracowania standardowych (wielotematycznych i monotematycznych) tras objazdowych adresowanych do różnych grup wycieczkowiczów oraz inwestycji w parkingi z zapleczem toaletowym, zlokalizowanych przy uczęszczanych atrakcjach turystycznych. Niezbędna jest modernizacja szlaków turystycznych, dalsza rewaloryzacja zabytkowych, a często unikatowych, obiektów sakralnych i świeckich (w tym obiektów architektury pałacowo-zamkowej oraz budownictwa drewnianego) oraz starówek miejskich (m.in. starówki w Przemyślu i w Krośnie). Należy podjąć działania zmierzające do odtworzenia (wykonania kopii) brakujących ikonostasów w cennych architektonicznie drewnianych cerkwiach oraz udostępnić je dla ruchu turystycznego, a także (gdy istnieje taka potrzeba) przywrócić im funkcje kultowe. Wsparcie zostaną przedsięwzięcia służące rozwojowi turystyki na terenach wiejskich oraz w obszarach atrakcyjnych przyrodniczo, przy zachowaniu zasady zrównoważonego rozwoju oraz obowiązujących standardów ochrony przyrody.

Rozwój turystyki przygranicznej wymaga zwiększenia ilości przejść granicznych (zwłaszcza dla ruchu pieszego) oraz skracania czasu przekraczania granicy.

Turystyka biznesowa jest powiązana z koniunkturą gospodarczą w regionie. Wsparciem dla niej będzie rozwój informacji gospodarczej regionu, obsługi inwestorów, imprez targowych, giełd, organizacja forów i misji gospodarczych.

Kierunek działania 2:

Rozwój marketingu turystycznego regionu.

Rozwój turystyki w warunkach gospodarki rynkowej wymaga wykorzystywania instrumentów marketingowych, obejmujących ofertę odpowiednich produktów, prowadzenie działań promocyjnych i dystrybucyjnych oraz kształtowanie cen oferowanych produktów turystycznych. Zadania marketingowe spoczywają w podstawowej mierze na podmiotach gospodarki turystycznej regionu.

Celem strategicznym będzie stworzenie zintegrowanego systemu marketingu i promocji w kraju i za granicą, w tym regionalnego systemu informacji turystycznej oraz wykreowanie wizerunku województwa. Podjęte zostanie wsparcie marketingu turystycznego regionu przez rozwój badań ruchu turystycznego (kto?, w jakim celu?, skąd?, na jak długo? itp.). Umożliwią one segmentację rynku dla poszczególnych produktów turystycznych i ich pozycjonowanie. Efektem takich działań będzie dostosowanie form i sposobów promocji oraz jej zasięgu do wyselekcjonowanych konsumentów produktu turystycznego regionu.

Rozwój tanich przewozów lotniczych wymaga rozwoju promocji turystycznej (także gospodarczej) województwa w miastach i regionach Europy, z których będzie możliwość odbycia szybkiej podróży do regionu.

Rozwijane będą działania promocyjne w dużych aglomeracjach miejskich Polski w okresach poprzedzających letni i zimowy sezon turystyczny. Wzrastać będzie rola Podkarpackiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, lokalnych organizacji turystycznych oraz stowarzyszeń usługodawców turystycznych w prowadzonych działaniach promocyjnych. Realizowane będą zadania obejmujące promocję i kształtowanie pozytywnego wizerunku pobytów turystycznych w województwie poprzez zapraszanie dziennikarzy oraz przedstawicieli biur podróży.

W dystrybucji produktów turystycznych regionu coraz większą rolę będą odgrywać elektroniczne systemy rezerwacyjne pracujące w systemie on-line. Jednym z warunków skutecznej promocji turystycznej regionu jest dostępność i aktualność informacji turystycznej. We współdziałaniu z Polską Organizacją Turystyczną rozwinięty zostanie wojewódzki system informacji turystycznej.

Celem działań promocyjnych atrakcji i produktów turystycznych będzie rozwój wiedzy krajoznawczej wśród mieszkańców województwa, a tym samym wpływanie na podejmowanie decyzji o podróżach i pobytach turystycznych w regionie.

Kierunek działania 3:

Współpraca i współdziałanie podmiotów i instytucji związanych z turystyką, w tym rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego oraz służącego pozyskiwaniu środków z funduszy europejskich i innych zewnętrznych źródeł wspierających bezpośrednio lub pośrednio rozwój turystyki.

Jedną ze słabych stron gospodarki turystycznej województwa jest brak samoorganizacji podmiotów gospodarczych związanych z przyjazdami turystycznymi do regionu. Brak takiej reprezentacji osłabia możliwości organizowania działań rozwijających turystykę, w tym promocję turystyczną województwa. Dlatego podjęte zostaną działania, których celem będzie inicjowanie różnorodnych form zrzeszania się usługodawców turystycznych. Doskonaleniu współpracy między podmiotami organizującymi przyjazdy i pobyty turystyczne a samorządem województwa służyć będzie organizacja corocznego Forum Turystyki Przyjazdowej Województwa Podkarpackiego.

Realizacja określonych wyżej przedsięwzięć, służących rozwojowi turystyki wymaga współdziałania wielu podmiotów, których działalność może wpływać na ruch turystyczny. Są nimi samorzady lokalne, powiatowe i samorząd województwa, terenowa administracja rządowa, Wojewódzki Konserwator Zabytków i podległe mu jednostki państwowej służby ochrony zabytków, administratorzy wybranych obiektów zabytkowych, instytucji kultury, parków narodowych i krajobrazowych, wyższe uczelnie kształcące kadry turystyczne, Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego i inne podmioty. Funkcje koordynacyjne powinna realizować Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna. Wymaga to wzmocnienia organizacyjnego i finansowego tego podmiotu.

Należy przyjąć ustalenie, że wojewódzkie programy obejmujące rozwój transportu, budowę zbiorników wodnych, rewaloryzację zabytków i ochronę dziedzictwa kulturowego oraz przyrodniczego, rozwój terenów wiejskich i inne związane z podróżami i usługami świadczonymi odwiedzającym, będą opiniowane przez specjalistów z zakresu turystyki.

Podstawą sukcesu w realizacji przedsięwzięć rozwijających turystykę będzie montaż środków finansowych współdziałających podmiotów oraz sięganie po fundusze zewnętrzne, zwłaszcza z Unii Europejskiej.

W oparciu o przepisy prawne regulujące partnerstwo publiczno-prywatne przygotowywane będą projekty turystyczne, których efektem będą nowe miejsca pracy lub zwiększenie dochodów ludności regionu.

Kierunek działania 4:

Przygotowanie wysoko wykwalifikowanych kadr dla obsługi ruchu turystycznego, planowania oraz zarządzania rozwojem turystyki w regionie

Rozwój turystyki jest bezpośrednio uzależniony od zasobów ludzkich, jakimi dysponuje obszar recepcji turystycznej. Od profesjonalnych kadr zależy jakość obsługi turystów, co z kolei przekłada się na stopień ich zadowolenia i decyzje o kolejnych pobytach. Duża ilość podmiotów zajmujących się w województwie podkarpackim szeroko pojętą turystyką, wymaga przygotowania nie tylko kadr operacyjnych działających w usługach gastronomicznych, noclegowych, agroturystyce, informacji turystycznej etc., ale również w usługach okołoturystycznych, które mimo że nie związane z turystyką bezpośrednio, mają bardzo istotne znaczenie dla jej rozwoju, szczególnie w kontekście turystyki tranzytowej oraz kreowania wizerunku województwa jako „bramy na wschód”. Kształcenie nowych kadr dla obsługi ruchu turystycznego odgrywa niezwykle istotną rolę, ponieważ przyczynia się do ograniczenia bezrobocia (które według danych WUS wyniosło w lipcu 2006 r. 16,6%) dzięki zatrudnieniu w gospodarce turystycznej. Turystyka jest bowiem nauką umiejętności i stanowi szansę dla wszystkich, którzy wypadli z rynku pracy, a rozwój infrastruktury turystycznej oraz produktów turystycznych, szczególnie w obszarze centralnym wymagać będzie profesjonalnych kadr do obsługi turystów, udających się na wschód. Działania dotyczące systemu edukacji mają z kolei uzasadnienie w stosunkowo dużej ilości uczelni kształcących na kierunkach turystycznych, a mają prowadzić do wyeliminowania zagrożenia bezrobocia wśród absolwentów.

4. Infrastruktura techniczna

Cel strategiczny:

Poprawa dostępności komunikacyjnej i infrastruktury technicznej województwa.

System transportu i infrastruktura techniczna na terenie województwa są nierównomiernie oraz niedostatecznie rozwinięte i ma to zasadniczy wpływ na jakość jego przestrzeni. Rozwój tych dziedzin spowoduje poprawę warunków życia mieszkańców, zainteresowanie potencjalnych inwestorów i turystów, stworzy warunki do wzrostu gospodarczego, zmniejszy koszty ponoszone z powodu wieloletnich zaniedbań oraz wpłynie na poprawę środowiska naturalnego.

Priorytet 1: Wsparcie inwestycji komunikacyjnych: drogowych, kolejowych i lotniczych.

Województwo podkarpackie, położone w ciągu korytarza transportowego Berlin – Wrocław – Katowice – Lwów - Kijów, wymaga wpisania się w kontynentalny układ transportu. Wyraźnie odczuwalny brak ważnych tras drogowych na kierunkach wschód – zachód i północ – południe oraz powiązania z centrum kraju stwarza konieczność budowy autostrady A4 i dróg ekspresowych S 19 i S 74. Modernizacji i dostosowania parametrów do wymogów unijnych wymaga również magistrała kolejowa E 30. Ważnym czynnikiem rozwojowym jest włączenie lotniska Rzeszów – Jasionka w krajową i międzynarodową sieć komunikacji powietrznej. Konieczne jest także uaktywnienie ruchu granicznego poprzez modernizację bądź rozbudowę istniejących przejść granicznych oraz uruchomienie nowych przejść, zwłaszcza drogowych.

Rozbudowa i modernizacja systemu transportu określona w strategii rozwoju województwa przyczyni się do zwiększenia dostępności komunikacyjnej regionu jako czynnika wzmocnienia atrakcyjności inwestycyjnej i turystycznej.

Wskaźniki:

1. Km dróg publicznych o twardej nawierzchni: - na 100 km²,
- na 10 tys. mieszkańców.
2. Km linii kolejowych, eksploatowanych w tym % zmodernizowanych [km, %]
3. Przepustowość portu lotniczego - liczba pasażerów korzystających z połączeń lotniczych [os. rocznie].
4. Przepustowość przejść granicznych - liczba osób przekraczających przejścia graniczne [os. rocznie].

Kierunek działania 1:

Rozbudowa układu drogowego, w tym A 4, S 19, S 74.

Województwo podkarpackie położone jest na ciągu korytarza transportowych nr III objętych projektem TINA o zasięgu transeuropejskim. Zdecydowaną poprawę w użytkowaniu sieci drogowej województwa, płynność i bezpieczeństwo ruchu zapewni rozbudowa i modernizacja zarówno zewnętrznych układów drogowych, jak i ulicznych w miastach oraz profesjonalne wyposażenie służb ratowniczych. Usytuowanie w pobliżu Rzeszowa ważnego węzła komunikacyjnego w miejscu skrzyżowania autostrady A 4 z drogą ekspresową S 19 spowoduje, że ranga miasta leżącego na skrzyżowaniu ważnych szlaków komunikacyjnych wzrośnie.

Zakończyć należy rozbudowę sieci dróg krajowych zapewniających dogodnie powiązania międzynarodowe i międzyregionalne, w tym:

- **autostrady A 4** przez teren województwa, wpisanej w międzynarodową sieć autostrad europejskich. Konieczność budowy autostrady ma bardzo ważne znaczenie z uwagi na fakt istnienia konkurencyjnego dla korytarza III korytarza nr V (Triest – Budapeszt – Użgorod – Lwów), który zupełnie omija terytorium Polski i może przejąć znaczną część ruchu tranzytowego,
- **drogi ekspresowej S 19** – relacji (Grodno) gr. państwa – Kuźnica Białostocka – Białystok – Lublin – Nisko – Rzeszów – Barwinek – gr. państwa (Presov), która połączy kraje nadbałtyckie (Litwa, Łotwa, Estonia, Finlandia) z krajami południowej Europy,
- **drogi ekspresowej S 74** – relacji S 13 (Sulejów) – Kielce – Opatów – Tarnobrzeg – Stalowa Wola – S 19 (Nisko), która połączy województwo z centralną Polską,

- **przebudowę i podniesienie do rangi drogi ekspresowej ciągu dróg krajowych od obwodnicy w Radymnie do przejścia granicznego w Medyce**, która połączy Polskę południową z krajami Europy południowo-wschodniej,
- **obwodnic drogowych** w miastach o dużym natężeniu ruchu – w pierwszej kolejności wzdłuż ciągu dróg krajowych nr 4, 9, 19, 28, 77, 84 oraz wojewódzkich,
- **przebudowę dróg wojewódzkich,**
- **aktywizację drogi nr 878 i odcinków dróg „kontynuujących”** jako alternatywnej trasy z Rzeszowa i z głębi kraju w Bieszczady: S-19 Kielanówka – Tyczyn – Hyżne – Dubiecko – Iskań – Bircza – Kuźmina – Wojtkowa – Krościenko – Ustrzyki Dolne,
- **aktywizację drogi łączącej przejścia graniczne Radoszyce – Palota i Krościenko – Smolnica** będącej po stronie polskiej elementem obwodnicy karpackiej wokół międzynarodowego rezerwatu biosfery „Karpaty Wschodnie”.

Ponadto należy zakończyć budowę nowych i przebudowę istniejących dróg wojewódzkich, które poprawią relacje drogowe zarówno wewnątrz województwa, jak i z sąsiednimi województwami oraz ułatwią dojazd do istniejących i planowanych przejść granicznych.

Dotyczy to:

- drogi łączącej drogi krajowe nr 9 i 19,
- drogi wojewódzkiej nr 986 Tuszyna-Wiśniowa,
- drogi nr 867 – odcinek Prusie – Hrebenne,
- budowy nowej drogi łączącej województwo świętokrzyskie (Połaniec) z województwem podkarpackim (Mielec) wraz z budową mostu na Wiśle,
- dróg do przejść granicznych.

Przebudowa układu drogowego polegać powinna na:

- dostosowaniu dróg krajowych o znaczeniu międzynarodowym do standardów UE,
- poprawie parametrów i stanu technicznego dróg, ulic i obiektów mostowych,
- budowie dróg dojazdowych wzdłuż dróg krajowych i wojewódzkich na odcinkach intensywnie zabudowanych,
- budowie dodatkowych pasów ruchu na drogach tranzytowych i dojazdowych do przejść granicznych.

Należy również dążyć do:

- podniesienia do rangi krajowej dróg wojewódzkich relacji: 835, 886, 985, 871, 723,
- podniesienia do rangi wojewódzkiej ciągu dróg powiatowych wzdłuż wschodniej granicy na odcinku od drogi wojewódzkiej nr 890 do drogi nr 867 (Kwaszenina - Horyniec) – droga rokadowa łącząca przejścia graniczne w Hrebennem, Budomierzu, Korczowej, Medyce, Malhowicach i Krościenku,
- podniesienia klasy technicznej dróg do przejść granicznych.

Dla zrealizowania powyższych celów niezbędne są następujące działania:

- tworzenie lobby na rzecz przygotowania, realizacji modernizacji i rozbudowy układu komunikacyjnego,
- współpraca z administracją centralną odnośnie przyspieszenia realizacji docelowego układu komunikacyjnego (z udokumentowaniem potrzeb komunikacyjnych),
- wiązanie planowania przestrzennego gmin z planem rozbudowy i modernizacji układu komunikacyjnego,
- utrzymanie rezerw terenowych pod rozbudowę sieci,
- scalanie i pozyskiwanie gruntów pod przebieg autostrady i towarzyszących inwestycji,
- opracowanie koncepcji programowo - przestrzennych dla dróg ekspresowych z uzyskaniem akceptacji społecznej dla tych rozwiązań oraz rozpoczęcie prac scaleniowych gruntów,
- zapewnienie środków finansowych na prowadzenie intensywnej działalności inwestycyjnej polegającej na rozbudowie i modernizacji układu komunikacyjnego,
- stworzenie nowych miejsc pracy przy budowie i eksploatacji układu komunikacyjnego.

Kierunek działania 2:

Modernizacja sieci kolejowych, w tym magistrali E 30 i linii państwowej nr 71.

Konieczne jest:

- uruchomienie połączenia ekspresowego do Warszawy przez Tarnobrzeg, na linii nr 71 relacji Ocice – Rzeszów wraz z elektryfikacją,

- zakończenie robót odtworzeniowych na pozostałych liniach kolejowych nr 25 Łódź Kaliska – Sandomierz – Tarnobrzeg – Mielec – Dębica, nr 106 Rzeszów – Jasło, nr 108 Stróże – Krościenko – gr. państwa, nr 107 Zagórz – Łupków – gr. państwa, nr 68 Przeworsk – Stalowa Wola oraz nr 101 Munina - Hrebenne celem przywrócenia pierwotnych prędkości rozkładowych,
- zakończenie generalnej modernizacji magistrali kolejowej E 30, relacji Kraków – Rzeszów – Medyka wraz z infrastrukturą towarzyszącą, celem przystosowania do prędkości szlakowych min.160 km/h,
- bardziej efektywne wykorzystanie linii LHS i zlokalizowanego przy niej „suchego portu” – stacji Wola Baranowska,
- modernizacja linii kolejowej Łódź Kaliska – Sandomierz – Tarnobrzeg – Mielec – Dębica z elektryfikacją odcinka Dębica – Ćmielów,
- budowa klastru logistycznego na bazie „suchego portu” w zespole stacji granicznych Medyka – Żurawica, oraz lotniska w Jasionce, m.in. dla transportu multimodalnego,
- połączenie linii kolejowej 71 z lotniskiem w Jasionce.

Dla zrealizowania powyższych celów niezbędne są następujące działania:

- wznowienie i aktualizacja umów handlowych międzynarodowych z ukierunkowaniem ich realizacji na transport kolejowy linią E-30 (transport samochodowy i wojskowy),
- wykorzystanie „suchych portów”,
- zapewnienie środków finansowych na prowadzenie intensywnej działalności inwestycyjnej, polegającej na modernizacji i odtworzeniu układu kolejowego,
- powiązanie strefy rozwojowej lotniska Rzeszów – Jasionka z linią szerokotorową LHS,
- włączenie kolei w systemy obsługi komunikacyjnej miast, stref podmiejskich i obszaru metropolitalnego poprzez zagęszczenie przystanków kolejowych i zwiększenie połączeń i liczby szynobusów,
- utrzymanie komunikacji kolejowej na wszystkich czynnych liniach kolejowych.

Kierunek działania 3:

Rozbudowa infrastruktury lotniska regionalnego Rzeszów - Jasionka oraz rozwój lotnisk lokalnych.

Ograniczona przepustowość drogowych przejść granicznych na południu i wschodzie Polski stwarza realne możliwości wykorzystania portu lotniczego jako przejścia granicznego pasażersko - towarowego w ruchu międzynarodowym. Trendy rozwojowe gospodarki europejskiej i krajowej oraz wejście Polski do struktur europejskich stawiają regionalnym portom lotniczym nowe wyzwania.

Należy przede wszystkim:

- uruchomić komunikację pasażerską w relacji Rzeszów – USA,
- stworzyć pomost przerzutowy w przewozie towarów między Europą Zachodnią i Ameryką oraz między krajami Europy Wschodniej i Azją,
- uruchomić komunikację lotniczą na liniach krajowych i międzynarodowych w ramach współpracy przygranicznej,
- włączyć do systemu połączeń lotniska lokalne w Mielcu i Krośnie,
- wykorzystać lotnisko w Turbii i lotnisko położone na terenie Woli Korzenieckiej i Krajnej w gminie Bircza do celów sportowych, szkoleniowych i turystycznych.

Na takim ożywieniu lotnisk zlokalizowanych na terenie województwa podkarpackiego mógłby skorzystać przemysł lotniczy regionu.

Dla zrealizowania powyższych celów niezbędne są następujące działania:

- dla lotniska regionalnego w Jasionce:
  - budowa nowego terminalu pasażerskiego, dostosowanego do ruchu międzynarodowego i połączeń transatlantyckich,
  - budowa terminalu obsługi przewozów towarowych CARGO,
  - budowa stacji paliw lotniczych,
  - budowa płyty postojowej i równoległej drogi kołowania,
  - rozbudowa infrastruktury portowej: obiektów usługowych, obiektów technicznych,
  - budowa parku naukowo – technologicznego i centrum handlowego wraz z terenem do ekspozycji w strefie przyległej do lotniska,
  - lokalizacja centrum logistycznego w strefie lotniska,
  - lokalizacja inwestycji mających na celu ożywienie lotniska w zakresie usług transportowych,

- odtworzenie do lotniska bocznic kolejowej dla ruchu pasażerskiego i towarowego,
- dla lotnisk lokalnych:
  - modernizacja pasów startowych,
  - wyposażenie w wymagane urządzenia nawigacyjne,
  - rozbudowa infrastruktury lotniskowej.

Kierunek działania 4:

Rozbudowa i modernizacja infrastruktury przejść granicznych.

Stan techniczny urządzeń infrastruktury na przejściach granicznych wymaga modernizacji i rozbudowy w celu usprawnienia w maksymalnym stopniu obsługi rosnącego ruchu osobowego i towarowego. Równocześnie konieczne jest techniczne przygotowywanie terenów pod budowę nowych przejść granicznych, a więc m.in. uwzględnienie ich w planach przestrzennego zagospodarowania pogranicza wschodniego i południowego w uzgodnieniu z naszymi partnerami zagranicznymi – Ukrainą i Słowacją. Ważnym etapem działań jest również opracowanie ofert inwestycyjnych pogranicza wschodniego i południowego oraz dalszy kompleksowy rozwój infrastruktury przygranicznej (terminale, drogi łączące przejścia graniczne, węzły kolejowo-drogowe) i budowa nowych i modernizacja istniejących przejść granicznych.

Dla zrealizowania powyższych celów należy przede wszystkim:

- wybudować przejścia graniczne wraz z infrastrukturą komunikacyjną umożliwiające ruch pasażerski i towarowy z Obwodem Lwowskim i Zakarpacem na Ukrainie, biorąc pod uwagę szczególne warunki Bieszczadzkiego Parku Narodowego i innych obszarów chronionych,
- uruchomić kolejowe i drogowe przejście graniczne Malhowice - Niżankowice,
- zmodernizować kolejowe przejście graniczne Łupków – Medzilaborce, by stacja kolejowa w Łupkowie była także stacją przesiadkową dla wąskotorowej Bieszczadzkiej Kolejki Leśnej,
- wybudować przejścia graniczne Budomierz – Hruszew, Bandrów – Mszaniec, Żurawin – Bobierka, Werhrata – Rawa Ruska,
- uruchomić przejścia dla ruchu turystycznego na granicy z Ukrainą.

Priorytet 2: Wspieranie inwestycji z zakresu gospodarki wodno – ściekowej.

Gospodarka wodno-ściekowa jest dziedziną, w której widoczne są duże opóźnienia w realizacji inwestycji, a znaczne zaniedbania występują zwłaszcza na terenach wiejskich. Prawidłowy i szybki jej rozwój spowoduje poprawę życia mieszkańców, wpłynie na poprawę środowiska naturalnego, zmniejszy koszty ponoszone z powodu jej niedostatecznego rozwoju i spowoduje zainteresowanie potencjalnych inwestorów naszym województwem.

W gospodarce wodno-ściekowej na terenie województwa należy położyć szczególny nacisk na następujące jej elementy:

- zwiększenie retencji sztucznej i naturalnej,
- zmniejszenie zagrożenia powodziowego,
- zmniejszenie ilości nie oczyszczonych ścieków odprowadzanych do wód powierzchniowych i podziemnych,
- stworzenie możliwości dostępu do dobrej jakościowo i wystarczającej ilościowo wody do celów bytowo-gospodarczych i przemysłowych.

Wskaźniki:

1. Ludność korzystająca z sieci wodociągowej w % ludności ogółem [%].
2. Ludność korzystająca z kanalizacji w % ludności ogółem [%].
3. Ludność obsługiwana przez oczyszczalnie ścieków w % ludności ogółem [%].

Kierunek działania 1:

Rozwój gospodarki wodnej.

Rozwój gospodarki wodnej na terenie województwa powinien zmierzać głównie w kierunku zwiększenia zasobów dyspozycyjnych wód powierzchniowych (retencja naturalna i sztuczna), ochrony przed powodzią, regulacji stosunków wodnych oraz racjonalnego wykorzystania wód podziemnych. Region jest ubogi w wody podziemne i kontrola ich wykorzystania jest szczególnie ważna.

Realizacja tego kierunku działania będzie polegać na:

- **budowie i modernizacji obwałowań** - szacunkowe potrzeby budowy nowych wałów przeciwpowodziowych wynoszą około 275 km, a modernizacji istniejących obwałowań - około 190 km,
- **budowie zbiorników „małej retencji”** - na terenie województwa istnieją /w pełni uzasadnione/ możliwości lokalizacji około 160 zbiorników,
- **budowie dużych wielofunkcyjnych zbiorników retencyjnych** – należy skoncentrować działania zmierzające do realizacji zbiorników: „Rudawka Rymanowska” na Wisłoku, „Kąty – Myscowa” na Wisołce, „Krawce” na Łęgu, „Ropczyce” na Wielopolce, „Niewistka” na Sanie, „Dukla” na rzece Jasiołce, w Ulanowie na rzece Tanew oraz na terenie dawnej kopalni siarki Machów w Tarnobrzegu,
- **regulacji rzek i potoków** - modernizacja uregulowanych koryt rzek i potoków ca 330 km oraz wykonanie nowych regulacji koryt rzek i potoków ca 560 km,
- **melioracje szczegółowe (drenowania i rowy melioracyjne),**
- **ogólnodostępny monitoring poboru wód podziemnych.**

Kierunek działania 2:

Rozwój gospodarki ściekowej.

Rozwój gospodarki ściekowej na terenie województwa powinien być ukierunkowany na zwiększenie ilości obiektów podłączonych do kanalizacji sanitarnej, odprowadzającej ścieki sanitarne do oczyszczalni ścieków, zgodnie z zasadami określonymi w *Krajowym programie oczyszczania ścieków komunalnych*.

Realizacja tego kierunku działania będzie polegać na:

- 1) wyposażeniu terenów o skoncentrowanej zabudowie („aglomeracja”) w systemy kanalizacji zbiorczej i oczyszczalni ścieków:
  - do 31 grudnia 2010 dla „aglomeracji” o RLM wynoszącej > 15 000
  - do 31 grudnia 2015 dla „aglomeracji” o RLM wynoszącej 2 000 do 15 000
- 2) wyposażeniu terenów o rozproszonej zabudowie w indywidualne (zagrodowe) oczyszczalnie ścieków do roku 2020.

Preferować należy budowę, rozbudowę oraz modernizację systemów gospodarki ściekami w następującej kolejności:

- tereny zlewni ujęć wód powierzchniowych,
- obszary zlewni zbiorników retencyjnych,
- tereny posiadające sieć wodociągową,
- obszary parków narodowych, parków krajobrazowych, chronionego krajobrazu i rezerваты przyrody,
- pozostałe obszary województwa.

Kierunek działania 3:

Rozwój i modernizacja systemów zaopatrzenia w wodę.

Ten kierunek działania ma na celu stworzenie do roku 2020 możliwości dostępu do dobrej jakościowo i wystarczającej ilościowo wody do celów bytowo - gospodarczych i przemysłowych.

Zakłada się, że komunalne systemy zaopatrzenia w wodę będą modernizowane i rozbudowywane. Będą również budowane nowe ujęcia, stacje uzdatniania wody oraz sieci wodociągowe na terenach niedoinwestowanych, jak również rozbudowywane sieci wodociągowe na bazie już istniejących urządzeń posiadających rezerwy wydajności. Sieci wodociągowe będą łączone w ponadgminne systemy pierścieniowe, zasilane z kilku ujęć, co zapewni możliwość ciągłego podawania wody odbiorcom, mimo awarii czy okresowych braków wody na którymś z ujęć. Przewiduje się modernizację około 75% ogółu ujęć wód podziemnych ze stacjami uzdatniania wody oraz wszystkich ujęć wód powierzchniowych również ze stacjami uzdatniania wody, poprzez zmiany technologii uzdatniania wody oraz jej dezynfekcji.

Wody podziemne powinny być wykorzystywane przede wszystkim na potrzeby bytowo – gospodarcze oraz do produkcji artykułów żywnościowych i farmaceutycznych.

Wszystkie ujęcia wód powinny mieć zatwierdzone strefy ochronne, a ustalenia dotyczące sposobu zagospodarowywania tych stref będą rygorystycznie przestrzegane. Szczególny nacisk kładzie się na strefy ochronne od komunalnych ujęć wód powierzchniowych, z których podawana jest woda dla ca 55% mieszkańców województwa.

Priorytet 3: Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego regionu.

Bezpieczeństwo energetyczne rozumiane jest jako dostarczanie odpowiedniej ilościowo i jakościowo energii, przy zachowaniu niezawodności zasilania dla obecnego i prognozowanego zapotrzebowania. Ponieważ energia (w szczególności elektryczna) stanowi jedno z głównych mediów umożliwiających funkcjonowanie i rozwój wszelkich form aktywności człowieka, jej niedostatek lub niewłaściwy standard stanowi znaczące ograniczenie dla rozwoju terenów, na których występuje.

Proponowane w strategii działania i zadania w dziedzinie energetyki, ciepłownictwa i gazownictwa zmierzają do zaspokojenia potrzeb odbiorców komunalnych i podmiotów gospodarczych przy zachowaniu ekonomiki przyjmowanych rozwiązań i zasad ochrony środowiska naturalnego, a także promowania zrównoważonego rozwoju województwa poprzez wykorzystanie istniejących bogactw zasobów naturalnych, w tym: energii konwencjonalnej (ropa, gaz) i niekonwencjonalnej (wody geotermalne, biomasa, energia słoneczna i wiatrowa).

Jednocześnie zakłada się, że zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego będzie realizowane przy uwzględnieniu obecnego stanu technicznego poszczególnych systemów, wymaganych potrzeb w zakresie rozbudowy i modernizacji (m.in. bloków energetycznych) oraz w miarę wzrostu możliwości finansowania przedsięwzięć z budżetu państwa, województwa lub prywatnych inwestorów.

Wskaźniki:

1. Wskaźnik efektywności energetycznej: - energochłonność pierwotna
- energochłonność finalna.
2. Ilość i zdolność przesyłowych połączeń transgranicznych.
3. Sprawność dystrybucji energii elektrycznej.
4. Udział energii ze źródeł odnawialnych w całkowitej konsumpcji energii elektrycznej [%].
5. Przyrost linii gazowych w województwie (rok bazowy – 100) [%].
6. Długość sieci ciepłej, w tym preizolowanej [km].

Kierunek działania 1:

Rozbudowa elektroenergetycznego systemu zasilającego wysokiego napięcia.

System zasilania wysokim napięciem i związane z nim stacje redukcyjne, pokrywają wprawdzie aktualne potrzeby, jednak jego konfiguracja i nierównomierne rozmieszczenie przestrzenne powoduje, że na niektórych obszarach są zbyt długie ciągi magistral. Skutkuje to ponadnormatywnymi spadkami napięcia, zmniejszoną pewnością zasilania i ograniczeniem możliwości podłączenia nowych odbiorców. Przeciwdziałaniem takiemu stanowi rzeczy jest realizacja zakładanego planu rozbudowy systemów zasilających, polegająca na budowie odpowiedniej ilości stacji redukcyjnych i odcinków linii wysokiego napięcia do ich zasilania.

Kierunek działania 2:

Modernizacja i rozbudowa układu rozdzielczego średniego i niskiego napięcia.

Sieci średnich i niskich napięć stanowiące układy rozdzielcze są w znacznym stopniu wyeksploatowane. Do chwili obecnej odczuwalne są jeszcze skutki pierwotnej reelektryfikacji powojennej, przeprowadzanej przy ograniczonych możliwościach finansowych, materiałowych i technologicznych oraz przyjmowanych w tym czasie obciążeniach jednostkowych. Najstarsze elementy sieci wymagają odtworzenia i dostosowania do obowiązujących standardów zasilania energetycznego. Konieczne jest zatem dokończenie reelektryfikacji obszaru województwa (problem dotyczy około 40% wsi i 13% miast). Istotnym problemem jest również uzbrajanie nowych terenów przewidzianych do zainwestowania.

Kierunek działania 3:

Budowa i rozbudowa infrastruktury związanej z energią odnawialną.

Wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną, spowodowany rozwojem sektora gospodarczego i komunalnego, ograniczona ilość zasobów kopalnych, a także zanieczyszczenie środowiska i przewidywane zmiany strukturalne sektora energetycznego powodują konieczność poszukiwania alternatywnych źródeł wytwarzania energii.

Zgodnie z przyjętą *Strategią rozwoju energetyki odnawialnej*, celem strategicznym jest zwiększenie udziału tej energii do 7,5% w roku 2010 i do 14% w roku 2020 w strukturze zużycia nośników pierwotnych.

Odnawialne źródła energii mogą stanowić istotny udział w bilansie energetycznym poszczególnych gmin. Mogą przyczynić się również do poprawy zaopatrzenia w energię na terenach o słabo rozwiniętej strukturze energetycznej. Szczególnie dla rejonów dotkniętych bezrobociem, odnawialne źródła energii stwarzają możliwości w zakresie powstawania nowych miejsc pracy. Natomiast tereny rolnicze, które z uwagi na zanieczyszczenie gleb nie nadają się do uprawy roślin jadalnych, mogą być wykorzystywane do upraw roślin przeznaczonych jako surowiec do produkcji biopaliw.

Tereny rolnicze o niskiej bonitacji gleb mogą być wykorzystywane również pod uprawy roślin energetycznych (wierzba, róża bezkolcowa, malwa) jako surowiec (biomasa) do spalania w kotłach energetycznych i produkcji OZE.

W sytuacji województwa podkarpackiego istnieją warunki eksploatacji „zielonej energii” bazującej na wykorzystaniu: potencjału wód płynących, energii słonecznej, energii geotermalnej, biomasy, biopaliw, siły wiatru.

Kierunek działania 4:

Racjonalizacja zużycia energii cieplnej i ograniczenie „niskiej emisji”.

Najpilniejsze zadania inwestycyjne w tym zakresie to:

- modernizacja i rozbudowa systemów ciepłowniczych i wyposażenie ich w instalacje do redukcji emisji zanieczyszczeń gazowych i pyłowych,
- termorenowacja budynków mieszkalnych i użyteczności publicznej,
- ograniczanie strat ciepła przy spedycji.

Kierunek działania 5:

Rozbudowa i modernizacja układów gazowniczych.

Obszary województwa podkarpackiego pozbawione możliwości dostępu do gazu ziemnego przede wszystkim jego południowa i wschodnia część powinny uzyskać takie możliwości ze względu na ich specyfikę. Jednocześnie tereny, przez które przebiegają gazociągi tranzytowe systemu krajowego w tym na terenach obszarów górniczych gazu ziemnego powinny uzyskać możliwość ograniczenia ich użytkowania lub specjalne udogodnienia rekompensujące uciążliwości.

Realizacja tego kierunku działania będzie polegać na:

- budowie, rozbudowie i modernizacji sieci i urządzeń gazowych,
- ograniczeniu strefy bezpieczeństwa lub zrekomensowaniu uciążliwości związanych z wydobyciem i transportem gazu ziemnego.

Priorytet 4: Poprawa sprawności funkcjonowania regionalnego systemu usług telekomunikacyjnych.

Funkcjonowanie społeczeństwa w obecnych warunkach społeczno – gospodarczych, rozwój nauki i techniki wymaga komunikowania się coraz sprawniejszymi i szybszymi systemami łączności.

Trudno wyobrazić sobie prawidłowy rozwój społeczny, gospodarczy i zaspokajanie wszelkiego rodzaju potrzeb współczesnego człowieka (w tym również rozwój społeczeństwa informacyjnego) bez rozwoju nowoczesnych form łączności do jakich niewątpliwie należą cyfrowe techniki komunikacyjne - CTK .

Najniższy w kraju wskaźnik gęstości telefonicznej w województwie, mierzony liczbą abonentów na 100 mieszkańców wymaga od władz rządowych i samorządowych radykalnych działań w kierunku poprawy tej sytuacji (np. projekt słowackiego Ministerstwa Telekomunikacji i Transportu przewiduje - w celu zwiększenia dostępu do internetu - ok. 40% zniżki przy zakupie komputera i rozłożenie pozostałej sumy na miesięczne raty spłacane przez trzy lata, pod warunkiem podłączenia komputera do sieci internetu).

Telefonizacja obszarów wiejskich i powszechna dostępność do szerokopasmowego internetu umożliwi szansę wyrównania intelektualnego i materialnego poziomu życia mieszkańców Podkarpacia.

Wskaźniki:

1. Dostęp szerokopasmowy do internetu (liczba hostów na 100 mieszkańców).
2. Gospodarstwa domowe posiadające szerokopasmowy dostęp do internetu [szt. i %].

Kierunek działania 1:

Rozbudowa i modernizacja sieci telekomunikacyjnej, szczególnie na obszarach małych miast i wsi.

Działania konieczne dla realizacji kierunku:

- Wymiana ostatnich centrali analogowych na centrale cyfrowe włączone w nowoczesny system dostępu do sieci telekomunikacyjnej tj. w światłowodowy w pętli abonenckiej.
- Modernizacja systemu radiowego dostępu do końca 2008r.
- Budowa i rozbudowa wielousługowej sieci telekomunikacyjnej i systemów dostępowych funkcjonujących w sieci (w technologiach dostępu radiowego, światłowodowego i kabli miedzianych), które będą mogły zaspokoić bieżące i prognozowane potrzeby dystrybucji usług telekomunikacyjnych, na obszarach gdzie zamierzenia inwestycyjne spełniają podstawowe kryteria ekonomiczne.
- Budowa magistrali światłowodowej „high – tech” łączącej cztery województwa w południowej części Polski z województwem podkarpackim jako elementu sprzyjającego powstaniu silnego ośrodka informatycznego w południowej części Polski, w tym również na terenie województwa podkarpackiego.
- Szybki rozwój rynku telekomunikacyjnego i pojawienie się na polskim rynku nowych operatorów, które przyczynią się do rozwoju telefonii komórkowej i komórkowego rynku transmisji danych, jak również do wprowadzenia na rynek województwa telefonii komórkowej trzeciej generacji UMTS (jednoczesne korzystanie z transmisji danych i rozmowy telefonicznej połączonej z przesyłaniem obrazu).

Kierunek działania 2:

Zapewnienie powszechnego dostępu do cyfrowych technik komunikacyjnych – CTK.

Kierunek obejmuje:

- Zapewnienie powszechnego dostępu do usług internetowych, co jest warunkiem budowy społeczeństwa informacyjnego, niezbędnego dla sprostania wymogom współczesnej komunikacji. Dynamika tego rozwoju uzależniona będzie od rozbudowy infrastruktury technicznej i cen usług.
- Zapewnienie szybkiego i stałego dostępu do internetu szkołom, w których ten dostęp jest jeszcze obecnie świadczony poprzez modem.
- Rozbudowę infrastruktury dla potrzeb telekomunikacji i technik informacyjnych oraz cyfrowych technik telekomunikacyjnych, co pozwoli świadczyć różne usługi, w tym multimedialne (np. streaming video, gry on-line, telewizja, e-learning i e-commerce) i zbliży społeczeństwo naszego województwa do społeczeństwa globalnej informacji wykorzystującej powszechnie cyfrowe techniki komunikacyjne.
- Umożliwienie mieszkańcom zagrożonym „wykluczeniem cyfrowym”, zwłaszcza z terenów małych miast i wsi, dostępu do szerokopasmowego internetu poprzez budowę Publicznych Punktów Dostępu do Internetu.

5. Obszary wiejskie i rolnictwo

Cel strategiczny:

Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich sprzyjający powstawaniu rentownych gospodarstw rolnych oraz kreowaniu pozarolniczych źródeł dochodów.

Obecność Polski w strukturach Unii Europejskiej stawia nowe wyzwania dla kierunków działania regionów, w tym także stymulowania rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. Jednym z założeń rozwoju regionalnego jest realizacja modelu wielofunkcyjnego rozwoju wsi i rolnictwa. Stąd też przyjmuje się założenie, że wszelkie działania ukierunkowane na obszary wiejskie i rolnictwo będą w najbliższych latach zorientowane na realizację tego celu strategicznego, sprzyjającego powstawaniu rentownych gospodarstw oraz generowaniu pozarolniczych źródeł dochodów.

Wspieranie tych tendencji musi pozostać w zgodzie zarówno z oczekiwaniami konsumentów, jak również z wzrastającymi wymogami dotyczącymi ochrony środowiska i dobrostanu zwierząt oraz z zachowaniem walorów krajobrazowych i kulturowych.

W tym świetle charakter priorytetowy uzyskają działania służące wzrostowi konkurencyjności gospodarstw rolnych, w tym gospodarstw ekologicznych oraz produkcji integrowanej, rozwojowi rynku rolnego i pozarolniczych form działalności gospodarczej na wsi. Ogromną rolę przypisuje się samej odnowie wsi oraz modernizacji jej przestrzeni.

Wszystkie te działania nie będą miały szansy powodzenia jeżeli zostanie zaniedbana sfera edukacji mieszkańców wsi i obszarów wiejskich, jak również nie mniej istotna edukacja konsumentów - mieszkańców miast.

Z wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich i rolnictwa należy łączyć rozwój infrastruktury społeczno-gospodarczej i technicznej, spółdzielczości, doradztwa rolniczego i edukacji, jak również wdrażanie sprawnego systemu instytucji rynkowych (giełdy towarowe, bazy przechowalnicze, punkty sprzedaży bezpośredniej, organizacje producentów rolnych, spółdzielczość rolnicza oraz pozostałe jednostki pozarządowe).

Kierunek rozwoju rolnictwa w województwie powinien być ściśle skorelowany z przyjętą dla Polski *Strategią rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013*, której celem nadrzędnym jest poprawa warunków życia i pracy mieszkańców wsi poprzez wzrost gospodarczy, z uwzględnieniem wymogów ochrony środowiska. Jednakże równocześnie kierunek ten musi w znacznym stopniu uwzględniać specyfikę naszego regionu, w tym również wyłonionych pasm produkcyjnych.

Priorytet 1: Rozwój pozarolniczych form działalności gospodarczej w warunkach zrównoważonego rozwoju.

Tworzenie na obszarach wiejskich nowych miejsc pracy w przetwórstwie, usługach, handlu jak również w gałęziach związanych z otoczeniem rolnictwa i walorami wsi to jedno z głównych wyzwań wymagające permanentnego wspierania. Jednocześnie muszą one powstawać i rozwijać się w ścisłej korelacji z otoczeniem i warunkami środowiskowymi, a warunkiem ich sprawnego funkcjonowania powinna być dobrze przygotowana kadra i szeroka promocja wytwarzanych produktów zarówno na rynkach wewnętrznych, jak i zewnętrznych.

Wskaźniki:

1. Liczba podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na terenach wiejskich, prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą [szt.].
2. Liczba osób pracujących na rzecz podmiotów gospodarczych z terenów wiejskich prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą (w tym osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą) [os.].
3. % ludności wiejskiej utrzymującej się z pozarolniczej działalności gospodarczej [%].

Kierunek działania 1:

Rozwój infrastruktury gospodarczej.

Jedną z najpoważniejszych barier wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest niedostateczny poziom rozwoju infrastruktury technicznej. Sytuacja ta wymusza podjęcie działań zmierzających do podniesienia atrakcyjności obszarów wiejskich w kontekście lokalizacji potencjalnych inwestycji, z uwzględnieniem ich pozytywnego wpływu na środowisko naturalne (sieci kanalizacyjne, oczyszczalnie

ścieków, gospodarka odpadami). Znaczącą rolę odgrywać będzie właściwie rozwinięta i zmodernizowana sieć linii średniego i wysokiego napięcia oraz odpowiednia ilość stacji transformatorowych.

Szybki postęp techniczny powoduje konieczność rozwijania infrastruktury teleinformatycznej, która w znacznej mierze warunkuje powstawanie i rozwój firm na obszarach wiejskich. Działania te powinny traktowane być priorytetowo.

Układ komunikacyjny województwa zmusza do podjęcia działań zmierzających do gruntownej poprawy jakości dróg i mostów oraz zmian w układzie przestrzennym.

Budowa odpowiedniej infrastruktury gospodarczej, a tym samym zapewnienie właściwych warunków technicznych dla powstawania podmiotów gospodarczych na terenach wiejskich to jeden z ważniejszych kierunków rozwoju. Jego realizacja będzie warunkowała generowanie miejsc pracy poza rolnictwem.

Równocześnie zakłada się, iż realizacja wszystkich inwestycji z zakresu infrastruktury powinna uwzględniać właściwą ich lokalizację, zarówno pod względem potencjalnych możliwości ich wykorzystania przez inwestorów, jak również w odniesieniu do warunków środowiskowych i krajobrazowych.

Kierunek działania 2: Ochrona środowiska naturalnego.

Rozwój działalności gospodarczej jest potencjalnym źródłem zanieczyszczeń i różnych form degradacji środowiska.

Istotne zatem jest przestrzeganie wszelkich zasad ochrony środowiska naturalnego związanych z gospodarką wodno-ściekową, ochroną powietrza i zagospodarowaniem odpadów.

Istotnym elementem ochrony środowiska jest rozwój źródeł energii odnawialnej. Źródła te, a zwłaszcza biomasa, mają istotny wpływ na aktywizację gospodarczą, poprawę bilansu energetycznego województwa, a w konsekwencji poprawę stanu środowiska.

Podkarpackie posiada warunki do eksploatacji energii odnawialnej, bazującej na wykorzystaniu potencjału wód płynących, energii słonecznej, energii geotermalnej, biomasy i siły wiatru.

Kolejnym ważnym zagadnieniem jest racjonalne gospodarowanie rolniczymi zasobami wodnymi.

Możliwości wykorzystania wód powierzchniowych są ograniczone ze względu na dużą zmienność przepływów w czasie, spowodowaną górkim charakterem większości rzek. Potrzeba zwiększenia zasobów dyspozycyjnych i przepływów gwarantowanych w rzekach oraz skala zagrożeń powodzią stwarza konieczność istotnego zwiększenia pojemności retencyjnej. Jest to możliwe nie tylko poprzez budowę nowych dużych zbiorników, ale także zbiorników małej retencji, które łącznie z innymi działaniami (między innymi budową polderów) są niezbędne do eliminacji zagrożenia powodziowego.

Duży wpływ na ochronę środowiska ma rekultywacja zdegradowanych terenów. Przywracanie do obiegu gospodarczego zdegradowanych i zdewastowanych terenów zaowocuje rozwojem pozarolniczych form działalności gospodarczej.

Racjonalne wykorzystanie zasobów leśnych województwa ma istotny wpływ na powstawanie i rozwój przedsiębiorstw na obszarach wiejskich. Model ten gwarantuje równoległe pozyskiwanie i odnowienie wykorzystanych surowców.

Kierunek działania 3: Aktywizacja społeczności wiejskiej w kierunku podejmowania pozarolniczej działalności gospodarczej.

Rozwój pozarolniczych form działalności gospodarczej musi być oparty na wiedzy i przedsiębiorczości. Działania na rzecz tego rozwoju ukierunkowane będą przede wszystkim na organizację szkoleń, kursów i doradztwa zawodowego.

Usuwanie barier dostępności ludności wiejskiej do placówek kształcenia ustawicznego dorosłych warunkuje powstawanie i rozwój pozarolniczych form działalności gospodarczej.

Jednym z warunków sprawnego funkcjonowania jednostek gospodarczych jest dostosowanie kierunków nauczania do potrzeb gospodarki i rynków pracy oraz oczekiwań zainteresowanych.

Szczególną rolę spełniają działania zmierzające do kreowania tzw. „liderów” potencjalnych inicjatorów działalności gospodarczej.

Zasadne wydaje się również podejmowanie inicjatyw zmierzających do usuwania barier administracyjnych i upraszczania procedur formalno-prawnych, związanych z powstawaniem podmiotów gospodarczych.

Kierunek działania 4:**Różnicowanie działalności w celu zapewnienia alternatywnych źródeł dochodów oraz tworzenie warunków do powstawania i rozwoju MŚP.**

Różnicowanie działalności na obszarach wiejskich nabiera szczególnego znaczenia w świetle problemów takich jak: nadwyżka siły roboczej, rozdrobniona struktura agrarna, mały odsetek osób ze średnim i wyższym wykształceniem oraz zjawisko ukrytego bezrobocia.

Walory i zasoby województwa sprzyjają dywersyfikacji działalności na obszarach wiejskich. Uzasadnione wydaje się rozwijanie wszelkich form i kierunków działań niezwiązanych z rolnictwem, a bazujących na jego naturalnym potencjale.

Kolejnym ważnym aspektem będzie wspieranie innowacyjnych projektów z zakresu rozwoju infrastruktury społecznej i technicznej.

Położenie geograficzne województwa determinuje konieczność rozwoju współpracy transgranicznej, ze szczególnym uwzględnieniem wschodniej granicy Unii Europejskiej.

Szczególny nacisk należy położyć na promocję walorów, produkcji i usług na rynkach wewnętrznych i zewnętrznych.

Priorytet 2: Odnowa wsi oraz modernizacja przestrzeni wiejskiej.

Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich nie jest możliwy bez bezpośredniego i szerokiego udziału społeczności lokalnych, które przejmują odpowiedzialność za przyszłość wsi, wykorzystanie miejscowych zasobów, ukierunkowanie lokalnych inicjatyw poprzez sformułowany oddolnie plan rozwoju wsi.

Podkarpacka wieś na przestrzeni najbliższych lat będzie ulegać przemianom. Rozwój obszarów wiejskich odbywał się do tej pory na zasadzie przenoszenia rozwiązań miejskich w zakresie infrastruktury, budownictwa, stylu życia. Skutkiem takiego postępowania jest zanik indywidualności i tożsamości wsi oraz alienacja i zanik poczucia wspólnoty jej mieszkańców. Wieś jako mini-miasto nie stanowi i nigdy nie będzie stanowić dla życia miejskiego żadnej alternatywy. Alternatywą będzie wtedy, gdy dostosowując się do wymogów społeczności, pozostanie sobą jako depozytariusz niepowtarzalnych zasobów oraz wartości, które składają się na jakość życia niedostępną w miastach.

Wzrost kapitału społecznego związany z procesem odnowy wsi, wyrażający się rozwojem organizacji pozarządowych i przyjmowaniem przez nie roli instytucji rozwoju lokalnego sprzyjać będzie realizacji wielu innych działań, w szczególności wymagających kooperacji osób lub środowisk.

Niezwykle ważne jest nawiązanie i rozwój współpracy makroregionalnej, szczególnie przygotowanie lokalnych społeczności do stosowania tzw. podejścia typu LEADER, które będzie wymogiem w polityce rozwoju obszarów wiejskich w całej UE.

Wskaźniki:

1. Liczba inicjatyw podejmowanych na terenach wiejskich przez mieszkańców [szt. rocznie].
2. Liczba mieszkańców wsi uczestniczących w zorganizowanych kursach i szkoleniach [os. rocznie].
3. Powierzchnia przeprowadzonych scaleń wraz z zagospodarowaniem poscaleniowym [tys. ha i %].
4. Liczba produktów umieszczonych na Liście Produktów Tradycyjnych oraz liczba zarejestrowanych na szczeblu unijnym produktów regionalnych i tradycyjnych [szt.].

Kierunek działania 1:**Integracja i aktywizacja społeczności wiejskich.**

Budowanie oddolnych programów rozwoju wymaga zintegrowania, a przede wszystkim aktywizacji społeczności wiejskich.

Dokonana w 1989 r. reforma administracji szczebla lokalnego zapoczątkowała odbudowę tożsamości małych społeczności wiejskich, lecz proces ten nie przeniósł się na poszczególne sołectwa i potrzebuje dodatkowych impulsów. Upodmiotowienie społeczeństw miejscowości wiejskich powinno odbyć się poprzez opracowanie i nadanie statutów sołeckich, które z drugiej strony przyczynią się do uzyskania przez sołectwa osobowości prawnej. Społeczność sołecka posiadająca osobowość prawną powinna dążyć do organizowania się w formalne grupy działające na jej terenie. W ramach tego kierunku realizowane będą przedsięwzięcia mające na celu powoływanie takich grup.

Zorganizowana społeczność sołecka powinna dążyć do planowego rozwoju swoich miejscowości. W związku z tym lokalni liderzy wraz z mieszkańcami powinni zmierzać do sformułowania animowanych oddolnie planów rozwoju wsi krótko- i długoterminowych. W ramach tego kierunku realizowane będą projekty wynikające z inicjatyw społeczności wiejskich, mających na celu wspieranie rozwoju form kształcenia ustawicznego, ukierunkowanego na zachowania społeczne. Wspierane będą również

projekty i inicjatywy społeczne zmierzające do kształtowania możliwości inwestowania, rozwoju usług, tworzenia miejsc pracy, zarobkowania w rolnictwie i poza nim.

Kierunek działania 2:

Zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego.

Zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych mieszkańców wsi powinno być odpowiedzią na ich zaangażowanie w rozwój miejscowości. W ramach tego kierunku wspierane będą przedsięwzięcia służące właściwemu gospodarowaniu naturalnym dziedzictwem wsi. Powinny one być ukierunkowane na zachowanie walorów krajobrazu geograficznego i kulturowego, przejawiające się wykorzystaniem walorów przyrodniczych i krajobrazowych na potrzeby plenerów artystycznych, prowadzenie konkursów na innowacyjne formy zagospodarowania określonych terenów, tworzenie punktów kultywowania tradycji wiejskich w postaci skansenów, izb tradycji itp. Wspierane przedsięwzięcia powinny skupiać się również na upowszechnianiu regionalnego dziedzictwa kulturowego wsi poprzez kultywowanie tradycyjnych wartości, muzyki charakterystycznej dla danego regionu, tradycyjnych strojów, zawodów i potraw, eksponowania charakterystycznej architektury, miejsc historycznych i kulturowych.

Niezmiernie ważnym zagadnieniem jest wspomaganie przedsięwzięć z zakresu projektów architektonicznych, nawiązujących do charakteru budownictwa regionalnego.

Bardzo duże znaczenie dla zaspokojenia potrzeb społecznych ma wspieranie przedsięwzięć zmierzających do upowszechniania produkcji rolniczej opartej na tradycji, w tym z wykorzystaniem regionalnych odmian i gatunków (rolnictwo ekologiczne), jak również projektów zmierzających do powstawania nowych miejsc pracy poza rolnictwem (agroturystyka, rękodzieło itp.).

Wielkim wyzwaniem współczesnych czasów jest zapewnienie opieki ludziom w podeszłym wieku oraz samotnym. Wyludniająca się wieś jest wsią starzejącą się, ponieważ migracja dotyczy głównie ludzi młodych. W ramach tego kierunku wspierane będą przedsięwzięcia i projekty mające na celu zapewnienie opieki ludziom opuszczonym i samotnym oraz w podeszłym wieku.

Ogromne znaczenie w rozwoju obszarów wiejskich ma stałe podnoszenie wiedzy i umiejętności ich mieszkańców. Nauka i wychowanie powinna odbywać się nie tylko na zasadzie zdobywania wiedzy, ale również, a może przede wszystkim na zasadzie kształtowania właściwych postaw, począwszy od wychowania przedszkolnego, a skończywszy na ustawicznym kształceniu ludzi dorosłych.

W ramach kierunku będą wspierane w głównej mierze przedsięwzięcia zmierzające do aktywizacji zawodowej mieszkańców wsi.

Kierunek działania 3:

Modernizacja przestrzeni wiejskiej.

Działania w ramach tego kierunku będą skupiały się na wspieraniu prowadzenia prac scaleniowo-wymiennych oraz kształtowaniu przestrzeni produkcyjnej gospodarstw rolnych.

W ramach prac scaleniowo – wymiennych pożądanym kierunkiem jest takie ich projektowanie i wykonywanie, aby uwzględniony został komponent zwany zagospodarowaniem poscaleniowym.

W miarę możliwości winny być również prowadzone prace polegające na wzajemnej wymianie gruntów między poszczególnymi rolnikami i innymi podmiotami, zmierzające do poprawy przestrzeni produkcyjnej gospodarstw i polepszenia ich struktury obszarowej.

Kształtowanie przestrzeni produkcyjnej gospodarstw rolnych musi odbywać się na zasadzie ciągle zmieniających się uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych. W ramach tego kierunku wspierane będą działania służące:

- ochronie gleb o najwyższej przydatności dla rolnictwa przed zagospodarowaniem na cele nierolnicze,
- modernizacji przetwórstwa rolno-spożywczego polegającej na dostosowaniu do standardów UE, wprowadzaniu nowoczesnych technologii produkcji oraz koncentrowaniu tej gałęzi przemysłu w pobliżu bazy surowcowej,
- zagospodarowywaniu gruntów marginalnych poprzez ich zalesianie i zadrzewianie oraz zabudowę,
- poprawie ładu przestrzennego na wsi, w tym: koncentracja zabudowy sprzyjająca efektywności wykorzystania urządzeń infrastruktury technicznej oraz uporządkowaniu przebiegu inwestycji liniowych na gruntach przeznaczonych do produkcji rolnej,
- wyposażeniu w infrastrukturę społeczną i ekonomiczną obszarów wiejskich w celu zwiększenia ich atrakcyjności inwestycyjnej,
- wspieraniu przedsięwzięć mających na celu zmniejszenie uciążliwości produkcji rolnej dla środowiska,

- koncentrowaniu terenów przeznaczonych pod inwestycje o charakterze gospodarczym na obszarach przewidzianych pod zabudowę wielofunkcyjną, wyposażoną w zbiorcze systemy infrastruktury.

Priorytet 3: Wzrost konkurencyjności gospodarstw rolnych.

Niekorzystna struktura agrarna gospodarstw rolnych na Podkarpaciu ma negatywny wpływ na modernizację gospodarstw rolnych oraz efektywność samej produkcji rolniczej. Sytuacja ta wymusza prowadzenie wielu działań zmierzających do tworzenia i wspierania gospodarstw towarowych i podejmujących działania w kierunku zwiększenia towarowości (niskotowarowe). Funkcjonowanie gospodarstw na wspólnym rynku wymaga przede wszystkim opanowania zasad gospodarki rynkowej i umocnienia swojej pozycji na rynku, szczególnie krajowym.

Wskaźniki:

1. Średnia wielkość gospodarstwa wiejskiego [ha].
2. Końcowa produkcja rolnicza na: 1 ha użytków rolnych,
1 pracującego w rolnictwie.
3. Udział towarowej produkcji rolniczej w końcowej produkcji rolniczej [%].
4. % udział osób z wykształceniem kierunkowym średnim i wyższym wśród producentów rolnych [%].

Kierunek działania 1:

Poprawa struktury obszarowej gospodarstw.

Warunkiem osiągania efektywności gospodarowania jest uporządkowana struktura gospodarstwa pod względem wielkości rozłogów i ilości jednorodnych działek oraz ich odległości od siedliska gospodarstwa. Dlatego niezbędne jest przeprowadzanie w możliwie szerokim zakresie scaleń i wymiany gruntów. Bezpośrednio wpływa to na zmniejszenie kosztów transportu oraz na ułatwienie stosowania nowoczesnych technologii produkcji.

Proces porządkowania struktury gospodarstw wymaga zapewnienia skutecznej kontroli obrotu ziemią i przeciwdziałania nadmiernej koncentracji własności, a przede wszystkim dostępności ziemi dla rolników indywidualnych prowadzących gospodarstwa rolne i zamierzających powiększyć skalę produkcji.

Bardzo ważnym, aczkolwiek nie wpływającym bezpośrednio na konkurencyjność gospodarstw czynnikiem, jest regulacja prawna przeznaczenia działek i ich arealu oraz uregulowanie spraw własnościowych. Obecnie uwidaczniają się duże rozbieżności stanu faktycznego z zapisami w rejestrze gruntów i części kartograficznej zasobu. W większości przypadków jest to spowodowane zaniedbaniami w prowadzeniu zasobu oraz samych właścicieli gruntów. Hamulcem w uregulowaniu powyższych spraw są wysokie koszty finansowe ponoszone przez rolnika.

Na wzrost konkurencyjności gospodarstw rolnych ma również wpływ uporządkowanie struktury upraw pod kątem możliwości realizowania dochodowej produkcji towarowej.

Nie mniej istotnym zagadnieniem jest koncentracja produkcji i zbytu poprzez integrację poziomą i pionową.

Kierunek działania 2:

Unowocześnianie gospodarstw rolnych.

Warunkiem uzyskiwania przewagi konkurencyjnej jest posiadanie gospodarstwa nowoczesnego, funkcjonującego zgodnie z zasadami Dobrej Praktyki Rolniczej. Stąd niezbędne są inwestycje dotyczące infrastruktury gospodarstw oraz ochrony środowiska.

Szczególną rolę odgrywają rozwiązania techniczne zmierzające do eliminowania problemów związanych z gospodarką odchodami zwierzęcymi, przechowywaniem pasz soczystych, nawozów i środków ochrony roślin oraz zapewnienie odpowiedniej zasobności gleb.

Uzyskiwanie wyższych plonów o parametrach jakościowych wymaganych przez odbiorców obliuguje do systematycznego testowania i monitorowania odmian w lokalnych warunkach środowiska przyrodniczego. Stąd też istnieje potrzeba wprowadzenia systematycznych porejestrowych badań odmianowo-czynnikowych w ramach istniejącej już sieci stacji doświadczalnych. Konieczność organizacji porejestrowego doświadczalnictwa odmianowego stanowi również niezbędny element dostosowania rolnictwa regionu do wymogów gospodarki rynkowej i standardów obowiązujących w Unii Europejskiej.

Zasadniczym warunkiem funkcjonowania gospodarstw na wspólnym rynku jest dostosowanie warunków produkcji do standardów zapewniających bezpieczeństwo żywności. Dlatego też inwestycje

zmierzające do poprawy standardów higienicznych, sanitarnych i jakościowych w produkcji żywności, a także działania nakierowane na ochronę środowiska i poprawę warunków utrzymania zwierząt stanowią priorytetowy obszar wsparcia.

Kierunek działania 3:

Podnoszenie efektywności produkcji rolniczej.

Ważnym czynnikiem podnoszącym efektywność produkcji rolniczej jest właściwe wykorzystanie potencjału gospodarstw przez intensyfikację produkcji, szczególnie poprzez wprowadzanie atrakcyjniejszych kierunków produkcji pozwalających na wykorzystanie nadwyżek siły roboczej (ogrodnictwo, rolnictwo ekologiczne). Stąd też nadal powinien być wspierany rozwój takich kierunków produkcji jak rolnictwo ekologiczne czy ogrodnictwo wraz z uprawami pracochłonnymi.

Inną możliwością stwarza wyszukwanie i zagospodarowywanie nisz rynkowych, tj. działanie na zupełnie nowych i niezagospodarowanych rynkach (np. produkty tradycyjne, ekologiczne z wykreowaną marką regionalną).

Aby uzyskać przewagę konkurencyjną niezbędne są:

- obniżenie kosztów produkcji,
- osiąganie wysokiej jakości oferty towarowej,
- uszlachetnianie produktów (przygotowanie pod oczekiwania klientów, sortowanie, konfekcjonowanie, wstępne przetwórstwo itp.),
- promocja,
- poszukiwanie nowych kanałów dystrybucji (w tym sprzedaż bezpośrednia),
- poprawa organizacji pracy,
- wprowadzanie nowych technologii, z uwzględnieniem zapewnienia postępu biologicznego,
- odpowiednia baza przechowalnicza,
- wykorzystywanie wszelkich możliwych nisz produkcyjnych, w tym także odrodzenie tradycyjnych upraw, przetwórstwa i produkcji (np. winiarstwo, pszczelarstwo, wikliniarstwo, produkcja i przetwórstwo Inu).

Niezmiernie ważnym czynnikiem jest dostosowywanie profilu produkcji gospodarstw rolnych do koniunktury rynkowej. Za takim podejściem przemawiają np. zmniejszające się pogłowia krów, co w konsekwencji wymaga podjęcia pilnych działań hodowlano-gospodarczych zmierzających do zwiększania i koncentracji krów mamek ras mięsnych, powodując wzrost produkcji wołowiny i skierowanie jej na wewnętrzny rynek UE. W związku z tym, z uwagi na potencjał przyrodniczy i możliwości eksportu do UE oraz „wypadanie” średnich i małych gospodarstw z produkcji mleka należy wspierać rozwój chowu bydła mięsnego i produkcji jakościowej wołowiny.

Większość producentów rolnych na Podkarpaciu nie jest w stanie samodzielnie sprostać wysokim wymaganiom stawianym przez rynek, zwłaszcza w zakresie przygotowania atrakcyjnej oferty towarowej i uszlachetniania produktów. Dlatego niezbędne jest organizowanie się rolników w grupy producenckie, które podołają inwestycjom w zakresie przechowalnictwa i przetwórstwa, co pozwoli na utrzymanie ciągłości sprzedaży produkcji oraz na zbywanie produktów w okresach najbardziej opłacalnych. Pozwoli to również na ściślejszą współpracę z rynkami hurtowymi.

Grunty, które nie zapewniają opłacalnej produkcji żywnościowej powinny zostać wyłączone, z przeznaczeniem na zalesienie, bądź uprawę roślin przemysłowych (biomasa, rzepak energetyczny).

Kierunek działania 4:

Podnoszenie kwalifikacji producentów rolnych i świadomości konsumentów.

Aktywny udział rolników w efektywnym kształtowaniu własnych warunków pracy, a tym samym warunków życia, w dużej mierze zależy od ich właściwego przygotowania do podejmowania nowych wyzwań.

Istotne jest określenie potrzeb edukacyjnych dla różnych grup rolników w zależności od ich aktualnego poziomu wiedzy, kierunków realizowanej przez nich produkcji i stopnia zorganizowania (segmentacja rynku edukacyjnego). Oferta przeznaczona dla wszystkich powinna zawierać zasady gospodarki rynkowej i podstaw przedsiębiorczości. Jest to główny warunek aktywizacji społeczeństwa wsi. Oferta edukacyjna dla grup producenckich i rolników indywidualnych powinna trafiać w ich zainteresowania i zapotrzebowanie.

W interesie regionu jest promowanie naszej produkcji towarowej na zewnątrz.

Istnieje potrzeba prowadzenia akcji promocyjnych, które uświadomią konsumentów o korzyściach wynikających z nabywania produktów z naszego regionu.

Priorytet 4:   Rozwój rynku rolnego.

Rolnictwo województwa podkarpackiego, obok dużego rozdrobnienia gospodarstw rolnych, a tym samym także i produkcji, charakteryzuje się rozdrobnieniem obrotu produktami rolnymi. Urynkowanie gospodarki spowodowało, że likwidacji uległy lub zanikły wypracowane wcześniej kanały dystrybucji, a rynek rolny stał się rozproszony i mało przejrzysty dla małych i słabych ekonomicznie gospodarstw, przez co zbyt artykułów rolnych jest utrudniony.

Podejmowane działania winny zmierzać do takiej budowy i organizacji rynku rolnego, by mógł on sprawnie i efektywnie funkcjonować w ramach wolnego rynku i nie odbiegał od standardów europejskich.

Wskaźniki:

1. Produkcja rolnicza towarowa [% w skali kraju]:
  - ogółem,
  - roślinna,
  - zwierzęca.
2. Wartość skupu produktów rolnych [mln zł]:
  - ogółem,
  - roślinne,
  - zwierzęce.
3. Wartość skupu produktów rolnych w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych [zł]:
  - ogółem,
  - roślinne,
  - zwierzęce.

Kierunek działania 1:

Integrowanie wszystkich rodzajów służb doradczych i instytucji rynkowych w kierunku pełnego wykorzystania wielkości produkcyjnych przyznaných dla Podkarpacia w ramach Wspólnej Polityki Rolnej /kwotowanie produkcji mleka, kwotowanie produkcji surowca tytoniowego, kwoty buraczane/.

Skuteczna i efektywna realizacja Wspólnej Polityki Rolnej w województwie podkarpackim, sprowadzająca się między innymi do pełnego wykorzystania przyznaných wielkości produkcyjnych w zakresie kwotowania produkcji mleka, kwotowania produkcji surowca tytoniowego oraz buraka cukrowego, wymaga takiego zorganizowania otoczenia instytucjonalnego na wsi, by służby te mogły nie tylko wspierać zmiany strukturalne w rolnictwie, ale służyć skuteczną pomocą dla rozwoju rolnictwa i wsi. Aktywny udział rolników w realizowaniu WPR w zakresie pełnego wykorzystania kwot produkcyjnych nakłada na służby doradcze i inne instytucje rynkowe konieczność ciągłego szkolenia, nadzoru i uświadamiania rolnikom ich uprawnień oraz obowiązków związanych z kwotowaniem produkcji.

Wobec dużego rozdrobnienia gospodarstw, dla skutecznego zrealizowania przyznaných wielkości produkcyjnych /kwot/ konieczne staje się stworzenie sprawnego systemu /banku/ informacji rynkowej o funkcjonowaniu kwot produkcyjnych. System taki poprzez analizę rynku i jego monitorowanie, gromadziłby informacje o zbywcach i potencjalnych nabywcach wymienionych kwot. Pozwoliłoby to rolnikom chcącym zwiększać produkcję, którzy nie mogą uzyskać kwoty z rezerwy krajowej, gdyż nie spełnili warunków /kwoty mleczne/ lub z innych powodów, nabywać kwoty produkcyjne w drodze kupna - sprzedaży. Taki bank informacji mógłby być usytuowany przy organach rolniczego samorządu w powiatach lub przy Powiatowych Zespołach Doradztwa Rolniczego. Rolnicy mieliby w ten sposób łatwy dostęp do pożądanej informacji oraz fachową obsługę na miejscu. Działania te pozwoliłyby uniknąć sytuacji niewykorzystania przyznaných kwot i ich utraty przez województwo wobec przejścia kwot niewykorzystanych lub z których zrezygnowano, do rezerwy krajowej.

Kierunek działania 2:

Wspieranie działań integrujących producentów i przetwórców funkcjonujących na rynku rolnym województwa.

Jedną z form przezwyciężania skutków rozdrobnienia produkcji rolnej powinna być integracja pozioma gospodarstw, zarówno producentów, jak i przetwórców. W tym zakresie główną formą integrującą powinny być grupy producenckie, klastry gospodarstw rodzinnych, grupy marketingowe oraz spółdzielczość rolnicza, a także inne formy samoorganizacji rolników. Istotne znaczenie w rozwoju nowoczesnego rolnictwa w województwie podkarpackim będzie miał rozwój przetwórstwa rolno-

spożywczego, w tym odbudowa integracji pionowej, tj. ścisłego powiązania rolników – producentów z zakładami przetwórczymi. Tego rodzaju działania mogą zaktywizować rynek i korzystnie wpłynąć na funkcjonowanie i rozwój lokalnych kanałów dystrybucji produktów rolnych. Istotnym czynnikiem integrującym byłoby uzależnienie możliwości korzystania z funduszy pomocowych i strukturalnych od istniejących i potencjalnych powiązań umowami kontraktacyjnymi producentów z przetwórcami. Podkarpackie posiada znaczną bazę przetwórczą, a wiele przedsiębiorstw przetwórczych szczyty się utrwaloną, wysoką pozycją na rynku przetwórstwa produktów rolnych. Stale rosnąca konkurencja i wymagania konsumentów na rynku lokalnym oraz rynkach unijnych, rosnący popyt na żywność ekologiczną wysokiej jakości wskazuje, że w regionalnej polityce rolnej większy nacisk powinien być położony na dalszy rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego i jego pełne wykorzystanie. Wysiłki powinny być skoncentrowane na pomocy dla branż: mięsnej, mleczarskiej i owocowo-warzywnej. Produkcja surowca dla przemysłu cukrowniczego, zbożowo-młynarskiego i skrobiowo-ziemniaczanego powinna być prowadzona na dotychczasowym poziomie w celu utrzymania rentowności dużych, towarowych gospodarstw, wykorzystania korzystnych warunków glebowo-klimatycznych i zabezpieczenia płodozmianu. Ważnym kierunkiem rozwoju przetwórstwa powinno być inwestowanie w rozwój rodzimej bazy surowcowej. Zasadniczym zadaniem jest więc wypracowanie skutecznych i efektywnych instrumentów pozwalających na zagospodarowanie całościowej produkcji rynku owoców miękkich. Aby sprostać konkurencji i wymaganiom rynku podmioty przetwórstwa rolno-spożywczego będą musiały w większym niż dotychczas stopniu być powiązane z producentami. Wymagania rynku wymuszające ciągłą modernizację technologii przetwórstwa wskazują, że podmioty przetwórcze będą musiały uczestniczyć nie tylko w sprawowaniu nadzoru i kontroli technologii wytwarzania produktów rolnych, ale także uczestniczyć w finansowaniu zakupu materiału hodowlanego, specjalistycznego sprzętu dla gospodarstw sadowniczych, udzielać rolnikom fachowego doradztwa, a nawet gwarantować rolnikom określony poziom cen w ramach prawidłowego funkcjonowania infrastruktury rynkowej. Warunki glebowo-klimatyczne województwa oraz znaczna część gruntów użytkowanych jako pastwiska stwarzają dogodne warunki dla rozwoju produkcji zwierzęcej. Ponadto utrzymująca się tendencja systematycznego spadku pogłowia krów mlecznych, zwalnia znaczne obszary naturalnych zasobów paszy, które powinny być wykorzystane w hodowli opasowego bydła mięsnego. Prognozowany rozwój sektora mięsnego w Polsce wskazuje na możliwości rozwoju tej branży również w naszym województwie.

Kierunek działania 3:

Wspieranie i wykorzystywanie potencjału istniejącego rynku hurtowego.

Organizacja rynku rolnego w oparciu o standardy europejskie wymaga profesjonalnego rynku hurtowego w Rzeszowie. Lokalny rynek hurtowy, z jednym podmiotem o zasięgu regionalnym jakim jest AGROHURT S.A., posiadającym odpowiedni potencjał i możliwości techniczne, by korzystnie aktywizować i rozwijać lokalną dystrybucję produktów rolnych, jest niewystarczający. Wykorzystując specyfikę województwa oraz wymogi rynku, należy podjąć zdecydowane działania w kierunku utworzenia dodatkowych podmiotów hurtowych. Położenie województwa na wschodniej granicy UE powinno być tu dodatkowym atutem.

Kierunek działania 4:

Tworzenie systemu zachęt dla gospodarstw towarowych, grup producenckich i spółdzielczości rolniczej do angażowania się kapitałowego oraz przejmowania niewykorzystanej bazy przetwórczej i przechowalniczej.

W przetwórstwie rolno-spożywczym, obok ścisłego powiązania rolników z przetwórcami, ważnym kierunkiem rozwoju powinno być inwestowanie w rozwój bazy surowcowej i technologicznej. Preferencje ekonomiczne powinny być kierowane do gospodarstw rozwojowych, silnych ekonomicznie, powiązanych umowami kontraktacyjnymi z odbiorcami surowca i produktów rolnych. Środki dostępne w ramach funduszy strukturalnych powinny być tak kierowane, by stanowiły formę faktycznej pomocy prorozwojowej (a nie pomocy socjalnej) i powinny oddziaływać także na poprawę struktury agrarnej. W realizacji tego działania istotną rolę do spełnienia mają lokalne struktury samorządu terytorialnego oraz samorząd rolniczy. Struktury te mogą stymulować rozwój słabych ekonomicznie firm, gospodarstw, zakładów przetwórczych poprzez poszukiwanie i zachęcanie inwestorów strategicznych do lokowania kapitału w tych przedsiębiorstwach w celu poprawy ich rentowności.

6. Ochrona środowiska

Cel strategiczny:

Poprawa jakości środowiska oraz zachowanie i ochrona zasobów przyrodniczych i wartości krajobrazowych.

Podstawowym warunkiem skutecznej realizacji rozwoju gospodarczego i społecznego regionu jest respektowanie zasady zrównoważonego rozwoju. Oznacza to, iż aspekty ekologiczne wymagają obligatoryjnego włączenia do strategii rozwoju województwa, a cele gospodarcze i społeczne powinny być harmonizowane z celami ekologicznymi.

Cel strategiczny w obszarze „Ochrona środowiska” został określony z uwzględnieniem:

- uwarunkowań wynikających z diagnozy stanu i funkcjonowania środowiska, tj. jakości poszczególnych komponentów środowiska, stanu zasobów przyrodniczych oraz wartości krajobrazowych i zagrożeń występujących na terenie województwa;
- uwarunkowań prawnych w sferze ekologicznej m.in. wynikających z akcesji do Unii Europejskiej oraz porozumień i umów o współpracy międzyregionalnej;
- celów, kierunków działań i zadań zawartych w dokumentach opracowanych na szczeblu krajowym i wojewódzkim, w tym dotyczących ochrony środowiska.

Uwzględniając powyższe aspekty, sformułowano priorytety i kierunki działań służące realizacji celu strategicznego, zmierzające do:

- eliminacji występujących zagrożeń,
- ochrony i racjonalnego wykorzystania zasobów i wartości przyrodniczych,
- wprowadzenia systemowych (kompleksowych) rozwiązań służących nowoczesnemu i odpowiedzialnemu zarządzaniu środowiskiem, w tym kompleksowego systemu obejmującego obszary chronionego krajobrazu oraz obszary Natura 2000 i korytarze ekologiczne,
- zmiany świadomości ekologicznej wszystkich grup społecznych,
- intensyfikacji współpracy regionalnej i międzynarodowej w zakresie zrównoważonego rozwoju regionu Karpackiego.

Priorytet 1: Ochrona wód i racjonalna gospodarka zasobami wodnymi.

Stan czystości wód w województwie, pomimo odnotowanej w ostatnich latach poprawy, jest niewystarczający dla zapewnienia odpowiedniej jakości wody wykorzystywanej do zaopatrzenia ludności w wodę do picia, w celach rekreacyjnych oraz dla potrzeb gospodarczych. Wynika to m.in. z braku odpowiedniej ilości i jakości infrastruktury komunalnej.

Ocena poszczególnych elementów infrastruktury województwa z zakresu zaopatrzenia w wodę, gospodarki ściekowej oraz ochrony ludzi i mienia przed powodzią i suszą jest nadal niezadowolająca. Ponadto obserwuje się duże zróżnicowanie pod względem poziomu rozwoju tej infrastruktury, szczególnie pomiędzy miastami a terenami wiejskimi, gdzie występują jeszcze duże niedobory w zaopatrzeniu w wodę i ograniczone możliwości w zakresie oczyszczania ścieków.

Osiągnięcie dobrego stanu wód zarówno pod względem jakościowym, jak i ilościowym powinno nastąpić do 2015 r. (zgodnie z tzw. Ramową Dyrektywą Wodną). Gospodarowanie wodami powinno być prowadzone w zgodzie z interesem publicznym, w taki sposób, by nie dopuszczać do wystąpienia możliwego do uniknięcia pogorszenia ekologicznych funkcji wód oraz pogorszenia stanu ekosystemów lądowych i terenów podmokłych, bezpośrednio zależnych od wód.

Wskaźniki:

1. Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska w zakresie gospodarki ściekowej i ochronę wód [tys. zł].
2. Zużycie wody na potrzeby gospodarki narodowej i ludności [hm^3].
3. Liczba oraz przepustowość oczyszczalni ścieków [szt. i $\text{m}^3/\text{dobę}$].
4. Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków [tys. os.].
5. Wydatki inwestycyjne na gospodarkę wodną w zakresie ochrony przed powodzią i suszą [tys. zł], w tym na:
  - zbiorniki wodne,
  - regulacja i zabudowa rzek i potoków,
  - obwałowania przeciwpowodziowe.

Kierunek działania 1: Zaopatrzenie w wodę.

Przyjęty kierunek działania zakłada zaspokojenie zapotrzebowania ludności na odpowiednią jakościowo i ilościowo wodę pitną poprzez takie działania jak:

- realizacja inwestycji infrastrukturalnych w systemach zbiorowego zaopatrzenia w wodę, podnoszących jakość i dostępność wody pitnej oraz zwiększających niezawodność i wodooszczędność systemów zaopatrzenia,
- zwiększenie dostępnych zasobów wód powierzchniowych poprzez wzrost retencji powierzchniowej, szczególnie retencji naturalnej,
- ochrona zasobów wód przed zanieczyszczeniami, ze szczególnym uwzględnieniem:
  - o ograniczania ładunków zanieczyszczeń wprowadzanych do wód ze źródeł punktowych (realizacja programów poprawy jakości wód w zlewniach poprzez realizację inwestycji proekologicznych, zwłaszcza w ramach związków gmin),
  - o ograniczania ładunków zanieczyszczeń ze źródeł obszarowych (zwłaszcza ładunku zanieczyszczeń biogenych) poprzez realizację programów rolnośrodowiskowych z zakresu dobrych praktyk rolniczych.

Kierunek działania 2: Gospodarka ściekowa.

W ostatnich latach znacznie wzrosło wyposażenie terenu województwa w sieci kanalizacyjne i oczyszczalnie ścieków. Stan czystości wód powierzchniowych jest jednak nadal niezadowalający. Osiągnięcie standardów jakości wód obowiązujących w Unii Europejskiej wymaga kontynuowania dotychczas realizowanych przedsięwzięć i nowych inwestycji w zakresie:

- modernizacji, rozbudowy i budowy oczyszczalni ścieków, zwłaszcza w ramach Krajowego Programu Oczyszczania Ścieków Komunalnych,
- budowy, rozbudowy i modernizacji systemów kanalizacyjnych,
- budowy systemów kanalizacji deszczowej z oczyszczaniem wód deszczowych,
- budowy przydomowych, indywidualnych oczyszczalni ścieków na obszarach zabudowy rozproszonej (w miejscach, gdzie wykonanie zbiorczych systemów kanalizacji jest ekonomicznie nieuzasadnione),
- ograniczenia odpływu azotu ze źródeł rolniczych poprzez stosowanie racjonalnej gospodarki nawozami naturalnymi (gnojówką, gnojowicą, obornikiem) oraz nawozami mineralnymi.

Rozwiązywanie problemu jakości wód powinno być prowadzone w układach zlewniowych, gdyż tylko taki sposób działania prowadzi do osiągnięcia pożądanego efektu ekologicznego. Służą temu programy o charakterze ponadlokalnym, realizowane przez związki komunalne i stowarzyszenia jednostek samorządowych (np. program *Błękitny San* obejmujący gminy leżące w Dolinie Sanu i jego zlewni).

Kierunek działania 3: Ochrona ludzi i mienia przed powodzią oraz suszą.

Realizacja wyznaczonego celu strategicznego wymaga kontynuowania działań z zakresu ochrony ludzi i mienia przed powodzią oraz suszą. Dokumentami wykonawczymi dotychczas obowiązującej *Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2000-2006* dla poszczególnych działań były programy wieloletnie, które powinny być zaktualizowane zgodnie z założeniami do niniejszej strategii.

Stan zabezpieczenia województwa przed powodzią ocenia się nadal jako zły. Najbardziej zagrożone powodzią są tereny położone wzdłuż głównych rzek, zwłaszcza w środkowej i północnej części województwa. Ogólna długość wałów przeciwpowodziowych wynosi około 621 km. Najwięcej tych obiektów zlokalizowanych jest w regionie północnym. W dalszym ciągu istnieje pilna potrzeba budowy nowych oraz modernizacja istniejących urządzeń hydrotechnicznych chroniących tereny przed zalaniem. Konieczna jest więc kontynuacja działań inwestycyjnych takich jak:

- budowa oraz modernizacja wałów przeciwpowodziowych, a także kanałów ulgi,
- regulacja i stabilizacja koryt cieków naturalnych, modernizacja istniejących urządzeń regulacyjnych na obszarach zainwestowanych i utrzymanie wód,
- utrzymanie naturalnego charakteru cieków poza terenami o zwartej zabudowie,
- przeciwpowodziowe przystosowanie zlewni m.in. poprzez zachowanie i tworzenie wszelkich systemów retencji wód, budowę i rozbudowę zbiorników retencyjnych, suchych zbiorników przeciwpowodziowych i polderów, w tym:

- o budowę dużych zbiorników retencyjnych: Kały-Myscowa na Wiśloce, Rudawka Rymanowska na Wiśloku, Dukla na Jasiołce,
- o budowę zbiorników małej retencji z funkcją przeciwpowodziową,
- o zakup dla służb ratowniczych sprzętu przeciwpowodziowego i do usuwania skutków powodzi.

Nietechniczne metody ochrony przed powodzią w dłuższej perspektywie czasu należy uznać za najbardziej skuteczne. Szczególnie ważne jest określenie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, granic i sposobów zagospodarowania obszarów narażonych na niebezpieczeństwo powodzi (m.in. wyznaczanie niezabudowanych obszarów przeznaczonych do retencji nadmiaru wody). Ochrona przed suszą wymaga podjęcia działań zmierzających w pierwszej kolejności do zidentyfikowania obszarów zagrożonych suszą. Następną czynnością powinno być opracowanie planu przeciwdziałania skutkom suszy na obszarze województwa oraz realizacji projektów mających na celu zminimalizowanie skutków suszy. Projekty te powinny w szczególności uwzględniać działania związane z opóźnieniem odpływu wód ze zlewni m.in. poprzez budowę i modernizację urządzeń melioracyjnych, służących nawodnieniu użytków rolnych oraz zbiorników małej retencji wodnej.

Przeciwdziałanie zjawiskom suszy i powodzi odbywać może się również poprzez realizację działań nietechnicznych, poprawiających bilans wodny w poszczególnych zlewniach rzek i potoków, a skoncentrowanych na odtwarzaniu naturalnej retencji wodnej, takich jak:

- zalesianie terenów o niskiej przydatności dla rolnictwa w celu spowolnienia spływu powierzchniowego wód,
- poprawę sposobu użytkowania gruntów rolnych,
- przebudowę drzewostanów na zgodne z siedliskiem,
- ochronę lasów łęgowych.

Należy jednak zaznaczyć, że o kolejności realizacji inwestycji z zakresu ochrony ludzi i mienia przed powodzią oraz suszą będą decydować względy ekonomiczne, społeczne i przyrodnicze.

Priorytet 2: Ograniczanie ilości wytwarzanych odpadów i wdrażanie nowoczesnych systemów gospodarki odpadami.

Gospodarka odpadami na terenie województwa, podobnie jak i w całym kraju, nie jest zadowalająca (preferowanie składowania odpadów, brak rozwiązań systemowych, a szczególnie właściwej hierarchii postępowania z odpadami). Nieuregulowana gospodarka odpadami, przy prognozowanym do 2014 r. wzroście ilości odpadów m.in. komunalnych i osadów ściekowych, może stać się jednym z najpoważniejszych problemów ekologicznych Podkarpacia.

Gospodarka odpadami na terenie województwa będzie w najbliższych latach zorientowana na przyspieszenie pozytywnych tendencji w postępowaniu z odpadami, przejawiającymi się realizacją nowych inwestycji komunalnych oraz rosnącą liczbą zakładów zagospodarowania odpadów.

Gospodarka odpadami powinna być rozwijana zgodnie z uchwalonym *Planem gospodarki odpadami dla województwa podkarpackiego*, a polegać ma między innymi na rozwoju ponadlokalnych jednostek organizacyjnych zajmujących się kompleksowo zagospodarowaniem i unieszkodliwianiem odpadów. W okresie kierunkowym funkcjonować będą zakłady zagospodarowania odpadów, które obszarem swojego działania powinny docelowo objąć całe województwo podkarpackie.

W oparciu o obowiązujące przepisy i standardy Unii Europejskiej kierunkowy model gospodarki odpadami polegał będzie na przejściu od metody polegającej na składowaniu całości wytworzonych odpadów na składowiskach, do nowoczesnych metod unieszkodliwiania odpadów z wcześniejszą ich segregacją, odzyskiem i recyklingiem.

Wskaźniki:

1. Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska w zakresie gospodarki odpadami [tys. zł].
2. Gospodarcze wykorzystanie odpadów (komunalnych i innych niż komunalne) [ton rocznie].
3. Unieszkodliwianie odpadów [ton rocznie].
4. Zakłady zajmujące się gospodarką odpadami [szt.].
5. Powierzchnia terenów składowania odpadów przemysłowych i komunalnych łącznie [ha].
6. % odpadów poddanych odzyskowi z ogólnej liczby odpadów (z wyjątkiem odpadów komunalnych) [%].
7. Udział odpadów komunalnych w zebranych ogółem [%], w tym:
  - wyselekcjonowanych,
  - unieszkodliwionych w kompostowniach i spalarniach,
  - zdeponowanych na składowiskach.

Kierunek działania 1:**Ograniczanie ilości wytwarzanych odpadów.**

Podstawową zasadą nowoczesnej gospodarki odpadami jest zapobieganie ich powstawaniu. Służy temu świadoma polityka zarządów firm decydujących o zmianie profilu produkcji na mniej materiałochłonną i nakierowaną na produkty trwałe i wysokiej jakości oraz wzrost świadomości konsumentów dokonujących proekologicznych wyborów w trakcie nabywania dóbr.

Ograniczaniu ilości wytwarzanych odpadów służyć będzie:

- promowanie produkcji bezodpadowej (nisko odpadowej), ograniczanie produkcji energo- i materiałochłonnej,
- opracowanie i realizacja programów oraz kampanii społecznych namawiających do świadomych proekologicznych zachowań konsumentów, w szczególności dotyczących minimalizacji wytwarzania odpadów.

Kierunek działania 2:**Wspieranie działań i inwestycji związanych z selektywną zbiórką, segregacją, odzyskiem i zagospodarowaniem odpadów.**

Na terenie zdecydowanej większości podkarpackich gmin prowadzona jest segregacja odpadów, głównie makulatury i szkła, ale także metali oraz tworzyw sztucznych. Jednak nadal poziom segregacji odpadów jest niski.

Realizacja założonego kierunku wymaga:

- wprowadzenia we wszystkich gminach Podkarpacia segregacji odpadów komunalnych u źródła, (szkło, makulatura, plastik, metale, odpady niebezpieczne),
- wdrażania systemu zbiórki odpadów niebezpiecznych ze strumienia odpadów komunalnych, a w szczególności baterii, świetlówek, przeterminowanych leków, środków ochrony roślin,
- rozwoju sektora gospodarczego związanego z przeróbką surowców wtórnych,
- wspierania rozwoju firm recyklerskich,
- budowy Gminnych Punktów Zbiórki Odpadów Niebezpiecznych (GPZON) oraz stacji przeładunkowych,
- tworzenia systemów zbiórki oraz wykorzystania odpadów budowlanych, wielkogabarytowych, sprzętu elektronicznego, urządzeń AGD,
- budowy sieci instalacji do odzysku i unieszkodliwiania odpadów komunalnych w układzie ponadgminnym, w szczególności sortowni, składowisk, stacji demontażu i recyklingu pojazdów wycofanych z eksploatacji itp.,
- modernizacji lub likwidacji składowisk oraz rekultywacji składowisk wyłączonych z eksploatacji,
- zagospodarowania osadów ściekowych, zgodnie z planami gospodarki odpadami,
- tworzenia warunków do powstania obiektów służących odzyskowi i/lub unieszkodliwianiu odpadów niebezpiecznych i problemowych, w tym także na terenach przemysłowych,
- promowania i upowszechniania systemów indywidualnego kompostowania bioodpadów w zabudowie rozproszonej.
- rozwoju bazy edukacji ekologicznej.

Kierunek działania 3:**Budowa i rozbudowa instalacji do zagospodarowania i unieszkodliwiania odpadów w układzie ponadlokalnym.**

Realizacja zadań w tym zakresie powinna przyczynić się do zachowania standardów spełniających wymagania prawodawstwa krajowego i Unii Europejskiej. Kontynuowane będą działania inwestycyjne zmierzające do:

- redukcji ilości deponowanych na składowiskach odpadów ulegających biodegradacji,
- wspierania organizowania Zakładów Zagospodarowania Odpadów (sortowni, stacji przeładunkowych, instalacji do zagospodarowania odpadów ulegających biodegradacji, instalacji do termicznego unieszkodliwiania odpadów, składowiska o funkcji ponadlokalnej),
- modernizacji składowisk odpadów komunalnych, które nie spełniają wymogów ochrony środowiska, a będą użytkowane do czasu wprowadzenia rozwiązań ponadlokalnych,
- intensyfikacji działań w zakresie zamykania lokalnych składowisk odpadów nie spełniających odpowiednich wymagań ochrony środowiska oraz likwidacja "dzikich" składowisk.

Priorytet 3: Zapewnienie jak najlepszej jakości powietrza i gleb oraz ograniczenie negatywnego oddziaływania na środowisko hałasu i promieniowania elektromagnetycznego.

Podkarpackie jest województwem o stosunkowo małym zanieczyszczeniu środowiska. Występują jednak lokalne przekroczenia standardów jakości powietrza i gleb. Od lat obserwuje się stały wzrost natężenia hałasu, obecnie najpowszechniejszego zanieczyszczenia środowiska, na oddziaływanie którego narażona jest największa liczba osób. Mało rozpoznane w województwie są zagrożenia związane z emisją promieniowania elektromagnetycznego. Mimo podejmowanych działań, powierzchnia gruntów zdewastowanych i zdegradowanych maleje w niewielkim stopniu. Realizacja poszczególnych kierunków działań w ramach tego priorytetu powinna przynieść zachowanie standardów jakości środowiska na terenie całego województwa oraz spełnienie wymogów określonych Traktatem Akcesyjnym Polski do Unii Europejskiej.

Wskaźniki:

1. Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska w zakresie ochrony powietrza i klimatu [tys. zł].
2. Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska w zakresie zmniejszania hałasu i wibracji [tys. zł]
3. Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska w zakresie rekultywacji terenów zdewastowanych i zdegradowanych [tys. zł].
4. Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska w zakresie ochrony przed promieniowaniem jonizującym [tys. zł].

Kierunek działania 1:

Ograniczanie zanieczyszczeń powietrza i przeciwdziałanie zmianom klimatu.

Działania w zakresie dotrzymania i zachowania standardów jakości powietrza oraz osiągania efektów ponad obowiązujące standardy określone w ustawodawstwie krajowym i Unii Europejskiej, a także redukcji emisji gazów cieplarnianych i niszczących warstwę ozonową powietrza będą koncentrować się przede wszystkim na:

- ograniczaniu tzw. niskiej emisji poprzez podejmowane działania zmierzające do:
  - modernizacji i rozbudowy systemów ciepłowniczych,
  - ograniczania strat ciepła przy spedycji,
  - termomodernizacji budynków mieszkalnych i użyteczności publicznej,
  - modernizacji kotłowni węglowych z równoczesną zamianą czynnika grzewczego na bardziej przyjazny środowisku,
  - budowy sieci gazowych na obszarach wiejskich, zwłaszcza na terenach przewidzianych dla rozwoju turystyki i balneologii,
- ograniczaniu emisji zanieczyszczeń z energetyki zawodowej i przemysłowej oraz **modernizacji** procesów technologicznych w przemyśle, czemu powinny służyć:
  - kompleksowa modernizacja zakładów przemysłowych i obiektów energetyki z zastosowaniem najlepszych dostępnych technik, zmniejszenia energochłonności procesów produkcyjnych,
  - instalowanie wysokosprawnych urządzeń do redukcji gazów i pyłów emitowanych do powietrza oraz modernizacja istniejących,
- ograniczaniu emisji ze źródeł mobilnych poprzez działania polegające m.in na:
  - rozwoju transportu proekologicznego w komunikacji miejskiej,
  - modernizacji systemów komunikacyjnych i ich właściwym utrzymaniu,
- promowaniu i pozyskiwaniu energii ze źródeł odnawialnych, możliwych do wykorzystania na terenie województwa, tj: energii słonecznej, energii geotermalnej, biomasy czy siły wiatru.
- wyposażeniu służb ratowniczych w sprzęt do ograniczania emisji i neutralizacji gazów niebezpiecznych.

Podejmowane działania w zakresie ograniczania emisji niskiej powinny w efekcie przynieść również ograniczenie zużycia energii. Natomiast wykorzystanie energii ze źródeł odnawialnych może mieć szczególne znaczenie w elektrowniach i elektrociepłowniach oraz na obszarach oddalonych od obecnych źródeł zasilania lub podlegających szczególnej ochronie. Produkcja surowców bioenergetycznych stanowi szansę pobudzenia koniunktury w rolnictwie i przeciwdziałanie bezrobociu na wsi.

Kierunek działania 2:**Zmniejszanie uciążliwości hałasowej.**

Do najbardziej uciążliwych i dominujących źródeł hałasu w środowisku należy komunikacja drogowa. Na skutki oddziaływania hałasu narażeni są mieszkańcy większości miast w województwie. Oddziaływanie komunikacji na klimat akustyczny ma tendencję rosnącą, co związane jest z szybkim wzrostem liczby pojazdów poruszających się po drogach, przy jednoczesnym nienadążaniu z rozbudową lub modernizacją układów komunikacyjnych. Zmniejszeniu obciążenia hałasem sprzyjać będą m.in.:

- ograniczanie i usprawnienie ruchu pojazdów w centrach miast,
- budowa i modernizacja infrastruktury drogowej, w tym budowa dróg obwodowych,
- budowa ekranów akustycznych i nasadzenia zieleni izolacyjnej,
- modernizacja technologii w przemyśle w celu zmniejszenia poziomu emitowanego hałasu wytwarzanych wyrobów.

Realizując założony kierunek, należy jednocześnie podejmować działania prewencyjne w celu niedopuszczenia do pogarszania się klimatu akustycznego na obszarach, gdzie jest on korzystny, głównie poprzez wykorzystanie instrumentów planistycznych (m.in. odpowiednie ustalenia w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego).

Kierunek działania 3:**Ochrona i racjonalne użytkowanie gleb oraz rekultywacja gruntów zdewastowanych i zdegradowanych.**

Działania w zakresie włączania do obiegu gospodarczego zdegradowanych i zdewastowanych terenów przemysłowych, zlikwidowanych składowisk odpadów, ograniczenia degradacji gleb koncentrować się będą przede wszystkim na:

- rekultywacji terenów pokopalnianych związanych z eksploatacją siarki (Machów, Jeziórko w powiecie tarnobrzesckim oraz Basznia w powiecie lubaczowskim), co w przyszłości powinno przyczynić się do ich rozwoju gospodarczego,
- rewitalizacji terenów przemysłowych Huty Stalowa Wola,
- ograniczaniu punktowego i liniowego zanieczyszczenia gleb (np. wokół składowisk odpadów, zakładów przemysłowych, tras komunikacyjnych) oraz likwidacji miejsc „dzikiego” składowania odpadów itp.,
- zabezpieczaniu terenów osuwiskowych,
- wskazaniu w planach zagospodarowania przestrzennego obszarów szczególnie narażonych na niebezpieczeństwo osuwisk,
- monitoringu gleb i terenów zagrożonych ruchami masowymi ziemi,
- upowszechnianiu i wprowadzaniu metod produkcji rolniczej przyjaznej dla środowiska.

Kierunek działania 4:**Ochrona ludności przed promieniowaniem elektromagnetycznym.**

Promieniowanie elektromagnetyczne niejonizujące wywoływane jest głównie przez stacje i linie elektroenergetyczne wysokiego napięcia, stacje nadawcze radiowe i telewizyjne, stacje bazowe telefonii komórkowej. Długotrwałe oddziaływanie pól elektromagnetycznych o zbyt dużych poziomach prowadzi do zakłóceń w funkcjonowaniu układu nerwowego człowieka. Konieczne jest kontrolowanie poziomu promieniowania elektromagnetycznego, wokół tych źródeł, zarówno na obszarach zabudowy mieszkaniowej, jak i na terenach przewidzianych do lokalizacji takiej zabudowy. Zapewnienie skutecznej ochrony ludności przed działaniem promieniowania elektromagnetycznego polegać będzie w szczególności na:

- ewidencjonowaniu źródeł promieniowania elektromagnetycznego i monitorowaniu poziomów pól elektromagnetycznych,
- właściwej lokalizacji źródeł emisji promieniowania elektromagnetycznego, tak by lokalizowane obiekty były jak najmniej konfliktowe z otaczającą przestrzenią,
- sprawnym funkcjonowaniu struktur organizacyjnych zajmujących się systemem informacji dotyczącej ochrony przed oddziaływaniem pól elektromagnetycznych,
- ograniczaniu emisji promieniowania elektromagnetycznego.

Priorytet 4: Zachowanie oraz ochrona różnorodności biologicznej i krajobrazowej.

Województwo podkarpackie zajmuje szczególne miejsce w krajowym systemie ochrony przyrody. Wszelkie działania w sferze ekonomiczno – społecznej muszą uwzględniać walory przyrodnicze regionu.

Zasoby przyrodnicze mogą się stać motorem rozwoju regionu, ale nie na zasadzie eksploatacji, lecz zrównoważonego rozwoju. Niewielka ilość zasobów surowców mineralnych oraz słaby rozwój przemysłu wskazuje, że województwo swoją przyszłość winno wiązać z wysokimi walorami środowiska przyrodniczego. Warunki przyrodnicze dają możliwość rozwoju rolnictwa (szczególnie ekologicznego), leśnictwa, turystyki (w tym agroturystyki), a także lecznictwa uzdrowiskowego. Stan środowiska przyrodniczego ma ogromne znaczenie dla turystyki, a dodatkowym, sprzyjającym rozwojowi tej dziedziny elementem jest zachowanie autentycznych zasobów kulturowych.

Utrzymanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej związane jest z ochroną zasobów przyrody na obszarze całego województwa, niezależnie od formalnego statusu ochronnego konkretnych terenów i sposobu ich użytkowania.

Działania na rzecz ochrony przyrody mają głównie charakter zapobiegawczy i powinny być prowadzone w sposób ciągły. Obejmują one m.in. realizację zobowiązań związanych z wdrażaniem systemu Natura 2000, działania prawne i związane z bieżącą ochroną przyrody, prace badawcze i monitoringowe, tworzenie warunków do rozwoju form działalności gospodarczej przyjaznej dla środowiska przyrodniczego.

Wskaźniki:

1. Wydatki inwestycyjne na ochronę środowiska w zakresie ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej [tys. zł].
2. Powierzchnia terenów o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych [ha i % w powierzchni ogólnej województwa].
3. Powierzchnia lasów chronionych [tys. ha i % w ogólnej powierzchni lasów].

Kierunek działania 1:

Doskonalenie funkcjonowania obszarów chronionych.

Większość terenów o cennych siedliskach i zbiorowiskach flory i fauny występujących na obszarze województwa, objęta została wielkoprzestrzennym systemem ochrony przyrody. System nie zapewnia jednak ochrony wszystkich cennych elementów i powiązań przyrodniczych na obszarze województwa. Skuteczna ochrona powiązań ekologicznych wymaga utworzenia spójnego i kompleksowego systemu ochrony przyrody oraz racjonalnego użytkowania terenów objętych systemem. Szczególnie ważne działania w tym zakresie to m.in.:

- wdrożenie sieci ekologicznej NATURA 2000,
- obejmowanie ochroną prawną terenów o wysokich walorach przyrodniczych, zagrożonych ekosystemów, gatunków roślin, zwierząt, w tym m.in.:
  - obszaru ważnego dla zachowania różnorodności biologicznej dawnej Puszczy Sandomierskiej (utworzenie Parku Krajobrazowego Puszczy Sandomierskiej),
  - części doliny Wisły na północ od ujścia Łęgu (utworzenie Parku Krajobrazowego Środkowej Wisły),
  - obszarów tworzących korytarze ekologiczne,
- opracowanie lub uaktualnienie oraz realizacja planów ochrony dla parków narodowych i krajobrazowych, rezerwatów oraz obszarów NATURA 2000,
- zintensyfikowanie współpracy w ramach Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”,
- realizacja założeń Konwencji Karpackiej oraz Porozumienia Zielone Karpaty.

Kierunek działania 2:

Propagowanie i wspieranie na obszarach cennych przyrodniczo działań zapewniających ludności dochody z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

Obszary cenne przyrodniczo, a w szczególności parki narodowe i krajobrazowe mogą stać się motorem rozwoju obszarów położonych w ich obrębie i sąsiedztwie. Są to tereny o dużych walorach przyrodniczych, atrakcyjne dla turystów. Liczni turyści, zatrzymujący się w strefach otulinowych parków

narodowych, przyczyniają się do tworzenia miejsc pracy. Dla przyrody parków narodowych i innych najcenniejszych obszarów bardzo ważne jest, by turystyka pobytowa znalazła swe miejsce w ich otulinach. Funkcjonowanie obszarów o podwyższonych rygorach ochrony stwarza także wiele problemów i niejednokrotnie spotyka się ze sprzeciwem społecznym. Wiąże się to z obawami społeczności lokalnych przed ograniczeniami obowiązującymi na obszarach objętych ochroną prawną. Warunkami harmonijnego rozwoju obszarów wiejskich bez szkody dla cennych przyrodniczo obszarów są:

- nadanie odpowiedniej rangi obszarom wymagającym szczególnej ochrony, w programach rozwoju rolnictwa, leśnictwa i turystyki,
- umiejętna promocja atrakcyjnych przyrodniczo obszarów (na poziomie województwa, gminy lub związków gmin obejmujących dany region geograficzny),
- stworzenie odpowiednich warunków finansowo-prawnych, które byłyby zachętą dla społeczności lokalnych do akceptowania czy wręcz popierania tworzenia obszarów chronionych.

Działaniami zapewniającymi dochody ludności z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju mogą być m.in.:

- turystyka kwalifikowana (głównie w obrębie parków narodowych),
- turystyka stacjonarna na obrzeżach parków narodowych oparta o małe pensjonaty,
- turystyka specjalistyczna z wykorzystaniem charakterystycznych dla województwa atrakcji,
- turystyka uzdrowiskowa,
- agroturystyka,
- ekoturystyka,
- rolnictwo ekologiczne,
- dotacje do działalności związanej z utrzymaniem różnorodności biologicznej i krajobrazowej na obszarach wiejskich (programy rolnośrodowiskowe).

Kierunek 3:

Wzbogacanie i racjonalne użytkowanie lasów.

Lasy są jednym z głównych czynników równowagi ekologicznej. Stanowią siedlisko większości dzikich gatunków roślin i zwierząt oraz warunkują zachowanie życia i rozwoju cywilizacyjnego. Oprócz funkcji ekologicznej pełnią funkcje: produkcyjną (produkcja drewna) i społeczną (m.in. zapewnienie miejsc pracy w sektorze leśnym i poza nim, wypoczynek, edukacja ekologiczna).

Działania na rzecz modelu zrównoważonej, wielofunkcyjnej gospodarki leśnej oraz ochrony zasobów leśnych (określone w polityce leśnej państwa) należy prowadzić w sposób ciągły. Za najpilniejsze należy uznać:

- ochronę i zwiększanie różnorodności biologicznej lasów na wszystkich poziomach organizacji przyrody, w celu poprawy stanu i ochrony zasobów leśnych,
- kształtowanie równowagi w ekosystemach i podnoszenie naturalnej odporności drzewostanów,
- ustalenie docelowej granicy rolno-leśnej,
- zalesianie terenów o niskiej przydatności dla rolnictwa,
- tworzenie związków i stowarzyszeń właścicieli lasów, powiązań kooperacyjnych bazy surowców i produktów leśnych z lokalnymi podmiotami przetwórstwa, przy wykorzystaniu pakietu instrumentów stymulujących przedsiębiorczość,
- opracowanie uproszczonych planów urządzenia lasu dla lasów niepaństwowych,
- wyposażenie służb ratowniczych w sprzęt do likwidacji pożarów lasów.

Priorytet 5: Podniesienie świadomości ekologicznej społeczeństwa.

Niezbędnym warunkiem skuteczności inwestycji i rozwiązań służących poprawie jakości środowiska jest zmiana świadomości społecznej. Wynikiem wieloletnich systemowych działań edukacyjnych powinno być kształtowanie społeczeństwa zaangażowanego w lokalne zarządzanie środowiskiem, zdolnego do ograniczania użytkowania dóbr nieodnawialnych, oszczędności energii, zmiany konsumpcyjnego modelu życia.

Całe społeczeństwo, a w szczególności: dzieci i młodzież, należy objąć edukacją ekologiczną. Powinna ona kształtować człowieka świadomego potrzeby zgodnego współistnienia ze środowiskiem przyrodniczym i społeczno-kulturowym oraz zdolnego do rozwiązywania problemów wynikających z relacji człowiek-środowisko. Szczególnie ważna jest edukacja rolników w zakresie zachowania cennych środowisk, poprawnego kształtowania krajobrazu obszarów wiejskich, promocji rolnictwa ekologicznego

oraz edukacji zarządów firm w zakresie nowych prośrodowiskowych technologii i finansowania przedsięwzięć o charakterze proekologicznym.

Wskaźniki:

1. Wydatki na działania w zakresie edukacji ekologicznej ogółem oraz w przeliczeniu na 1 mieszkańca [tys. zł i zł].

Kierunek działania 1:

Rozwój bazy i wspieranie programów edukacji ekologicznej.

Inicjatywy edukacji ekologicznej oparte o zapal lokalnych liderów zamierają przy braku celowego wsparcia, przynosząc często nieodwracalne szkody. Istnieje potrzeba powstania celowej i spójnej polityki edukacji prośrodowiskowej, której realizacja prowadzona będzie konsekwentnie w oparciu o sieć współdziałających ze sobą lokalnych ośrodków i baz edukacyjnych.

Najważniejsze działania obejmą:

- doskonalenie oraz wspieranie ogólnodostępnych ośrodków i baz edukacji ekologicznej,
- stymulowanie powstania nowych (lokalnych, gminnych i powiatowych) ośrodków edukacji ekologicznej,
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Edukacji Ekologicznej (PCEE) koordynującego i organizującego współpracę lokalnych ośrodków.

Kierunek działania 2:

Promocja działań prośrodowiskowych.

Największą rolę w kształtowaniu postaw i opinii szerokiego społeczeństwa (w tym szczególnie młodego pokolenia) mają media. Kreowanie nowoczesnych proekologicznych postaw powinno zostać zrealizowane poprzez:

- zwiększanie w lokalnych mediach liczby programów, audycji i artykułów poświęconych tematyce ekologicznej,
- promocję lokalnych produktów ekologicznych i usług przyjaznych środowisku,
- kształtowanie swoistej „mody na ekologię” poprzez organizację regionalnych tematycznych imprez plenerowych, konkursów ekologicznych itp.

7. Kapitał społeczny

Cel strategiczny:

Wszechstronny rozwój kapitału społecznego, umożliwiający pełne wykorzystanie potencjału i możliwości rozwoju osobistego mieszkańców regionu.

Jednym z podstawowych warunków rozwoju nowoczesnego społeczeństwa są inwestycje w kapitał ludzki, wspieranie rozwoju edukacji i kultury, rozwój aktywności zawodowej, budowa społeczeństwa obywatelskiego.

Tendencje demograficzne komplikują relacje pomiędzy coraz mniej licznym pokoleniem młodzieży i coraz liczniejszym pokoleniem osób w wieku emerytalnym. Niezadawalający poziom wiedzy i dostęp do niej, sytuacja na rynku pracy, niski poziom aktywności mieszkańców regionu w dziedzinie kultury może doprowadzić do deficytu obywatelstwa. Rozwój osobisty oraz satysfakcjonująca kariera zawodowa jednostki w społeczeństwie wymagają szerokiego dostępu obywateli do dóbr edukacyjnych i kulturowych wspomagających uczenie się przez całe życie, co umożliwia kreowanie indywidualnych karier zawodowych, służących rozwojowi całego społeczeństwa.

Rozwój kapitału społecznego powinien przede wszystkim do rozwoju osobistego i samorealizacji obywateli, rozwoju aktywności zawodowej oraz uczestnictwa w życiu społecznym poprzez wzrost konkurencyjności zasobów pracy regionu, ograniczanie barier w dostępie do edukacji, modernizację kształcenia zawodowego, wyższego oraz ustawicznego, usuwanie ograniczeń w dostępie do kultury, tworzenie warunków i mechanizmów sprzyjających mobilności zawodowej i przestrzennej mieszkańców, podnoszenie jakości współpracy III sektora, administracji publicznej oraz biznesu.

Priorytet 1: Poprawa jakości systemu edukacji jako warunek pogłębiania wiedzy i wzrostu kompetencji.

Rozwój cywilizacyjny społeczeństwa i procesy globalizacyjne zachodzące we współczesnym świecie wymagają budowania społeczeństwa i gospodarki opartej na wiedzy oraz wzmocnienia instytucji oświatowych w procesie kształcenia. Edukacja staje się platformą przedsięwzięć i działań prowadzących do rozwoju społeczeństwa opartego na wiedzy i kompetencjach. Główne kierunki działań powinny uwzględniać poprawę jakości i efektywności systemu edukacyjnego, umożliwić powszechny dostęp do systemów edukacji w krajach Unii Europejskiej, stworzyć system na środowisko i świat. Wymaga to podjęcia działań związanych z podniesieniem jakości kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli i osób prowadzących szkolenia, rozwijania umiejętności potrzebnych dla społeczeństwa wiedzy oraz otwartego społeczeństwa edukacyjnego. Konieczna jest poprawa szeroko pojętej infrastruktury uczelni. Realizacja zamierzonego celu wymaga także podjęcia działań zmierzających do uatrakcyjniania nauki, wspierania aktywności obywatelskiej i zapewniania równości szans i spójności społecznej, wzmacniania powiązań ze światem pracy, działalnością badawczą i społeczeństwem, rozwijania przedsiębiorczości, poprawy znajomości języków obcych, rozwijania mobilności, wzmacniania współpracy europejskiej. Niezbędne jest ponadto zapewnienie powszechnego dostępu do technologii informacyjno – komunikacyjnych stanowiących podstawę budowy społeczeństwa informacyjnego.

Zapewnienie wysokiej jakości w funkcjonowaniu nowoczesnego społeczeństwa wymaga systemowych rozwiązań w zakresie upowszechniania kształcenia i doskonalenia zawodowego w ciągu całego życia jego obywateli. Otwartość systemu edukacji na potrzeby globalnego i regionalnego rynku pracy, likwidacja barier ograniczających dostęp do edukacji różnym warstwom społeczeństwa oraz systematyczne podnoszenie jakości kształcenia, przyczyni się do zwiększania mobilności i aktywności zawodowej oraz umożliwi samorealizację i obywatelskie uczestnictwo w życiu społecznym.

Wskaźniki:

1. Udział ludności w wieku 15 lat i więcej z wykształceniem [%]:
  - średnim,
  - wyższym.
2. Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na oświatę w przeliczeniu na 1 mieszkańca [zł].
3. Przeciętne miesięczne wydatki w przeliczeniu na 1 mieszkańca na edukację [zł].
4. Udział osób w wieku 24 – 64 lat uczących się i doksztalających w ogólnej liczbie ludności z tego przedziału wiekowego [%].

Kierunek działania 1:**Zwiększenie dostępu do edukacji od najmłodszych lat życia.**

Satysfakcjonująca kariera zawodowa obywateli oraz ich rozwój osobisty wymagają zapewnienia szerokiego dostępu do edukacji od najmłodszych lat po wiek dojrzały. Kierunek będzie realizowany między innymi poprzez zapewnienie:

- Wczesnego dostępu do edukacji przedszkolnej, obejmującej alternatywne formy prowadzące do wyrównywania szans edukacyjnych, m.in. dzieci z obszarów wiejskich oraz dzieci pochodzenia romskiego.
- Wczesnego dostępu do edukacji umożliwiającego wczesne diagnozowanie deficytów rozwojowych i problemów zdrowotnych dzieci i młodzieży. W szczególności zwiększenie dostępu do edukacji uczniom pochodzących z obszarów wiejskich i środowisk miejskich dotkniętych ubóstwem (w tym środowisk romskich), prowadzi w efekcie do zrównoważonego rozwoju całego społeczeństwa i przeciwdziała patologiom społecznym. System alternatywnych form edukacji przedszkolnej silnie angażuje rodziców w edukację dzieci i sprawdza się w szczególnych warunkach demograficznych i geograficznych.
- Możliwości uczenia się języków obcych wiodących krajów UE, których znajomość jest warunkiem koniecznym do korzystania z zasobów dorobku krajów wysoko rozwiniętych i umacniania integracji w Unii Europejskiej, ułatwia współpracę i wymianę doświadczeń w ramach budowania wspólnego rynku edukacyjnego, jak też w sposób oczywisty likwiduje bariery komunikacyjne utrudniające realizację postulatów otwartości systemów edukacji w UE.
- Kształcenia na odległość (distance learning).

Wczesne i alternatywne formy edukacji przedszkolnej dla całej populacji dzieci oraz wdrożenie obowiązku rozpoczynania nauki co najmniej dwóch języków obcych w szkołach, przez wszystkich uczniów, jest warunkiem koniecznym.

Równomierny rozwój całego społeczeństwa i wyrównanie szans w realizowaniu kariery zawodowej deficytowych grup młodzieży, wymaga zapobiegania wykluczaniu w dostępie do edukacji i ma szczególne znaczenie dla budowy obywatelskiego społeczeństwa. Szerokie wdrażanie systemu kształcenia na odległość oraz nowoczesnych alternatywnych form zdobywania wiedzy poprzez powszechną edukację teleinformatyczną i kształcenie drogą elektroniczną, pozwala na rozwiązywanie wielu problemów edukacyjnych za pomocą nowoczesnych metod, z wykorzystaniem skutecznych technologii informatycznych, niezbędnych dla rozwijających się społeczeństw informacyjnych.

Kierunek działania 2:**Wspieranie otwartości edukacji.**

Reformowaniu edukacji powinno towarzyszyć jasne określenie i realizowanie zadań trzech kompleksów edukacyjnych: badań i eksperymentów pedagogicznych, praktycznej działalności nauczycielskiej oraz systemu kierowania i zarządzania szkolnictwem, a także dobrej orientacji w polskim i europejskim rynku pracy.

Za zasadnicze idee edukacyjne należy przyjąć: rozumienie świata, kierowanie sobą i uczenie się przez całe życie oraz nieograniczanie reformy systemu edukacji tylko do szkoły i uczelni, a obejmowanie nią także organizacji, instytucji i środowisk edukacji równoległej, całej sieci edukacji dorosłych, a szczególnie mediów. Zadaniem edukacji jest bowiem przygotowanie ludzi nie tylko do korzystania z cywilizacji, ale także do świadomego uczestnictwa w dalszym procesie jej zmian i rozwoju. Wychowanie społeczeństw do wolności, demokracji, cywilizacji i przemian oraz humanistycznego rozwoju jest zadaniem szczególnie skomplikowanym, dlatego wymaga otwartego dialogu i partnerstwa wszystkich podmiotów edukacji.

Wspieranie otwartości systemu edukacji powinno polegać na włączaniu systemu kształcenia do życia społecznego i gospodarczego przez zwiększenie zaangażowania społeczeństwa i podmiotów gospodarczych w edukację oraz promowanie postaw przedsiębiorczych, innowacyjnych i proekologicznych. Niezbędne jest otwarcie edukacji na świat, kształtowanie umiejętności poruszania się w środowisku edukacyjnym zjednoczonej Europy i bliskiego sąsiedztwa. Sprzyjać temu będzie m.in. przekształcenie Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Przemyśle w Instytut Wschodni.

Kierunek działania 3: Podniesienie jakości kształcenia.

Alfabetyzm daje człowiekowi zdolność do uczenia się przez całe życie, a społeczeństwu tworzenie się wysokiej jakości kapitału ludzkiego o cechach i umiejętnościach, które umożliwiają jednostkom efektywne radzenie sobie w nowoczesnym społeczeństwie. Jego wdrażanie wymaga rozwoju oraz doskonalenia standardów programów, metod, warunków nauczania oraz podniesienia jakości kształcenia, w tym poprawę jakości szeroko rozumianej kadry pedagogicznej. Konieczne jest podniesienie jakości kształcenia na wszystkich poziomach edukacji, w tym szczególnie na poziomie szkół wyższych.

Wysoka jakość kształcenia, likwidująca marnotrawstwo w edukacji, zapewni harmonijny rozwój każdemu podmiotowi działań edukacyjnych i wpłynie na podniesienie poziomu kompetencji kluczowych, w tym też opartych na naukach ścisłych. Wspomoże to w efekcie absolwentów szkół w sprostaniu silnej konkurencji efektywnie zarządzanych i maksymalnie wykorzystujących potencjał twórczy przedsiębiorstw krajów UE. Kultura oceny jakości zapewni zwiększenie skuteczności i efektywności w zarządzaniu edukacją. Wpłynie to na realizację wizji modelu społecznego, w którym edukacja staje się czynnikiem identyfikacji, przynależności, awansu społecznego i rozwoju jednostki oraz umożliwi skuteczne zwalczanie niepowodzeń szkolnych. Konieczne jest wspieranie uczniów szczególnie uzdolnionych, wykorzystanie ich zdolności poprzez umożliwienie realizacji ich planów i motywowanie do dalszego rozwoju.

Kierunek działania 4: Dostosowanie systemu kształcenia, w tym ustawicznego, do potrzeb rynku pracy.

Sfera produkcyjna winna kooperować z systemem edukacji, określając umiejętności i kompetencje przyszłych pracowników, a także w wymiarze zasobów materialnych poprzez m.in. udostępnianie nowoczesnych stanowisk pracy i nowoczesnych środków nauczania w ramach praktyk zawodowych. Zwiększy to zaangażowanie społeczeństwa w proces edukacji.

Dynamiczne zmiany gospodarcze wymuszają doskonalenie umiejętności zawodowych obywateli przez całe życie. Należy przez to rozumieć kształcenie w szkołach i placówkach dla dorosłych, a także uzupełnianie wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych w formach pozaszkolnych. Sprzyjać to będzie zwiększeniu mobilności zawodowej i przestrzennej, budowaniu aktywnych postaw życiowych wyrażanych poprzez przedsiębiorczych oraz innowacyjnych w działalności zawodowej obywateli.

Dotychczasowy model kształcenia zawodowego, związany ze zdobyciem zawodu „na całe życie”, powinien zostać wyparty przez model „kariery zawodowej”. Wdrożenie takiego modelu na każdym etapie zawodowego życia, będzie zapobiegać zjawisku alienacji zawodowej i społecznej oraz zagubienia w procesie ciągłych przekształceń. Niezbędne jest więc utworzenie skutecznego systemu doradztwa zawodowego, nie ograniczonego tylko do sfery bezrobotnych, lecz działającego na każdym etapie edukacji i pozwalającego racjonalnie planować karierę zawodową.

Priorytet 2:   Wzmocnienie jakościowego rozwoju zasobów pracy regionu.

Zmiany zachodzące na rynku pracy powodują, że wzrasta zapotrzebowanie na pracowników z wykształceniem wyższym i wysokimi kwalifikacjami, posiadających doświadczenie zawodowe i umiejętność przyswajania i stosowania wiedzy. Charakterystyka bezrobocia w konfrontacji ze zmianami w strukturze popytu, wskazuje na problemy przedsiębiorstw w znajdowaniu odpowiednich pracowników. Dlatego też inwestowanie w szeroko pojęty kapitał ludzki, jest kluczowym elementem kreowania nowoczesnego rynku pracy, będącego podstawą wzrostu potencjału gospodarczego regionu.

Wskaźniki:

1. PKB w przeliczeniu na 1 mieszkańca.
2. Stopa bezrobocia.
3. Wskaźnik zatrudnienia [%].
4. Długotrwale bezrobotni [%].

Kierunek działania 1:**Wzrost zatrudnialności osób bezrobotnych i biernych zawodowo.**

Pomimo zatrzymania w ostatnich latach wzrostowych tendencji rejestrowanego bezrobocia w województwie podkarpackim, głównym zagrożeniem w społecznym odbiorze jest nadal jego zbyt wysoki poziom. Posiada ono utrwaloną charakterystykę, którą jest dominacja osób o niskim poziomie wykształcenia, silne natężenie wśród ludzi młodych, wysoki udział bezrobocia długotrwałego. Osoby najslabiej edukacyjnie przygotowane do konkurencyjnego szukania miejsc pracy mają coraz większe problemy ze znalezieniem zatrudnienia.

Pracodawcy wymagają coraz wyższych kwalifikacji i coraz lepszego przygotowania zawodowego, a konkurencja powoduje pogarszanie się możliwości znalezienia pracy przez osoby, które utraciły pracę i mają niski poziom wykształcenia. Oczekiwania pracodawców i zmieniające się wymagania rynku powodują, że szanse na znalezienie pierwszej pracy przez osoby młode, bez doświadczenia zawodowego i praktycznych umiejętności dostosowanych do wymogów konkretnych stanowisk pracy są ograniczone. Ponadto problemami, na które napotyka młodzież jest nieadekwatne do potrzeb lokalnego rynku pracy wykształcenie, brak umiejętności skutecznego poszukiwania pracy, mała znajomość lokalnego rynku pracy i związana z tym niska aktywność i mobilność zawodowa.

W szczególnie niekorzystnej sytuacji na rynku pracy znajdują się osoby długotrwanie bezrobotne, które w szczególny sposób są narażone na marginalizację i wykluczenie społeczne. Ich sytuacja społeczna i ekonomiczna stale się pogarsza. Zmieniający się rynek pracy i wymagania, jakie stawia ograniczają możliwość uczestnictwa w nim osobom, których umiejętności zawodowe się zdezaktualizowały, które utraciły motywację do szukania pracy, a niska samoocena oraz niesprzyjające okoliczności nie pozwalają samodzielnie przezwyciężyć trudności życiowych.

Poza tym bierność zawodowa i mała mobilność takich osób, wynikająca z niekorzystnej sytuacji ekonomicznej i braku możliwości podniesienia swoich umiejętności zawodowych, jest negatywnie oceniana przez pracodawców. Dlatego też celem realizowanych działań powinno być umożliwienie wejścia i powrotu na rynek pracy osobom znajdującym się w szczególnie trudnej sytuacji, zapobieganie długotrwałemu bezrobociu, marginalizacji oraz wykluczeniu społecznemu. Wskazany kierunek realizowany będzie przy wykorzystaniu następujących działań:

- wsparcie grup szczególnego ryzyka dla zwiększenia ich szans na zatrudnienie (osób młodych, długotrwanie bezrobotnych, bezrobotnych bez kwalifikacji, bezrobotnych po 50 roku życia, osób niepełnosprawnych)
- prowadzenie aktywnej polityki rynku pracy
- monitorowanie lokalnych i regionalnego rynku pracy
- promowanie elastycznych form zatrudnienia
- wspieranie rozwoju przedsiębiorczości
- rozwój instytucji i partnerstwa na rynku pracy.

Kierunek działania 2:**Podniesienie kompetencji i rozwój kadr regionu.**

Liczba ludności aktywnej zawodowo w województwie podkarpackim w roku 2004 wzrosła w stosunku do roku 2001 z poziomu 810 tys. do 905,8 tys. Jak wskazują przeprowadzane badania, pracodawcy mają poważne problemy w pozyskiwaniu pracowników dysponujących kwalifikacjami i umiejętnościami dostosowanymi do aktualnych i potencjalnych potrzeb związanych z rozwojem przedsiębiorstw. Dlatego też konieczne jest umożliwienie podnoszenia i aktualizowania kwalifikacji i umiejętności kadry pracowniczej. Stwarza to osobom pracującym możliwości rozwoju zawodowego oraz dostosowanie swoich kwalifikacji do aktualnych i potencjalnych potrzeb pracodawców. Zwiększenie konkurencyjności przedsiębiorstw województwa wymaga zapewnienia wysoko kwalifikowanych kadr, w tym kadr zarządzających, jak również promowania współpracy przedsiębiorstw z sektorem nauki. Konieczne jest zatem stworzenie pracodawcom możliwości i opłacalności inwestowania w kapitał ludzki, podnoszenia oraz aktualizowania kwalifikacji i umiejętności kadry pracowniczej.

Na terenie województwa nadal utrzymuje się zagrożenie zwolnieniami pracowników w wyniku procesów restrukturyzacji przedsiębiorstw. Osoby zwolnione z pracy stanowią przeważającą grupę nieatrakcyjną zarówno ze względu na zawód, jak i wiek, grupę do której kierowana jest najmniejsza ilość ofert pracy. W większości przypadków osoby te posiadają wykształcenie zawodowe, niepopularny na rynku zawód oraz wiek powyżej 40 lat. Istotny jest również fakt, że osoby te nie miały bezpośredniego kontaktu ze zmienionym w ostatnich latach rynkiem pracy. Dlatego też niezbędne są działania, które ułatwią tym osobom przejście z zawodów i gałęzi restrukturyzowanych do zawodów, na które istnieje zapotrzebowanie na rynku pracy.

Charakterystyczna dla województwa jest rozdrobniona struktura agrarna z nadmiarem wolnych zasobów pracy w środowisku wiejskim. Blisko 60% ogółu ludności regionu zamieszkuje tereny wiejskie, a udział pracujących w rolnictwie wynosi 48% ogółu pracujących. Rolnictwo oparte jest na działalności małych, indywidualnych gospodarstw, mających bardzo długą tradycję. Jednym z najważniejszych i najtrudniejszych zagadnień do rozwiązania w regionie podkarpackim jest problem nadwyżki siły roboczej w rolnictwie. W okresie przemian gospodarczych i restrukturyzacji przemysłu rolnictwo „przyjmowało” odchodzących z innych sektorów gospodarki, pogłębiając zjawisko ukrytego bezrobocia na wsi.

Przyczyny tego stanu rzeczy leżą zarówno w dokonującej się restrukturyzacji innych sektorów gospodarki, skutkującej między innymi zwolnieniami i powrotem ludzi na wieś, jak również w niższym wykształceniu i kwalifikacjach osób zamieszkałych na obszarach wiejskich. Dlatego ważnym elementem edukacji staje się kształcenie ustawiczne dorosłych. Szczególne znaczenie będzie ono miało w województwie podkarpackim, gdzie występuje jeden z najwyższych wskaźników zatrudnienia w rolnictwie, a zmiany w tym sektorze będą wymagały odchodzenie od pracy w rolnictwie i poszukiwanie nowych źródeł utrzymania. Działania skierowane do rolników powinny uwzględniać również nabywanie umiejętności potrzebnych do efektywnego prowadzenia gospodarstwa rolnego, któremu towarzyszy pozyskiwanie dochodów z działalności zbliżonej do rolnictwa.

Wskazany kierunek realizowany będzie przy wykorzystaniu następujących działań:

- rozwoju umiejętności zawodowych osób pracujących w powiązaniu z potrzebami rynku pracy,
- reorientacji zawodowej osób zagrożonych procesami restrukturyzacyjnymi,
- reorientacji zawodowej osób odchodzących z rolnictwa,
- umożliwieniu rolnikom nabycia umiejętności w zakresie podejmowania dodatkowej działalności zbliżonej do rolnictwa.

Priorytet 3: Rozwój kultury.

Działalność i rozwój instytucji kultury oraz powszechna aktywność kulturalna powinny być początkowym ogniwem w rozwoju społeczno-gospodarczym regionu. Dobra kulturowe różnią się od produktów handlowych, gdyż są nośnikami idei, symboli, symboli życia, a także stanowią kluczowy komponent tożsamości społeczności, która ją wytwarza.

Przyjmuje się, że podstawowym kryterium angażowania się władz regionalnych i lokalnych w realizację (wspieranie) przedsięwzięć kulturalnych będzie zasada tworzenia nowych (dodatkowych) regionalnych wartości kulturowych, ale także ekonomicznych.

Główną ideą polityki kulturalnej na lata 2007-2020 na poziomie regionu jest dążenie do uzyskania odczuwalnej społecznie poprawy w zaspokajaniu potrzeb kulturalnych, a jej kluczowe cele to:

- przeciwdziałanie nadmiernym, społecznie nieakceptowanym dysproporcjom w poziomie rozwoju i warunków uczestnictwa kulturalnego ludności w województwie (zwłaszcza między stolicą regionu a jej otoczeniem),
- pielęgnowanie (ochrona) tożsamości kulturowej regionu, w tym tożsamości narodowych i etnicznych, wzmocnienie procesów integracyjnych w społeczności regionalnej,
- poprawa jakości środowiska kulturowego Podkarpacia,

Analiza różnych wariantów sytuacji Podkarpacia w kraju i relacji wewnątrz regionu daje możliwość konstruowania hipotetycznych scenariuszy rozwoju kultury.

Najbardziej pożądanym w województwie jest **scenariusz policentrycznego zrównoważonego rozwoju kultury**, polegający na poprawie warunków dostępności i uczestnictwa kulturalnego mieszkańców całego obszaru Podkarpacia. Zgodnie z tą koncepcją rozwoju kultury, cały region będzie rozwijał się w mniej więcej jednakowym tempie. „Kołem zamachowym” regionu będzie Rzeszów ze swym obszarem stolicy regionu, skutecznie włączający się do sieci ogólnopolskiej. Bodźce rozwojowe z Rzeszowa będą przenikać do jego otoczenia. Z dobrej koniunktury skorzystają też ponadlokalne ośrodki w regionie, zwłaszcza byłe miasta wojewódzkie.

Wskaźniki:

1. Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego ogółem oraz w przeliczeniu na 1 mieszkańca [tys. zł].
2. Przeciętne miesięczne wydatki w przeliczeniu na 1 mieszkańca na rekreację i kulturę [zł].

Kierunek działania 1:**Zwiększenie możliwości dostępu do kultury.**

Faktyczny dostęp do dóbr kultury (w tym kultury wysokiej) wszystkich mieszkańców regionu stanowi jeden z ważniejszych mierników szans i możliwości rozwoju społecznego i kulturowego mieszkańców - w wymiarze osobistym i zbiorowym. Kierunek będzie realizowany poprzez edukację kadr dla kultury, rozwijanie bazy lokalnej i regionalnej oraz wzmacnianie instytucji i organizacji działających na rzecz kultury.

Przyjęcie powyższego celu wynika ze specyfiki sytuacji w regionie, polegającej na występowaniu głębokich różnic w poziomie rozwoju kultury oraz warunkach i jakości uczestnictwa kulturalnego ludności. Na Podkarpaciu sąsiadują ze sobą obszary bogatsze pod względem możliwości aktywności kulturalnej oraz rozległe tereny należące do najbiedniejszych, gdzie niekiedy daje się zaobserwować symptomy zagrożenia zapóźnieniami cywilizacyjnymi.

Společnie niepokojącym zjawiskiem zaobserwowanym w okresie transformacji - było pogłębienie się tych dysproporcji, przy czym ponadprzeciętnemu wzrostowi poziomu życia nielicznych grup społecznych towarzyszyło obniżenie poziomu zaspokojenia potrzeb znacznie liczniejszych grup ludności niezamożnej.

Dalsze zaostanie się dysproporcji wewnątrzregionalnej w wyniku obniżania poziomu rozwoju gospodarczego oraz pogarszania jakości i warunków uczestnictwa kulturalnego ludności na obszarach słabo rozwiniętych może prowadzić do trwałego regresu wiejskich terenów i małych miast Podkarpacia. Pozostają one bowiem poza zasięgiem bezpośredniego oddziaływania Rzeszowa i ośrodków subregionalnych. W perspektywie kilkunastu lat może to stworzyć zagrożenie dla spójności przestrzennej, społecznej województwa, prowadząc - według pesymistycznego scenariusza - do jego dezintegracji.

Oznacza to, że motorem rozwoju kulturalnego powinny być naturalne stolice subregionów (Rzeszów, Przemyśl, Krosno, Dębica, Tarnobrzeg), aktywnie wspierane bodźcami rozwojowymi stolicy województwa. Istotnym narzędziem równoważenia będzie kreatywna rola władz wojewódzkich w wyrównywaniu szans kulturalnych poprzez rozszerzenie dotychczasowego zakresu i podniesienie poziomu pomocy. Oznaczać to będzie wspomaganie kadrowe i infrastrukturalne inicjatyw oddolnych w zakresie upowszechniania wartości kulturowych, skierowane na rozwój obszarów i środowisk peryferyjnych, w tym:

- aktywizację rozwoju małych miast jako lokalnych ośrodków usług kulturalnych,
- rozwój infrastruktury na obszarach peryferyjnych,
- przebudowę i modernizację obiektów służących aktywności kulturalnej, w tym służących wykorzystaniu rzemiosła i rękodzieła jako pozarolniczych źródeł dochodu ludności wiejskiej.

Kierunek działania 2:**Kształtowanie kulturowej tożsamości regionalnej.**

Silne utożsamianie się społeczności z zamieszkiwanym przez nią obszarem (regionem) uważane jest współcześnie za jeden z ważniejszych czynników jego rozwoju. Zaliczane są one do kategorii tzw. czynników „miękkich”. Tożsamość regionalna wymieniana jest wśród głównych składowych procesu unowocześniania warunków życia.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia ochronę dziedzictwa kulturowego i dostępu do wartości kulturowych, przy kierowaniu się zasadą równoważonego rozwoju społeczeństwa. Wymaga to:

- ugruntowania zasady zrównoważonego rozwoju jako podstawy trwałej polityki społecznej, kulturalnej i przestrzennej Podkarpacia,
- zachowania dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń, a także rewaloryzacji i rewitalizacji kulturowo zdegradowanego środowiska.

Wychodząc z tych założeń, jako jeden z głównych celów rozwoju kultury województwa podkarpackiego przyjęto kształtowanie jego kulturowej tożsamości. Oznacza to budowanie - wokół istniejącego tutaj dziedzictwa kulturowego i tradycji - podkarpackiej świadomości regionalnej. Cel ten dotyka ogromnie złożonej materii psychospołecznej, w której zmiany następują w bardzo wolnym tempie. Z tej przyczyny w perspektywie kilkunastu lat może się okazać ważne chociażby pewne zbliżenie do tego celu, który traktowany jest w strategii rozwoju jako wyzwanie stojące przed mieszkańcami województwa.

Dokonywać się ono powinno poprzez zachowanie i odbudowę dziedzictwa kulturowego, wspieranie twórczości artystycznej oraz ochronę krajobrazu kulturowo-przyrodniczego wsi i miast.

Podkarpacie należało i należy do regionów o dobrze postrzeganej tożsamości. Jednak w świadomości zbiorowej funkcjonowało jako kraina historyczna, ze słabo zarysowanymi granicami i niewielką

znajomością wydarzeń historycznych, które miały tutaj miejsce. Lepiej uświadamiane były nazwy geograficzne, przede wszystkim te zawierające człon „rzeszowski”, „przemyskie”, „bieszczadzkie”.

Dla mieszkańców obszarów historycznie i geograficznie nie związanych z obecną nazwą, nie była ona używanym w życiu codziennym wyróżnikiem ich tożsamości. Do czasu powołania do życia województwa podkarpackiego tożsamość regionalną można określić jako zdeintegrowaną, zwłaszcza że dawny podział administracyjny sprzyjał i wytworzył identyfikację mieszkańców z byłymi małymi województwami. Duża część regionu (Bieszczady) zasiedlona jest mieszkańcami, którzy przybyli tu z różnych stron Polski. Uwarunkowania te tym bardziej nadają postawionemu celowi charakter wyzwania. Wiele celów, które przyjęto w *Programie rozwoju kultury województwa*, wymaga w fazie realizacji dużej mobilizacji społecznej, możliwej do osiągnięcia jedynie przez społeczność zintegrowaną. Okazję do integracji dają wprawdzie konkretne przedsięwzięcia, jednak na ogół wytworzone w takich okolicznościach więzi okazują się dosyć słabe. Trwała integracja może powstać jedynie wokół trwałych wartości, takich jak kultura i tradycja. Dlatego tak ważne jest powodzenie procesu kształtowania tożsamości kulturowej Podkarpacia.

Wkład w realizację tego celu mogą wnieść wszystkie społeczności lokalne regionu i wszyscy mieszkańcy, wszystkie struktury administracyjne - regionalne i lokalne. Konflikty bieżące i zadawnione powinna zastąpić współpraca ze świadomością, że przez wspólne działanie można osiągnąć więcej. Warto pamiętać i w tym wypadku, że ważną częścią Podkarpacia są historyczne ziemie: przemyska i sanocka, wnoszące do spuścizny przeszłości bogate i zróżnicowane dziedzictwo narodowe, w którym odzwierciedlają się również dzieje i kultura Podkarpacia.

Przez stulecia region funkcjonował w ramach odrębnych struktur administracyjnych, z innymi niż obecnie centrami władzy, odznaczał się różnorodnością etniczną, narodowościową, wyznaniową i kulturową. Polityka regionalna powinna zatem zmierzać do wypracowania mechanizmów, które będą integrować społeczność regionalną wokół powszechnie akceptowanych celów rozwoju i preferowanych wartości, przy bezwzględnym poszanowaniu odrębności lokalnych i kulturowych. Rozwój jednych ośrodków (np. Rzeszowa, Przemyśla) musi przynosić korzyść regionowi i nie może degradować czy choćby spowalniać kulturowy rozwój innych ośrodków. Ważnym celem strategicznym jawi się opracowanie przemysłanego rozwoju edukacji, nauki oraz ochrony, zarówno dóbr kultury rodzimej, jak i dorobku obecnych historycznie na tej ziemi mniejszości narodowych.

Wzmacnianiu regionalnych więzi kulturowo-społecznych mieszkańców województwa podkarpackiego będą służyć:

- wspieranie pielęgnowania polskości oraz rozwój i kształtowanie świadomości narodowej, obywatelskiej i kulturowej,
- wspieranie udostępniania dorobku kultury w taki sposób, by stawał się podstawą kształcenia wrażliwości emocjonalnej człowieka, ułatwiał wartościowanie, trafne wybory estetyczne i etyczne, pobudzał i rozwijał aktywność i świadome uczestnictwo kulturalne,
- propagowanie wiedzy o regionie i „małych ojczyznach” - zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej (organizacja wycieczek turystyczno-krajoznawczych, wyznaczenie „szlaków kulturowo-historycznych”),
- promocja korzyści ze współpracy kulturalnej społeczności i władz w ramach regionu,
- ochrona dóbr kultury materialnej (w szczególności zabytków nieruchomych, tak architektury miejskiej jak i wiejskiej, oraz zabytków ruchomych - wytworów sztuki czy rzemiosła),
- zachowanie innych wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego przy uwzględnieniu potrzeb przyszłych pokoleń,
- wspieranie twórczości artystycznej o znaczeniu ogólnonarodowym, regionalnym i lokalnym, której źródła tkwią w dziedzictwie regionu,
- ochrona krajobrazu kulturowego wsi podkarpackiej i małych miast,
- wspieranie działalności telewizji regionalnej oraz Radia Rzeszów ukierunkowanych na promowanie kultury.

Silniej wspierane będzie i chronione dziedzictwo kultury zarówno tej o znaczeniu ogólnonarodowym, jak i regionalnym i lokalnym. Sprzyjać to powinno wytworzeniu się i wzmacnianiu poczucia tożsamości regionalnej.

Kierunek działania 3:

Poprawa jakości środowiska kulturowego.

Środowisko kulturowe w regionie, jakie w zbiorowości lokalnej tworzą kadry kultury oraz dobra i „urządzenia kulturalne”, które się tam znajdują i są przez znaczną część członków tej zbiorowości używane, wykorzystywane i dostrzegane, musi być przedmiotem procesu podnoszenia jakości i modernizacji.

Dobry stan szeroko rozumianego środowiska kulturowego oznacza zapewnienie przyszłym pokoleniom życie w otoczeniu dóbr o wysokich standardach oraz zachowanie i pomnażanie dziedzictwa kulturowego.

Zrównoważony rozwój Podkarpacia musi stawiać za nadrzędny cel zachowanie wartości środowiska kulturowego oraz poprawę jego jakości.

Osiąganie celu powinno następować poprzez:

- tworzenie właściwych warunków rozwoju instytucji kultury: odpowiedniej bazy materialnej, zapewnienie środków materialnych na ustawową i statutową działalność, w tym – w przypadku muzeów i bibliotek – na obowiązkowy zakup zbiorów, na konieczną w dobie społeczeństwa informacyjnego komputeryzację procesów katalogowania i udostępniania zbiorów, np. bibliotecznych; na zabezpieczenie zbiorów przez ich mikrofilmizację i digitalizację, na obsługę użytkowników niepełnosprawnych;
- stymulowanie rozwoju regionalnego systemu innowacji w działalności kulturalnej;
- pośredniczenie w nawiązywaniu kontaktów między samymi instytucjami kulturalnymi, między instytucjami kulturalnymi a przedsiębiorstwami, rozpowszechnianie informacji o osiągnięciach w upowszechnianiu kultury, organizowanie konkursów na nowatorskie rozwiązania w upowszechnianiu kultury;
- wspieranie zwiększania możliwości korzystania ze współczesnych środków komunikowania się, w tym z internetu – w zakresie szkoleń, wspierania edukacji służącej podnoszeniu znajomości internetu, wykorzystania tego medium dla rozwoju regionu (tworzenie regionalnych baz danych o możliwościach aktywności kulturalnej, informatorów specjalistycznych, giełd ofert kulturalnych);
- tworzenie i wspieranie centrów wiedzy i kompetencji kulturowych, ośrodków doradczych (w tym doradztwo i pośrednictwo w tworzeniu związków kooperacyjnych między podmiotami kulturalnymi), ośrodków aktywności kulturalnej, publikacji informatorów;
- wzmocnienie istniejących i stymulowanie rozwoju nowych funkcji głównych centrów kulturalnych (Rzeszów, Przemyśl) oraz w byłych miastach wojewódzkich stanowiących centra subregionów;
- wzmocnienie i kreowanie Rzeszowa i Przemyśla jako regionalnych i międzynarodowych centrów działalności kulturalnej - ośrodków kontaktów kulturalnych Wschód-Zachód - inspirowanie, organizowanie i wspieranie instytucji, imprez i przedsięwzięć umożliwiających kontakty i rozwijanie współpracy w sferze nauki i kultury;
- rozwinięcie funkcji Rzeszowa jako centrum metodycznego dla animatorów życia kulturalnego;
- wspieranie rozwoju systemu informacji kulturalnej i turystycznej;
- organizowanie dokształcania, doskonalenia zawodowego twórców, menedżerów i pracowników kultury; dokumentowanie działalności społeczno-kulturalnej, ze szczególnym uwzględnieniem istniejących podmiotów działalności kulturalnej, osób zajmujących się animacją i organizacją życia kulturalnego, imprez i wydarzeń kulturalnych w kraju.

Priorytet 4: Wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego.

Prawdziwy rozwój społeczności lokalnych możliwy jest wyłącznie w oparciu o świadome i sprawne organizacyjnie społeczeństwo obywatelskie, w którym mieszkańcy mają poczucie odpowiedzialności za sprawy publiczne, podejmują inicjatywę we wszystkich dziedzinach życia. Kształtowanie wiedzy i postaw obywatelskich powinno odbywać się na każdym etapie rozwoju człowieka, zarówno w rodzinie, jak i w instytucjach publicznych, np. w szkole. Powinno być kontynuowane przez całe życie przez organizacje niezależne, apolityczne, przede wszystkim organizacje pozarządowe, będące osią społeczeństwa obywatelskiego i tworzące podstawowe zaplecze instytucjonalne dla mniej lub bardziej aktywnej społeczności. Konieczne jest więc stworzenie systemu wspierania instytucjonalnego organizacji, a także bardziej precyzyjnych uregulowań prawnych w zakresie współuczestnictwa zorganizowanych struktur społeczeństwa obywatelskiego (organizacji pozarządowych) z administracją publiczną i podmiotami gospodarczymi.

Wskaźniki:

1. Frekwencja wyborcza obywateli [%].
2. Liczba NGO w województwie [szt.].
3. Liczba osób zaangażowanych w pracę NGO [os.].
4. % udział NGO czynnie współpracujących z jednostkami samorządu terytorialnego [%].

Kierunek działania 1:**Wspieranie aktywności obywatelskiej mieszkańców regionu.**

Aktywność świadomych obywateli i działanie niezależnych organizacji pozarządowych jest podstawą sprawnie działającej demokracji, korzystania z przywilejów obywatelskich wolnego państwa. Aby umożliwić obywatelom aktywne uczestniczenie w życiu publicznym, należy stworzyć im odpowiednie warunki, wyposażyć w wiedzę i umiejętności pozwalające na tę aktywność.

Podstawą aktywności obywatelskiej jest wiedza i umiejętności obywateli. Niski poziom wykształcenia ludności Podkarpacia ma duże znaczenie w jej słabej, rozdrobnionej i mało efektywnej aktywności. Zmieniające się często przepisy prawne, skomplikowane zasady ekonomii często uniemożliwiają bądź odstrasza od podejmowania inicjatywy. Skutecznym sposobem na wzrost zaangażowania publicznego jest odpowiednie przygotowanie poprzez edukację prawną, ekonomiczną i społeczną oraz szeroki dostęp do informacji obywatelskiej.

Kolejnym aspektem aktywnego społeczeństwa obywatelskiego jest niezarobkowa praca ochotnicza, tzw. wolontariat, zupełnie marginalnie wykorzystywany w instytucjach publicznych, pomimo iż regulacje prawne pozwalają na korzystanie z usług wolontariuszy w działaniach nie nastawionych na zysk, zarówno w organizacjach sektora pozarządowego, jak też instytucjach sektora publicznego. Konieczna jest zatem promocja wolontariatu. Z jednej strony powinna ona być skierowana do osób mogących angażować się w pracę wolontarystyczną (głównie są to ludzie młodzi oraz doświadczone osoby starsze już nieaktywne zawodowo), z drugiej strony do organizacji i instytucji, które mogłyby z tej formy pomocy korzystać.

Poza promocją wolontariatu jako formy wykorzystania potencjału ludzkiego konieczna jest również promocja całego sektora pozarządowego. Niezbędna jest poprawa wizerunku III sektora w oczach opinii publicznej, jego czytelności i wiarygodności oraz docieranie z ofertą organizacji do jak najszerszego grona potencjalnych odbiorców. Promocja sektora winna być skierowana do wszystkich grup społecznych; do osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej, materialnej, do osób wymagających szczególnego zainteresowania, ale też do mediów, biznesu czy w końcu władzy i instytucji publicznych. Promocja sektora ma też na celu zachęcenie do aktywnego członkostwa w organizacjach i realizacji wyznaczonych celów w strukturach zinstytucjonalizowanych, bądź grupach nieformalnych.

Tworzenie systemu kształcenia i promocji liderów i animatorów społecznych jest kolejnym działaniem na rzecz wsparcia aktywności obywatelskiej mieszkańców regionu. Powodzenie każdej grupy społeczności zależy w bardzo dużej mierze od liderów społecznych, którzy umieją zjednoczyć ludzi wokół wspólnego celu. Powinny to być osoby, które oprócz wrodzonej charyzmy, posiadają wyuczone umiejętności pracy z ludźmi, aby aktywizować ich do działania na rzecz dobra społecznego, a ponadto potrafić czasem godzić ze sobą często sprzeczne cele i różne grupy społeczne. Dlatego też w każdym środowisku lokalnym powinny istnieć miejsca, gdzie właśnie takie osoby mogłyby doskonalić swoje umiejętności, które potem będą mogły wykorzystywać w pracy na rzecz aktywizacji społeczności lokalnej.

Dużym problemem w zbudowaniu efektywnie działającego społeczeństwa obywatelskiego są zanikające lokalne więzi kulturowe i społeczne spowodowane z jednej strony globalizacją, z drugiej zaś codzienną pogonią za pracą i innymi dobrami oraz szerzącą się obojętnością na lokalną wspólnotę społeczną i więzi kulturowe. Dlatego ważnym zadaniem jest rozwijanie na nowo tego obszaru życia społecznego, co niewątpliwie sprzyjać będzie ożywieniu aktywności społeczeństwa obywatelskiego w lokalnym środowisku.

Kierunek działania 2:**Podniesienie jakości współpracy III sektora, administracji publicznej i biznesu.**

W celu podniesienia jakości współpracy III sektora, administracji publicznej i biznesu pożądane byłoby takie podejście do realizacji wspólnych zadań, które głębiej spenetrują obszary problemowe, pozwalając na efektywniejsze działania. Właściwa realizacja zadań w poszczególnych obszarach problemowych w praktyce wymaga innowacyjnego rozwiązywania występujących w społeczeństwie problemów, co pozwoli z jednej strony bardziej skutecznie wykorzystać potencjał obywatelski, z drugiej - przeciwdziałać problemom niejako z wewnątrz, docierając w głąb istniejących zjawisk.

Warto podkreślić, że innowacyjne rozwiązania (czy to poprzez wykorzystywanie pilotażowych rozwiązań realizowanych w innych regionach, czy to opracowywanie i realizowanie całkiem nowych) skutkować będą lepszą skutecznością samych organizacji pozarządowych, ale także, co równie istotne, zbliżą administrację publiczną do społeczeństwa, oddalając obiegową opinię o jej bezduszości.

Właściwe i skuteczne realizowanie zadań publicznych przy szczupłości środków finansowych będących w dyspozycji administracji, wymaga nowatorskiego spojrzenia na dotychczasowy system. Organizacje pozarządowe, jako ruch oddolny, są atrakcyjnym partnerem administracji publicznej. Wynika to z faktu, iż podmioty te zaangażowane są głębiej w przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom społecznym i animowanie konstruktywnych działań, jak również dysponują odpowiednim zapleczem organizacyjnym i kadrowym. Są zdolne dotrzeć do źródła problemów. Włączenie organizacji pozarządowych w system wykonywania zadań publicznych skutkować będzie znacznym obniżeniem kosztów realizacji zadań, przy zwiększonej ich efektywności. Atrakcyjność organizacji pozarządowych w tym względzie wynika także z wciągnięcia zorganizowanych grup obywateli w system wykonywania zadań publicznych, co z pewnością zbliży administrację publiczną do społeczeństwa.

Działania programowe administracji publicznej dotyczą społeczeństwa. Partycypacja III sektora w działaniach programowych administracji umożliwi współudział społeczeństwa w podejmowaniu decyzji dotyczących tego właśnie społeczeństwa. Pożądane byłoby tutaj stworzenie mechanizmów reprezentowania sektora przy podejmowaniu decyzji i kontroli społecznej działań administracji. Ważnym elementem będzie stworzenie modelu takich procesów konsultacyjnych, w których nastąpi przejście od formy wyrażenia opinii do formy akceptacji.

Niezwykle istotna jest likwidacja obiegowego stereotypu, jakim jest traktowanie administracji publicznej jako skostniałego biurokratyzowanego tworu, zaś biznesu jako źródła pieniędzy. Organizacje pozarządowe z definicji z jednej strony przeciwdziałają istniejącym negatywnym zjawiskom społecznym, z drugiej natomiast animują pozytywne wzorce rozwiązań. Także wśród podmiotów gospodarczych coraz częściej można zauważyć działania zmierzające do tych samych celów. Podkreślić tutaj należy, że ex definitione są to cele i administracji publicznej, zwłaszcza, że dotyczą one społeczeństwa, które prócz reprezentacji politycznej wyłoniło także inne reprezentacje (organizacje pozarządowe). Z uwagi na zbieżność celów i działań wszystkich trzech sektorów (publicznego, gospodarczego i pozarządowego) naturalny jest postulat stworzenia formalnego partnerstwa międzysektorowego: publiczno-prywatnego (między administracją publiczną i podmiotami gospodarczymi) i publiczno-społecznego (pomiędzy administracją publiczną i organizacjami pozarządowymi), m. in. w celu poprawy jakości wdrażania i zarządzania projektami. Takie partnerstwo zaangażuje społeczeństwo w realizację zadań administracji publicznej, czyniąc z niej podmiot bliższy obywatelowi.

Rozwiązania prawne dotyczące form współuczestnictwa obywateli w podejmowaniu zadań publicznych (konsultacje społeczne, opiniowanie projektów aktów normatywnych, składanie skarg i petycji i inne) mają charakter opiniodawczy. Pożądane byłoby stworzenie sformalizowanej platformy dialogu publiczno-społecznego – formy wsłuchania się władz w głos społeczny. Zmierzałoby to do takiego wykonywania zadań publicznych, które uwzględnia oczekiwania społeczne, zbliża administrację do społeczeństwa i powoduje lepszy jej odbiór społeczny. Pożądane byłoby stworzenie tutaj wspólnych zespołów.

Zauważyć należy, że instytucjonalne państwo, w tym również działająca w ramach jego struktur administracja publiczna, w sposób demokratyczny ustanowiło system praw i obowiązków obywatelskich, które nie zawsze są dla obywateli zrozumiałe. Podkreślić trzeba, że skomplikowane warunki administrowania wymagają profesjonalnej wiedzy, którą nie dysponują obywatele. Pożądane byłoby tutaj wsparcie ze strony administracji działań o charakterze informacyjnym, realizowanych przez niezależne i bezstronne podmioty. Zwłaszcza dotyczyłoby to wsparcia bezpłatnej informacji, poradnictwa obywatelskiego i pomocy prawnej dla osób najuboższych, w tym także w zakresie reprezentacji i występowania tych podmiotów w stosunku do administracji czy wymiaru sprawiedliwości.

Kierunek działania 3:

Wspieranie instytucjonalnego rozwoju administracji samorządowej oraz organizacji pozarządowych.

Wraz z założeniami reformy systemowej rządu w zakresie decentralizacji państwa pojawia się konieczność wzmocnienia sprawności administracyjnej instytucji odpowiedzialnych za wdrażanie funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Jest to wyzwanie bez precedensu w realizowanych dotychczas koncepcjach samorządności w Polsce. Przypisana samorządowi województwa funkcja instytucji zarządzającej dla funduszy strukturalnych w nowej perspektywie finansowej stwarza realną szansę na zahamowanie procesu marginalizacji Podkarpacia i zmniejszenie dysproporcji rozwojowych w stosunku do innych regionów UE. Aby osiągnąć zamierzone efekty, niezbędna jest poprawa efektywności pracy regionalnej administracji samorządowej i służb publicznych, zarówno na poziomie regionalnym, jak i lokalnym, a także partnerów społecznych i organizacji pozarządowych. Zasadniczych zmian wymaga dotychczasowy system organizacji pracy, przede wszystkim w Urzędzie Marszałkowskim. Niezbędne jest zbudowanie sprawnej struktury organizacyjnej urzędu dostosowanego

do właściwego systemu zarządzania i wdrażania programów operacyjnych w oparciu o pracowników wysoko wykwalifikowanych i przeszkolonych, pracujących w odpowiednich warunkach lokalowych.

W celu wspierania rozwoju instytucjonalnego organizacji pozarządowych niezbędne jest stworzenie systemu wspierającego zarówno finansowanie działań organizacji, ale też kształcenie kadr, profesjonalizację usług, pozyskiwanie środków ze źródeł zewnętrznych, czy w końcu wzrost zatrudnialności w III sektorze. Potrzeba stworzenia systemu wspierania dotyczy wszystkich organizacji odpowiadających na potrzeby społeczne, tam gdzie administracja publiczna nie spełnia swojej roli. Są to organizacje działające w sferze pomocy społecznej i ochrony zdrowia, aktywizacji bezrobotnych, przedsiębiorczości, ale też w sferze kultury, edukacji, nauki i sportu, ochrony praw człowieka i obywatela. W związku z tym niezbędne jest wsparcie organizacji działających na rzecz infrastruktury sektora, zdolnych pomagać innym organizacjom poprzez profesjonalne szkolenia, poradnictwo, dystrybucję informacji, a także wymianę dobrych praktyk, monitorowanie i rozpoznawanie potrzeb sektora.

Dla sprawnego funkcjonowania organizacji, wprowadzania nowych wysokich standardów pracy potrzebna jest platforma wymiany doświadczeń i dobrych praktyk organizacji obywatelskich. Wspieranie wymiany doświadczeń nie może mieć charakteru incydentalnego, konieczne jest stworzenie systemu pozwalającego na stały dostęp do wiedzy nt. działań innych organizacji, umożliwienie porozumiewania się organizacji między sobą. Dlatego niezbędne jest wsparcie dla tworzących się porozumień między organizacjami i ich procesu federalizacji. Proces federalizacji powinien mieć charakter zarówno branżowy, ale też ponadbranżowy. Wyłonienie, z zachowaniem wszelkich zasad demokracji, reprezentacji sektora niewątpliwie pozwoli lepiej funkcjonować organizacjom pozarządowym w życiu społecznym i publicznym, sprawniej odpowiadać na lokalne potrzeby społeczne, a także wpłynie znacząco na negatywną rywalizację pomiędzy jednostkami III sektora. Ponadto „ujednolici głos” NGO w ważnych sprawach publicznych, co wpłynie na skuteczniejszą jego partycypację w podejmowanych decyzjach np. przez sektor państwowy.

Rozwój sektora obywatelskiego wiąże się z koniecznością poszukiwania nowych źródeł finansowania działań organizacji. Duża część środków przeznaczonych na wspieranie działań organizacji pozarządowych pochodzi z puli środków publicznych, przede wszystkim ze środków unijnych. Dostępne są też środki niepubliczne, przekazywane np. przez fundacje grantodawcze. Informacja o dostępnych środkach jest rozproszona; na poziomie regionu i kraju bardzo wiele podmiotów zajmuje się ich przekazywaniem, dlatego szczególnie ważnym postulatem jest stworzenie spójnego systemu informacji o dostępności funduszy.

8. Współpraca międzynarodowa

Cel strategiczny:

Wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochrona wartości przyrodniczo – krajobrazowych.

Współpraca międzynarodowa w warunkach szybko postępującej internacjonalizacji i globalizacji gospodarek i społeczeństw światowych stanowić będzie w najbliższych dziesięcioleciach jeden z kluczowych elementów rozwoju społeczno-gospodarczego i czołowe wyzwanie dla województwa podkarpackiego. Członkostwo Polski w Unii Europejskiej nakłada na nas obowiązek planowania rozwoju społeczno-gospodarczego województwa w myśl zasad unijnej polityki regionalnej, a więc współpraca międzynarodowa naszego województwa jako samodzielnego regionu UE powinna zostać podporządkowana zasadom wyrównywania różnic rozwojowych pomiędzy naszym a innymi regionami, poprawy spójności społeczno-gospodarczej z całą Unią i zrównoważonego rozwoju.

Doświadczenia w zakresie współpracy międzynarodowej województwa z lat 2000-2006 wykazują, że istotne znaczenie oraz szansę dla dalszego rozwoju społeczno-gospodarczego regionu mieć będą działania w zakresie współpracy gospodarczej, wykorzystujące położenie geopolityczne regionu. Jednocześnie, pełne wykorzystanie szans, jakie wynikają dla regionu z prowadzonej współpracy międzynarodowej możliwe będzie wówczas, gdy realizowane w jej ramach inicjatywy i przedsięwzięcia obejmować będą zarówno sferę gospodarki, jak i wykorzystywać i w dalszym stopniu rozwijać potencjał turystyczny, kulturalny i przyrodniczy.

Priorytet 1: Tworzenie warunków do podejmowania wspólnych przedsięwzięć gospodarczych i pozyskiwania inwestycji.

Doświadczenia gospodarek otwartych ostatnich trzydziestu lat wyraźnie pokazują, że tylko w oparciu o międzynarodowe otwarcie możliwe jest przyspieszenie rozwoju społeczno-gospodarczego. Już obecna struktura międzynarodowej współpracy gospodarczej Polski - a więc dominująca pozycja wymiany z krajami Unii Europejskiej (ponad 70%), z czego wymiana handlowa z Niemcami stanowi ponad 30% - wskazywać będzie główne kierunki współpracy międzynarodowej województwa podkarpackiego. Drugą dominantą będzie na pewno współpraca z krajami i regionami sąsiednimi, a więc Słowacją i Ukrainą oraz regionami tworzącymi Euroregion Karpacki. Jednolity Rynek Unii Europejskiej i obecność inwestorów zagranicznych oraz korporacji ponadnarodowych wyznaczy następane kierunki współpracy międzynarodowej.

Istotne będzie również poszukiwanie partnerów w postaci regionów europejskich o podobnej specyfice i planach rozwojowych, niekoniecznie tylko wśród tych bliskich geograficznie. W tym kontekście istotną rolę odegra właściwa reprezentacja województwa podkarpackiego jako regionu na forum unijnym i nawiązywanie tam kontaktów partnerskich.

Wskaźniki:

1. Wartość inwestycji zagranicznych ogółem i w przeliczeniu na 1 mieszkańca [tys. euro].
2. Liczba spółek handlowych z udziałem kapitału zagranicznego zarejestrowanych na terenie województwa [szt.].
3. Wartość eksportu ogółem oraz w przeliczeniu na 1 mieszkańca [tys. euro].

Kierunek działania 1:

Podejmowanie działań na rzecz rozwoju gospodarczego regionu i współpracy międzynarodowej poprzez wykorzystanie położenia geopolitycznego i możliwości wynikających z członkostwa w Unii Europejskiej.

Rozwój gospodarczy regionu w oparciu o współpracę międzynarodową powinien skupić się na realizacji trzech kluczowych kierunków:

- rozwoju współpracy transgranicznej,
- rozwoju współpracy z krajami UE i pozostałymi państwami,
- pozyskiwaniu środków zewnętrznych na działania w tym zakresie.

Istotne znaczenie dla rozwoju współpracy tranzgranicznej województwa podkarpackiego z sąsiadującymi krajami ma członkostwo Polski w strukturach Unii Europejskiej. Dzięki ułatwieniom na granicy polsko-

słowackiej w najbliższych latach współpraca z regionami słowackimi będzie wskazywać tendencje wzrostowe. Z odmienną sytuacją mamy do czynienia na granicy polsko-ukraińskiej. Od 1 maja 2004 r. nastąpiły zmiany, które spowodowały ograniczenie współpracy gospodarczej polsko-ukraińskiej. Do głównych barier można zaliczyć cła i ograniczenia celne, jakie występują w taryfie celnej pomiędzy Polską i Ukrainą, odmienny system certyfikacji i standaryzacji produktów, istnienie kontyngentów na wybrane grupy towarów. Dlatego też działania instytucji wspierających rozwój współpracy transgranicznej należy tak ukierunkować, aby bariery i trudności w następnych latach były ograniczane i minimalizowane. Należy także wskazać pozytywne zjawiska mające wpływ na ożywienie współpracy transgranicznej; targi i spotkania gospodarcze, konferencje i seminaria mają znaczący wpływ na rozwój współpracy polsko-ukraińskiej.

Zasadnicze znaczenie w urzeczywistnianiu konkretnych działań wspierających rozwój współpracy transgranicznej, tak o charakterze kulturalnym, jak i gospodarczym, ma struktura transgraniczna, jaką jest Euroregion Karpacki. Zdecydowane ożywienie funkcjonowania Euroregionu Karpackiego poprzez intensyfikację działań poszczególnych jego członków, określenie priorytetów i ich realizacja przez samorządy poszczególnych regionów EK oraz szeroko rozumiane partnerstwo lokalne (instytucje społeczne, otoczenia biznesu, przedsiębiorców) będą miały istotny wpływ na rozwój dalszej współpracy województwa na tym obszarze.

Jednocześnie, przygotowywanie wspólnych projektów dotyczących rozwoju współpracy transgranicznej, organizacja misji gospodarczych, targów kooperacyjnych oraz intensywne działania instytucji otoczenia biznesu przyczynić się mogą do zainicjowania nowych oraz rozwoju istniejących kontaktów pomiędzy naszym regionem i regionami krajów sąsiadujących.

Należy podkreślić również, że struktura wymiany handlowej z Ukrainą i Słowacją wskazuje na zainteresowanie firm z naszego regionu współpracą z partnerami z sąsiednich państw. Staranna analiza możliwości współpracy powinna wytyczyć kierunki rozwoju i realizacji konkretnych przedsięwzięć oraz zachęcać przedsiębiorców do kierowania swoich działań na obszar regionów przygranicznych. Organizowanie wspólnych konferencji, seminariów i szkoleń dotyczących możliwości współpracy transgranicznej należy wskazać jako pierwsze istotne zadanie do realizacji w najbliższych latach. Kolejne działania to organizowanie wspólnych przedsięwzięć o charakterze gospodarczym, społecznym i kulturalnym – misje gospodarcze, targi, wystawy i festiwale.

Istotne znaczenie w rozwoju współpracy transgranicznej ma dostęp do wiarygodnych źródeł informacji gospodarczej. Dlatego też ważne jest z punktu widzenia naszego województwa istnienie i dalszy rozwój współpracy z instytucjami świadczącymi kompleksowe usługi w tym zakresie, do których można zaliczyć: Biuro Polskie Euroregionu Karpackiego, polskie placówki dyplomatyczne, izby gospodarcze i inne instytucje o zasięgu ponadregionalnym.

Geografia międzynarodowej współpracy gospodarczej województwa opierać powinna się na dominujących w gospodarce polskiej kierunkach współpracy, a więc w pierwszym rzędzie partnerach zagranicznych z obszarów państw członkowskich Unii Europejskiej. Obecnie w wymianie międzynarodowej województwa dominują Niemcy oraz inne wysoko rozwinięte kraje Europy Zachodniej. Wspólne członkostwo w UE przyniesie zapewne dalszy rozwój wymiany gospodarczej ze Słowacją i Węgrami, ponieważ te kierunki współpracy, z uwagi na naturalne sąsiedztwo, wymagają wzmocnienia, a dotychczasowa współpraca bez wątpienia nie wykorzystuje wszystkich możliwości. Należy również dołożyć starań do rozwoju wymiany gospodarczej z Ukrainą. Korzystne zmiany polityczne w tym kraju, aspiracje Ukrainy do członkostwa w Unii Europejskiej, 50-milionowy rynek, bardzo niskie ceny surowców oraz koszty wytwarzania czynią z Ukrainy bardzo atrakcyjnego partnera. Ukraina powinna stać się naturalnym zapleczem gospodarczym województwa podkarpackiego.

Należy również rozwijać międzynarodową współpracę gospodarczą ze Stanami Zjednoczonymi, korzystając z licznych tradycyjnych więzów polonii amerykańskiej z regionem. Ważną rolę odgrywać tu powinien Festiwal Zespołów Polonijnych jako narzędzie promocji regionu, w tym jego oferty gospodarczej. Należy jednak pamiętać, że z uwagi na odległość geograficzną, przynależność do różnych bloków gospodarczych oraz znikomą rolę wymiany gospodarczej z USA w gospodarce polskiej, zamykającą się w granicach 4% całego obrotu, nie będzie to kierunek dominujący.

Podstawowym celem międzynarodowej współpracy gospodarczej województwa powinno być dążenie do odrobienia dystansu rozwojowego w stosunku do najbardziej rozwiniętych regionów Polski oraz Unii Europejskiej. W swojej ofercie międzynarodowej współpracy gospodarczej województwo powinno wykorzystać przede wszystkim posiadane zasoby pracy (zasoby ludzkie), a także zasoby kapitału intelektualnego. Z kolei, wykorzystując posiadane zasoby pracy, należy w pierwszym rzędzie poszukiwać różnych form współpracy z partnerami międzynarodowymi wyposażonymi w kapitał.

Jednym ze sposobów najtańszego pozyskiwania kapitału jest pozyskiwanie inwestorów zagranicznych. By zrealizować to zadanie należy dołożyć wszelkich starań dla podniesienia atrakcyjności inwestycyjnej

województwa. Możliwe to będzie poprzez tworzenie warunków rozwoju sieci instytucji otoczenia biznesu złożonej z agencji rozwoju regionalnego, izb przemysłowo-handlowych i rzemieślniczych, a także stowarzyszeń gospodarczych, ośrodków wspierania przedsiębiorczości, centrów innowacji i transferu technologii, ośrodków szkoleniowo-konsultingowych, centrów targowych, wystawienniczo-promocyjnych oraz giełd towarowych.

Oferta województwa w zakresie współpracy międzynarodowej opierać będzie się na przemysłowych branżach rozwojowych, zapewniających wysoką wartość dodaną, takich jak: motoryzacja, elektronika, elektrotechnika, przemysł lotniczy i farmaceutyczny. Branże te wspomagane powinny być poprzez aktywność międzynarodową przemysłu drzewnego, meblarskiego, odzieżowego, przetwórstwa rolno-spożywczego i turystycznego. Atrakcyjność inwestycyjna województwa powinna również opierać się na korzystnym położeniu geograficznym regionu, co zapewnia dostęp do rynków Środkowej i Wschodniej Europy, ze szczególnym uwzględnieniem regionów członkowskich Euroregionu Karpaty na terenie Ukrainy, Słowacji, Węgier i Rumunii. Atutem oferty międzynarodowej współpracy gospodarczej województwa powinny być ponadto zasoby kwalifikowanych pracowników w regionie, dogodne położenie względem infrastruktury komunikacyjnej i transportowej, w tym międzynarodowych korytarzy wschód-zachód i północ-południe oraz dostępność międzynarodowego transportu lotniczego.

Specjalne strefy ekonomiczne SSE Europark Mielec i Tarnobrzaska SSE Wiśłosan powinny po ich likwidacji, zgodnie z ustaleniami Traktatu Akcesyjnego, stać się centrami rozwoju i wzrostu gospodarczego dzięki działającym tam przedsiębiorstwom, w tym przedsiębiorstwom z kapitałem zagranicznym.

Należy dążyć do dalszego i skutecznego pozyskiwania środków zewnętrznych na rozwój społeczno-gospodarczy regionu. Ważne jest, aby samorządy lokalne oraz instytucje otoczenia biznesu i instytucje społeczne angażowały się w pozyskiwanie środków na rozwój regionu z wykorzystaniem dostępnych instrumentów zewnętrznych, a następnie w działania o charakterze promocyjno-informacyjnym, skierowane do potencjalnych beneficjentów tych inicjatyw.

Poza możliwościami oferowanymi przez fundusze unijne oraz państwa członkowskie Unii Europejskiej, istnieje szansa korzystania ze środków przeznaczanych przez inne państwa na wspieranie rozwoju współpracy międzynarodowej. Instytucje i przedsiębiorstwa z naszego regionu powinny dążyć do korzystania w sposób bezpośredni lub pośredni ze środków rządowych innych państw.

Kolejnym instrumentem wsparcia na rzecz rozwoju współpracy międzynarodowej województwa są inicjatywy o charakterze regionalnym. Instytucje, które oferują wsparcie finansowe dla inicjatyw lokalnych i regionalnych, czy też zarządzają poszczególnymi komponentami instrumentów wsparcia rządowego bądź unijnego wymagają szerszej promocji i dalszego rozwoju. Ułatwi to dostęp potencjalnym beneficjentom do informacji w tym zakresie oraz zwiększy skuteczność w pozyskiwaniu środków.

Dążąc do ułatwienia dostępu do informacji i usług w zakresie pozyskiwania środków na rozwój gospodarczy regionu z wykorzystaniem funduszy europejskich i programów rządowych innych państw, należy podejmować działania związane z selekcjonowaniem i przekazywaniem do szerokiej publicznej wiadomości informacji dotyczących bieżących wydarzeń w polityce regionalnej UE, procesów decyzyjnych UE, organizowanych konferencji, seminariów z zakresu programów wspólnotowych itp. Województwo powinno podtrzymywać regularne kontakty z poszczególnymi Dyrekcjami Komisji Europejskiej oraz Misją Polską przy UE w celu pozyskiwania informacji dot. zapowiedzi programów unijnych, w których mogą uczestniczyć podmioty z województwa podkarpackiego, jak również promować region na forum Unii. Wskazane byłoby realizowanie tego typu zadań poprzez przedstawicielstwo województwa w Brukseli oraz zaangażowanie w nie parlamentarzystów Parlamentu Europejskiego z województwa podkarpackiego.

Kierunek działania 2:

Wspieranie i rozwój przedsięwzięć podejmowanych w skali międzynarodowej na rzecz pozyskiwania inwestycji. Kreowanie pozytywnego wizerunku województwa podkarpackiego w kraju i za granicą.

Zainteresowanie Podkarpaciem jako potencjalnym miejscem lokowania inwestycji w dużym stopniu zależeć będzie od podejmowania działań na rzecz poprawy szeroko rozumianej atrakcyjności inwestycyjnej. Aktywność inwestycyjna to nie tylko przedsięwzięcia realizowane wewnątrz regionu (rozwijanie infrastruktury technicznej oraz instytucjonalnej, tworzenie klimatu inwestycyjnego), ale także podejmowanie inicjatyw w tym zakresie na poziomie międzynarodowym. Działalność o charakterze międzynarodowym skupiać się powinna przede wszystkim na:

- transferze pozytywnych doświadczeń krajów europejskich, związanych z przygotowywaniem terenów i ofert inwestycyjnych,
- prowadzeniu odpowiedniej kampanii promocyjnej oferty regionu poza granicami kraju.

Doświadczenia krajów Unii Europejskiej pokazują, iż tworzenie parków inwestycyjnych/przemysłowych wpływa na postrzeganie regionu jako atrakcyjnego miejsca do lokowania inwestycji. Niezbędne jest przenoszenie na grunt Podkarpacia „dobrych praktyk” w zakresie funkcjonowania parków, tak aby region stał się nowoczesnym ośrodkiem współpracy sfery biznesu, jego otoczenia oraz świata nauki. Transfer doświadczeń krajów UE powinien odbywać się między innymi poprzez wizyty przedstawicieli regionu oraz instytucji bezpośrednio zaangażowanych w obsługę inwestorów zagranicznych na terenach funkcjonujących już parków europejskich.

Korzystanie z pozytywnych doświadczeń krajów europejskich w zakresie tworzenia i zarządzania kompleksowo przygotowanymi terenami pod inwestycje oraz skutecznego promowania oferty inwestycyjnej zwiększy prawdopodobieństwo, że podejmowane w województwie inicjatywy, takie jak tworzenie parków inwestycyjnych/przemysłowych i technologicznych, przyniosą w przyszłości wymierne rezultaty w postaci zwiększonego napływu inwestycji zagranicznych do regionu.

Podkarpacki Park Naukowo-Technologiczny niewątpliwie wpłynie na zmianę dotychczasowego postrzegania województwa podkarpackiego jako miejsca posiadającego rozproszoną ofertę inwestycyjną, a jego funkcjonowanie stworzy możliwość prowadzenia działalności gospodarczej przy bezpośrednim wsparciu naukowo-badawczym i we współpracy z lokalnymi firmami. Stanie się on swoistą wizytówką regionu oraz bodźcem do podejmowania kolejnych inicjatyw w zakresie kompleksowego przygotowania terenów pod inwestycje na specjalnie w tym celu wydzielonych obszarach.

Napływ inwestycji zewnętrznych do regionu jest uzależniony od wielu czynników, wśród których istotne znaczenie odgrywa odpowiednia promocja ofert inwestycyjnych. W promowaniu atrakcyjności inwestycyjnej regionu szczególny nacisk powinien być położony na przedstawianie za granicą dostępnych terenów pod inwestycje, ale także ofert kooperacyjnych firm zainteresowanych współpracą z inwestorami zagranicznymi. Promowanie ofert inwestycyjnych regionu powinno towarzyszyć wszelkim wydarzeniom o charakterze gospodarczym, odbywającym się poza granicami Polski. Targi, misje gospodarcze czy inne imprezy (w tym branżowe) stanowią doskonałą okazję do publicznego przedstawienia atrakcyjności inwestycyjnej województwa podkarpackiego. Szczególną wagę należy nadać imprezom bezpośrednio związanym z inwestycjami (np. targi inwestycyjne), podczas których prezentacja terenów i obiektów inwestycyjnych oraz ofert kooperacji z regionalnymi firmami może odnieść najbardziej pożądane skutki w postaci zwiększonego zainteresowania inwestorów.

W procesie promowania atrakcyjności inwestycyjnej regionu równie ważna jest treść prezentowanej oferty oraz docieranie do potencjalnych inwestorów z informacjami i wyszukiwanie najbardziej efektywnych kanałów dystrybucji ofert. Jednym z najlepszych kanałów dystrybucji ofert inwestycyjnych regionu za granicą są Wydziały Ekonomiczno-Handlowe Ambasad Rzeczypospolitej Polskiej oraz inne rodzime placówki zlokalizowane za granicą, dające ogromną możliwość na dotarcie w różne zakątki Europy i całego świata. Nawiązanie ścisłej współpracy z wydziałami stwarza ogromną szansę na zbliżenie się do potencjalnych inwestorów i zaprezentowanie im oferty regionu. Współpraca z polskimi placówkami za granicą powinna objąć maksymalnie jak najwięcej państw. Ponadto należy również dostosować ofertę do specyficznych cech gospodarki danego kraju, tak aby w jak najlepszym stopniu spełniła ona oczekiwania potencjalnych inwestorów zagranicznych. Ważne jest, aby zaangażować polskie placówki za granicą w promocję województwa m.in. poprzez współorganizowanie misji promocyjnych regionu do poszczególnych krajów.

Priorytet 2: Współpraca na rzecz rozwoju turystyki, ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego.

Współpraca międzynarodowa zorientowana na wzajemne poznawanie się, rozwijanie więzi społecznych i gospodarczych, to istotny czynnik rozwoju podróży między krajami. Dotyczy to w szczególności terenów przygranicznych Słowacji i Ukrainy, a także innych regionów, zwłaszcza z krajów wchodzących w skład Unii Europejskiej, z którymi są prowadzone lub będą podejmowane różne formy współpracy. W rozwoju turystyki w regionie szczególną rolę powinno odgrywać dziedzictwo i życie kulturalne regionu, gdyż kultura w istotnym stopniu inspirowała rozwój turystyki, zaś ruch turystyczny wspiera i promuje dobrą kulturę. Należy podkreślić, iż dziedzictwo kulturowe Podkarpacia, oparte na wielonarodowej, wielokulturowej i wielowyznaniowej historii regionu, stanowi składową kulturę europejskiej, godną różnorodnych działań promocyjnych, a także rozwoju wymiany kulturalnej.

Korzystając z doświadczeń krajów o rozwiniętej gospodarce turystycznej oraz ze wsparcia europejskich i innych funduszy celowych, podejmować należy działania służące ochronie, jak i ekspozycji turystycznej dóbr kultury, tworzeniu nowych produktów turystycznych oraz podnoszeniu poziomu obsługi międzynarodowego ruchu turystycznego.

Wskaźniki:

1. Turyści korzystający z noclegów w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania [os.].
2. Turyści zagraniczni korzystający z noclegów w turystycznych obiektach zbiorowego zakwaterowania [os.].
3. Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na kulturę i ochronę dziedzictwa narodowego ogółem i w przeliczeniu na 1 mieszkańca [tys. zł].
4. % udział dochodów z turystyki w tworzeniu PKB [%].

Kierunek działania 1:

Współpraca w zakresie informacji i promocji turystyczno – kulturalnej.

Współpraca międzynarodowa województwa powinna obejmować działania w zakresie upowszechniania informacji turystycznej i kulturalnej, realizowane na poziomie międzynarodowym, międzyregionalnym i transgranicznym. Zakres tych przedsięwzięć powinien objąć budowę wspólnych systemów wymiany informacji i zarządzanie nimi, wspólne tworzenie i zarządzanie informacyjno-promocyjnymi portalami internetowymi, przygotowywanie i wydawanie wielojęzycznych wydawnictw promocyjno-informacyjnych, prowadzenie wspólnych szkoleń dla branży, przygotowywanie i realizację wspólnych kampanii informacyjnych, międzynarodowych sympozjów i konferencji upowszechniających turystykę i kulturę oraz szereg akcji promocyjno-informacyjnych.

Realizację tego typu przedsięwzięć umożliwić może budowa, wdrożenie i zarządzanie Międzynarodowym i Transgranicznym Systemem Informacji i Promocji Turystycznej oraz Kulturalnej. System taki oprócz należy o działające już sieci wymiany informacji i strukturę instytucjonalną. Włączone do niego winny być również nowo powstające podmioty, ze szczególnym uwzględnieniem organizacji pozarządowych, które będą sięgać po środki finansowe przeznaczone na realizację zadań w zakresie informacji i promocji turystyczno-kulturalnej.

Kolejnym obszarem współpracy na rzecz rozwoju turystyki i kultury powinna być realizacja wspólnych działań promocyjnych, kreowanie pozytywnego wizerunku województwa w kraju i zagranicą, a w efekcie wsparcie rozwoju gospodarczego regionu.

Promocja wewnętrzna, skierowana do mieszkańców regionu, powinna zakładać działania w zakresie komunikacji ze społeczeństwem, podejmowane głównie przez władze samorządowe oraz instytucje okołobiznesowe regionu. Ważne jest, aby nauczyć mieszkańców nie tylko identyfikacji z regionem, ale przede wszystkim wykorzystywania potencjału, który w nim tkwi.

Ponadto, niezbędne jest tworzenie ofert turystycznych dostosowanych do potrzeb turysty zagranicznego. Szczególną uwagę trzeba skierować na tworzenie wspólnych ofert turystycznych i kulturalnych z regionami przygranicznymi. Bliskość Ukrainy i Słowacji może stać się dla nas okazją do wypromowania wspólnego ponadregionalnego produktu turystycznego.

Promocja zewnętrzna skierowana zostanie przede wszystkim do turystów zagranicznych, ale nie należy zapominać również o inwestorach, instytucjach zagranicznych oraz osobach z kręgu kultury.

Udział w targach zagranicznych i krajowych, tak turystycznych, jak i gospodarczo-inwestycyjnych, jest jednym z najważniejszych narzędzi skutecznej promocji. Konsekwentne „pokazywanie się” co roku na imprezie wystawienniczo-targowej pozwala na budowanie wizerunku stabilnego, dbającego o swój rozwój gospodarczy województwa.

Budowanie więzi międzynarodowej, czy to w ramach Euroregionu Karpackiego, czy między dalszymi partnerami, powinno być procesem stałym, konsekwentnie realizowanym. Wspólne stoiska na targach międzynarodowych, wraz z partnerami z innych krajów, pozwoliłyby na stworzenie wizerunku regionu otwartego na świat. W przypadku regionów przygranicznych należy dążyć do realizacji wspólnych przedsięwzięć promocyjnych, np. w formie wspólnych wydawnictw, portali internetowych czy wspólnych szlaków turystycznych; w przypadku krajów oddalonych należałoby działania ukierunkować na organizację wspólnych imprez kulturalnych.

Niezbędnym dla skuteczności działań promocyjnych jest organizowanie objazdów studyjnych dla dziennikarzy i touroperatorów zagranicznych. To jedna z najtańszych i najefektywniejszych form promocji.

Kierunek działania 2:**Podejmowanie działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego.**

Współpraca kulturalna z zagranicą to ważna forma promocji i upowszechniania kultury i sztuki. Realizacja wspólnych przedsięwzięć kulturalnych oraz wymiana kulturalna stanowi znakomitą szansę do przełamania istniejących uprzedzeń i stereotypów oraz do prawdziwej i różnorodnej współpracy środowisk artystycznych we wszystkich krajach, które budują nową wartość wspólnego życia w kulturze.

Do najważniejszych działań w zakresie ochrony i wykorzystania dziedzictwa kulturowego, które powinny być realizowane w ramach współpracy międzynarodowej województwa należy zaliczyć:

- wymianę doświadczeń i dorobku twórców z różnych kręgów kulturowych,
- prezentację aktualnych tendencji we współczesnych profesjonalnych dziedzinach sztuki,
- wymianę i wspólną realizację wystaw, spektakli, koncertów, prezentacji amatorskiego ruchu artystycznego,
- organizację wspólnych badań i konferencji naukowych (zwl. muzea w zakresie archeologii, etnografii i historii), wymianę doświadczeń literatury fachowej, szkolenie kadr,
- wymianę kulturalną dzieci i młodzieży,
- wydawanie publikacji dokumentujących poszczególne wydarzenia,
- pozyskiwanie środków finansowych na wspólne projekty w zakresie współpracy kulturalnej.

Nieodzowne jest również podejmowanie działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

- inicjowanie i wspieranie wspólnych projektów badawczych, edukacyjnych i edytorskich prezentujących i upowszechniających dziedzictwo kulturowe, w tym pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego (programy edukacyjne, trasy turystyczne, imprezy folklorystyczne, festyny archeologiczne itp.),
- zagospodarowanie, popularyzację i promocję obiektów zabytkowych oraz ich wykorzystanie jako miejsc szczególnie atrakcyjnych turystycznie,
- realizację programu ochrony unikatowej drewnianej architektury sakralnej: rzymskokatolickiej, greckokatolickiej i prawosławnej jako obiektów będących dla regionu i pogranicza polsko-słowacko-ukraińskiego wyznacznikiem tożsamości kulturowej, specyficznym przykładem wielowiekowej linii rozwojowej tradycyjnych świątyni drewnianych, obiektów dokumentujących lokalną tożsamość religijno-kulturową,
- przygotowanie propozycji obiektów do wpisania na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, w tym najcenniejszych obiektów cerkiewnej architektury drewnianej na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim oraz unikatowego zespołu fortecznego Twierdzy Przemyśl (pogranicze polsko-ukraińskie); podjęcie działań służących ich ochronie,
- przygotowanie programu ochrony zabytkowych cmentarzy, ze szczególnym uwzględnieniem cmentarzy wojskowych z okresu I wojny światowej oraz kirkutów jako ważnych elementów dziedzictwa kulturowego,
- ochronę zabytkowego krajobrazu, głównie parków rezydencjonalnych w Polsce i na Ukrainie,
- ochronę zabytków ruchomych (wspieranie rozwoju pracowni konserwatorskich w muzeach, unowocześnianie metod gromadzenia, inwentaryzowania i opracowywania zbiorów, wspieranie inwestycji remontowych w celu poprawy bezpieczeństwa zbiorów muzealnych),
- wspieranie folkloru oraz zanikających zawodów,
- publikowanie materiałów dokumentujących i popularyzujących dziedzictwo i krajobraz kulturowy.

Kierunek działania 3:**Podejmowanie działań na rzecz rozwoju turystyki.**

Walory i atrakcje turystyczne Podkarpacia stanowią doskonałą bazę do rozwoju turystyki. Jednakże, biorąc pod uwagę konkurencyjność ofert na międzynarodowym (zwłaszcza europejskim) rynku turystycznym, niezbędne jest tworzenie warunków oraz realizacja przedsięwzięć służących powstawaniu nowych, wykraczających poza region produktów turystycznych. W tym celu należy:

- rozwijać współpracę pomiędzy władzami regionalnymi, a w obszarach przygranicznych także między władzami lokalnymi, w wyniku której zawierane będą porozumienia i umowy partnerskie obejmujące rozwój turystyki;
- tworzyć transgraniczną infrastrukturę turystyczną, a zwłaszcza szlaki turystyczne uwzględniające wspólne dziedzictwo kulturowe, przyrodnicze, historyczne, a także przemysłowe;
- powiązać istniejące i tworzyć nowe produkty turystyczne, oparte na leżących w obszarze różnych państw atrakcjach, walorach, a także bazie turystycznej i rekreacyjnej;

- inicjować i wspierać współpracę między podmiotami i zrzeszeniami podmiotów usług turystycznych, których celem będzie rozwój ilościowy i jakościowy ofert turystycznych;
- przygotowywać wspólne międzynarodowe projekty, obejmujące pozyskiwanie przez zrzeszenia turystyczne, branżę turystyczną, władze regionalne i lokalne środków pomocowych na realizację przedsięwzięć turystycznych;
- współpracować na rzecz usprawniania odpraw granicznych oraz otwierać nowe turystyczne przejścia graniczne;
- organizować spotkania, warsztaty i konferencje międzynarodowe w celu wymiany doświadczeń oraz opracowywać nowe produkty i oferty turystyczne.

Jakość świadczonych usług turystycznych stanowi o konkurencyjności oferty turystycznej. Kolejnym obszarem współpracy realizowanej przez region powinna więc być realizacja wspólnych przedsięwzięć na rzecz podnoszenia jakości usług turystycznych. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej rodzi wśród odwiedzających region cudzoziemców oczekiwanie porównywanej jakościowo obsługi turystycznej. Dlatego konieczne jest nawiązanie współpracy z krajami i regionami o rozwiniętym przemyśle turystycznym, która umożliwić może realizację następujących celów:

- Podniesienie jakości obsługi, głównie na stanowiskach „pierwszego kontaktu” z turystą (dotyczy to szczególnie pracowników recepcji hotelowych, kelnerów, przewodników turystycznych, właścicieli gospodarstw agroturystycznych) poprzez organizowanie - we współpracy z organizacjami turystycznymi, a zwłaszcza ze stowarzyszeniami usługodawców turystycznych krajów o rozwiniętej gospodarce turystycznej - szkoleń kadr turystycznych.
- Podniesienie jakości produktów turystycznych poprzez nawiązywanie współpracy z regionami turystycznymi, i w jej wyniku przeprowadzanie seminariów szkoleniowych z udziałem zagranicznych ekspertów dla podmiotów gospodarczych oraz organizatorów imprez turystyki przyjazdowej do województwa, których rezultatem będzie rozwój jakościowy oferty turystycznej regionu.
- Stosowanie w podmiotach usług turystycznych norm jakości (np. ISO serii 9000) jako warunku wprowadzania ofert regionu na europejski i krajowy rynek turystyczny. Niezbędna jest więc współpraca między podmiotami turystycznymi z innych krajów, których celem będzie przeniesienie stosowanych ocen jakości usług do naszego regionu.
- Podniesienie poziomu znajomości języków obcych wśród pracowników sektora turystycznego poprzez nawiązanie współpracy międzynarodowej, której efektem będą szkolenia językowe wśród przewodników turystycznych, pracowników recepcji hotelowych i innych pracowników obsługi ruchu turystycznego.
- Współpraca w zakresie doskonalenia informacji turystycznej regionu, w szczególności dotycząca technik gromadzenia, opracowywania i udostępniania informacji turystycznej, a zwłaszcza wykorzystania elektronicznych systemów internetowych.

Priorytet 3: Zachowanie obszarów cennych krajobrazowo oraz ochrona środowiska przyrodniczego.

Zasobne i atrakcyjne środowisko przyrodnicze przygranicznych terenów województwa wyróżnia się w skali Europy, a wieloprzestrzenność obszarów chronionych i równocześnie ich zróżnicowany reżim ochronny wręcz wymusza współpracę z krajami sąsiednimi. Szczególnie wyróżnia się pod tym względem południowa i wschodnia część województwa, gdzie notuje się wysoki poziom różnorodności biologicznej oraz dużą atrakcyjność krajobrazową.

Wszelkie działania w sferze ekonomiczno-społecznej muszą uwzględniać powyższe fakty. Posiadane zasoby przyrodnicze mogą stać się motorem rozwoju, ale nie na zasadzie eksploatacji, lecz zrównoważonego rozwoju.

Uznając, że przyroda jest wartością samą w sobie, o znaczeniu ogólnonarodowym, konieczne jest kojarzenie potrzeb i aspiracji społeczeństwa z możliwościami, jakie daje środowisko przyrodnicze.

Wskaźniki:

1. Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na działania związane z ochroną obszarów cennych pod względem przyrodniczym i krajobrazowym [tys. zł].
2. Powierzchnia terenów o szczególnych walorach przyrodniczych prawnie chronionych [ha i % w powierzchni ogólnej województwa].

Kierunek działania 1:**Podejmowanie działań na rzecz ochrony środowiska.**

Zasadniczą rolę w urzeczywistnianiu współpracy na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego odgrywać powinny:

- wspólny monitoring jakości i poziomu wód
- współpraca na rzecz rozszerzenia badań monitoringowych środowiska
- współpraca w zakresie ochrony środowiska
- współpraca w zakresie wzajemnego ostrzegania przed zagrożeniami po obu stronach granicy
- wspólne ćwiczenia służb ratowniczych w zakresie katastrof chemiczno-ekologicznych i pożarów kompleksów leśnych.

Ze względu na położenie geograficzne województwa podkarpackiego, bardzo istotne znaczenie ma współpraca międzynarodowa w zakresie ochrony środowiska z Ukrainą i Słowacją. W całokształcie prowadzonej współpracy w tym obszarze znaczącą rolę odgrywa monitorowanie jakości i ochrona wód granicznych, wpływających z Ukrainy. Jest to problem szczególnie istotny m. in. ze względu na sytuację ekologiczną po stronie ukraińskiej. Wspólny monitoring jakości wód ze Słowacją nie jest prowadzony, ze względu na brak na odcinku województwa podkarpackiego rzek granicznych z tym krajem.

Uwzględniając stan środowiska przyrodniczego na pograniczu polsko-ukraińskim oraz mając na uwadze osiągnięcie dobrego stanu ekologicznego wód i zwiększenie efektywności ich ochrony – w przedsięwzięciach o charakterze kierunkowym należałoby uwzględnić:

- doskonalenie systemów monitorowania stanu jakości granicznych wód powierzchniowych w celu dostosowania ich do norm Unii Europejskiej,
- wspieranie działań promujących inwestycje związane z ochroną wód, w tym zakup sprzętu dla służb ratowniczych,
- monitorowanie przestrzegania wymogów ochrony środowiska przez obiekty i instalacje mogące wywierać znaczący wpływ na środowisko wodne,
- podejmowanie innych przewidzianych prawem działań, mających na celu zapobieganie i ograniczanie potencjalnego ryzyka transgranicznego zanieczyszczenia wód,
- udział przedstawicieli województwa w pracach Polsko-Ukraińskiej Komisji do spraw Wód Granicznych, działającej w ramach Umowy między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o współpracy w dziedzinie gospodarki wodnej na wodach granicznych z dnia 10 października 1996 r. ,
- organizowanie okresowych spotkań specjalistów, zajmujących się monitorowaniem stanu środowiska – w celu wymiany informacji i doświadczeń w zakresie stosowanych metod badawczych, aparatury i sprzętu pomiarowego.

Celem podejmowanej współpracy jest ochrona terenów cennych przyrodniczo oraz zasobów wodnych, obejmujących obszar przygraniczny województwa. Należy zatem zwiększać ilość punktów pomiarowo-kontrolnych sieci badań monitoringowych wód w tym rejonie.

Sytuacja ekologiczna na obszarach przygranicznych po stronie ukraińskiej, związana ze skutkami działalności w przeszłości przemysłu siarkowego w rejonie Niemirowa, stwarza potencjalne zagrożenie zanieczyszczenia wód granicznej rzeki Lubaczówka. Celowe wydaje się rozszerzenie dotychczasowych badań wód granicznych o monitoring wód tej rzeki, po uzgodnieniu ze stroną ukraińską miejsc lokalizacji punktów pomiarowo-kontrolnych sieci badawczej, zakresu i częstotliwości wykonywania badań.

Z uwagi na nieuregulowane sprawy związane z potrzebą rekultywacji na terytorium Ukrainy terenów po kopalni siarki, istnieje prawdopodobieństwo zagrożenia jakości wód podziemnych w strefie przygranicznej. W celu wprowadzenia monitoringu wód podziemnych w tym rejonie za celowe uznaje się:

- przeprowadzenie przez odpowiednie służby hydrogeologiczne stosownego rozpoznania, dotyczącego rozmieszczenia wód podziemnych,
- ustalenie punktów pomiarowo-kontrolnych sieci badawczej,
- pozyskanie środków finansowych na realizację zadania.

Zasadne jest również uzyskanie informacji ze strony odpowiednich służb Ukrainy, na temat wyników prowadzonych badań wód podziemnych w obszarze przygranicznym po stronie ukraińskiej.

W ramach dalszej współpracy w dziedzinie ochrony środowiska, a szczególnie w zakresie zrównoważonego i racjonalnego wykorzystywania wspólnych z Ukrainą zlewni wód granicznych, osiągnięcia dobrego stanu tych wód, ochrony i poprawy stanu ekosystemów wodnych - należałoby wypracować współdziałające ze sobą systemy monitorowania stanu jakości granicznych wód

powierzchniowych, w oparciu o normy Unii Europejskiej oraz przy zaangażowaniu znacznych środków finansowych i włączenia do współpracy wielu instytucji i organów.

Tereny przygraniczne województwa, obejmujące obszary prawnie chronione, czyli: Bieszczadzki Park Narodowy, Magurski Park Narodowy, Parki Krajobrazowe: Doliny Sanu, Ciśniańsko-Wetliński, Jaśliński, Gór Słonnych, Pogórza Przemyskiego, część Południoworoztoczańskiego oraz Obszary Chronionego Krajobrazu: Beskidu Niskiego, Wschodniobeskidzki i część Roztoczańskiego to obszary cenne przyrodniczo i krajobrazowo, które należy w sposób szczególny chronić przed wszelkimi typami zagrożeń. Tak więc, obok działań w zakresie wspólnego monitoringu jakości wód, współpraca międzynarodowa województwa podkarpackiego na rzecz zachowania obszarów cennych krajobrazowo oraz ochrony środowiska przyrodniczego dążyć powinna również do rozszerzenia badań monitoringowych środowiska.

W związku z tym, że ekosystemy leśne poddane są poważnym zagrożeniom, szczególnie ze strony zanieczyszczeń powietrza, które mogą oddziaływać transgranicznie, niezbędny jest rozwój współpracy w zakresie monitoringu jakości powietrza, który umożliwia śledzenie i identyfikację zmian warunków funkcjonowania ekosystemów leśnych, a w przypadku stwierdzenia zanieczyszczenia powietrza, daje podstawę do podjęcia właściwych działań. Ze względu na utrzymującą się niekorzystną sytuację ekologiczną, powodowaną przez zdegradowane tereny po kopalnictwie siarki na pograniczu ukraińsko-polskim, za celowe uznaje się podjęcie przedsięwzięć, mających na celu stworzenie możliwości uruchomienia w razie potrzeby monitoringu powietrza w sytuacjach nadzwyczajnych, których wystąpienie nie jest możliwe do określenia ani w czasie, ani w przestrzeni. Zakłada się, że byłby to monitoring o charakterze lokalnym, obejmujący przede wszystkim wschodnią część powiatów: lubaczowskiego, jarosławskiego i przemyskiego – funkcjonujący do czasu likwidacji źródeł zagrożeń.

Działalność o charakterze międzynarodowym na rzecz zachowania obszarów cennych krajobrazowo oraz w zakresie ochrony środowiska przyrodniczego, obok wspólnego monitoringu jakości wód oraz rozszerzenia badań monitoringowych środowiska, wymaga szeregu innych działań.

Zapewnienie prawidłowego funkcjonowania transgranicznych systemów przyrodniczych przy uwzględnieniu istniejących uwarunkowań zewnętrznych i zasobów środowiska przyrodniczego możliwe będzie poprzez realizację długofalowych wspólnych przedsięwzięć ekologicznych i innych, w szczególności w zakresie:

- doskonalenia funkcjonowania systemów obszarów prawnie chronionych, sukcesywnego ujednoczenia statusu tych obszarów i opracowania wspólnych zasad ich ochrony, oraz dalszego obejmowania ochroną najcenniejszych obszarów przyrodniczych,
- prowadzenia monitoringu i wymiany informacji w zakresie zmian przyrodniczych i krajobrazowych, ochrony różnorodności biologicznej m.in. poprzez organizowanie konferencji, seminariów, wymiany naukowej, opracowywanie i upowszechnianie informacji odnośnie różnic w polskich, słowackich i ukraińskich systemach ochrony przyrody,
- wspierania współpracy społeczności lokalnych w zakresie ochrony wartości przyrodniczo-krajobrazowych m.in. poprzez promocję oraz rozwijanie różnorodnych form edukacji ekologicznej, dofinansowanie projektów, organizowanie seminariów i konferencji o charakterze międzynarodowym,
- wprowadzania zasady uzgadniania ze stroną sąsiednią: strategii, programów, studiów i planów zagospodarowania przestrzennego, dotyczących uwarunkowań wynikających z ochrony środowiska tj. przyrody, powietrza, wód, gospodarki wodnej, na przygranicznych obszarach źródłiskowych oraz transportu materiałów niebezpiecznych,
- eliminowania i minimalizacji zagrożeń ekologicznych oraz zapobieganie skutkom nadzwyczajnych zagrożeń,
- wymiany doświadczeń oraz myśli technicznej w zakresie ochrony środowiska,
- udziału ośrodków naukowych oraz przedsiębiorców w świadczeniu usług doradczo-konsultingowych, w zakresie ochrony środowiska dla przyszłych członków UE,
- współpracy w zakresie podnoszenia świadomości ekologicznej mieszkańców,
- wymiany doświadczeń w zakresie prowadzenia polityki ekologicznej.

Współpraca w dziedzinie racjonalnego wykorzystania zasobów środowiska powinna dotyczyć głównie rozwoju funkcji turystyczno-wypoczynkowych i uzdrowiskowych. Najważniejsze działania inwestycyjne powinny obejmować udostępnianie obszarów o dużych walorach turystyczno-wypoczynkowych m.in. poprzez rozwój systemu połączeń komunikacyjnych (samochodowych, rowerowych, pieszych, konnych, uruchamianie nowych przejść granicznych) łączących Polskę, Słowację i Ukrainę oraz podnoszenie standardów obiektów i świadczonych usług. Jednocześnie należy chronić rejon turystyczne przed

przeinwestowaniem m.in. poprzez sporządzanie opracowań studialnych w zakresie ochrony walorów przyrodniczo-krajobrazowych dla obszarów transgranicznych i w konsekwencji wprowadzanie przepisów prawa miejscowego, jakimi są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Kierunek działania 2:

Zachowanie i udostępnianie obszarów cennych krajobrazowo oraz ochrona środowiska przyrodniczego.

Działania w zakresie zachowania obszarów cennych krajobrazowo oraz ochrony środowiska przyrodniczego skupiać powinny się na:

- dalszej ochronie obszarów o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych,
- udostępnianiu obszarów o wartościach przyrodniczo-krajobrazowych.

Tereny przyległe do wschodniej i południowej granicy województwa przez wiele lat były obszarami o znikomej aktywności gospodarczej, słabo zaludnionymi i systematycznie wyludniającymi się. Sytuacja ta, utrzymująca się przez ponad 50 lat przyczyniła się do tego, że w słabo zaludnionych, pozbawionych przemysłu i rzadko odwiedzanych przez turystów rejonach przygranicznych zachowały się liczne, stosunkowo mało przekształcone obszary o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych.

Posiadanie takiego bogactwa nakłada na mieszkańców regionu i jego sąsiadów obowiązek wspólnej ich ochrony. Wiele z tych obszarów objętych jest różnymi formami ochrony przyrody, a ich skuteczność może zapewnić jedynie ścisła współpraca ze wschodnimi i południowymi sąsiadami w ramach ochrony transgranicznej.

Transgraniczne obszary chronione powinny spełniać rolę swego rodzaju korytarzy ekologicznych w makroskali, łączących system obszarów chronionych w naszym województwie oraz u naszych sąsiadów. Przygraniczne obszary chronione winny być terenem ścisłej współpracy władz lokalnych i służb ochrony przyrody sąsiadujących państw, mającej na celu ochronę terenów najcenniejszych, promocję przyjaznych środowisku form turystyki oraz zagospodarowania zgodnego z zasadami ekorozwoju.

Wybitne walory przyrodnicze, krajobrazowe, jak również kulturowe i historyczne obszarów przygranicznych mogą być podstawą rozwoju turystyki zrównoważonej, która z czasem powinna stać się jedną z głównych form aktywności ekonomicznej na tych terenach.

W ramach współpracy, w sensie przestrzennym, organizacyjnym oraz prawnym działania winny koncentrować się przede wszystkim na:

- wdrażaniu wspólnie ze Słowacją dyrektyw europejskiej sieci ekologicznej „Natura 2000” (Polska i Słowacja jako państwa członkowskie UE wdrażać będzie dyrektywy /siedliskową i ptasią/, podczas gdy Ukraina nie będzie włączona w ten proces),
- ujednoczeniu przepisów, regulacji prawnych, norm i metodyki badań w zakresie ochrony przyrody,
- stałym monitoringu przyrodniczym obszarów przygranicznych objętych ochroną,
- podejmowaniu wspólnych tematów badawczych,
- wzajemnym informowaniu się w zakresie ochrony gatunkowej o stosowanych metodach ochrony czynnej gatunków rzadkich i zagrożonych wyginięciem oraz liczebności populacji gatunków zagrożonych wyginięciem,
- ustaleniu wspólnych zasad udostępniania przygranicznych obszarów chronionych dla turystyki.

W celu zachowania obszarów cennych krajobrazowo oraz skutecznej ochrony środowiska przyrodniczego województwa istotną rolę odgrywać będą wspólne przedsięwzięcia na poziomie międzynarodowym, międzyregionalnym i transgranicznym w zakresie udostępniania obszarów o dużej wartości przyrodniczo-krajobrazowej. Działania te powinny się opierać na zasadzie „chronić i udostępniać”.

Za główne przedsięwzięcia w tym zakresie należy uznać:

- realizację wspólnych przedsięwzięć w zakresie zachowania, ochrony i udostępniania transgranicznych obszarów chronionych;
- przekazywanie wiedzy i doświadczeń w zakresie ochrony i udostępniania transgranicznych obszarów chronionych;
- opracowywanie ujednoczonych planów zarządzania i udostępniania obszarów o wartościach przyrodniczo-krajobrazowych.

Istotną rolę w ochronie i udostępnianiu obszarów o wartościach przyrodniczo-krajobrazowych powinny odgrywać projekty międzynarodowe. Współdziałanie w omawianym zakresie powinno więc objąć m.in. pozyskiwanie środków finansowych na realizację tego typu przedsięwzięć. Do koniecznych należy

również zaliczyć działania w zakresie opracowywania i wdrażania ujednoliconych zasad ochrony i udostępniania omawianych obszarów.

Należy również dążyć do opracowania i wdrożenia strategii zrównoważonego rozwoju tych obszarów, opracowania i wdrożenia strategii promocji i regulaminów udostępniania poszczególnych obszarów wartościowych pod względem przyrodniczo-krajobrazowym oraz tworzenia transgranicznych i międzynarodowych produktów turystycznych w oparciu o te wartości.

Współdziałanie w omawianym zakresie powinno objąć ponadto przedsięwzięcia edukacyjne: szkolenia dla zarządzających tymi obszarami, szkolenia operatorów turystycznych, szkolenia dla ludności zamieszkującej te obszary oraz konferencje i seminaria o charakterze regionalnym, krajowym i międzynarodowym. Należy realizować również działania na rzecz rozwoju współpracy między organizatorami turystyki w zakresie udostępniania obszarów o wartościach przyrodniczo-krajobrazowych jako gotowych produktów turystycznych zbudowanych w oparciu o te wartości.

Należy kontynuować i rozszerzać na inne obszary chronione w województwie podkarpackim i regionach sąsiadujących Słowacji i Ukrainy inicjatywę międzynarodową w zakresie ochrony i udostępniania dzikich obszarów przyrodniczych, wdrażaną wspólnie przez fundację PAN Parks, Bieszczadzki Park Narodowy, przedsiębiorców turystycznych i mieszkańców gmin Cisna i Lutowiska na obszarze Bieszczadzkiego Parku Narodowego i jego otuliny.

9. Ochrona zdrowia

Cel strategiczny: Bezpieczeństwo zdrowotne ludności.

Bezpieczeństwo zdrowotne ludności osiągane będzie poprzez rozwój wczesnej diagnostyki, zwiększenie dostępności do usług oraz profilaktykę i promocję zdrowia z zakresu podstawowej opieki zdrowotnej, specjalistyki ambulatoryjnej, opieki szpitalnej, a także ratownictwa medycznego. Należy zmierzać do optymalnego wykorzystania środków finansowych przy realnie wycenionych procedurach medycznych.

Priorytet 1: Zmniejszenie zachorowalności oraz umieralności w społeczeństwie.

Nadrzędnym celem działań podejmowanych w zakresie ochrony zdrowia jest zmniejszenie zachorowalności oraz umieralności społeczeństwa. W roku 2003 choroby nowotworowe były przyczyną około 25% wszystkich zgonów w Polsce, w tym około 50% zgonów u kobiet w wieku 45 – 65 lat i w 30% zgonów u mężczyzn w wieku 45 – 65 lat. Dynamika wzrostu liczby zachorowań na nowotwory złośliwe w Polsce jest znacznie większa od wzrostu liczby ludności i należy do najwyższych w Europie. Główną przyczyną zgonów mieszkańców województwa są choroby układu krążenia i stanowią ponad połowę wszystkich zgonów w województwie - 51,5%. Skracanie czasu, jaki mija od pojawienia się stanu zagrożenia życia do podjęcia specjalistycznego leczenia, obniża wskaźnik śmiertelności. W Polsce zgony spowodowane wypadkami drogowymi stanowią nadal bardzo duży udział w zgonach z przyczyn zewnętrznych. Rozwój diagnostyki prenatalnej to kolejne istotne ogniwo zmniejszania umieralności dzieci. Barię w zakresie zmniejszenia zachorowalności na choroby psychiczne u dzieci i młodzieży w województwie podkarpackim jest brak stacjonarnego ośrodka. Położenie Podkarpacia w zakaźnym kordonie granicznym i zagrożenie epidemiologiczne zza granicy wschodniej i południowej Polski ma znaczenie w kontekście utrzymania wskaźnika zapotrzebowania na tzw. łóżka zakaźne.

Wskaźniki:

1. Łóżka szpitalne ogółem oraz w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców [szt.].
2. Zakłady opieki zdrowotnej ogółem oraz w przeliczeniu na 10 tys. mieszkańców [szt.].
3. Porady udzielone ogółem oraz w przeliczeniu na 1 mieszkańca [szt.].

Kierunek działania 1:

Rozwój wczesnej diagnostyki chorób nowotworowych, chorób układu krążenia, ratownictwa medycznego, perinatologii, psychiatrii dziecięcej oraz chorób zakaźnych i gruźlicy.

Realizacja tego kierunku działania możliwa będzie dzięki ciągłemu doposażaniu ośrodków onkologicznych oraz innych jednostek diagnostycznych w nowoczesny sprzęt i aparaturę niezbędną do wczesnego wykrywania nowotworów (endoskopy, aparaty USG, aparaty RTG i inne) oraz zwiększaniu wykorzystania posiadanej już aparatury medycznej, dalszemu rozwojowi szybkiej interwencji kardiologicznej, wdrażaniu systemu prewencji schorzeń układu krążenia, chorób nowotworowych, a także wad rozwojowych u nienarodzonych dzieci oraz chorób zakaźnych.

Kierunek działania 2:

Zwiększenie dostępności do usług medycznych.

Kierunek obejmuje:

- zwiększenie dostępności do usług leczniczych, rehabilitacyjnych, sanatoryjnych i poradnictwa ambulatoryjnego szczególnie w zakresie onkologii, kardiologii i diabetologii, a także innych dziedzin medycyny, w tym również w zakresie chorób układu oddechowego oraz chorób zakaźnych, świadczonych przez specjalistyczne ośrodki,
- rozwój ratownictwa medycznego, w tym także rozwój i doskonalenie infrastruktury zapewniającej funkcjonowanie lotniczego pogotowia ratunkowego,
- poprawę dostępności do diagnostyki prenatalnej w celu wczesnych działań w przypadku podejrzenia wad rozwojowych oraz zmian czynnościowych,
- utworzenie oddziału intensywnej terapii noworodków, wyposażonego w nowoczesny sprzęt monitorujący oraz aparaturę diagnostyczną,

- utworzenie szpitala klinicznego.

W związku z rosnącą liczbą zaburzeń psychicznych i emocjonalnych u dzieci i młodzieży, wymagających stacjonarnej opieki psychiatrycznej i psychologicznej, istotne jest uruchomienie oddziału psychiatrii dziecięcej. Oferta w zakresie leczenia zaburzeń psychicznych u dzieci i młodzieży w województwie podkarpackim powinna obejmować również element leczenia ambulatoryjnego, opieki dziennej oferującej świadczenia m.in. z zakresu usług psychologicznych, logopedycznych oraz nauki szkolnej.

Zwiększenie dostępności do usług medycznych to przede wszystkim równy dostęp do świadczeń zdrowotnych we wszystkich jej obszarach (profilaktyce, leczeniu, rehabilitacji i leczeniu uzdrowiskowym), poprawa skuteczności opieki zdrowotnej (działań promocyjnych, prewencyjnych, leczniczych) ze szczególnym uwzględnieniem roli podstawowej opieki zdrowotnej mierzonej poziomem zdrowotności mieszkańców województwa, skrócenie czasu oczekiwania na świadczenia zdrowotne, wzrost satysfakcji pacjentów korzystających ze świadczeń podstawowej opieki zdrowotnej, specjalistycznego leczenia ambulatoryjnego, leczenia stacjonarnego. Znaczący odsetek osób starszych w Polsce, a także w województwie skłania do działań w zakresie rozwoju opieki paliatywnej i długoterminowej, polegających na utworzeniu sieci zakładów opieki paliatywnej i hospicyjnej na terenie województwa, rozbudowie i modernizacji istniejących zakładów opiekuńczo – leczniczych, umożliwieniu świadczenia opieki paliatywnej dla osób ze schorzeniami nowotworowymi dla osób przebywających w tych zakładach, rozwoju domowej opieki paliatywnej, prowadzeniu działalności edukacyjnej, a także opieki nad przewlekle chorymi i niepełnosprawnymi w zakresie świadczeń stacjonarnych i domowej opieki pielęgniarskiej przez utworzenie sieci zakładów pielęgnacyjno-opiekuńczych w oparciu o inicjatywę pielęgniarskiego środowiska zawodowego oraz organizacji pozarządowych i kościoła.

Kierunek działania 3: Profilaktyka i promocja zdrowia.

Promocja zdrowia to działanie zmierzające do kształtowania prozdrowotnych działań społeczeństwa na wszystkich poziomach jego organizacji, to klucz do rozwiązania wielu problemów, w tym także do zatrzymania spirali wzrostu kosztów leczenia. Programy profilaktyczne i promocji zdrowia finansowane przez Narodowy Fundusz Zdrowia dotyczą przede wszystkim programów profilaktyki raka szyjki macicy, programów profilaktyki raka piersi, programów profilaktyki chorób układu krążenia i programów badań prenatalnych. Wysokość środków przeznaczanych na ten cel przez Narodowy Fundusz Zdrowia jest każdego roku wyższa. Leczenie wcześniej wykrytych chorób jest nie tylko tańsze, ale daje większą szansę na wyleczenie. Stąd też edukacja zdrowotna prowadzona przez medyczny personel w stacjonarnych placówkach opieki zdrowotnej, podstawowej opiece zdrowotnej, środowisku nauczania i wychowania oraz w środowisku pracy stanowi nieodzowny element profilaktyki i promocji zdrowia. Kierunek ten realizowany będzie przede wszystkim poprzez:

- zmniejszenie spożycia alkoholu oraz zmniejszenie szkód zdrowotnych powstałych na skutek nadmiernego jego spożywania,
- ograniczenie użycia substancji psychoaktywnych,
- rozpowszechnianie informacji na temat szkodliwości palenia tytoniu,
- zwiększenie aktywności fizycznej ludności oraz zdrowego stylu życia poprzez zmianę nawyków żywieniowych mieszkańców województwa w kierunku ograniczenia udziału tłuszczów zwierzęcych w diecie, zwiększenie spożycia mleka, warzyw i owoców,
- wspieranie organizacyjne i finansowe programów edukacji zdrowotnej ukierunkowanych na zapobieganie tzw. chorobom cywilizacyjnym (nadciśnienie tętnicze, choroba niedokrwienna serca, nowotwory, choroby alergiczne, przewlekła obturacyjna choroba płuc), realizowanych przez jednostki ochrony zdrowia i organizacje pozarządowe,
- wdrożenie programów profilaktyki i leczenia schorzeń uwarunkowanych genetycznie oraz chorób immunologicznych.

Priorytet 2: Koordynacja działań w zakresie ochrony zdrowia oraz poprawy bezpieczeństwa ludności.

Koordynacja działań w zakresie ochrony zdrowia pozwoliłaby na skonstruowanie płaszczyzny porozumiewania się pomiędzy: instytucjami, samorządami i ośrodkami usług medycznych sektora publicznego i niepublicznego.

Wskaźniki:

1. Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na ochronę zdrowia ogółem oraz w przeliczeniu na 1 mieszkańca [tys. zł].
2. Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na szpitale [tys. zł].
3. Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na lecznictwo ambulatoryjne [tys. zł].

Kierunek działania 1:

Stworzenie regionalnego ośrodka koordynującego.

Zadania tworzonego ośrodka realizowane byłyby na podstawie wojewódzkich i powiatowych planów zabezpieczenia zdrowotnego i polegałyby na:

- planowaniu organizacji opieki zdrowotnej na terenie województwa,
- monitorowaniu jakości usług medycznych,
- opiniowaniu kierunków rozwoju opieki zdrowotnej i infrastruktury,
- opiniowaniu przekształceń własnościowych na wszystkich szczeblach opieki zdrowotnej,
- współpracy z Narodowym Funduszem Zdrowia w zakresie finansowania świadczeń zdrowotnych w województwie.

Celem nowo powstałego ośrodka byłaby współpraca wielu podmiotów na gruncie szeroko pojętej polityki zdrowotnej, w określeniu przyszłej realizacji priorytetów rozwoju ochrony zdrowia na poszczególnych szczeblach samorządu terytorialnego w odniesieniu do zasady celowości oraz konieczności zapobiegania dublowaniu podobnych działań, mających wpływ na spójność polityki zdrowotnej w województwie.

Kierunek działania 2:

Rozbudowa i modernizacja regionalnej sieci infrastruktury ochrony zdrowia.

Stacjonarna infrastruktura ochrony zdrowia w naszym województwie wymaga rozwoju i modernizacji w celu dostosowania do wymogów oraz zaspokojenia potrzeb pacjentów. Kierunek ten będzie realizowany poprzez modernizację i rozbudowę bazy ochrony zdrowia, w tym także bazy rehabilitacyjno-sanatoryjnej.

W sytuacji zmieniających się wymagań w zakresie standardów świadczenia usług farmaceutycznych, konieczne będzie utworzenie centralnej apteki przygotowującej żywność pozajelitową. Ponadto ze względu na konieczność racjonalizowania kosztów funkcjonowania jednostek ochrony zdrowia, niezbędne będzie utworzenie centralnej sterylizatorni, centralnego laboratorium oraz zakładu utylizacji odpadów medycznych, spełniających wymagania m.in. w zakresie ochrony środowiska, z możliwością świadczenia usług dla wszystkich zakładów opieki zdrowotnej z terenu województwa.

Kierunek działania 3:

Poprawa bezpieczeństwa ludności poprzez zapobieganie i zwalczanie zagrożeń naturalnych i cywilizacyjnych.

Warunki geograficzne oraz rozwój cywilizacyjny województwa mogą generować niekorzystne zjawiska zagrażające zarówno bezpieczeństwu ludności, jak również rozwojowi gospodarczemu i podnoszeniu poziomu życia mieszkańców województwa. Występowanie zagrożeń naturalnych oraz zagrożeń wynikających z postępującego rozwoju i urbanizacji regionu (rozwój infrastruktury przemysłu, magazynowanie i transport materiałów niebezpiecznych oraz wzrost natężenia ruchu drogowego) jest przyczyną katastrof i wypadków, w których tracą zdrowie i życie mieszkańcy województwa. Przyjęty kierunek realizowany będzie przez prognozowanie, reagowanie i likwidację skutków zagrożeń życia, zdrowia, mienia i środowiska naturalnego poprzez realizację następujących działań:

- identyfikacja w skali całego regionu źródeł możliwych zagrożeń oraz usuwanie ich skutków o charakterze naturalnym i cywilizacyjnym, rozbudowa regionalnego systemu reagowania,
- zwiększenie bezpieczeństwa drogowego poprzez szkolenia z zakresu ratownictwa medycznego oraz wyposażenia służb ratowniczych i publicznych w sprzęt specjalistyczny,
- wyposażenie zakładów, służb ratowniczych i publicznych w sprzęt specjalistyczny służący zapobieganiu i likwidacji skutków awarii przemysłowych oraz chemiczno-ekologicznych,
- tworzenie zintegrowanych elektronicznych systemów łączności i zarządzania bezpieczeństwem.

10. Zabezpieczenie społeczne

Cel strategiczny:

Integracja działań w zakresie pomocy społecznej.

Integracja działań w zakresie pomocy społecznej sprzyja budowaniu sprawiedliwej struktury społecznej, która zależy od ludzkich postaw, motywacji, wiedzy i umiejętności, w tym umiejętności współdziałania. Integracja działań partnerów w zakresie pomocy społecznej ma na celu osiągnięcie synergii w społecznym tworzeniu rzeczywistości.

Przyjęte w strategii priorytety i kierunki obejmujące zarówno działania na rzecz osób zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym, tworzeniem warunków dla rozwoju rodziny i opieki nad dziećmi, rozbudowę i modernizację infrastruktury pomocy społecznej oraz mieszkalnictwa na obszarach dotkniętych lub zagrożonych degradacją fizyczną lub wykluczeniem społecznym, rozwój systemu kształcenia i przygotowania profesjonalnych służb społecznych, jak i kształtowanie świadomości społecznej oraz rozwijanie obywatelskiego uczestnictwa w zaspokajaniu ludzkich potrzeb, winny w toku realizacji stanowić spójny system działań pomocowych i samopomocowych.

Priorytet 1: Wspieranie działań na rzecz osób zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym.

W demokratycznym państwie prawa należy skutecznie przeciwdziałać zjawiskom odrzucenia, alienacji i marginalizacji poszczególnych osób czy grup społecznych. Do podstawowych zjawisk sprzyjających marginalizacji należy bezdomność i bezrobocie. Uniemożliwiają one zaspokajanie podstawowych potrzeb człowieka i sprzyjają pojawianiu się patologii społecznych, przestępczości i uzależnień. Innymi przyczynami marginalizacji i wykluczenia społecznego mogą być ubóstwo czy niepełnosprawność.

Istotne znaczenie dla realizacji tego priorytetu ma przede wszystkim aktywizowanie grup społecznych zagrożonych marginalizacją. Dla powodzenia złożonego procesu przeciwdziałania zjawisku marginalizacji i wykluczenia społecznego niezbędna jest wola i rzeczywiste uczestnictwo w nim osób i grup zagrożonych.

Wskaźniki:

1. Wydatki jednostek samorządu terytorialnego na opiekę społeczną ogółem oraz w przeliczeniu na 1 mieszkańca [tys. zł].
2. Wartość udzielonych świadczeń pomocy społecznej [tys. zł].
3. Liczba osób korzystająca ze świadczeń pomocy społecznej na 10 tys. mieszkańców [os.].

Kierunek działania 1:

Identyfikacja środowisk dotkniętych lub zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym.

Podejmowane będą działania informacyjne i profilaktyczne /programy informacyjno-integracyjne dla różnych grup społecznych, wdrażanie nowoczesnych programów interwencyjnych skierowanych do grup ryzyka/. Konieczne jest budowanie środowiskowego modelu integracji ludzi starszych i wymagających pomocy – aktywizacja i integracja osób w wieku poprodukcyjnym, celem wykorzystania potencjału osób starszych w środowisku.

Wspierane będzie pogłębianie współdziałania i partnerstwa służb pomocy społecznej z instytucjami i organizacjami pozarządowymi działającymi na rzecz osób zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym, instytucjami rynku pracy, kościołem katolickim i innymi kościołami oraz lokalnymi mediami w zakresie bieżącego monitorowania środowisk marginalnych tworzonych przez osoby ubogie, bezdomne, uzależnione, bezrobotne i niepełnosprawne.

Kierunek działania 2:

Tworzenie warunków na rzecz aktywnego uczestnictwa osób z grup marginalizowanych i wykluczonych społecznie w życiu rodzinnym, zawodowym i społecznym.

Wspieranie działań sprzyjających aktywności życiowej osób i rodzin marginalizowanych i wykluczonych społecznie to sposób na równomierny rozwój społeczny. Należy wykorzystać potencjał instytucjonalny, co przyczyni się do wprowadzenia lokalnych rozwiązań o charakterze zapobiegawczym.

Kierunek ten będzie realizowany przez:

- tworzenie warunków do kształcenia i wychowywania dzieci i młodzieży niepełnosprawnej,
- rozwijanie form i metod pracy socjalnej oraz rozwijanie metod aktywnej pomocy w wychodzeniu z ubóstwa i wykluczenia społecznego, tak aby praca socjalna i pomoc w tym zakresie były głównym zadaniem służb społecznych, a wypłata świadczeń była uzupełnieniem tych zadań,
- tworzenie instytucjonalnych, organizacyjnych i finansowych ram dla działalności spółdzielni socjalnych, centrów integracji społecznej oraz form zatrudnienia w ramach ekonomii społecznej,
- wdrożenie systemu kontraktów socjalnych jako narzędzia aktywizacji odbiorców pomocy społecznej,
- tworzenie programów ekonomicznego wsparcia dla osób wychodzących z ubóstwa, wsparcie dla organizacji pozarządowych m.in. w zakresie zapewnienia schronienia osobom przejściowo pozbawionym mieszkania,
- stworzenie kompleksowego systemu rehabilitacji osób niepełnosprawnych, który pozwalałby na zwiększenie aktywności oraz zatrudnialności osób niepełnosprawnych; zapewnienie im dostępu do usług społecznych, zwłaszcza na terenach wiejskich, oraz zwiększenie zakresu usług opiekuńczych i dostępu do nich,
- zwiększenie zasobów specjalistycznie przygotowanych placówek do pracy z osobami uzależnionymi.

Priorytet 2: Tworzenie warunków dla rozwoju rodziny i opieki nad dziećmi.

Pomoc społeczna jako instytucja polityki społecznej państwa ma na celu wsparcie osób i rodzin znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej poprzez podejmowanie działań, które zapobiegają dysfunkcjom rodzin i prowadzą do osiągnięcia przez nie pełnej aktywności społecznej z wykorzystaniem własnych uprawnień, zasobów i możliwości.

Rodzina jest podstawowym środowiskiem, gwarantującym prawidłowy rozwój dziecka i zaspokajania jego potrzeb. Dlatego też środowisko to należy maksymalnie wspierać, zwłaszcza w obliczu pogłębiającej się depresji demograficznej, wykorzystując atut, jakim na Podkarpaciu jest funkcjonowanie tradycyjnego modelu rodziny.

Wskaźniki:

1. Liczba rodzin korzystających ze świadczeń pomocy społecznej [szt.].
2. Liczba rodzin zastępczych (spokrewnionych z dzieckiem, niespokrewnionych z dzieckiem oraz pełniących zadania pogotowia rodzinnego) funkcjonujących na terenie województwa [szt.].

Kierunek działania 1:

Budowanie systemu wsparcia dla rodzin, ze szczególnym uwzględnieniem rodzin wielodzietnych, osób samotnie wychowujących dzieci i rodzin zagrożonych patologią.

Działania obejmować będą kształtowanie pozytywnego klimatu wobec rodziny i dietności, pomocy w przezwyciężeniu trudności materialnych i wychowawczych, których rodziny nie są w stanie same pokonać.

Promowana będzie pomoc w opiece nad małym dzieckiem, dająca możliwość łączenia pracy zawodowej z życiem rodzinnym.

Wspierany będzie rozwój środowiskowych form opieki nad dziećmi oraz rozwój środowiskowych ośrodków wsparcia, świetlic dla samotnych matek z dziećmi.

Kierunek działania 2:

Doskonalenie i rozwój systemu opieki nad dzieckiem poza rodziną biologiczną.

Wspierany będzie rozwój rodzin zastępczych, w tym również zawodowych, dla dzieci, które nie mogą wychowywać się w rodzinie własnej oraz pozyskiwanie kandydatów do pełnienia funkcji rodzin zastępczych.

Podejmowane będą działania w celu zapewnienia opieki dzieciom kierowanym do placówek resocjalizacyjnych oraz utworzenia zintegrowanego systemu opieki nad dzieckiem wychowywanym poza rodziną generacyjną.

Wspierane będzie przekształcanie placówek opiekuńczo-wychowawczych w mniejsze ośrodki – organizowane w naturalnym środowisku.

Priorytet 3: Rozbudowa i modernizacja infrastruktury pomocy społecznej oraz rozwój zawodowy kadr pomocy społecznej.

Infrastruktura pomocy społecznej w zakresie środowiskowych form pomocy odgrywa znaczącą rolę w całym procesie pomagania, pozwalając na wspieranie osób i rodzin.

Stacjonarna infrastruktura pomocowa w naszym województwie wymaga rozwoju i modernizacji, w celu zaspokojenia potrzeb osób z niej korzystającej.

Na terenie województwa podkarpackiego zatrudnionych jest obecnie powyżej 1000 pracowników socjalnych w ok. 300 jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej. Rośnie liczba pracowników socjalnych działających w niepublicznych podmiotach życia społecznego. Doskonalenie zapewni im możliwość pełniejszej realizacji zadań tego zawodu.

Wskaźniki:

1. Wydatki inwestycyjne na zadania związane z infrastrukturą pomocy społecznej [tys. zł].
2. % udział osób z wyższym wykształceniem wśród kadry pomocy społecznej [%].

Kierunek działania 1:

Osiąganie wymaganych standardów i dalszy rozwój w zakresie infrastruktury pomocy społecznej.

W celu zrealizowania kierunku konieczna będzie modernizacja bazy pomocy społecznej oraz jej rozbudowa w celu stworzenia i dostosowania warunków mieszkaniowych oraz rozwój i wspieranie specjalistycznych form całodobowej opieki dla osób jej wymagających.

Kierunek działania 2:

Modyfikowanie systemu kształcenia i doskonalenia zawodowego kadr pomocy społecznej.

W celu zrealizowania kierunku należy wzmocnić rolę pracownika socjalnego jako profesjonalisty, działającego na rzecz pełniejszej integracji społecznej osób ubogich, zagrożonych marginalizacją i wykluczeniem społecznym oraz wdrożyć przyjęte w 2005 r. normy i standardy wykonywania pracy socjalnej, określone w projekcie ustawy o zawodzie pracownika socjalnego. Należy również przyjąć zasadę wyższego wykształcenia od 2010 r. dla nowych pracowników socjalnych.

Konieczne jest wdrożenie nowego zintegrowanego systemu kształcenia pracowników pomocy społecznej, na poziomie wyższym zawodowym w publicznych Kolegiach Pracowników Służb Społecznych oraz we wspólnym systemie szkolenia ustawicznego pracowników służb społecznych (w tym specjalizacje zawodowe I i II stopnia oraz szkolenie w zakresie innych zawodów: opiekun w DPS, opiekunka środowiskowa, asystent osoby niepełnosprawnej) wynikających z potrzeb nowoczesnego społeczeństwa obywatelskiego.

Należy wzmocnić system kształcenia ustawicznego pracowników socjalnych w zakresie realizowania kontraktów socjalnych oraz innych działań aktywizujących.

Priorytet 4: Propagowanie i rozwijanie obywatelskiego uczestnictwa w zaspokajaniu ludzkich potrzeb.

Priorytet obejmuje nadanie inicjatywom obywatelskim, z udziałem sektora organizacji pozarządowych, odpowiedniego znaczenia, a tym samym tworzenie warunków do dialogu obywatelskiego kształtującego różnorodne formy partycypacji społecznej. Wspierane będą inicjatywy obywatelskie w zakresie działalności pożytku publicznego oraz budowanie partnerskich relacji pomiędzy administracją publiczną i organizacjami pozarządowymi w realizacji zadań publicznych.

Wskaźniki:

1. Liczba NGO współpracujących z samorządem województwa w zakresie pomocy społecznej [szt.].
2. Liczba projektów z zakresu pomocy społecznej realizowanych wspólnie przez samorząd województwa oraz NGO [szt.].

Kierunek działania 1:

Doskonalenie współpracy samorządu województwa z organizacjami pozarządowymi i wolontariatem w zakresie zadań publicznych.

Działanie ma na celu osiągnięcie wymaganych (zgodnie z ustawą o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie) standardów pomocy społecznej w oparciu o coroczny program współpracy samorządu terytorialnego z organizacjami pozarządowymi oraz podmiotami, o których mowa w art.3 ust.3. ww. ustawy.

Kierunek działania 2:

Integrowanie działań podmiotów realizujących zadania poprawy warunków i jakości życia mieszkańców regionu.

Działanie ma na celu realizację zadań publicznych poprzez tworzenie platform zadaniowych w zależności od potrzeb grup społecznych, zgodnie z postanowieniami ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie.

CZĘŚĆ III. REALIZACJA STRATEGII

1. Możliwości zmian uwarunkowań rozwoju gospodarczego

1.1. Uwarunkowania zewnętrzne

Podejmując pracę nad budową strategii województwa podkarpackiego przyjmujemy, iż **współczesny proces rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego przejawia się w coraz intensywniejszym przechodzeniu z fazy rozwoju industrialnego i postindustrialnego do fazy informacyjnej, w której główną bazę ekonomiczną stanowią będą zasoby intelektualne społeczeństwa rozwijane w procesie edukacji i nauki.** Procesowi temu towarzyszy nasilanie się efektu globalizacji i związanej z nim procesów integracji europejskiej. W kształtujących się nowych uwarunkowaniach następować będzie stopniowe zwiększanie odpowiedzialności za rozwój społeczno-gospodarczy i kulturowy samorządowych władz regionalnych, przy stopniowym osłabianiu w tym zakresie bezpośredniego wpływu władz krajowych, na rzecz władz UE. Władze samorządowe w coraz większym stopniu będą zobligowane do podejmowania strategicznych decyzji wpływających na kształtowanie racjonalnych kierunków przemian struktur regionalnych, które powinny nawiązywać do współczesnych tendencji rozwoju cywilizacyjnego, związanych z kształtowaniem społeczeństwa informacyjnego opartego o wiedzę.

W warunkach integrującej się Europy, głównym celem działalności władz samorządowych województwa podkarpackiego musi być dążenie do stopniowego zmniejszania dystansu cywilizacyjnego w stosunku do regionów ekonomicznie rozwiniętych poprzez tworzenie nowoczesnej i konkurencyjnej gospodarki regionalnej. W celu sprostania tym nowym wyzwaniom władze regionalne muszą tworzyć dla potrzeb racjonalnego zarządzania coraz sprawniejsze zaplecze intelektualne. Jego podstawowym zadaniem będzie wykonywanie różnorodnych studiów, w oparciu o które będą podejmowane decyzje związane z budowaniem strategii rozwojowych, przyjmowania określonych zadań oraz wyboru metod ich realizacji dla racjonalnej przebudowy istniejących wcześniej wykształconych struktur wewnętrznych oraz ich integracji z otoczeniem. Zachodzi więc potrzeba poszukiwania, wypracowywania nowych oraz doskonalenia istniejących wzorców dla prowadzenia coraz precyzyjniejszych studiów regionalnych, umożliwiających ocenę dotychczasowych tendencji przemian oraz wyznaczania racjonalnych kierunków dalszego ich kształtowania w oparciu o współczesne tendencje rozwoju, które dokonują się w zróżnicowanych uwarunkowaniach istniejących struktur społeczno-gospodarczych i kulturowych.

Podkarpackie nie jest odosobnionym układem społeczno-gospodarczym i kulturowym kształtującym się samodzielnie w przestrzeni geograficznej, ale funkcjonuje i rozwija się w zależności od:

- impulsów zewnętrznych płynących z różnych kategorii otoczenia,
- własnego potencjału społecznego, gospodarczego, zasobów kulturowych, jakości struktury wewnętrznej i in.,
- siły jej oddziaływania na określone kategorie otoczenia.

Wśród kategorii otoczenia województwa celowe wydaje się wyróżnienie:

- otoczenia światowego, które tworzą światowe bieguny wzrostu gospodarczego: Stany Zjednoczone, Japonia, Chiny oraz pozostałe obszary świata,
- otoczenia europejskiego, które obejmuje kraje zachodnio-europejskie (starzy członkowie Unii Europejskiej oraz Szwajcaria i Norwegia), kraje środkowo-europejskie (nowi członkowie UE) oraz kraje wschodnio-europejskie, pozostające do tej pory poza strukturami UE,
- otoczenia krajowego, które reprezentują wszystkie polskie regiony,
- otoczenie ponadregionalne, obejmujące regiony sąsiednie lub powiązane położeniem w przestrzeni krajowej.

Konieczność wyróżnienia przedstawionych kategorii **otoczenia światowego** wynika z bardzo dużego zróżnicowania ich tempa poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego i cywilizacyjnego oraz jakości przyjmowanych wzorców odnoszących się do wartości kultury pracy. **W konsekwencji poszczególne kategorie otoczenia w odmiennym stopniu mogą wpływać na proces kształtowania się krajowych układów metropolitalnych.**

W strukturze otoczenia światowego, Stany Zjednoczone i Japonia dysponują ogromnym kapitałem, najwyższym poziomem rozwoju technologicznego oraz rozległymi, ale bardzo trudnymi rynkami zbytu. Wyrazem tego jest m.in. duża koncentracja na ich obszarze potencjału gospodarczego. Łącznie skupiają one na swoim terenie aż 44,4% światowego PKB, podczas gdy obejmują tylko 7,2% powierzchni, na której zamieszkuje 6,8% ludności świata.

Równocześnie należy się liczyć z coraz większym znaczeniem w skali światowej gospodarki chińskiej, która odznacza się obecnie najwyższą dynamiką wzrostu i stwarza coraz większe możliwości w zakresie nasilania powiązań rynkowych. Natomiast pozostałe obszary otoczenia światowego charakteryzują się poważnym zapóźnieniem w zakresie rozwoju i łącznie skupiają tylko 27,7% światowego PKB, podczas gdy obejmują 90,1% powierzchni ziemi, na której mieszka 86,7% ludności.

To bardzo poważne zróżnicowanie poziomu rozwoju otoczenia światowego w odmienny sposób może wpływać na kształtowanie się krajowych układów regionalnych. Ze Stanów Zjednoczonych i Japonii mogą przenikać nowoczesne czynniki rozwoju oraz mogą pojawić się możliwości włączenia się produktów układów metropolitalnych w ich globalne sieci kooperacyjne i rynkowe. Podobnie Chiny stanowią atrakcyjny obszar nowych lokalizacji i kształtowania powiązań produkcyjno-rynkowych. Natomiast pozostałe obszary otoczenia światowego mogą dopiero dawać pewne możliwości wchodzenia na ich rynek oraz mogą być źródłami zaopatrzenia surowcowego. Poważną barierą w tym zakresie jest jednak ich mała stabilizacja gospodarcza, społeczna i polityczna oraz brak kapitału, a także odpowiednich uregulowań prawnych. Stwarza to poważne zagrożenia dla rozwijania z nimi współpracy w zakresie rozwoju działalności gospodarczej i wymiany, ze względu na duże ryzyko dla kapitału danego układu regionalnego.

Podobnie z uwagi na poważne zróżnicowanie poziomu gospodarczego, prawnej stabilności uwarunkowań rozwoju oraz stabilności politycznej, znacznym zróżnicowaniem w zakresie możliwości rozwoju powiązań gospodarczych układów metropolitalnych charakteryzują się wyróżnione kategorie **otoczenia europejskiego**. W modelu wyróżniono otoczenie zachodnio-europejskie (kraje dawnej UE), środkowo-europejskie (nowi członkowie UE) oraz wschodnio-europejskie (kraje pozostające poza strukturami UE).

Szczególnie ważną kategorią otoczenia są ekonomicznie rozwinięte kraje Europy Zachodniej. Łącznie skupiają one 26,6% światowego PKB i tylko 5,4% ludności, która zamieszkuje na 2,3% powierzchni. Wśród nich wiodące znaczenie mają kraje o najwyższym udziale w światowym PKB: Niemcy (6,1), Wielka Brytania (4,8%), Francja (4,4%) oraz Włochy (3,7%). W latach 1990-2002 kraje te charakteryzowały się różnymi tendencjami wzrostu. Nieznacznie zwiększył się udział Wielkiej Brytanii z 4,5% do 4,8% oraz spadek udziału pozostałych krajów z 18,4% do 14,2%.

Znacznie mniejsze znaczenie mają tu kraje nowo włączone w struktury UE, których udział w światowym PKB nieznacznie zwiększył się z 1,2 w 1990 r. do 1,3 w 2002 r.

W skali światowej te trzy światowe bieguny wzrostu gospodarczego (Stany Zjednoczone, Japonia, kraje UE) odgrywają podstawową rolę w gospodarce światowej, koncentrując łącznie aż 72,3% światowego PKB, podczas gdy obejmują tylko 9,9% powierzchni na której skupiają 13,3% ludności. Niższym poziomem rozwoju charakteryzują się kraje Europy Wschodniej, ale ze względu na swoje rozmiary stanowią ważne źródła zaopatrzenia surowcowego oraz potencjalne rozległe rynki zbytu.

Otoczenie europejskie, obok korzyści związanych z integracją gospodarczą, może stwarzać także pewne sytuacje konfliktowe. W układzie europejskim przyjmuje się, że oś rozwoju europejskiego biegnie z zachodu na wschód i będzie coraz bardziej integrować rozwinięte gospodarczo regiony Europy Zachodniej z rozległymi obszarami Ukrainy i Rosji. Zakłada się, że oś ta biegnie wzdłuż granicy Polski oraz granic Republiki Czeskiej i Słowacji. W wyniku zmieniających się relacji między regionami położonymi po obu stronach granicy, w zakresie stopnia atrakcyjności i zachowań sąsiadujących z sobą konkurencyjnych regionów, oś rozwoju europejskiego może się przesunąć na północ i przebiegać wzdłuż ciągu transportowego planowanej autostrady A-4, biegnąc z Berlina, Lipska, Drezna od przez Wrocław, Katowice, Kraków, Rzeszów i dalej do Lwowa, a następnie integrować rozległe tereny Ukrainy i Rosji, lub może przesunąć się na południe, z Berlina, Lipska, Drezna przez Pragę, Bratysławę i dalej również do Lwowa.

Dlatego w strategii należy uwzględnić wariant coraz bardziej nasilających się relacji konkurencyjnych między terenami Republiki Czeskiej i Słowacji a województwami Polski południowej (dolnośląskim, opolskim, śląskim, małopolskim, podkarpackim). Z punktu widzenia otoczenia europejskiego, zmiana przebiegu osi rozwoju (to czy będzie ona przebiegała bardziej na północ przez tereny polskie, czy bardziej na południe) nie ma większego znaczenia. Niezależnie od jej przebiegu, łączyć będzie Berlin-Drezno ze Lwowem. Natomiast z punktu widzenia polskich województw, w tym województwa małopolskiego, oznacza to albo intensywniejszy wzrost albo stagnację gospodarczą.

Otoczenie krajowe stwarza pewne priorytety, czy generuje określone instrumenty pośredniego i bezpośredniego oddziaływania na rzecz kształtowania poszczególnych metropolii. Duże znaczenie ma także ich potencjał gospodarczy, czy położenie w przestrzeni krajowej, które stwarzają odmienne uwarunkowania dla kształtowania się rozwoju województwa mazowieckiego, małopolskiego, wielkopolskiego, czy podkarpackiego.

Otoczenie ponadregionalne tworzą najczęściej regiony sąsiednie lub regiony wykazujące pewne powiązania funkcjonalne. Województwo podkarpackie, ze względu na swoje położenie w przestrzeni krajowej i przestrzeni UE z jednej strony znajduje się w strefie województw południowych, które integruje wspomniany układ transportowy związany z planowaną autostradą A-4, a z drugiej znajduje się na wschodniej granicy naszego kraju i UE, wchodząc w skład słabo rozwiniętej strefy, ciągnącej się dalej na południe i obejmującej wschodnią Słowację i wschodnie Węgry. Przeciąganie terminu budowy odcinka planowanej autostrady A-4 z Krakowa do Rzeszowa sprawi, iż obszar województwa podkarpackiego, pozostanie w „cieniu rozwojowym” w stosunku do metropolii krakowskiej i znacznie obniży atrakcyjność potencjalnej metropolii Rzeszowa oraz województwa podkarpackiego dla nowych lokalizacji, zwłaszcza związanych z napływem bezpośrednich inwestycji zagranicznych.

1.2. Uwarunkowania wewnętrzne

Województwo podkarpackie jest zróżnicowaną wewnątrznie strukturą funkcjonalno-przestrzenną.

W układzie funkcjonalno-przestrzennym ważną rolę odgrywają elementy o funkcjach: wiodących, komplementarnych, regionalnych, standardowych, lokalnych.

Zakładamy, że procesie przemian w zależności od ich rozwoju elementy te mogą zmieniać swoje funkcje, przechodząc do innych kategorii.

Elementy o **funkcjach wiodących** reprezentują różnego rodzaju przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe, instytucje finansowo-kapitałowe, jednostki naukowe i naukowo-badawcze, jednostki produkcyjne, usługowe, informacyjne, czy kapitałowe, które charakteryzują się znaczącym potencjałem ekonomicznym. Pracują one głównie na potrzeby otoczenia układu metropolitalnego, stąd spełniają funkcje: światowe, europejskie, krajowe czy ponadregionalne. Wykazują one silniejsze powiązania z elementami wiodącymi, funkcjonującymi w innych układach regionalnych, aniżeli z elementami własnego regionu.

Elementy o **funkcjach komplementarnych** pracują głównie na potrzeby elementów wiodących. Reprezentują je różnego rodzaju przedsiębiorstwa, z którymi wykazują one ścisłe powiązania kooperacyjne, usługowe, instytucje edukacyjne, badawczo-wdrożeniowe i inne. Na proces kształtowania elementów o funkcjach komplementarnych w głównym stopniu wpływają elementy wiodące, które w zależności od tendencji przemian, pobudzają lub hamują ich rozwój.

Elementy o **funkcjach regionalnych**, pracują głównie na potrzeby danego regionu i mają na celu dbanie o podnoszenie jego pozycji konkurencyjnej. Reprezentują je przedsiębiorstwa, instytucje edukacyjne, administracyjne, finansowo-bankowe i in., a ich tendencje przemian związane są z tendencjami przemian danego regionu.

Elementy o **funkcjach standardowych** pracują w przeważającym stopniu na rzecz danego układu regionalnego.

Elementy o **funkcjach lokalnych** pracują głównie na potrzeby powiatów i gmin regionu podkarpackiego.

Określone kategorie otoczenia regionalnego, elementy strukturalne układu regionalnego oraz relacje zachodzące między nimi odgrywają ważną rolę w procesie rozwoju województwa.

W strategii zakładamy, że zarówno poszczególne elementy strukturalne podkarpackiego układu regionalnego oraz jego wewnętrzne i zewnętrzne relacje mogą się różnie zachowywać i wykazywać tendencje do zanikania, stagnacji oraz rozwoju, a mogą także zaniknąć lub się dopiero pojawić.

Zakładamy, jako naturalną rzecz, iż w procesie realizacji strategii i rozwoju społeczno-gospodarczego mogą występować różnorodne konflikty między:

- województwem podkarpackim, a innymi układami regionami w strukturze krajowej,
- układami krajowymi, czy układem międzynarodowym,
- elementami strukturalnymi układu metropolitalnego, a także między poszczególnymi kategoriami otoczenia oraz elementami województwa podkarpackiego.

Konflikty te należy traktować jako ważną przesłankę do prowadzenia negocjacji na odpowiadających im szczeblach władzy (UE, rządowej, samorządowej, zarządów korporacji, przedsiębiorstw, czy instytucji). Należy je przewidywać, a następnie dążyć do minimalizowania ich negatywnych skutków np. w drodze odpowiednich negocjacji, pracach przy budowie strategii rozwoju, pobudzaniu instrumentów pośredniego czy bezpośredniego oddziaływania i in.

Stąd podstawowym zadaniem i kierunkiem działalności władz i społeczności województwa podkarpackiego musi być dbanie o systematyczne podnoszenie pozycji konkurencyjnej województwa nie tylko jako całości, ale także jego wewnętrznych układów powiatowych i gminnych. Ważną rzeczą jest pobudzenie wszystkich szczebli władz samorządowych, instytucji i przedsiębiorstw do działań na rzecz pobudzania wewnętrznych i przyciągania zewnętrznych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego i kulturowego oraz osłabiania czynników prowadzących do stagnacji czy recesji.

Zachodzi zatem pilna potrzeba podjęcia działań zmierzających do zmniejszania dystansu regionu podkarpackiego, dzielącego go od bardziej konkurencyjnych województw. Powinna temu sprzyjać odpowiednia polityka wewnętrzna województwa, ukierunkowana na wykorzystanie potencjału endogenicznego oraz mocnych stron województwa, przy równoczesnym umiejętnym wykorzystaniu wsparcia zewnętrznego.

2. Instrumenty realizacji strategii

Realizacja celów określonych w strategii województwa dokonywać się będzie przede wszystkim w oparciu o zidentyfikowane priorytety rozwoju oraz kierunki działań. **Proces wdrażania strategii jest procesem ciągłym, rozłożonym w czasie i skierowanym do określonych adresatów, którymi są przede wszystkim: samorząd województwa, samorzady regionalne wszystkich szczebli, a także inne ośrodki i środowiska, które wywierają istotny wpływ na politykę rozwoju regionu.** Wiodącą zasadą wspomagającą wdrażanie strategii powinno być szerokie partnerstwo społeczne, wykorzystujące mechanizmy wzajemnej współpracy.

Wspólna realizacja strategii powinna być dokonywana w oparciu o określone narzędzia bezpośredniego, a także pośredniego oddziaływania na wskazanych w strategii adresatów, w zależności od przyjętych do realizacji celów. Stosując określone instrumenty realizacji strategii, należy pamiętać, że ich efektywność zależy w dużej mierze od podmiotów dysponujących tymi instrumentami, jak również od efektywnej koordynacji wspólnych działań. Najbardziej efektywne instrumenty realizacji strategii sprowadzić można do dwóch zasadniczych grup, tj. instrumentów finansowych i instrumentów planistycznych.

2.1. Instrumenty finansowe

Są podstawowym narzędziem wdrażania strategii, które powinno funkcjonować w oparciu o jasne i czytelne kryteria. Na ogół wyróżnia się dwie grupy instrumentów finansowych, tj.:

- **bezpośrednie**, takie jak: dotacje, kredyty o obniżonym lub subsydiowanym oprocentowaniu, koncesje podatkowe i parapodatkowe, jak też subsydia dla przedsiębiorstw,
- **pośrednie**, takie jak: gwarancje podatkowe, poręczenia czy udziały kapitałowe.

Biorąc pod uwagę aktualny stan prawny w zakresie rozwoju regionalnego, rozwój województwa określony w strategii - podobnie jak do tej pory - będzie się opierał na dwóch zasadniczych filarach finansowych, tj.:

- **wewnętrznym, opartym wyłącznie na środkach krajowych**, którego zasadniczym elementem będzie kontrakt wojewódzki. Finansowanie celów i priorytetów strategii dokonywane będzie w oparciu o środki publiczne tj. budżety samorządów, budżet państwa, środki funduszy i agencji, a także środki przedsiębiorstw. Z uwagi jednak na wciąż ograniczone możliwości finansów publicznych w regionie, finansowanie strategii powinno odbywać się także przy wykorzystaniu montażu finansowego, w którym uczestniczyłyby różne podmioty publiczne, a także prywatne.
- **wspólnotowym, opartym przede wszystkim na Funduszach Strukturalnych UE**, programowanych w zależności od realizowanych priorytetów na poziomie regionalnym lub krajowym. W ramach finansowego filaru wspólnotowego wykorzystywane będą również środki inicjatyw wspólnotowych oraz Funduszu Spójności.

2.2. Instrumenty planistyczne

Zgodnie z ustawą o samorządzie województwa, podstawowym niematerialnym (pozafinansowym) instrumentem realizacji strategii są programy wojewódzkie, a także regionalne programy operacyjne. Pełnią one funkcję wieloletnich inwestycyjnych programów wykonawczych i obejmują szczegółowo opisane zasadnicze cele strategii wojewódzkiej.

Podstawowym dokumentem służącym realizacji strategii wojewódzkiej jest program wojewódzki, **wynikający z ustawy o samorządzie województwa z dnia 5 czerwca 1998 r.** Jest to program realizujący zapisy strategii zawierający nazwę, cel i zadania programu, podmiot realizujący lub koordynujący jego wykonanie, okres realizacji i łączne nakłady finansowe. Zgodnie z zasadą spójności programowania rozwoju, podstawowe dokumenty programowe zarówno na poziomie kraju, jak i regionu wzajemnie się uzupełniają w kwestii szeroko rozumianego rozwoju regionalnego.

Szczególnie istotnym instrumentem planistycznym realizacji strategii jest **kontrakt wojewódzki, który tworzony jest na bazie strategii oraz programów wojewódzkich.** Jest to umowa pomiędzy rządem a samorządem wojewódzkim, obejmująca realizację konkretnych projektów w zakresie rozwoju regionalnego. Dokument ten określa stabilne zasady współpracy przy realizacji strategii rozwoju województwa, przede wszystkim w zakresie poziomu dofinansowania ze strony budżetu państwa wspomnianych wcześniej projektów.

Ważnym instrumentem planistycznym strategii rozwoju województwa w nowej perspektywie finansowej będą także, obok **Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2007-2013**, programy operacyjne opracowywane przez rząd i zarządzane przez Ministerstwo Rozwoju Regionalnego. Należą do nich:

- **Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej**
Stworzenie instrumentu wsparcia dla województw Polski Wschodniej jest z jednej strony próbą przeciwdziałania problemom społeczno-gospodarczym tej części Polski, z drugiej strony wykorzystania potencjałów do rozwoju. PO Rozwój Polski Wschodniej jest skierowany do województw: lubelskiego, podkarpackiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego.
- **Programy Europejskiej Współpracy Terytorialnej**
W ramach programów będą realizowane programy współpracy przygranicznej, transnarodowej i międzyregionalnej.
- **Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko**
Celem programu jest rozbudowa i modernizacja infrastruktury technicznej, w tym transportowej, środowiskowej, energetycznej, kultury i zdrowia, mającej podstawowe znaczenie dla wzrostu konkurencyjności Polski i jej regionów.
- **Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka**
Program obejmuje szeroko rozumiane wsparcie dla rozwoju przedsiębiorczości, w szczególności dla projektów o wysokim stopniu innowacyjności, znaczącym oddziaływaniu na gospodarkę kraju oraz o charakterze ponadregionalnym.
- **Program Operacyjny Kapitał Ludzki**
Celem programu jest umożliwienie pełnego wykorzystania potencjału zasobów ludzkich poprzez wzrost zatrudnienia i potencjału adaptacyjnego przedsiębiorstw i ich pracowników, a także podniesienie poziomu wykształcenia społeczeństwa poprzez wyposażenie odbiorców wsparcia w kompetencje zwiększające konkurencyjność na rynku pracy.
- **Program Operacyjny Pomoc Techniczna**
Nadrzędnym celem programu jest zapewnienie sprawnego i efektywnego przebiegu realizacji Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia oraz osiągnięcie pełnej absorpcji środków funduszy strukturalnych możliwych do pozyskania w latach 2007-2013.

3. Struktura finansowania strategii

3.1. Ogólne zasady finansowania strategii

Podstawowym źródłem finansowania zawartych w strategii rozwiązań kierunkowych i zidentyfikowanych na jej podstawie działań są przede wszystkim **środki krajowe pochodzenia publicznego oraz środki zagraniczne**. Ograniczone nadal możliwości finansowe samorządu województwa w zakresie realizacji strategii muszą uwzględniać dodatkowe źródła w ramach montażu finansowego jako najbardziej efektywnego sposobu realizacji założonych w strategii celów. **Wśród podstawowych źródeł finansowania w ramach montażu finansowego należy wskazać przede wszystkim na budżet państwa oraz budżety samorządów terytorialnych, tj. gmin i powiatów**. Istotne znaczenie z punktu widzenia montażu finansowego mają także środki finansowe funduszy i agencji, a także banków i innych podmiotów prywatnych.

Podstawowym źródłem dochodów województwa powinny być dochody własne. Zasadniczym źródłem dochodów własnych winny być dochody podatkowe, które zastępując bądź istotnie uzupełniając dotacje celowe powinny być przeznaczone na realizację zadań własnych województwa. Zakres decentralizacji finansów publicznych powinien zapewnić wykonanie zadań samorządu województwa, zwłaszcza w zakresie realizacji polityki rozwoju.

Budżet państwa w obowiązującym systemie finansów publicznych musi jednak w znacznie większym niż dotychczas stopniu wspierać przedsięwzięcia o charakterze regionalnym i lokalnym. Dostęp samorządu terytorialnego do środków wsparcia finansowego powinien opierać się na obiektywnych, przyjętych w dokumentach programowych kryteriach i wskaźnikach, a także informacji statystycznej. Określone w ten sposób potrzeby państwowego wsparcia finansowego dla przedsięwzięć określonych w strategii powinny być każdorazowo negocjowane co do warunków i zakresu. Takie zasady wsparcia dają gwarancję realizacji podstawowych zadań, przy równoczesnym efektywnym wykorzystaniu dostępnych środków.

3.2. Przewidywane nakłady na realizację strategii

Przyjęty w strategii stosunkowo długi okres programowania rozwoju zawiera jedynie prognozy nakładów finansowych przede wszystkim na przedsięwzięcia o charakterze inwestycyjnym, planowane do realizacji w latach 2007-2013 w województwie podkarpackim. **Uwzględniając wymogi montażu finansowego, podstawą do określenia zakresu i źródeł finansowania działań zdefiniowanych w strategii jest prognoza wydatków jednostek samorządu terytorialnego**. W zbiorczym zestawieniu szacunkowych nakładów inwestycyjnych uwzględniono także dane uzyskane z budżetu wojewody, budżetu województwa, funduszy i agencji, szpitali wojewódzkich, a także instytucji pozarządowych.

Zestawienie sporządzono w układzie ośmiu priorytetów rozwoju przyjętych dla strategii rozwoju, z uwzględnieniem środków własnych, kredytów i pożyczek krajowych, środków unijnych i innych źródeł finansowania. Szacunkowe nakłady inwestycyjne przedstawiono łącznie dla przyjętego horyzontu czasowego obejmującego lata 2007-2013. Analiza materiałów źródłowych wskazuje na zdecydowanie największe potrzeby inwestycyjne w obszarze infrastruktury technicznej.

Potwierdzają zapóźnienia infrastrukturalne w tych obszarach, które w zasadniczy sposób hamują rozwój społeczny i gospodarczy regionu.

Dla przedstawionej prognozy nakładów przyjęto głównie wydatki inwestycyjne. Stąd też niektóre obszary strategiczne takie jak np. przedsiębiorczość, współpraca międzynarodowa czy kapitał społeczny, dla finansowania których wydatki nieinwestycyjne mają istotne znaczenie, mogą być niedoszacowane.

Dla potrzeb niniejszej analizy pominięto także kapitał prywatny z uwagi na trudność uzyskania miarodajnych szacunków kierunków i wielkości nakładów inwestycyjnych. W praktyce jednak zaangażowanie środków prywatnych do montażu finansowego będzie niezbędne; będą podejmowane działania do zorganizowania w tym zakresie partnerstwa publiczno-prywatnego.

Tabela 49. Szacunkowe nakłady na realizację strategii w latach 2007-2013 w głównych obszarach strategicznych.

L.p.	OBSZAR STRATEGICZNY	Kwota łączna (w mln zł) 2007-2013	Udział procentowy	ŹRÓDŁA FINANSOWANIA				
				Środki własne	Budżet państwa	Kredyty i pożyczki	Środki unijne	Inne źródła
1.	GOSPODARKA REGIONU	1370,816	9,04%	279,72	360,635	6,208	649,4225	74,831
2.	OBSZARY WIEJSKIE I ROLNICTWO (infrastruktura na obszarach wiejskich)	2549,97	16,82%	520,45	209,61	192,61	1516,18	111,12
3.	OCHRONA ŚRODOWISKA	3324,43	21,93%	478,14	317,72	215,11	1950,02	363,44
4.	KAPITAŁ SPOŁECZNY	2330,89	15,38%	307,76	1002,46	85,37	925,44	9,87
5.	INFRASTRUKTURA TECHNICZNA	4374,95	28,86%	883,64	402,96	223,69	2616,25	248,42
6.	WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA	162,02	1,07%	18,51	28,49	0,20	63,97	50,85
7.	OCHRONA ZDROWIA	662,27	4,37%	125,64	164,02	33,39	324,11	15,11
8.	POMOC SPOŁECZNA	383,87	2,53%	134,62	117,66	5,09	118,35	8,16
RAZEM		15159,22	100,00%	2748,47	2603,55	761,67	8163,74	881,79

4. Monitoring i ocena realizacji strategii

W procesie realizacji zamierzeń wynikających ze strategii rozwoju województwa podkarpackiego ważnym zagadnieniem jest monitoring oraz ocena postępujących zmian dotyczących:

- miejsca województwa w gospodarce światowej, europejskiej i krajowej,
- różnicowania regionalnego potencjału społecznego, gospodarczego, kulturowego, warunków przyrodniczych oraz jego struktur sektorowych,
- różnicowania przestrzeni układów ponadlokalnych (powiatów) i lokalnych (gmin).

Podstawą oceny będą określone wartości bezwzględne, udziały strukturalne oraz wskaźniki natężenia, istotne dla wiodących dziedzin życia. Zakładamy, że w oparciu o przyjęte wartości będzie można śledzić kierunek postępującego procesu oraz dokonywać ocen, celem podejmowania określonych działań na rzecz jego stymulowania lub ewentualnych korekt.

W doborze cech diagnostycznych nawiązywać będziemy do podstawowych sfer określonych w rządowych dokumentach programowych (aksjologicznej, strategicznej, europejskiej) oraz uwzględniać swoiste cechy województwa podkarpackiego. Podejście to umożliwi systematyczne porównywanie wyników monitorowania dokonywanych na terenie województwa podkarpackiego z wielkościami krajowymi oraz wskazywać będzie na kierunek przemian istotnych cech, ważnych z punktu widzenia możliwości rozwoju województwa.

Podstawową bazę statystyczną dla monitoringu przemian społeczno-gospodarczych i kulturowych województwa podkarpackiego oraz stopnia nasilenia spójności egzo- i interregionalnej stanowić będą dane zawarte w banku informacji regionalnych GUS, publikacjach Urzędu Statystycznego w Rzeszowie oraz Eurostatu. Nadto niezbędne będą informacje pochodzące z:

- instytucji administracji samorządowej i rządowej – np. PAIILZ, – dane dotyczące rozmiarów i struktury bezpośrednich inwestycji zagranicznych;
- urzędów pracy – dane związane ze zmianami sytuacji na rynku pracy;
- straży granicznej – dane dotyczące wielkości i kierunków ruchu transgranicznego;
- Urzędu Cel – dane dotyczące rozmiarów wymiany towarowej;
- policji państwowej – dane o rozmiarach i jakości patologii społecznych;
- Izby Handlu Zagranicznego – dane o kierunkach powiązań eksportowo-importowych, określające rolę województwa podkarpackiego w krajowym i międzynarodowym podziale pracy;
- poszczególnych uczelni – celem określenia funkcji szkolnictwa wyższego w strukturze regionalnej, a także pochodzące ze szkół ponadgimnazjalnych – dla określenia zróżnicowania przestrzeni województwa oraz wyznaczania oddziaływania ośrodków ponadlokalnych;
- wiodących zakładów pracy – dla określenia powiązań stosunkami pracy (dojazdy do pracy) oraz określenia społeczno-gospodarczych więzi (spójności) wewnątrzregionalnych i in.

Trzecia kategoria informacji zdobywana będzie w drodze ankietowej, wywiadów oraz bezpośrednich badań prowadzonych w wiodących instytucjach (w tym pozarządowych), a także własnych obserwacji prowadzonych przez władze samorządowe szczebla wojewódzkiego, powiatowego, gminnego dotyczących ich funkcjonowania i możliwości działania na rzecz rozwoju regionalnego.

Generalnie można przyjąć, iż przyjęte cechy do monitorowania obejmować będą dane:

- **pozwalające na porównanie potencjału, tempa i nasilenia rozwoju województwa z gospodarką światową, europejską, krajową oraz układami regionalnymi Unii Europejskiej i układami krajowymi;**
- **uwzględniające specyficzne dla regionu cechy rozwoju społeczno-gospodarczego,** wynikające z jego położenia w przestrzeni europejskiej (na granicy UE) i krajowej (pogranicze wschodnie, strefa regionów południowych), a także możliwości wykorzystania miejscowych zasobów przyrodniczych;
- nie objęte w opracowaniach instytucji statystycznych (GUS, Eurostat), a ważne dla rozwoju województwa podkarpackiego (np.: wielkość, struktura i miejsce lokalizacji bezpośrednich inwestycji zagranicznych, kierunki i przyczyny migracji ludności; zewnętrzne i wewnętrzne powiązania przestrzenno-funkcjonalne – kierunki zaopatrzenia surowcowego, kierunki zbytu produktów i usług; aspiracje i plany życiowe społeczeństwa, zwłaszcza młodzieży; powiązania edukacyjne i migracyjne ludzi wykształconych; poziom świadomości politycznej elit władzy samorządowej; działalność organizacji pozarządowych; inicjowanie oddolnych inicjatyw społecznych na rzecz rozwoju gospodarczego i kulturowego).

Kategorie cech odnoszących się do miejsca województwa podkarpackiego w otoczeniu i jego cech wewnętrznych:

1. Cechy odnoszące się do określania miejsca województwa podkarpackiego w gospodarce światowej:
  - obroty w zakresie handlu zagranicznego województwa, powiatów i wiodących przedsiębiorstw przemysłowych, usługowych,
  - kierunki migracji zarobkowej ludności,
  - rozmiary, struktura i kierunki bezpośrednich inwestycji zagranicznych.
2. Cechy odnoszące się do określenia miejsca województwa podkarpackiego w gospodarce europejskiej, w tym w strukturach regionalnych Unii Europejskiej:
  - Produkt Krajowy Brutto województwa oraz związane z nim wskaźniki przeliczone na mieszkańca,
  - produktywność gospodarki (poszczególnych sekcji gospodarki narodowej),
  - wskaźniki demograficzne.
3. Cechy odnoszące się do określenia miejsca województwa podkarpackiego w gospodarce krajowej i gospodarce ponadregionalnej (pogranicza wschodniego, Polski południowej wzdłuż ciągu transportowego, planowanej A-4):
  - Produkt Krajowy Brutto województwa i podregionów (NTS-3) oraz związane z nim wskaźniki przeliczone na mieszkańca,
  - produktywność gospodarki (poszczególnych sekcji gospodarki narodowej).
4. Cechy dotyczące struktur sektorowych województwa:
  - liczba pracujących,
  - nakłady inwestycyjne,
  - wartość produkcji i usług.
5. Cechy odnoszące się do układów ponadlokalnych (powiatów):
  - udziały powiatów w potencjale demograficznym, społecznym, gospodarczym i kulturowym województwa,
  - wielkości i wskaźniki odnoszące się do potencjału gospodarczego, społecznego i kulturowego,
  - wielkość, struktura i wskaźniki odnoszące się do wydatków inwestycyjnych, ochrony środowiska.
6. Cechy odnoszące się do układów lokalnych (gmin), które w zależności od potrzeb można agregować do skali powiatu, subregionu i regionu:

Mierniki i wskaźniki potencjału demograficznego i jego struktur,

  - ochrony środowiska,
  - rynku pracy,
  - infrastruktury komunalnej i mieszkaniowej,
  - edukacji,
  - ochrony zdrowia,
  - kultury i turystyki,
  - transportu i łączności,
  - finansów publicznych.

Współczesne tendencje polityki UE kładą coraz większy nacisk na stopniowe zwiększanie odpowiedzialności samorządowych władz regionalnych (wojewódzkich), ponadlokalnych (powiatowych) i lokalnych (gmin) za kreowanie procesów rozwoju związanych z nimi obszarów.

Równocześnie w ośrodkach akademickich następuje coraz bardziej dynamiczny rozwój nauki w zakresie gospodarki przestrzennej, regionalizacji, polityki i socjologii regionalnej, europeistyki i in. W celu sprawnego zarządzania, kreowania i monitorowania kierunków rozwoju różnej skali układów struktur regionalnych województwa podkarpackiego, ważnym zagadnieniem jest ściśle powiązanie prowadzonych badań naukowych, tematyki prowadzonych seminariów magisterskich, a także rozpraw doktorskich oraz organizowanych konferencji naukowych z aplikacyjnymi potrzebami samorządowych władz regionalnych. Dlatego konieczne jest utworzenie przy Urzędzie Marszałkowskim Województwa Podkarpackiego - Rady Naukowej, jako ciała doradczego w zakresie:

- kierowania i prowadzenia systematycznych studiów diagnostycznych procesu przemian społeczno-gospodarczych i kulturowych dokonujących się na terenie województwa podkarpackiego, województw Polski południowo-wschodniej, kraju i Europy (Unii Europejskiej, krajów wschodnioeuropejskich);
- weryfikacji jakości i konsekwencji działania wdrażanych instrumentów w zakresie kreowania rozwoju regionalnego;
- określania racjonalnych przesłanek dla doskonalenia czy opracowywania nowych koncepcji rozwojowych województwa podkarpackiego wobec zmieniających się uwarunkowań: globalnych, europejskich, krajowych czy regionalnych;

- prac nad dostosowywaniem wypracowanych koncepcji teoretycznych dla potrzeb zarządzania w skali województwa, powiatu czy gminy lub celowo wyróżnionych obszarów funkcjonalnych.

Członkami Rady Naukowej powinni zostać przedstawiciele instytucji naukowych i ośrodków akademickich zajmujących się problematyką gospodarki regionalnej oraz prowadzący empiryczne prace badawcze na terenie województwa podkarpackiego, a także przedstawiciele władzy administracyjnej (zwłaszcza zajmujący się problematyką rozwoju regionalnego), wiodących przedsiębiorstw, instytucji, organizacji (w tym organizacji pozarządowych) oraz liderzy regionalni i lokalni.

Wobec pojawiających się koncepcji ograniczenia liczebności układów regionalnych w strukturze krajowej, szczególnie pilne dla Rady Naukowej są prace modelowe i studia diagnostyczne dla określenia tendencji dotychczasowego procesu kształtowania się Rzeszowa, jako potencjalnej metropolii, wraz z jego potencjalnym obszarem metropolitalnym oraz ich powiązania funkcjonalne (nasilenie spójności) z otoczeniem województwa podkarpackiego, kraju, Europy i świata. Prace te należy podporządkować naczelnemu celowi, jakim powinno być wypracowanie kierunków działań na rzecz przyspieszenia rozwoju przyszłej rzeszowskiej metropolii europejskiej.

Dla podniesienia jakości prac Rady i grup eksperckich, ważnym zadaniem (przy współpracy m.in. z Sekcją Gospodarki Przestrzennej Komisji Nauk Ekonomicznych PAN Oddz. w Krakowie, Wydziałem Ekonomii Uniwersytetu Rzeszowskiego, Zakładem Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej AP w Krakowie) jest uruchomienie wydawnictwa naukowego pt. „Podkarpackie studia regionalne i lokalne”, w którym prezentowane będą: opracowania teoretyczne, wyniki prac diagnostycznych, zamawiane ekspertyzy, notatki, bibliografie prac, dotyczące różnych aspektów życia społecznego, gospodarczego i kulturowego województwa podkarpackiego. Będą one służyć doskonaleniu i wypracowaniu nowych koncepcji oraz podejmowaniu określonych decyzji przez władze samorządowe w zakresie kreowania i intensyfikowania procesu rozwoju województwa podkarpackiego.

Szczególne waga tego typu prac wynika z faktu, iż województwo podkarpackie w przestrzeni krajowej i Unii Europejskiej stanowi pewien zwrotnik między europejską osią rozwoju biegnącą z zachodnio-europejskich centrów wzrostu w kierunku rozległych obszarów Ukrainy i Rosji oraz częścią tzw. ściany wschodniej, ciągnącej się wzdłuż wschodniej granicy Polski i dalej na południe, obejmując wschodnią Słowację, wschodnie Węgry i Rumunię. Ponadto przez dłuższy okres województwo podkarpackie będzie położone na wschodniej granicy Unii Europejskiej, co będzie stwarzać dla niego swoiste problemy, które nie występują na terenie innych regionów.

Osoby uczestniczące w pracach nad Strategią rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020

GRUPA ROBOCZA ds. Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2007-2020

Julian Ozimek, Przewodniczący - Wicemarszałek Województwa Podkarpackiego, **Andrzej Maria Kostecki** - Departament Rozwoju Regionalnego - Urząd Marszałkowski, **Jerzy Rodzeń**, Sekretarz - Departament Rozwoju Regionalnego - Urząd Marszałkowski, **Krzysztof Barwinek** - Departament Ochrony Zdrowia i Polityki Społecznej - Urząd Marszałkowski, **Marian Duda** - Departament Edukacji i Kultury - Urząd Marszałkowski, **Jarosław Gawlik** - Departament Promocji Regionalnej i Sportu - Urząd Marszałkowski, **Ryszard Jur** - Departament Funduszy Strukturalnych i Programów Przedakcesyjnych - Urząd Marszałkowski, **Stanisław Nowak** - Departamentu Geodezji, Transportu i Gospodarki Mieniem - Urząd Marszałkowski, **Dariusz Surma** - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski, **Jerzy Wiśniewski** - Kancelaria Zarządu - Urząd Marszałkowski, **Stanisław Kornak** - Kancelaria Zarządu - Urząd Marszałkowski, **Zbigniew Ziolo** - Akademia Pedagogiczna w Krakowie, **Andrzej Prusek** - Akademia Ekonomiczna w Krakowie, **Edward Malisiewicz** - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, **Joanna Kudelko** - Akademia Ekonomiczna w Krakowie, **Marek Cierpiat-Wolan** - Urząd Statystyczny w Rzeszowie.

ZESPÓŁ PROGRAMUJĄCY

Julian Ozimek, Przewodniczący - Wicemarszałek Województwa Podkarpackiego, **Małgorzata Adamska** - Filharmonia Rzeszowska, **Jerzy Bajorek** - Inkubator Przesiębiorczości IN-MARR; Centrum Transferu Technologii w Mielcu, **Joanna Balawender-Wcisło** - Urząd Miasta Przemyśla, **Stanisław Bartman** - Podkarpacka Izba Rolnicza w Boguchwale, **Zygmunt Błaż** - Starostwo Powiatowe w Brzozowie, **Mariusz Błędowski** - Agencja Rozwoju Przemysłu S.A. o. w Mielcu, **Włodzimierz Bonusiak** - Uniwersytet Rzeszowski, **Zbigniew Braja** - Starostwo Powiatowe w Krośnie, **Jerzy Bylicki** - Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, **Katarzyna Cesarz** - Starostwo Powiatowe w Kolbuszowej, **Stanisław Chmura** - Starostwo Powiatowe w Dębicy, **Jerzy Chodorowski** - Urząd Miasta Mielca, **Andrzej Czarnecki** - Związek Gmin Dorzecza Wisłoki, **Marek Darecki** - WSK PZL - Rzeszów S.A., **Jan Draus** - Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Przemyśle, **Marcin Dygoń** - Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie, **Jan Dziubiński** - Urząd Miasta Tarnobrzega, **Robert Godek** - Starostwo Powiatowe w Strzyżowie, **Wacław Golik** - Tarnobrzaska Izba Przemysłowo-Handlowa, **Janusz Gruchała** - Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Krośnie, **Artur Grzesik** - Instytut Gospodarki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, **Andrzej Grzymała-Moszczyński** - Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale, **Antoni Gwóźdź** - Regionalna Izba Gospodarcza w Jarosławiu, **Zbigniew Halat** - Tarnobrzaska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Kazimierz Jaremczuk** - Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnobrzegu, **Marek Jastrzębski** - Wojewódzki Dom Kultury w Rzeszowie, **Krzysztof Kawalec** - Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale, **Władysław Kołodziej** - Regionalny Związek Spółdzielni Produkcji Rolnej w Rzeszowie, **Andrzej Król** - Rzeszowski Zakład Energetyczny S.A., **Adam Krzysztoń** - Starostwo Powiatowe w Łańcucie, **Agnieszka Kuźmińska** - Starostwo Powiatowe w Ustrzykach Dolnych, **Maria Kuźmińska** - Urząd Miasta Przemyśla, **Barbara Kuźniar-Jabłczyńska** - Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Marek Kyc** - PPH "Polimarky" w Rzeszowie, **Józef Lachcik** - Ośrodek Szkolenia Rzemiosła w Izbie Rzemieślniczej w Rzeszowie, **Gabriel Lesiczka** - Urząd Gminy Jeżowe, **Mieczysław Łagowski** - Izba Przemysłowo-Handlowa w Rzeszowie, **Wojciech Mandzyn** - Przemyska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Tadeusz Markowski** - Politechnika Rzeszowska, **Alfred Maternia** - Urząd Gminy Krasne, **Józef Michalik** - Starostwo Powiatowe w Lubaczowie, **Zbigniew Mierzwa** - Starostwo Powiatowe w Przeworsku, **Janusz Nawrocki** - Starostwo Powiatowe w Nisku, **Stanisław Obara** - Regionalne Towarzystwo Rolno-Przemysłowe "Dolina Strugu", **Tomasz Oronowicz** - Starostwo Powiatowe w Jarosławiu, **Wiesław Pajda** - Podkarpacki Urząd Wojewódzki, **Marian Papuga** - Forum Gospodarcze w Strzyżowie, **Piotr Przytocki** - Urząd Miasta Krosna, **Piotr Pyszcuk** - Przemyska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Anna Raińczuk** - Biuro Rozwoju Miasta Rzeszowa, **Jarosław Reczek** - Podkarpacki Urząd Wojewódzki, **Zbigniew Rękas** - Starostwo Powiatowe w

Tarnobrzegu, **Zbigniew Rybka** - Teatr im. W. Siemaszkowej w Rzeszowie, **Wiesław Rygiel** - Starostwo Powiatowe w Ropczycach, **Zbigniew Rynasiewicz** - Starostwo Powiatowe w Leżajsku, **Ryszard Rzym** - ZETO Rzeszów sp. z o.o., **Andrzej Skarbek** - Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Oddział Regionalny w Rzeszowie, **Józef Smaczny** - Starostwo Powiatowe w Mielcu, **Zygmunt Sosnowski** - Agencja Nieruchomości Rolnych, Oddział Terenowy w Rzeszowie, **Stanisław Stachura** - Podkarpacki Zarząd Melioracji i Urządzeń Wodnych, **Bogdan Struś** - Starostwo Powiatowe w Sanoku, **Kazimierz Surowiec** - Wyższa Szkoła Społeczno-Gospodarcza w Tyczynie, **Józef Szajna** - Sejmik Województwa Podkarpackiego, **Andrzej Szczepański** - Agencja Rynku Rolnego, Oddział Terenowy w Rzeszowie, **Andrzej Szlęzak** - Urząd Miasta Stalowa Wola, **Monika Szymańska** - Centrum Obsługi Inwestora - Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Janusz Teper** - Elektrownia Stalowa Wola S.A., **Bogusław Tofil** - Starostwo Powiatowe w Stalowej Woli, **Antoni Urban** - Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie, **Marek Wilk** - Agencja Rozwoju Regionalnego Karpaty S.A. w Krośnie, **Stanisław Wydymus** - Wyższa Szkoła Zarządzania w Rzeszowie, **Paweł Zajac** - Centrum Promocji Biznesu w Rzeszowie, **Marek Zasadny** - Okręgowa Izba Lekarska w Krakowie, Delegatura w Przemyślu, **Iwona Zawadzka** - Starostwo Powiatowe w Rzeszowie, **Jadwiga Żmuda** - Starostwo Powiatowe w Przemyślu.

KOMITET STRATEGICZNY

Leszek Depuła - Przewodniczący - Marszałek Województwa Podkarpackiego, **Jan Kurp** - Wojewoda Podkarpacki, **Tadeusz Ferenc** - Prezydent Rzeszowa, **Krzysztof Kłak** - Przewodniczący Sejmiku Województwa Podkarpackiego, **Mieczysław Janowski** - Poseł do Parlamentu Europejskiego, **Wiesław Ciesielski** - Poseł na Sejm RP, **Tadeusz Kaleniecki** - Poseł na Sejm RP, **Marek Darecki** - Prezes Zarządu WSK - PZL Rzeszów S.A.

SEKTOROWE GRUPY ROBOCZE

Sektorowa Grupa Robocza - GOSPODARKA REGIONU

Przewodniczący:

Andrzej Maria Kostecki - Departament Rozwoju Regionalnego - Urząd Marszałkowski.

Członkowie:

Benedykt Węgrzyn - Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Zbigniew Halat** - Tarnobrzaska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Zdzisław Klonowski** - Mielecka Agencja Rozwoju Regionalnego MARR S.A., **Wojciech Mandzyn** - Przemyska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Józef Kołodziej** - Bieszczadzka Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Piotr Klimczak** - Instytut Gospodarki Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, **Jan Sibiga** - Huta Stalowa Wola – Elektronika i Automatyka sp. z o.o., **Mieczysław Łagowski** - Izba Przemysłowo-Handlowa w Rzeszowie, **Krzysztof Pikor** - Towarzystwo ALTUM, **Grzegorz Nowakowski** - Rzeszowski Ośrodek Samorządu Terytorialnego.

Sektorowa Grupa Robocza - OBSZARY WIEJSKIE I ROLNICTWO

Przewodniczący:

Dariusz Surma - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski.

Członkowie:

Marek Zin - Uniwersytet Rzeszowski, **Józef Flaga** - Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Podkarpacki Oddział Regionalny w Rzeszowie, **Józef Michałek** - Agencja Nieruchomości Rolnych, Oddział Terenowy w Rzeszowie, **Andrzej Szczepański** - Agencja Rynku Rolnego, Oddział Terenowy w Rzeszowie, **Tadeusz Płoszaj** - Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Boguchwale, **Stanisław Bartman** - Podkarpacka Izba Rolnicza w Boguchwale, **Władysław Kołodziej** - Regionalny Związek Spółdzielni Produkcji Rolnej w Rzeszowie, **Adam Skiba** - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski, **Mariusz Bednarz** - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski, **Jan Pieniądz** - Wojewódzki Inspektorat Ochrony Roślin i Nasiennictwa w Rzeszowie, **Stawomir Morawski** - Wojewódzki Inspektorat Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych w Rzeszowie, **Dorota Jamrozy** - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski, **Ewa Bar** - Podkarpacki Oddział Regionalny Towarzystwa ALTUM, Markowa k/Łańcuta, **Zofia Koziół** - Stowarzyszenie Wspierania Informacji Społecznej i Rozwoju „Dedal” w Dębicy.

Sektorowa Grupa Robocza - OCHRONA ŚRODOWISKA

Przewodniczący:

Małgorzata Słupczyńska - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego.

Członkowie:

Lucyna Zymyn - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, **Lucyna Garbacka** - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, **Anna Matyka** - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, **Jan Stachyrak** - Zespół Karpackich Parków Krajobrazowych w Krośnie, **Barbara Jarecka** - Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Rzeszowie, **Krzysztof Kukuła** - Uniwersytet Rzeszowski, **Maria Suchy** - Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Rzeszowie, **Stanisław Stachura** - Podkarpacki Zarząd Melioracji i Urządzeń Wodnych, **Jan Kraczek** - Regionalna Dyrekcja Lasów Państwowych w Krośnie, **Jan Komornicki** - Dyrekcja Bieszczadzkiego Parku Narodowego w Ustrzykach Dolnych, **Jan Jodłowski** - Urząd Gminy i Miasta Sokółów Małopolski, **Anna Panek-Kisala** - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski, **Zygmunt Nowak** - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski, **Mirosław Ruszała** - Związek Komunalny „Wisłok”.

Sektorowa Grupa Robocza – KAPITAŁ SPOŁECZNY

Przewodniczący:

Marian Duda - Departament Edukacji i Kultury - Urząd Marszałkowski.

Członkowie:

Marcin Dygoń - Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie, **Andrzej Burnat** - Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie, **Antoni Urban** - Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie, **Przemysław Denda** - Wojewódzki Urząd Pracy w Rzeszowie, **Bogusława Kulpa** - Departament Edukacji i Kultury - Urząd Marszałkowski, **Magdalena Erazmus** - Departament Edukacji i Kultury - Urząd Marszałkowski, **Stanisław Dąbroś** - Starostwo Powiatowe w Ropczycach, **Rafał Kata** - Centrum Wspierania Organizacji Pozarządowych w Rzeszowie, Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Powiatu Kolbuszowskiego „NIL”, **Alina Zeprzałka** - Towarzystwo ALTUM, **Daniel Mróz** - Polskie Stowarzyszenie Pedagogów i Psychologów PROGRES z s. w Rzeszowie, **Paweł Wiśniewski** - Polskie Stowarzyszenie Pedagogów i Psychologów PROGRES z s. w Rzeszowie, **Agata Barczewska-Dziobek** - Podkarpacki Ośrodek Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego, **Wiesław Bek** - Stowarzyszenie Edukacja dla Rozwoju, **Renata Stefaniak** - Małopolskie Forum Edukacji Europejskiej, Oddział w Przemyśle oraz

Andrzej Drożdż – Podkarpackie Centrum Edukacji Nauczycieli, **Katarzyna Kuczmanda** – Departament Edukacji i Kultury - Urząd Marszałkowski.

Sektorowa Grupa Robocza - INFRASTRUKTURA TECHNICZNA

Przewodniczący :

Stanisław Nowak - Departament Geodezji, Transportu i Gospodarki Mieniem - Urząd Marszałkowski.

Członkowie:

Jan Lech - Departament Geodezji, Transportu i Gospodarki Mieniem - Urząd Marszałkowski, **Zofia Kochan** - Departament Geodezji, Transportu i Gospodarki Mieniem - Urząd Marszałkowski, **Małgorzata Witusik** - Departament Geodezji, Transportu i Gospodarki Mieniem - Urząd Marszałkowski, **Adam Rykała** - Departament Geodezji, Transportu i Gospodarki Mieniem - Urząd Marszałkowski, **Jacek Guzik** - Departament Geodezji, Transportu i Gospodarki Mieniem - Urząd Marszałkowski, **Barbara Lejda-Kasprzycka** – Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, **Jan Kluzek** - Podkarpackie Biuro Planowania Przestrzennego, **Bogdan Tarnawski** - Podkarpacki Zarząd Dróg Wojewódzkich, **Zbigniew Górniak** - „Przewozy regionalne” sp. z o.o. w Rzeszowie.

Sektorowa Grupa Robocza - WSPÓŁPRACA MIĘDZYNARODOWA

Przewodniczący:

Maria Michur-Ziemia - Kancelaria Zarządu - Urząd Marszałkowski.

Członkowie:

Anna Panek-Kisala - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski, **Zygmunt Nowak** - Departament Rolnictwa i Środowiska - Urząd Marszałkowski, **Cecylia Soja** - Departament Edukacji i Kultury - Urząd Marszałkowski, **Agata Sarna** - Departament Promocji Regionalnej i Sportu - Urząd Marszałkowski, **Katarzyna Stachowicz** - Departament Rozwoju Regionalnego - Urząd Marszałkowski, **Maria Suchy** - Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Rzeszowie, **Jerzy Drupka** - Centrum Turystyki i Rekreacji Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, **Jerzy Bylicki** - Związek Gmin Turystycznych Pogórza Dynowskiego, **Anna Bilo** - Rzeszowska Agencja Rozwoju Regionalnego S.A., **Marta Cisek-Babiarz** - Euro-Info Centre PL 410 przy Stowarzyszeniu Promocji Przedsiębiorczości w Rzeszowie, **Renata Stefaniak** - Małopolskie Forum Edukacji Europejskiej, Oddział w Przemysłu, **Marlena Zych** - Kancelaria Zarządu - Urząd Marszałkowski, **Anette Dopciuch** - Departament Promocji Regionalnej i Sportu - Urząd Marszałkowski, **Adam Tittinger** - Stowarzyszenie Promocji Przedsiębiorczości Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie, **Jan Stachyrak** - Zespół Karpackich Parków Krajobrazowych w Krośnie, **Piotr Słaby** - Podkarpacka Regionalna Organizacja Turystyczna.

Sektorowa Grupa Robocza - OCHRONA ZDROWIA

Przewodniczący:

Krzysztof Barwinek - Departament Ochrony Zdrowia i Polityki Społecznej - Urząd Marszałkowski.

Członkowie:

Mariola Zajdel-Ostrowska - Departament Ochrony Zdrowia i Polityki Społecznej - Urząd Marszałkowski, **Grażyna Hejda** - Wojewódzkie Centrum Analiz i Nadzoru w Ochronie Zdrowia w Rzeszowie, **Krzysztof Przyśliwski** - Związek Powiatowych Zespołów Opieki Zdrowotnej Województwa Podkarpackiego, **Jan Pasierbski** - Podkarpacki Oddział Wojewódzki Narodowego Funduszu Zdrowia, **Maria Litwa** - Specjalistyczny Zespół Gruźlicy i Chorób Płuc w Rzeszowie, **Janusz Hejda** - Okręgowa Izba Lekarska w Rzeszowie, **Teresa Kuziara** - Okręgowa Rada Pielęgniarek i Położnych w Rzeszowie, **Jan Kopczyk** - Podkarpacka Okręgowa Rada Pielęgniarek i Położnych z s. w Przeworsku.

Sektorowa Grupa Robocza - POMOC SPOŁECZNA

Przewodniczący:

Krzysztof Barwinek - Departament Ochrony Zdrowia i Polityki Społecznej - Urząd Marszałkowski.

Członkowie:

Mariola Zajdel-Ostrowska - Departament Ochrony Zdrowia i Polityki Społecznej - Urząd Marszałkowski, **Barbara Stafiej** - Stowarzyszenie na Rzecz Kobiet Poszukujących Pracy „Victoria” w Rzeszowie, **Jacek Gałubowicz** - Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Rzeszowie, **Maria Świętoniowska** - Policealna Szkoła Pracowników Służb Społecznych w Rzeszowie, **Barbara Bąba** - Departament Ochrony Zdrowia i Polityki Społecznej - Urząd Marszałkowski, **ks. Stanisław Słowik** - Caritas Diecezji Rzeszowskiej, Wojewódzka Społeczna Rada ds. Osób Niepełnosprawnych w Rzeszowie, **Dorota Rosińska** - Związek Stowarzyszeń „Podkarpacki Bank Żywności” w Rzeszowie, **Barbara Dąbrowska** - Polski Komitet Pomocy Społecznej, Zarząd Okręgowy Krosno, **Jolanta Pieczonka** - Związek Stowarzyszeń Pomocy Osobom Niepełnosprawnym Powiatu Rzeszowskiego w Budziwoju, Podkarpacka Rada ds. Osób Niepełnosprawnych w Rzeszowie, **Daniel Mróz** - Polskie Stowarzyszenie Pedagogów i Psychologów PROGRES z s. w Rzeszowie, **Paweł Wiśniewski** - Polskie Stowarzyszenie Pedagogów i Psychologów PROGRES z s. w Rzeszowie, **Zygmunt Wierzyński** - Podkarpacka Wspólnota Organizacji Socjalnych w Rzeszowie, Podkarpackie Stowarzyszenie Pomocy Osobom z Chorobą Alzheimera w Rzeszowie.

Ekspert zewnętrzny - prof. zw. dr hab. Zbigniew Ziolo - Kierownik Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Instytutu Geografii Akademii Pedagogicznej w Krakowie.

EKSPERTYZY OPRACOWANE W TRAKCIE PRAC ZWIĄZANYCH Z DOKUMENTEM STRATEGII

Monika Borowiec, Zbigniew Ziolo – *Kształtowanie się sieci szkolnictwa wyższego na terenie województwa podkarpackiego jako centra innowacyjne*

Tomasz Komornicki – *Analiza powiązań eksportu i importu powiatów województwa podkarpackiego*

Joanna Kudelko – *Implikacje dla polityki rozwoju społeczno-gospodarczego województwa podkarpackiego wynikające z przyjętych założeń dotyczących realizacji polityki regionalnej w Polsce, ujętych w oficjalnych dokumentach (m.in. Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego, Narodowy Plan Rozwoju)*

Joanna Kudelko – *Miejsce Województwa podkarpackiego w gospodarce krajowej w świetle kierunków dotychczasowego rozwoju i poziomu konkurencyjności*

Joanna Kudelko – *Kształtowanie się centrów wzrostu województwa podkarpackiego jako wiodących ogniw struktury przestrzennej, w realizacji do przemian sieci miejskiej oraz ich wpływ na kształtowanie się stref rozwoju obszaru województwa podkarpackiego*

Andrzej Prusek – *Ocena Strategii rozwoju województwa podkarpackiego na lata 2000-2006*

LITERATURA

Agata Barczewska – Dziobek – *Stan przygotowań podkarpackich organizacji pozarządowych do absorpcji funduszy strukturalnych*, Rzeszów 2004

OGÓLNY UKŁAD CELÓW STRATEGICZNYCH I PRIORYTETÓW ROZWOJU STRATEGII

OBSZARY STRATEGICZNE		OBSZARY STRATEGICZNE		OBSZARY STRATEGICZNE		OBSZARY STRATEGICZNE	
Gospodarka regionu	Infrastruktura techniczna	Obszary wiejskie i rolnictwo	Ochrona środowiska	Kapitał społeczny	Współpraca międzynarodowa	Ochrona zdrowia	Zabezpieczenie społeczne
<p>Cel 1</p> <p>Tworzenie warunków dla wzrostu konkurencyjności gospodarki poprzez rozwijanie przedsiębiorczości, zwiększanie jej innowacyjności oraz podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej regionu</p>	<p>Cel 2</p> <p>Poprawa dostępności komunikacyjnej i infrastruktury technicznej województwa</p>	<p>Cel 3</p> <p>Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich sprzyjający powstawaniu rentownych gospodarstw rolnych oraz kreowaniu pozarolniczych źródeł dochodów</p>	<p>Cel 4</p> <p>Poprawa jakości środowiska oraz zachowanie i ochrona zasobów przyrodniczych i wartości krajobrazowych osobistego mieszkańców regionu</p>	<p>Cel 5</p> <p>Wszechstronny rozwój kapitału społecznego, umożliwiający pełne wykorzystanie potencjału i możliwości rozwoju osobistego mieszkańców regionu</p>	<p>Cel 6</p> <p>Wspieranie rozwoju gospodarczego regionu, wykorzystanie potencjału turystycznego i dziedzictwa kulturowego oraz ochrona wartości przyrodniczo-krajobrazowych</p>	<p>Cel 7</p> <p>Bezpieczeństwo zdrowotne ludności</p>	<p>Cel 8</p> <p>Integracja działań w zakresie pomocy społecznej</p>
<p>Priorytet 1: Rozwój przedsiębiorstw, szczególnie małych i średnich, poprzez wsparcie finansowe oraz instytucjonalne.</p> <p>Kierunek działania 1: Zwiększenie dostępności do zewnętrznych źródeł finansowania, szczególnie mikro, małym i średnim przedsiębiorstwom.</p> <p>Kierunek działania 2: Wzmocnienie instytucjonalnego otoczenia przedsiębiorstw.</p> <p>Kierunek działania 3: Kreowanie posław przedsiębiorców wśród mieszkańców regionu.</p> <p>Priorytet 2: Budowanie regionalnego systemu innowacji poprzez rozwój rzeszowskiego obszaru metropolitalnego oraz powiązań między nauką i gospodarką</p> <p>Kierunek działania 1: Rozbudowa innowacyjnych firm i stymulowanie powstawania nowych przedsiębiorstw innowacyjnych.</p> <p>Kierunek działania 2: Wzmocnienie współpracy pomiędzy sektorem badawczo-rozwojowym a gospodarką.</p> <p>Kierunek działania 3: Wzmocnienie i rozwój kultury innowacyjnej mieszkańców regionu.</p> <p>Kierunek działania 4: Działania na rzecz rozwoju obszaru metropolitalnego.</p> <p>Priorytet 3: Działania na rzecz podniesienia atrakcyjności regionu dla rozwoju inwestycji</p> <p>Kierunek działania 1: Rozbudowa i modernizacja infrastruktury komunikacyjnej i organizacyjnej.</p> <p>Kierunek działania 2: Tworzenie korzystnego klimatu dla inwestorów.</p> <p>Kierunek działania 3: Promocja potencjału gospodarczego i inwestycyjnego regionu, z uwzględnieniem sektorów wysokiej szansy.</p> <p>Priorytet 4: Turystyka jako czynnik rozwoju społecznego i gospodarczego województwa</p> <p>Kierunek działania 1: Podniesienie konkurencyjności produktu turystycznego.</p> <p>Kierunek działania 2: Rozwój marketingu turystycznego regionu.</p> <p>Kierunek działania 3: Współpraca i współdziałanie podmiotów i instytucji związanych z turystyką, w tym rozwijanie partnerstwa publiczno-prywatnego oraz funduszy europejskich i innych.</p> <p>Kierunek działania 4: Przygotowanie wysokowkwalifikowanych kadr dla obsługi ruchu turystycznego, planowania oraz zarządzania rozwojem turystyki w regionie.</p>	<p>Priorytet 1: Wspieranie inwestycji komunikacyjnych: drogowych, kolejowych i lotniczych</p> <p>Kierunek działania 1: Rozbudowa układu drogowego, w tym A, S, R, S 74, sieci kolejowych, w tym magistrali E 30 i linii pasażerskiej nr 71.</p> <p>Kierunek działania 3: Rozbudowa infrastruktury lotniska regionalnego w Rzeszowie – Jasionka oraz rozwój lotnisk lokalnych.</p> <p>Kierunek działania 4: Rozbudowa i modernizacja infrastruktury przebieg granicznych.</p> <p>Priorytet 2: Wspieranie inwestycji z zakresu gospodarki wodno-ściekowej</p> <p>Kierunek działania 1: Rozwój gospodarki wodnej.</p> <p>Kierunek działania 2: Rozwój gospodarki ściekowej.</p> <p>Kierunek działania 3: Rozwój i modernizacja systemów zaopatrzenia w wodę.</p> <p>Priorytet 3: Zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego regionu</p> <p>Kierunek działania 1: Rozbudowa elektroenergetycznego systemu zasilającego wysokiego napięcia.</p> <p>Kierunek działania 2: Modernizacja i rozbudowa układu rozdzielczego średniego napięcia.</p> <p>Kierunek działania 3: Budowa i rozbudowa infrastruktury związanej z energią odnawialną.</p> <p>Kierunek działania 4: Racionalizacja zużycia energii cieplnej i ograniczenie „niekrajowej emisji”.</p> <p>Kierunek działania 5: Rozbudowa i modernizacja układów gazowniczych.</p> <p>Priorytet 4: Poprawa sprawności funkcjonowania regionalnego systemu usług telekomunikacyjnych</p> <p>Kierunek działania 1: Rozbudowa i modernizacja sieci telekomunikacyjnej, szczególnie na obszarach małych miast i wsi.</p> <p>Kierunek działania 2: Zapewnienie powszechnego dostępu do cyfrowych technik komunikacyjnych – CTK.</p>	<p>Priorytet 1: Rozwój pozarolniczych form działalności gospodarczej w warunkach zrównoważonego rozwoju</p> <p>Kierunek działania 1: Rozwój infrastruktury gospodarczej.</p> <p>Kierunek działania 2: Ochrona środowiska naturalnego.</p> <p>Kierunek działania 3: Aktywizacja społeczności wiejskiej w kierunku podjęwania pozarolniczej działalności gospodarczej.</p> <p>Kierunek działania 4: Różnicowanie działalności w celu zapewnienia alternatywnych źródeł dochodów oraz tworzenie warunków do powstawania i rozwoju MSP</p> <p>Priorytet 2: Odnowa wsi oraz modernizacja przetrzeźnionych wiejskiej</p> <p>Kierunek działania 1: Integracja i aktywizacja społeczności wiejskiej.</p> <p>Kierunek działania 2: Zaspokojenie potrzeb społecznych i kulturalnych oraz zachowanie dziedzictwa kulturowego.</p> <p>Kierunek działania 3: Modernizacja przetrzeźnionych wiejskiej.</p> <p>Priorytet 3: Wzrost konkurencyjności gospodarstw rolnych</p> <p>Kierunek działania 1: Poprawa struktury obszarowej gospodarstw.</p> <p>Kierunek działania 2: Unowocześnianie gospodarstw rolnych.</p> <p>Kierunek działania 3: Podnoszenie kwalifikacji producentów rolnych i świadomości konsumentów.</p> <p>Priorytet 4: Rozwój rynku rolnego</p> <p>Kierunek działania 1: Integrowanie wszystkich rodzajów służb doradczych i instytucji rynkowych w kierunku pełnego wykorzystania wielkości produkcyjnych przeznaczonych dla Podkarpacia w ramach Wspólnej Polityki Rolnej/kwotowanie produkcji mleka, kwotowanie produkcji surowca tytoniowego, kwoty buraczanej.</p> <p>Kierunek działania 2: Wspieranie działań integrujących producentów i przetwórców województwa na rynku rolnym</p> <p>Kierunek działania 3: Wspieranie i wykorzystywanie potencjału stniejącego rynku hurtowego.</p> <p>Kierunek działania 4: Tworzenie systemu zachęt dla gospodarstw towarowych, grup producentów i spółdzielczości rolniczej do angażowania się w kapitałowego oraz przejmowania niewykorzystanej bazy przetworczej i przetwórczej.</p>	<p>Priorytet 1: Ochrona wód i racjonalna gospodarka zasobami wodnymi</p> <p>Kierunek działania 1: Zwiększenie dostępu do edukacji od najmłodszych lat.</p> <p>Kierunek działania 2: Wspieranie owartości edukacji.</p> <p>Kierunek działania 3: Podniesienie jakości kształcenia.</p> <p>Kierunek działania 4: Dostosowanie systemu kształcenia, w tym ustawicznego, do potrzeb rynku pracy.</p> <p>Priorytet 2: Wzmocnienie jakościowego rozwoju zasobów pracy regionu</p> <p>Kierunek działania 1: Wzrost zatrudnialności osób bezrobotnych i biernych zawodowo.</p> <p>Kierunek działania 2: Podniesienie kompetencji i rozwój kadr regionu.</p> <p>Priorytet 3: Rozwój kultury</p> <p>Kierunek działania 1: Zwiększenie możliwości dostępu do kultury.</p> <p>Kierunek działania 2: Kształtowanie kulturowej tożsamości regionalnej.</p> <p>Kierunek działania 3: Poprawa jakości środowiska kulturowego.</p> <p>Priorytet 4: Wspieranie rozwoju społeczeństwa obywatelskiego</p> <p>Kierunek działania 1: Wspieranie aktywności obywatelskiej mieszkańców województwa.</p> <p>Kierunek działania 2: Podniesienie jakości współpracy II sektora, administracji publicznej, biznesu.</p> <p>Kierunek działania 3: Wspieranie instytucjonalnego rozwoju administracji samorządowej oraz organizacji pozarządowych.</p>	<p>Priorytet 1: Rozwój warunków dla rozwoju rodziny i opieki nad dziećmi</p> <p>Kierunek działania 1: Budowanie systemu wsparcia dla rodzin, ze szczególnym uwzględnieniem rodzin wielodzietnych, osób samotnie wychowujących dzieci i rodzin zagrożonych patologią.</p> <p>Kierunek działania 2: Doskonalenie i rozwój systemu opieki nad dziećmi poza rodzinną biologię.</p> <p>Priorytet 3: Rozbudowa i modernizacja infrastruktury pomocy społecznej oraz rozwoju zawodowy kadr pomocy społecznej</p> <p>Kierunek działania 1: Osiągnięcie wymaganego standardu i dalszy rozwój w wymaganiach Instytutu Pomocy Społecznej.</p> <p>Kierunek działania 2: Modernizacja systemu kształcenia i doskonalenie zawodowego kadr pomocy społecznej.</p> <p>Priorytet 4: Propagowanie i rozwijanie obywatelskiego uczestnictwa w zaspokajaniu ludzkich potrzeb</p> <p>Kierunek działania 1: Doskonalenie współpracy samorządu województwa z organizacjami pozarządowymi i wolontariatem w zakresie zadań społecznych.</p> <p>Kierunek działania 2: Integrowanie działań podmiotów realizujących zadania poprawy warunków i jakości życia mieszkańców regionu.</p>			